

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

TÜRKİYE SELÇUKLULARI ZAMANINDA ANADOLU'DA ERMENİLER

DOKTORA TEZİ

42515

Hazırlayan
Mehmet ERSAN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. İsmail AKA

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM
DOKÜMANTASYON

İZMİR - 1995

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	II
KISALTMALAR	VII
ÖNSÖZ	III
KAYNAKLARA DAİR	X
A. Ermenice Kaynaklar	X
B. Süryanice Kaynaklar	XII
C. Bizans Kaynakları	X
D. Haçlı Kaynakları	XV
E. Farsça Kaynaklar	XVII
F. Arapça Kaynaklar	XVIII
G. Araştırmalar	XX

GİRİŞ

A. Ermeniler'in Kısa Tarihçesi	1
B. Philaretos Brochomios ve Prensligi	15
C. Ermeniler'in Kilikya'ya Yerleşmesi ve Kilikya Ermeni Prensligi'nin Kurulması	20

I. BÖLÜM

KİLİKYA ERMENİ KRALLIĞI VE TÜRKİYE SELÇUKLULARI

A. Baron Konstantin Dönemi (1092 - 1100)	24
B. I. Toros Dönemi (1100 - 1129)	25
C. I. Leon Dönemi (1129 - 1138)	27
1. II. Bohemund'a Karşı Danişmendli Emir Gazi - I. Leon İttifakı (1130)	27
2. Emir Gazi'nin Kilikya'ya Akını (1131)	28
D. II. Toros Dönemi (1145 - 1168)	30

1. İmparator Manuel'in II. Toros'a Karşı Selçuklular'dan Yardım Talebi	31
2. II. Toros ve II. Kılıçarslan	34
E. III. Rupen Dönemi (1175 - 1187)	35
F. II. Leon Dönemi (1187 - 1219)	37
1. Kilikya'ya Yapılan Türkmen Akınları (1186 ve 1187) ve Ermeniler'in Selçuklular'a Saldırısı	37
2. II. Kılıçarslan'ın Gayrimüslimlere Karşı Tavrı	39
3. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in İlk Saltanatı Döneminde (1192 - 1196) II. Leon'un Selçuklu Siyaseti	40
4. II. Rükneddin Süleymanşah ve Ermeni Prensiği'nin Selçuklular'a Tâbi Olması (1196 - 1204)	41
5. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in İkinci Saltanatı ve Ermeni Saldırıları	43
6. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Kilikya Seferi (1208 - 1209)	44
7. I. İzzeddin Keykavus Döneminde (1211 - 1220) Kilikya Ermenileri ve Selçuklular	45
8. I. İzzeddin Keykavus'un Lülüve, Ereğli ve Larende'yi Ermeniler'den Geri Alması	48
9. I. İzzeddin Keykavus'un Kilikya Seferi (1216)	48
10. Ermeni Kralı II. Leon'un I. İzzeddin Keykavus'a Mektubu (1218)	51
11. Barış Görüşmeleri ve Ermeniler'in Tekrar Selçuklular'a Tâbi Olması	52
12. I. İzzeddin Keykavus'un Halep Seferinde (1219) Ermeni Kralının Rolü ve Sultanın Ölümü (1220)	53
13. I. Alaeddin Keykubad Döneminde Düzenlenen Kilikya Seferi (1225)	55
G. I. Hetum Dönemi (1226 - 1269)	58
1. Moğollar'a Karşı Yapılan Yardım Antlaşması ve Köseadağ Bozgunu (1243)	59
2. Selçuklu Sultanının Ailesinin I. Hetum Tarafından Tutuklanması ve Moğollar'a Teslimi	60
3. Selçuklular'ın Kilikya Seferi ve Ermeniler'in Cezalandırılması (1245 - 1246)	61
H. Anadolu'da Yaşayan Türkmen Topluluklarının Kilikya Ermenileri'ne Karşı Düzenledikleri Akınlar (1254 - 1318)	64

II. BÖLÜM

KİLİKYA ERMENİ KRALLIĞI VE BİZANS

A. Prensiğin Kuruluş Yıllarında Kilikya Ermenileri ve Bizans	68
B. I. Leon Dönemi (1129 - 1138)	71

IV

1. İmparator II. İoannes Komnenos'un I. Suriye Seferi (1136-1138) .	71
2. İmparator II. İoannes Komnenos'un II. Suriye Seferi (1142-1143)	74
C. II. Toros Dönemi (1145 - 1168).....	76
1. II. Toros'un Esaretten Kurtulması	76
2. Bizans'ın Kilikya'da Hâkimiyet Kurma Çabaları ve II. Toros	77
3. İmparator Manuel'in Kilikya Seferi (1158 - 1159)	78
4. II. Toros Döneminin Son Zamanlarında Kilikya Ermenileri ve Bizans	82
D. Nureddin'e Sığınmış Olan Mleh'in Kilikya'daki Bizans Kuvvetlerini Mağlup Etmesi (1172 - 1173).....	83
F. III. Rupen Dönemi (1175 - 1187).....	84

III. BÖLÜM

KİLİKYA ERMENİ KRALLIĞI VE HAÇLILAR

A. Baron Konstantin ve Haçlılar (1092 - 1100).....	87
1. Kilikya Ermenilerinin Haçlılar ile İlk Münasebetleri	87
2. Haçlılar'ın Antakya'yı Ele Geçirmesinde Ermeniler'in Rolü	88
B. I. Toros (1100 - 1129) ve Haçlılar	90
C. I. Leon ve Haçlılar (1129 - 1138)	92
1. II. Bohemund'un Kilikya Seferi ve Öldürülmesi (1130).....	92
2. Antakya Hâkimi Raymond'un I. Leon'u Yakalanması (1136).....	93
D. II. Toros ve Haçlılar (1145 - 1168).....	94
1. II. Toros ve Renaud'un Kıbrıs Seferi (1157).....	95
2. Eyyubiler'e Karşı Ermeni - Haçlı İttifakı (1164).....	96
E. Mleh'in Taht Mücadelesinde Haçlılar ve Sultan Nureddin.....	97
F. III. Rupen ve Haçlılar (1175 - 1187	100
G. II. Leon ve Haçlılar (1187 - 1219).....	102
1. Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa ve II. Leon.....	103
2. II. Leon'un III. Bohemund'u Esir Etmesi	103
3. II. Leon'a Krallık Ünvanı Verilmesi	106
H. Kilikya Ermeni Krallığı ile Antakya Haçlı Prenslığı Arasındaki Veraset Mücadelesi.....	107
İ. Kral II. Leon'un Ölümü (1219) ve Hetumlular'ın İşbaşına Gelmesi (1226).....	111
J. Hetumlular ve Haçlılar (1226 - 1315).....	115

IV. BÖLÜM

DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU'DA YAŞAYAN ERMENİLERİN
DURUMU

A. Urfa ve Çevresi	118
1. Haçlı Kontluğu Kuruluncaya Kadar Urfa	118
2. Urfa'nın Haçlılar'ın Eline Geçmesi	122
3. I. Baudouin'in Urfa'daki Faaliyetleri	126
4. I. Baudouin'den Sonra Urfa ve Çevresinin Durumu	128
5. Urfa'nın İmadeddin Zengi Tarafından Fethi (1144)	135
6. Gerger Ermenileri	137
B. Maraş ve Çevresi	141
1. Haçlı İstilasına Kadar Maraş ve Çevresi	141
2. Haçlı İstilasından Türk İdaresinin Başlamasına Kadar Maraş ve Çevresi	141
3. Keysun ve Raban Ermenileri	146
C. Malatya ve Çevresi	151
1. Ermeni Gabriell'in Hâkimiyeti Döneminde Malatya	151
2. Malatya'nın Türk Hâkimiyetine Girmesi ve Gelişen Siyasî Hadiseler	152
D. Ani Şehri ve Ermeniler	160

V. BÖLÜM

KİLİKYA ERMENİ KRALLIĞI - MOĞOL MÜNASEBETLERİ

A. I. Hetum Dönemi (1226 - 1269)	164
1. Moğollar Anadolu'da	164
2. Kilikya Ermeni Krallığı'nın Moğollar'a Tâbi Olması	165
3. I. Hetum'un Mengü Han (1251 - 1259)'ı Ziyareti (1253 - 1256)	167
4. Vardan - Hülâgu Mülâkatı	172
5. I. Hetum'un Moğollar'dan Yardım Talebi (1266)	174
6. Leon'un Esaretten Kurtarılmasında Moğollar'ın Rolü	175
B. III. Leon Dönemi (1271 - 1289)	176
C. II. Hetum Dönemi (1290 - 1305)	178
1. II. Hetum'un Gazan Han'ı Ziyareti (1295 - 1296)	179
2. Gazan'ın Suriye Seferi'nde Ermeniler (1299)	181
3. II. Hetum'un Gazan Han'ı İkinci Ziyareti (1303)	181
D. IV. Leon Dönemi	182

VI

1. IV. Leon ve Moğol Beyi Bulargu Mücadelesi.....	182
---	-----

VI. BÖLÜM

KİLİKYA ERMENİ KRALLIĞI - MEMLÜK MÜNASEBETLERİ

A. I. Hetum Dönemi (1226 - 1269).....	185
1. İlk Ermeni - Memlûk Münasebetleri.....	185
2. Memlûklerin Kilikya Seferi (1266).....	187
B. III. Leon Dönemi (1269 - 1289).....	192
1. Baybars'ın Kilikya Seferi (1275).....	193
2. Ermeni Krallığı ile Memlûkler Arasında Yapılan Barış Antlaşması (1285).....	199
C. II. Hetum Döneminde Kilikya'ya Düzenlenen Seferler (1289 - 1292)	200
D. III. Toros Dönemi ve Memlûkler'le Yapılan Barış Antlaşması (1292 - 1294).....	201
E. Simpat Dönemi (1296 -1298).....	202
F. II. Hetum'un Üçüncü Defa Tahta Geçmesi (1298).....	203
G. Artan Memlûk Saldırıları ve Kilikya Ermeni Krallığı'nın Sonu (1300 - 1375).....	204

VII. BÖLÜM

SOSYAL HAYAT

A. Kilikya Ermeni Krallığı'nda Sosyal Hayat.....	211
1. Yönetim.....	211
2. Ünvanlar ve Armalar.....	213
3. Ticaret.....	214
4. Din.....	216
5. Evlilikler.....	218
6. Tarım.....	219
a. Yetiştirilen Ürünler.....	219
b. Hayvancılık.....	219
c. Orman ve Ürünleri.....	220
7. Madenler.....	220
B. Selçuklu Hâkimiyetinde Yaşayan Ermeniler'in Durumu.....	221
SONUÇ.....	230
BİBLİYOGRAFYA.....	232
HARİTA.....	248

KISALTMALAR

A.A.	: Anadolu Araştırmaları
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
A.N.S.M.N.	: The American Numismatic Society Museum Notes
B.A.D.D.R.	: Aus der Byzantinischen Arbeit der Deutschen Demokratischen Republik
C.	: Cilt
C.A.J.	: Central Asiatic Journal
D.G.B.İ.T.	: Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi
E.I.	: Encyclopaedia of Islam
H.C.	: A History of the Crusades
H.C.F.H.Y.	: A History of The Crusades The First Hundred Years
H.M.C.	: History Memoirs of the Crusades
İ.A.	: İslâm Ansiklopedisi
J.R.A.S.	: Journal of the Royal Asiatic Society
J.A.	: Journal Asiatique
R.E.A.	: Revue des Etudes Arméniennes
R.H.C.	: Recueil des Historiens des Croisades
S.A.D.	: Selçuklu Araştırmaları Dergisi
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfadan sayfaya
T.A.	: Türk Ansiklopedisi
T.A.D.	: Tarih Araştırmaları Dergisi
T.B.T.E.T.İ.S.	: Tarih Boyunca Türkler'in Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu
T.D.	: Tarih Dergisi
T.E.D.	: Tarih Enstitüsü Dergisi
T.H.İ.T.M.	: Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası
T.M.	: Türkiyat Mecmuası
T.S.D.	: Tarih Semineri Dergisi
XI.T.T.K.	: XI. Türk Tarih Kongresi

ÖNSÖZ

Türkiye'de, Ermeniler ile ilgili bir çok çalışma yapılmış olmasına rağmen, bunların hemen tamamı Osmanlı Devleti'nin son dönemi ile alâkalıdır. Türkiye Selçukluları zamanında Anadolu'da yaşayan Ermeniler'in siyasî ve sosyal durumlarına Selçuklular, Haçlılar, Memlûkler ve Moğollar ile ilgili yapılan çalışmalarda temas edilmiştir. Ancak, Türkiye Selçukluları zamanında Anadolu'da Ermeniler'in durumunu ortaya koyan müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Bu sahadaki boşluğun doldurulmasına katkıda bulunmak amacıyla başladığımız çalışmamızı, Anadolu Ermenileri'ni iki kısımda inceleyerek tamamladık. Kilikya Ermeni Krallığı'nın, dönemin bölgedeki diğer devletler ve Haçlı kontluklarıyla siyasî münasebetlerini ayrı bölümler halinde ele aldık. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler'in durumlarını da Kilikya Ermeni Krallığı'ndan ayrı olarak değerlendirdik.

Tezimizde, Kilikya Ermeni Krallığı'nı, II. Leon'un krallık tacı giydiği 1198 yılına kadar Prenslik, adı geçen yıldan sonra da Krallık olarak zikrettik.

Öncelikle tez konusunun tesbit edilmesinde, çalışmanın her safhasında yardım ve tavsiyelerini esirgemeyen muhterem Hocam Prof. Dr. İsmail Aka Bey'e teşekkür etmek isterim.

Tübingen'de çalışmamızı sürdürürken yardımlarını esirgemeyen Sayın Prof. Dr. Heinz Halm'e ve Tübingen'deki Institut für Orientalistik kütüphanesi çalışanlarına teşekkür ederim. Araştırmalarımızı Viyana'da devam ettirirken yakın ilgisini ve yardımını gördüğüm sayın Doç. Dr. Claudia Römer'i burada anmak isterim. Konumuzla ilgili Arapça kaynakların tercümesinde yardımcı olan sayın Osman Sarı'ya ve Fransızca eserlerin tercümesini yapan sayın Mehmet Ali Kocabaş'a teşekkür ederim.

Tezimizi okuyarak bazı hususlara dikkatimizi çeken sayın Cahit Telci'ye, Cüneyt Kanat'a ve Mehmet Ali Kaya'ya, çalışma konumuzu

İlgilendiren eserlerin temin edilmesi hususundaki yardımlarından dolayı Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi ve Alman Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi çalışanlarına teşekkür ederim.

Bornova, 1995

KAYNAKLARA DAİR

A. Ermenice Kaynaklar

Doğum ve ölüm tarihleri bilinmeyen Urfalı Mateos'un **Vekayinâme'si**¹, 952'den 1136'ya kadar olan hadiseleri ihtiva eder. Bu esere Papaz Grigor tarafından **Zeyl** yapılarak 1163 yılına kadar olan vakalar hikaye edilmiştir. Eser, müellifin bizzat yaşadığı devre aid vakaların tarafsız bir suretle yazılmış ve önemli bir kısmının diğer müellifler tarafından zikredilmemiş olması açısından önemli bir kaynaktır. **Vekayinâme**, Ermeni kaynakları içerisinde Yakınoğ'u'nun Türkler tarafından fethi, Haçlılar ile yapılan mücadeleler hakkında en fazla bilgi verenidir.

Mateos, eserini üç kısma ayırmış olup, 952 yılından itibaren tarihî sıra ile 1052 yılına kadar olan hadiseleri birinci kısımda ele almıştır. İkinci kısımda 1053-1102, üçüncü kısımda 1102-1136 yılı olayları tarihî sıra ile kaydedilmiştir.

Çalışmamız ile ilgili en önemli kaynaklarımızdan biri olan **Vekayinâme**'den Ermeniler'in Selçuklular, Bizans ve Haçlılar ile olan münasebelleri hususunda Hrant D. Andreasyan'ın yaptığı Türkçe tercümeden faydalandık².

XI. yüzyılda yaşamış olan Anili Samuel'in **Kronoloji'si**³ iki kısımdır. Birinci kısımda Hz. Adem'den Hz. İsa'ya kadar olan vakalar kısaca anlatılmıştır. İkinci kısım Milât başlangıcından 1179 yılına kadar olan önemli hadiselerin kronolojik sırayla özet olarak kaydedilmesinden oluşur. Eserden, çalışmamızın Ermenilerin Türkiye Selçukluları ve Haçlılar ile olan

---

¹ Eserin Ermenice metni üç yazma üzerinden 1869'da Kudüs'de basılmıştır. Diğer dillere tercümesi için bkz. Hrant D. Andreasyan, "Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları", *Tarih Dergisi*, I/1, İstanbul 1950, s. 108.

² Urfalı Mateos, **Vekayinâme (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1131-1162)**, Türkçe ter., Hrant D. Andreasyan, 2. baskı, Ankara 1987.

³ Latince tercümesi Kardinal A. Maio ve Rahib Zohrab tarafından yapılmış olup 1818'de Milano'da ve 1839'da Roma'da basılmıştır.

münasebetleri bölümünde, Brosset'in Fransızca tercümesini⁴ kullanarak istifade ettik.

Genceli Kiragos, **Ermeni Tarihi**⁵ adlı eserini 1241 yılında yazmaya başlamış ve 1265'de tamamlamıştır. Eserin en önemli tarafı, Moğol istilasının hikaye edildiği kısımdır. Burada Moğollar'ın Ortadoğu'yu istilası, âdet, din, dil ve teşkilâtı anlatılır. Özellikle Ermeniler'in Moğollar ile münasebetlerinin ortaya konulmasında istifade ettiğimiz eserin Türkçe tercümesini kullandık⁶.

XIII. yüzyıl Ermeni müellifi Vardan Vardapet'in **Cihan Tarihi**⁷, yaradılıştan başlar. Eserin 889-1269 tarihlerini ihtiva eden 380 yıllık dönemde Selçuklular'ın Anadolu'yu fethi, Bizanslılar'a ve Haçlılar'a karşı savaşları, Kilikya Ermeni Krallığı'nın ortaya çıkışı ve Moğol istilâsı kronolojik sırayla anlatılır. Vardan'ın bu eserinden Hrant D. Andreasyan'ın Türkçe tercümesini kullanarak istifade ettik.

Yine XIII. yüzyıl Ermeni müelliflerinden Simpat, 951 yılından 1271'e kadar geçen hadiseleri ihtiva eden bir **Vekayinâme** kaleme almıştır. Eserin 1152 yılına kadar olan kısmı, Urfalı Mateos'un bir özeti şeklindedir. 1152'den 1274'e kadar gelen kısım Simpat'ın kendi eseri sayılabilir. 1274'den 1331 yılına kadar olan kısım ise adı bilinmeyen bir yazar tarafından kaleme alınmıştır. Simpat'ın eserinde Kilikya Ermeni Krallığı, Türkiye Selçukluları, Memlûkler ve Karamanlılar ile ilgili önemli bilgiler mevcuttur. Çalışmamızda bu eserin Hrant D. Andreasyan tarafından yapılan ve henüz basılmamış olan Türk Tarih Kurumu'ndaki nüshasından faydalandık.

Urfalı Vahram'ın kaleme aldığı **Vekayinâmede**⁸, Bağratuni Kralı II. Gagik'in ölümünden sonra, Kilikya Ermeni Krallığı prenslerinin Bizans, Selçuklular ve Haçlılar ile olan münasebetlerini, Memlûklerle Kilikya Ermeni

⁴ Samuel d'Ani, **Tables Cronologiques**, Fransızca ter. Brosset, St. Petersburg 1876.

⁵ Ermenice metnin baskısı ve tercümesi için bkz. H. D. Andreasyan, **a.g.m.**, s. 118.

⁶ Ed. Dulaurier, "Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar", **Türkiyat Mecmuası**, II, İstanbul 1926, ss. 139-207.

⁷ Ermenice metin 1861'de Moskova'da, 1862'de de Venedik'te basılmıştır. 1221-1268 yılları arası Fransızca ter. Ed. Dulaurier, **Les Mongols d'Après les historiens Arméniens**, **Journal Asiatique**, October-November 1860.

⁸ Ermenice metin neşri, Madras 1810; Kalküta 1832 ve Paris 1859. Fransızca ter. Ed. Dulaurier, **Recueil des Croisades, Documents Arméniens**, I, Paris 1869; İngilizce ter. Charles Fried Neumann, **Translations from Chinese and Armenian**, London 1831.

Krallığı'nın savaşları ve Moğol ilerleyişi çok kısa olarak hikaye edilir. Bu **Vekayinâme**'nin Hrant D. Andreasyan tarafından yapılan ve henüz basılmamış olup Türk Tarih Kurumu'nda bulunan nüshasını kullandık.

Diğer bir Ermeni müellifi de 1076'dan başlayıp 1307 yılına kadar olan hadiseleri çok kısa ve kronolojik olarak kaydeden Müverrih Hetum'un **Vekayinâmesi**'dir⁹. Müellif, son Bağratuni Kralı II. Gagik'in ölümünü kaydettikten sonra, Kilikya Ermeni Prenslüğü'nin kuruluşundan başlayarak, prensliğe ait vakaları, Haçlı Kontluklarının, Anadolu, Suriye, Mısır hükümdarlarının ve Moğol istilalarının başlıca olaylarını sıralamaktadır. **Vekayinâme**'nin Hrant D. Andreasyan tarafından yapılan ve henüz basılmayıp, Türk Tarih Kurumu'nda bulunan Türkçe tercümesini kullandık.

Okçu Milletin Tarihi¹⁰ isimli Vekayinâme Aknerli Grigor tarafından kaleme alınmış olup 1240 yılından 1273 yılına kadar olan hadiseleri ihtiva etmektedir. Müellif bu eserinde ağırlıklı olarak Moğolların Anadolu'yu istilası ve Memlük Sultanı Baybars'ın Kilikya Ermeni Krallığı'na saldırılarını anlatır. Eserin Hrant D. Andreasyan tarafından yapılan Türkçe tercümesini kullandık¹¹.

B. Süryanice Kaynaklar

1126-1200 yılları arasında yaşayan Süryani Mihail'in **Vekayinâme**'si¹², Anadolu Türk Tarihi için, günümüze kadar ulaşan en önemli Süryani kaynağıdır. Hz. Adem'den başlayan eser, 1195'e kadar olan hadiseleri ihtiva eder. Günümüze ulaşmayan bazı Süryani ve Arapça kaynaklardan da istifade ederek eserini kaleme alan müellif, çağdaşı olduğu dönemin hadiselerine geniş yer vermiştir. Çalışmamızda Hrant D. Andreasyan'ın

⁹ Ermenice metni, Venedik 1842; Fransızca ter. Ed. Dulaurier, **Recueil des Historiens des Croisades, Documents Arméniens**, I, ss. 471-490.

¹⁰ Aknerli Grigor, **Moğol Tarihi**, Türkçe ter. Hrant D. Andreasyan, İstanbul 1954.

¹¹ Ermenice metin, 1870'de St. Petersburg ve Kudüs'de basıldı. Diğer dillere tercümesi için bkz. Hrant D. Andreasyan, **a.g.m.**, s. 419.

¹² Eserin Ermenice metni 1871'de Kudüs'de basılmıştır. Ayrıca V. Langlois ve Ed. Dulaurier tarafından (1848) iki defa Fransızca'ya çevrilmiştir.

yaptığı Türkçe tercümeyi kullandığımız¹³ esere, daha çok Türkiye Selçuklu Sultanları ve diğer Türk hükümdarlarının Ermeniler ile olan münasebetlerinde müracaat ettik.

Bar Habraeus olarak da tanınan Abû'l-Farac İbnü'l İbri'nin **Kronolojisi**¹⁴ çalışmamızda en çok müracaat ettiğimiz diğer bir Süryanice kaynaktır. İyi bir tahsil gören Abû'l-Farac'ın eseri üç kısımdan meydana gelmektedir. Eserin birinci kısmında Hz. Adem'den başlayıp 1285 yılına kadar olan vakaları kaleme alan Abû'l-Farac, ikinci ve üçüncü kısımlarda din ve kilise hakkında malumat vermektedir. Süryani Mihail'in eserinden önemli ölçüde istifade eden Abû'l-Farac, ölümünden (1286) bir yıl öncesine kadar olan hadiseleri bizzat kaleme almış, onun bıraktığı yerden kardeşi Bar Sawma Sofi ve diğer muharrirler devam ettirerek 1297'ye kadar olan hadiseleri kaydetmişlerdir.

Ömer Rıza Doğrul tarafından yapılan Türkçe tercümesini¹⁵ kullandığımız eseri çalışmamızın hemen her safhasında kullandık ve özellikle Süryani Mihail'in eserinin son bulunduğu 1196 yılından sonraki kayıtlardan faydalandık.

Araştırmamızda istifade ettiğimiz diğer bir Süryani kaynağı da, bir papazın 1240'lı yıllarda kaleme aldığı **Anonim Süryani Vekayinâmesi**¹⁶'dir. Haçlıların Urfa'da hakim olduğu dönem (1098-1144) hakkında önemli bilgiler bulunan ve Ermeniler'in özellikle Urfa'da Haçlılar ile olan münasebetlerinin ortaya konulması hususunda bize yardımcı olan eserin İngilizce tercümesinden istifade ettik¹⁷.

¹³ Süryani Keşiş Mihail Vekayinâmesi, Türkçe ter. Hrant D. Andreasyan, I-II, Türk Tarih Kurumu'nda basılmamış nüsha.

¹⁴ Neşr. P. Bedyan, **Chonicon Syriacum**, Paris 1890; İngilizce ter. E. W. Budge, **The Chronography of Gregory Abû'l-Farac**, I-II, London 1932.

¹⁵ Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), **Abû'l-Farac Tarihi**, İngilizceden ter. Ömer Rıza Doğrul, I-II, 2. baskı, Ankara 1987.

¹⁶ **Choronicon (Syriacum) ad Annum chr. 1203/4 Partinens**, nşr. J.B. Chabot, **Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium**, III, Paris 1918.

¹⁷ A. S. Tritton ve H.A.R. Gibb, "The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac chronicler", **Journal of the Royal Asiatic Society**, 1933, I. kısım, ss. 63-101, II. kısım, ss. 273-305.

C. Bizans Kaynakları

Bizans kaynakları arasında çalışmamız açısından iki önemli eser mevcuttur. Bunlar İoannes Kinnamos¹⁸ ve Niketas Khoniates'in¹⁹ eserleridir. 1143'den sonra doğmuş olan Kinnamos, eserini yazmaya II. Aleksios'un ölümü (1118) ile başlamış ve 1173 yılına kadar getirmiştir. Hadiseleri kronolojik sıraya göre anlatan Kinnamos'un eserinden, İmparator İoannes Komnenos ve Manuel Komnenos dönemlerinde, Bizans'ın Kilikya Ermenileri'yle olan münasebetlerinin ortaya konulmasında, Fransızca tercümesini²⁰ kullanarak yararlandık.

Niketas Khoniates de, eserini Kinnamos gibi II. Aleksios'un ölümüyle başlatmakta ve 1195 yılına kadar olan hadiseleri kaydetmektedir. Olayların tasvirindeki canlılığı ile dikkati çeken Niketas'ın eserinden, yine yukarıda adı geçen Bizans İmparatorlarının, Kilikya Ermeni Krallığı ile münasebetlerinin yazılmasında istifade ettik. Çalışmamızda eserin Franz Grabler tarafından yapılan Almanca tercümesini²¹ kullandık.

Müracaat ettiğimiz diğer Bizans kaynakları da Anna Comnena²², Georgios Akropolites²³, Nikephoros Blemmydes'in eserleridir. İmparator II. Aleksios'un kızı olan Anna Comnena'nın babasının imparatorluk devrine ait hadiseleri hikaye ettiği **Aleksias** isimli eserinden Philaretos, Antakya'nın I. Süleymanşah tarafından fethi ve Bizans'ın Kilikya'da hakimiyetini tekrar tesis etme gayretlerini anlatırken İngilizce tercümesini²⁴ kullanarak faydalandık. Ermeniler ile Bizans arasındaki evlilikler hususunda müracaat ettiğimiz Georgios Akropolites'in eserinin Almanca tercümesini²⁵ ve taraflar

¹⁸ Jean Cinnamus, **Epitome Historiarum**, neşr. I. Meineke, Bonn 1836.

¹⁹ Niketas Khoniates, **Historia**, neşr. I. Bekker, Bonn 1835.

²⁰ Jean Kinnamos, **Chronique**, Fransızca ter. J. Rosenblum, Paris (Nice) 1972.

²¹ Niketas Choniates, **Die Krone der Komnenen Die Regierungszeit der Kaiser Joannes und Manuel Komnenos (1118-1180) aus dem Geschichtwerk des Niketas Choniates**, Almanca ter. F. Grabler, Graz-Wien-Köln 1958.

²² Anna Comnena, **Aleksias**, neşr. A. Reiffershard, I-II, Leipzig 1884; Fransızca ter. ve neşr. B. Leibe, **Anne Comnène Alexiade**, I-III, Paris 1937, 1943, 1945.

²³ Georgios Akropolites, **Historia**, Leipzig 1903.

²⁴ Anna Comnena, **The Alexiad**, İngilizce ter. Elizabeth A. S. Dawas, London 1967.

²⁵ Georgios Akropolites, **Die Chronik**, Almanca ter. Wilhelm Blum, Stuttgart 1989.

arasında dini konuların görüşülmesi hususunda da Nikephoros Blemmydes'in İngilizce tercümesini²⁶ kullandık.

D. Haçlı Kaynakları

Çalışmamızın Haçlılar'la ilgili bölüm için için önemli bir kaynak olan **Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium**²⁷ adlı eseri kaleme alan Fulcher of Chartres'in²⁸ kendi kayıtlarından 1058 veya 1059 yılında doğduğu anlaşılmaktadır²⁹.

I. Haçlı seferine katılan papaz Fulcher of Chartres, Papa II. Urbanus'un 1095 yılında Haçlı seferini ilân ettiği Clermont konsilinde bulunmuş, Etienne de Blois'in maiyyetindeki dük Robert de la Normandie'nin ordusuna katılarak Anadolu'ya gelmiştir. 17 Haziran 1097 yılında Ana Haçlı ordusundan ayrılarak Urfa'da bir Haçlı Kontluğu kuracak olan Baudouin de Boulogne'un hizmetine giren, bu Haçlı komutanının 1118'de ölümüne kadar yanından ayrılmayan Fulcher of Chartres, 1100'den 1127 yılına kadar Kudüs'de ikamet etmiştir.

Eserini üç kısım halinde kaleme alan Fulcher of Chartres, birincisi 1101, ikincisini 1106 ve üçüncüsünü 1124-1127 yılları arasında tamamlamıştır. Eserin birinci kısmında Clermont konsilinin toplanmasından 1099 Ağustosunda Askalon'da yapılan savaşa kadar olan hadiseleri kaydeden müellif, ikinci kısımda I. Baudouin'in (1100-1118), üçüncü kısımda da II. Baudouin'in (1118-1127) kontluk dönemlerinin hadiselerini anlatmıştır. Çalışmamızda bu eserden, özellikle I. Baudouin'in Ermeniler ile olan münasebetlerinin ortaya konulmasında faydalandık.

²⁶ Nikephoros Blemmydes, **A Partial Account**, İngilizce ter. Joseph A. Munitz, London 1988.

²⁷ Bu eser, **Recueil des Historiens des Croisades**, III, s. 311-485'de neşredildi. Diğer bir neşri, H. Haganmeyer, **Fulcheri Carnotensis Historia Hierosolymitana**, Heidelberg 1913.

²⁸ Alman literatüründe Fulcher von Chartres, Fransızca'da Foucher de Chartes ve İngilizce'de Fulcher of Chartres şeklinde geçmektedir.

²⁹ Müellif, eserinin (III, XXIV, 17) sayfasında kendisinin 1123 yılında 65, diğer bir sayfasında da (XLIV, 4) 1125 yılında 66 yaşında olduğunu kaydetmektedir.

Eserin iki ayrı İngilizce tercümesi bulunmaktadır. Mc Ginty'nin³⁰ yaptığı tercüme, I. Baudouin de Boulogne'un Kudüs kontu olduğu yıla (1102) kadar olan dönemi ihtiva etmektedir. Diğeri ise F. Rita Ryan³¹ tarafından yapılan tercümedir. Biz çalışmamızda bunlardan ikincisini kullandık.

Konumuzu ilgilendiren diğeri bir önemli Haçlı vekayinâmesi de Albert von Achen³² tarafından kaleme alınan **Liber Christiane Expedition Pro Ereptione, Emundatione et Restitutione Sanctae Hierosolmitance Ecclesiae**³³ isimli eserdir. Hayatı hakkında hemen hiç bilgi sahibi olamadığımız A. von Achen, 1120 yılına kadar olan hadiseleri naklettiği eserini 1120-1158 yılları arasında Almanya'da kaleme almıştır. Albert von Achen'in bu eserinden, özellikle Urfa ve civarında yaşayan Ermeniler'in Haçlılar ile münasebetlerini ortaya koymada yararlandık. Çalışmamızda, bu eserin H. Hefe tarafından Almanca'ya yapılan tercümesini kullandık³⁴.

Wilhelm von Tyrus, kronolojik olarak Fulcher of Chartres'i takip eden **Historia ferum in Partikus Transmarinis Gestarum**³⁵ isimli eserini kaleme almıştır. 1130'dan önce Filistin'de doğan ve 1187'den önce Roma'da ölen Wilhelm von Tyrus, 1175'de Tyrus (=Sûr) başpiskoposu olmuştur. Haçlı seferinin 1100'e kadar olan kısmını Albert von Achen ve 1100-1127 yılları olayları için de Fulcher of Chartres'den faydalanan Wilhelm von Tyrus'un eserinin asıl önemli kısmı, 1127-1177 yılları arasında meydana gelen hadiselerin kaydedildiği kısımdır³⁶. Biz, muhtelif dillere tercüme edilen bu eserin Kausler tarafından Almanca'ya çevirisinden³⁷ Kilikya Ermeni Krallığı, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler'in Haçlı kontlarıyla olan münasebetleri hakkında verdiği bilgilerden faydalandık.

³⁰ M. E. Mc Ginty, Fulcher of Chartres, **Chronicle of the First Crusades**, Oxford 1941.

³¹ Fulcher of Chartres, **A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127**, İngilizce ter. F. Rita Ryan, Tennessee 1969.

³² Alman literatüründe Albert von Achen, İngilizce'de Albert of Aix, Fransızca'da Albert d' Aix şeklinde geçmektedir.

³³ R.H.C., IV, ss. 265 - 713.

³⁴ Albert von Achen, **Geschichte des Ersten Kreuzzüge**, Almanca ter. H. Hefe, I-II, Jena 1923.

³⁵ R.H.C. I, s. 1 vd.

³⁶ Işın Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098 - 1118)**, I, Ankara 1990, s. XXXIII.

Çalışmamızda kullandığımız diğer Haçlı kaynakları, I. Haçlı seferi sırasında cereyan eden hadiseleri nakleden **Anonim Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitanorum**'un³⁸ İngilizce tercümesinden³⁹ istifade ettik.

E. Farsça Kaynaklar

Türkiye Selçukluları Tarihi için en önemli kaynaklardan biri İbn Bibî'nin **el-Evâmir ü'l-Alâiyye fi'l Umûr el-Alâiyye**⁴⁰ isimli eseridir. Alaeddin Ata Melik Cüveynî'nin isteği üzerine bu eseri kaleme alan İbn Bibî, daha önceki hadiseleri tahkik etme imkânı bulamadığından, olayları yazmaya I. Gıyaseddin Keyhüsrev devri ile başladığını belirtiyor. Müellif I. Alaeddin ve halefleri dönemine ait hadiseleri hiç bir yazılı kaynağa başvurmadan, gördükleri ve işittiklerine dayanarak geniş bir şekilde anlattığı eserini, Cimri hadisesinden sonra II. Keykavus'un oğlu Melik Gıyaseddin Mesud'un 1280'de Anadolu'ya geçişi ve nezdine gittiği Abaka Han tarafından Harput, Malatya ve Sivas bölgesinde hakimiyetinin tanınması bahsi ile tamamlamaktadır.

Eserin bir muhtasarı, müellifin kardeşi olan Emir Nâsır ed-Din Yahya tarafından çıkarılan **Recueil de textes relatifs à l'histoire des Seldjoudes** külliyyatının dördüncü cildi olarak neşredilmiştir. Eserin mufassal olanı H. D. Duda tarafından Almanca'ya⁴¹, muhtasarı M. N. Gençosman ve F. N. Uzluk tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Çalışmamızda özellikle Alaeddin Keykubad döneminde Türkiye Selçuklularının Ermeniler ile olan münasebetlerini yazarken A. Sadık Erzi'nin hazırladığı tıpkı basımı kullandık.

³⁷ *Geschichte der Kreuzzüge und Königreichs Jerusalem, aus dem Lateinischen des Erzbischofs Wilhelm von Tyrus*, Almanca ter. E. ve R. Kausler, Stuttgart 1844.

³⁸ *R.H.C.*, III, ss. 119 - 163.

³⁹ L. Bréhier tarafından neşredilen ve Fransızca'ya çevrilen eserin İngilizce ter. R. Hill, *The Deeds of the Frank and the other Pilgrims to Jerusalem*, Oxford 1979.

⁴⁰ İbn Bibî, *el-Evâmir ü'l-Alâiyye fi'l Umûr el-Alâiyye*, Tıpkı basım, Haz. A. Sadık Erzi, Ankara 1956.

⁴¹ *Die Seldschukengeschichte des İbn Bibî*, Copenhagan 1959.

1240 yılında Hemedan'da doğan ve 1318'de ölen Reşidüddin Fazlullah tarafından kaleme alınan **Câmi üt-Tevârih**⁴² iki ciltten oluşmaktadır. Tarih-i Mübârek-i Gazani adı altında yazılmış olanı birinci cildin ilk bölümü Türk ve Moğol kabilelerinden, ikinci bölümü, başlangıçtan itibaren Gazan Han'ın ölümüne kadar Moğollar'ın tarihinden söz eder. Olcaytu'nun isteği üzerine yazılan ikinci cildin birinci bölümü Hz. Adem'den 1303 yılına kadar olan hadiseleri içeren genel bir tarih eseridir. İkinci cildinin yazılmasından sonra eserin tamamına **Câmi üt-Tevârih** adı verilmiştir. Gazan Han'ın ölümüyle son bulan **Câmi üt-Tevârih**'i tamamlayan, Olcaytu ve Ebu Bahadır dönemi olaylarının anlatıldığı Zeyl, Mirza Şahrüh zamanında kaleme alınmıştır. Reşidüddin'in bu eserinden Ermeniler'in Moğol ve Memlûkler ile olan münasebetleri bölümlerinde istifade ettik.

XII. ve XIII. yüzyıl Türk-Moğol tarihinin en önemli kaynaklarından biri olan **Târih-i Cihangüşâ**'nın müellifi Alaeddin Ata Melik Cüveynî (1226-1253), uzun yıllar Moğol devletinde önemli görevlerde bulunmuş, eserinde şahidi olduğu hadiseler yanında güvenilir yazılı ve sözlü kaynakların nakillerine de yer vermiştir. Üç ciltten oluşan eserin birinci cildinde Cengiz Han'dan Güyük Han'a kadar hüküm süren Moğol hanlarından, ikinci cildde Harezmsahlar'dan, üçüncü cildi Mengü ve Hülagu hanlar ile İsmaililerden bahseder. Daha çok Moğollar'ın Ermeniler ile münasebetleri hususunda yararlandığımız kaynağın, Mirza Muhammed Kazvinî tarafından yapılan neşrini ve Mürsel Öztürk tarafından yapılan Türkçe tercümesini kullandık⁴³.

F. Arapça Kaynaklar

İbnü'l-Esir (1160 - 1133) tarafından kaleme alınan **el-Kâmil fi't Târih**⁴⁴, araştırmamızda en çok kullandığımız Arapça kaynaklardandır. Dimaşk Atabeyleri'nin hizmetinde önemli görevler alan, zengin bir aileye mensup bulunan İbnü'l-Esir, insanlığın yaratılışından 1231 yılına kadar olan

⁴² Reşidüddin Fazlullah, **Câmi üt-Tevârih**, Yay. Abdülkerim Ali oğlu Alizade, Bakü 1957; Karl Jahn, **Tarih-i Mübarek Gazani**, London 1940.

⁴³ Alaeddin Ata Melik Cüveynî, **Târih-i Cihangüşâ**, neşr. Mirza Muhammed Kazvinî, I-III, Leyden 1912-1937; Türkçe ter. Mürsel Öztürk, **Târih-i Cihangüşâ**, I-III, Ankara 1988.

⁴⁴ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Târih**, I-XIV, neşr. C.J. Tornberg, Leiden 1851 - 1876; Kahire 1301/1884-1348/1929; Beyrut 1966. Kitabın Kahire ve Beyrut baskıları 12 cilttir.

hadiseleri içeren eserini XIII. yüzyılın başlarında kaleme almıştır. Kendisinden önceki kaynakları da, tenkide tâbi tutarak kullanan İbnü'l-Esir, hadiseleri kronolojik sırayla hikaye etmiştir. XII. yüzyılın başları için verdiği bilgileri kısa tutan müellif, eserinin son bölümlerinde hadiseleri daha teferruatlı anlatmıştır. İbnü'l-Esir'in 12 cilt tutan eserinin 9-12. ciltlerinden, çalışmamızda, daha ziyade Haçlıları ilgilendiren hususlarda, Beyrut neşrini ve Türkçe tercümesini⁴⁵ kullanarak istifade ettik. İbnü'l-Esir'in, başvurduğumuzettiğimiz diğer bir eseri de Musul Atabeyliği'nin bir monografisi olan **el-Târih el-Bahir fi Devletü'l-Atabekiye**'dir⁴⁶.

1073 - 1160 yılları arasında yaşayan İbnü'l-Kalânisi, Hilâlû's-Sabî'nin bugüne kadar gelemeyen **Tarih**'ine zeyl olarak, 1140 - 1160 yılları arasında kaleme aldığı **Zeyl Tarih Dimaşk**⁴⁷ adlı eserinde, Türkler'in Dimaşk'ı fethinden itibaren kendi yaşadığı döneme kadar geçen olayları yazmıştır. Konumuz ile ilgili olarak Selçuklular ve Haçlılar ile alakalı olarak önemli bilgi veren eserin H.F. Amedroz tarafından yapılan neşrini kullandık.

1334 yılında Kahire'de doğan İbnü'l-Furat, 1396 yılına kadar olan hadiseleri kaydettiği **Tarihü'd-Düvel ve'l-Mülûk** isimli eserini, XIV. yüzyılın sonlarında kaleme almıştır. Memlûkler'in Kilikya Ermenileri'yle münasebetlerinde faydalandığımız eserin, C.K. Zurayk⁴⁸ tarafından yapılan neşrinin VII. cildini kullandık.

1273'de Şam'da doğan Ebu'l-Fida, dört ciltten oluşan **el-Muhtasar fi Ahbar ül-Beşer**⁴⁹ isimli eserinde, çoğu zamanımıza ulaşamayan kaynakları kullanması yanında bizzat şahid olduğu ve başkasından öğrendiği hadiseleri geniş bir şekilde tasvir etmektedir. 1331 yılında vefat eden Ebu'l-Fida'nın eserinin IV. cildinden Kilikya Ermeni Krallığı'nın Memlûkler ile olan münasebetleri hususunda yararlandık.

⁴⁵ **el-Kamil**, IX-XI, neşr. Carolus Johannes Tornberg, Beyrut 1386/1966, Türkçe ter. Abdülkerim Özaydın, İstanbul, XII, Türkçe ter. Ahmet Ağırakça - Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987.

⁴⁶ İbnü'l-Esir, **el-Târih el-Bahir fi'l-Devlet el-Atabekiyye bi'l-Mavsıl**, neşr. A. Tulaymal, Kahire 1963.

⁴⁷ İbnü'l-Kalânisi, **Zeyl Tarih Dimaşk**, neşr. H.F. Amedroz, Beyrut 1908.

⁴⁸ İbnü'l-Furat, **Tarihü'd-Düvel ve'l-Mülûk**, VII, neşr. C.K. Zurayk, Beyrut 1942.

⁴⁹ Ebu'l-Fida, **el-Muhtasar fi Ahbar ül-Beşer**, IV, İstanbul 1286.

1332 yılında vefat eden **Ebu'l-Abbas Ahmed Nüveyri**'nin beş bölüm halinde kaleme aldığı **Nihâyet ül-Ereb fi Fünûnü'l-Edeb**⁵⁰ isimli eserinin son bölümü Tarih'e ayrılmıştır. Hadiselerin kronolojik sırayla hikaye edildiği eserin 30. cildini, Memlûkleğin Kilikya Ermenileriyle olan münasebetlerinin ele alındığı bölümde kullandık.

G. Araştırmalar

Ülkemizde, Selçuklu Anadolu'sundaki Ermenileri konu alan iki Türkçe eser vardır. Bunlardan birincisi Mehlika Aktok Kaşgarlı tarafından kaleme alınan Kilikya Ermeni Krallığı hakkındaki çalışmadır⁵¹. Müellif bu eserde, özellikle İtalyan ve Vatikan arşivlerine dayanarak, Kilikya Ermeni Krallığı üzerinde duruyor ve bu Krallığın Haçlılar tarafından askerî bir üs olarak kullanılmak amacıyla kurdurulduğunu ortaya koymaya çalışıyor.

Konumuzu alakadar eden diğer bir Türkçe eser de, Ali Sevim tarafından kaleme alınan ve ana hatlarıyla Selçuklu - Ermeni ilişkilerini içeren 55 sayfalık bir çalışmadır⁵². Müellif bu eserde, Türkler'in Anadolu'yu fethetmeye başladığı dönemden itibaren Büyük Selçuklular ve Türkiye Selçuklularının Ermeniler ile olan siyasî münasebetlerine ana hatlarıyla temas etmiştir.

Türkiye'de, konumuz ile ilgili yayınların azlığına karşılık, Avrupa'da bir çok çalışma yapıldığını ve eserler neşr edildiğini görüyoruz.

Bu eserlerde, genel olarak Ermeni Tarihi adı altında neşredilmekle birlikte, araştırma konumuzun önemli bir bölümünü oluşturan Kilikya Ermeni Krallığı Tarihine yer verilmektedir. Bunlardan J. Morgan⁵³ ve F. Tounebize'in⁵⁴ eserlerinde, Kilikya Ermeni Krallığı'nın kuruluşundan önceki Ermeni tarihine yer verildikten sonra, tahta çıkan Ermeni prens ve krallarının dönemlerinin siyasî hadiseleri genel olarak ele alınmıştır.

⁵⁰ Nüveyri, *Nihayet ül-Ereb fi Fünûnü'l-Edeb*, XXX, neşr. Muhammed Abdulhadi Şuayre, Kahire 1992.

⁵¹ Mehlika Aktok Kaşgarlı, *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*, Ankara 1990.

⁵² Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu - Ermeni İlişkileri*, Ankara 1983.

⁵³ Jacques de Morgan, *Historie du Peuple Armenian*, Paris 1919.

⁵⁴ F. Tounebize, *Histoire Politique et religieuse de l'Arménie*, Paris 1900.

İstifade ettiğimiz diğer araştırmalardan, Sirarpie der Nersessian⁵⁵ ve Count W. H. Rdt - Collenberg'in⁵⁶ eserlerinden bahsetmek gerekir. S. der Nersessian, eserinde Ermeniler'in siyasi tarihini genel olarak ele alırken, sosyal tarihine geniş bir yer vermiştir. Collenberg ise, daha çok Rupenliler, Hetumlular ve Lusignan sülalesinin şecereleri üzerinde durmuş, Kilikya Ermeni Krallığı'ndaki sosyal hayata temas etmiş ve bunları tablolar halinde göstermiştir.

Konumuzu ilgilendiren diğer bir araştırma da L. Alishan tarafından kaleme alınmıřtır⁵⁷. Müellif eserinde, Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler'den başka Kilikya Ermeni Krallığı'nın kısa bir tarihçesinden, tarihi topografyasından ve iktisadi vaziyetinden bahsetmektedir.

Ermeni Tarihi ile ilgili zikredilmesi gereken bir çalışma da Çamiçyan tarafından üç cilt halinde kaleme alınan **Ermenistan Tarihi**'dir. Müellifin Ermenice olarak yayınladığı eser, Hrant D. Andreasyan tarafından Türkçe'ye çevrilmiş, fakat bu tercüme kaybolmuřtur⁵⁸. Bu yüzden Çamiçyan'ın eserinden Mateos Vekayinamesi'nin notlarında kullanılan pasajlardan yararlanma yoluna gittik.

Ayrıca, Osman Turan'ın, **Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi**⁵⁹, Steven Runciman'ın, **Haçlı Seferleri Tarihi**⁶⁰ ve Bertold Spuler'in⁶¹ **İran Moğolları** isimli eserleri de çalışmamıza ışık tutmuştur.

⁵⁵ Sirarpie der Nersessian, **The Armenians**, London 1969.

⁵⁶ Count W.H. Rdt-Collenberg, **The Rupenides Hethumides and Lusignan: The Structure of the Armeno-Cilician Dynasties**, Lisbon 1963.

⁵⁷ L. Alishan, **Sissouan ou l'Armno - Cilice Description Gographique et Historique Avec carte et Illustrations**, Venise 1899.

⁵⁸ Bu tercüme, üç dosya halinde İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ne teslim edilmiş, ancak daha sonra mütercim tarafından, "bazı tabirlerin düzeltilmesini yapmak üzere" geri alınmış fakat tekrar geri iade edilmemiştir. Bkz. Fahrettin Kırzioğlu, **Kars-Arpaçayı Boyları Eski Merkezi Ani şehri Tarihi (1018 - 1236)**, Ankara 1982, s. III, n. 1.

⁵⁹ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi**, 2. baskı, İstanbul 1984.

⁶⁰ Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, I-III, Türkçe ter. Fikret Işiltan, Ankara (I, 2. baskı 1989), II - III, 1987.

⁶¹ Bertold Spuler, **İran Moğolları**, Türkçe ter. Cemel Köprülü, 2. baskı, Ankara 1987.

GİRİŞ

A. Ermenilerin Kısa Tarihçesi (1075'e Kadar)

M.Ö. VII. yüzyıl sonlarında Balkanlardan gelen ve M.Ö. VI. yüzyıl başlarında Doğu Anadolu'ya yerleşen Thrak - Frigler'e mensup olduğu genellikle kabul edilen Ermeniler¹, önce Medler, sonra da Satraplar (Pers Valileri) vasıtasıyla bölgeyi idare eden Achamenid Persleri'nin idaresinde yaşadılar. M.Ö. II. yüzyılın ortalarından itibaren sırayla Arsaklı Partların, Roma ve Sasaniler'in egemenliğinde kalan Doğu Anadolu Bölgesi, V. yüzyılda Bizans'ın hakimiyetine girdi. Bizans ile Sasaniler arasında, bölgedeki hakimiyet mücadelesi devam ederken, Araplar ilk kez "Armenia"ya² girdiler (641) ve Dvin'i hücumla zaptettikten sonra³, Emeviler zamanında bölgeyi hakimiyetlerine alarak merkez Dvin olmak üzere bir emâret haline getirdiler. Buranın idaresi için gönderilen valiler, daha ziyade vergi işleriyle meşgul olmuşlar ve eyaletin iç işlerine de Ermeni asilzadeler bakmıştır⁴.

Bundan sonra Ermeniler'in yaşadıkları bölgelerde Arap - Bizans hakimiyet mücadelesi devam etmiş, İmparator IV. Konstantinos'un 678'de Araplara karşı elde ettiği galibiyetten sonra Armenia ve İberya'nın gelirinin iki

---

¹ Marius Canard, "Arminya", *Encyclopaedia of Islam*, I, 2. baskı, Leiden - London 1960, s. 634; Rene Grousset, *Histoire de l'Arménie*, Paris 1947, s. 66; Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, 2. baskı, İstanbul 1987, s. 19.

² Armenia, Van Gölü'nün kuzeyi demek olup, yukarı memleket, yukarı iller anlamında kullanılmıştır. Bkz. Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara 1988, s. 24.

³ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Türkçe ter. Fikret İşıltan, 3. baskı, Ankara 1991, s. 103; İsmet Parmaksızoğlu, "Ermeniler", *Türk Ansiklopedisi*, XV, Ankara 1968, s. 328.

⁴ Hakkı Dursun Yıldız, "Sac Oğulları", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 9, İstanbul 1978, s. 118; Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944, s. 19; Parmaksızoğlu, "Ermeniler", T.A., s. 328.

ülke arasında paylaşılması kararlaştırılmış⁵, bölge bazen Bizans ve bazen de Araplar'ın tayin ettikleri valiler tarafından idare edilmiştir⁶.

Abbasiler zamanında Armenia'ya gönderilen valilerin sert tutumlarından ve bağımsızlıklarını elde etmek istemelerinden dolayı Ermeniler sık sık isyan ediyorlardı. 862'de Armenia'ya vali olarak tayin edilen Ali b. Yahya, bu Ermeni isyanlarını önlemek⁷ ve Bizans İmparatoru'nun Ermeniler üzerindeki nüfuzunu kırmak için⁸, Halife el Müstâin'in emriyle, isyanlarda rol oynamamış ve Ermeni hanedanları içinde en nüfuzlu kişi olan I. Aşot b. Simpat'ı, bütün Ermeni naharar ve işhanlarının başı tayin etti ve ona işhanlar ünvanı vererek hil'at giydirdi (862). Uzun süren saltanatı boyunca Abbasi Halifeliği ile münasebetlerini istenilen şekilde sürdürmesinden ve bölgede karışıklığa meydan vermemesinden dolayı 882-883 yılında Halife el-Mu'temid tarafından kendisine "kral" ünvanı verildi ve I. Aşot Ani'de tac giydi⁹. Halifenin bu tutumu karşısında, Ermeniler ile münasebetlerini kesmemek ve onlar üzerinde söz sahibi olmak düşüncesiyle Bizans İmparatoru Basileios da 885'de I. Aşot'a kral ünvanını verdi¹⁰.

I. Aşot öldükten sonra yerine geçen oğlu Simpat (890), tahtta hak iddia eden amcası Abas meselesini 891'de hall edip tahtını sağlamlaştırdıktan sonra 892'de Halifeye elçi gönderip krallığının tasdikini rica etti. Onun bu hareketinden memnun kalan Halife el-Mu'temid'in emri üzerine Azerbaycan valisi Muhammed el-Afşin'e ve Simpat'a tac giydirdi. Simpat, Halife tarafından kral olarak tanınmasına rağmen, Bizans İmparatorluğu nezdinde

⁵ Ostrogorsky, a.g.e., s. 121. Anadolu'da ve dolayısıyla Armenia'da Bizans ile Ermeniler arasındaki mücadeleler hakkında geniş bilgi için bkz. Şahin Uçar, *Anadolu'da İslâm - Bizans Mücadelesi*, İstanbul 1990, ss. 72 - 125.

⁶ M. Sadi Koçaş, *Tarihte Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri*, 4. baskı, İstanbul 1990, s. 39.

⁷ Yıldız, "Sac Oğulları", T.E.D., S. 9, s. 118.

⁸ Parmaksızoğlu, "Ermeniler", T.A., s. 328.

⁹ Grousset, *Histoire*, s. 379 vd.; Hakkı Dursun Yıldız, "10. Yüzyılda Türk - Ermeni Münasebetleri", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu (Erzurum, 1984)*, Ankara 1985, s. 30 - 31; Yıldız, "Sac Oğulları", T.E.D., S. 9, s. 118; İsmet Parmaksızoğlu, "Bağrathlılar", *Türk Ansiklopedisi*, V, Ankara 1968, s. 41.

¹⁰ Josef Markwart, *Südarmerien und die Tigrisquellen nach griechischen und arabischen Geographen*, Wien 1930, s. 462; Ostrogorsky, a.g.e., s. 221.

de teşebbüste bulundu ve 893'te İmparator VI. Leon'a elçi heyeti göndererek Bizans'ın vasali olmak istediğini bildirdi. İmparator ile Simpat arasında görünüşte ticarî, gerçekte Müslümanlar'a karşı bir ittifak yapıldı¹¹.

Bizans ile gizli anlaşma yaptığının fark edilmesinden sonra Simpat'ın üzerine Azerbaycan valisi Afşin gönderildi. Simpat mağlup oldu. 914 yılında da vali Yusuf b. Ebi'-s-Sac onu çarmıha gererek cezalandırdı¹².

Simpat'ın yerine geçen oğlu II. Aşot (914-929) Vaspurakan prensi Gagik'e ve Sacoğulları'na karşı mücadeleye devam etti. II. Aşot'un Bizans'a meylenmesi üzerine Halife el-Muktedir Bi'llah 915'te Ardruni'li Gagik'e Ermeniye Kralı ünvanını verdi. Böylelikle Araplar'ın Ermeniye olarak adlandırdıkları bölgede biri kuzeyde el-Haric'de, diğeri de güneyde, merkezi Van olmak üzere iki Ermeni krallığı teşekkül etti¹³.

Bu dönemde Abbasi Hilafeti'nin de zayıflamasıyla Bizans, Anadolu'da İslâm ordularına karşı önemli galibiyetler alıyordu¹⁴. Bu galibiyetler serisi, 953'te Seyfüddevle'nin Bizans ordusunu Maraş civarında mağlup etmesine kadar devam etti¹⁵.

II. Aşot , Bağratlı Krallığı'nı nüfuzunun en yüksek derecesine ulaştırdı. 921'de İstanbul'a gidip İmparator'dan tac giydi, 922'te de Halife'den "Şehinşah" ünvanını aldı¹⁶. Onun 928'de geride oğul bırakmaksızın ölümünden sonra kardeşi Abas (928-952) kral oldu. Bir yandan Ermeni feodalleri ve Gürcülerin, diğeri yandan da Bizans'ın baskılarına karşı koymaya çalışan Abas'tan sonra tahta III. Aşot geçti (953-977). Onun zamanında Krallığın merkezi Ani oldu¹⁷.

¹¹ M. J. Saint Martin, *Mémoires Historiques et Geographiques sur l'Armenie*, Paris 1818, I, s. 351 vd.; Grousset, *Histoire*, s. 395; Yıldız, "Sac Oğulları", T.E.D., S. 9, s. 119; Yıldız, "10. Yüzyılda" T.B.T.E.T.S., s. 31.

¹² Yıldız, "10. Yüzyılda" T.B.T.E.T.S., s. 44; Parmaksızoğlu, "Bağratlılar", T.A., V, s. 41.

¹³ Parmaksızoğlu, "Ermeniler", T.A., s. 329.

¹⁴ Ostrogorsky, a.g.e. s. 257 - 259.

¹⁵ Ostrogorsky, a.g.e., s. 263.

¹⁶ Parmaksızoğlu, "Ermeniler", T.A., s. 329.

¹⁷ Parmaksızoğlu, "Bağratlılar", T.A., V, s. 42.

III. Aşot'tan sonra II. Simpat (977 - 990) ve onu takiben I. Gagik (990 - 1020) kral oldu . I. Gagik zamanında Krallık en parlak devrini yaşadı¹⁸.

III. Aşot, krallığı devrinde Müslümanlar'la mücadeleye devam etti. Bu zamanda Azerbaycan'a hakim bulunan Revvâdiler'in başkanı Muhammed b. Şeddâd, Tavrud mevkiinde III. Aşot'un ordusunu ağır bir mağlubiyete uğrattı. Bu sırada krallık ailesinde bir parçalanma görülür. Daha III. Aşot zamanında bu kral Kars bölgesini kardeşi Muşel (962 - 984)'e vermiş ve burada Güney Ermeniyeye adı altında küçük bir krallığın daha kurulmasına müsaade etmişti¹⁹.

982 yılına gelindiğinde artık belli başlı dört ayrı Ermeni krallığının mevcut olduğu görülür. Bunlar:

a. Ani Bağratlıları (885 - 1045). Ermeni krallıkları içerisinde en önemli olanıdır. Bu krallığın başkenti önceleri Bazaran, 961'den sonra da Ani oldu. Hükümet merkezi III. Aşot tarafından Ani'ye nakledilmiş olup, 1045'te Bizans tarafından yıkılmıştır.

b. Kars Bağratlıları (962 - 1064). Başkenti Kars olan bu krallık, Selçuklu akınlarına dayanamayıp 1064'te Sultan Alparslan'ın Kars'ı fethetmesiyle son buldu.

c. Taşirk Bağratlıları (982-1064). Merkezi Lori'de bulunan Taşirk krallık ailesi Selçuklu himayesine girerek 1064'te İslâmiyeti kabul etmiş ve daha uzun müddet yaşamış ise de önemli bir rol oynamamıştır.

d. Ardruniler (908 - 1021). Merkezi Van olmak üzere Vaspurakan eyaletinde kuruldu. Sacoğulları emirlerinden Afşin'in yerine geçen kardeşi Yusuf, Armenia prenslerini hükmü altına alabilmek için I. Simpat (890 - 914)'a rağmen, 908'de Ardruni ailesinden Vaspurakan prensi Gagik (904 - 936)'e Armenia meliki ünvanını tevcih etmişti. Son kralları Senekerim, Ardruni ülkesini 1021'de Bizans'a terketmek zorunda kaldı²⁰.

¹⁸ Parmaksızoğlu, "Bagratlılar", T.A., V, s. 42; Mehlika Aktok Kaşgarlı, *Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu Tarihi*, Ankara 1990, s. 15.

¹⁹ Kaşgarlı, *Ermeni Baronluğu*, s. 15; Parmaksızoğlu, "Bagratlılar", T.A., V, s. 42.

²⁰ Urfalı Mateos, *Vekayinâme (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1131-1162)*, Türkçe ter., Hrant D. Andreasyan, 2. baskı, Ankara 1987, s. XVIII - XIX (Ed. Dulaurier açıklaması); Parmaksızoğlu, "Ermeniler", T.A., s. 324, 329.

I. Gagik'ten sonra Bağratlılar, bir yandan aile anlaşmazlıkları ve diğer yandan Revvâdi emirleriyle mücadeleden dolayı çökmeye başlamıştı. Ancak Ermeni krallıklarına asıl darbeyi indirecek olan Bizans idi. İmparator II. Basileios Doğu Anadolu'yu Bizans'a ilhak etmek için doğuya hareket ettiğinde, Ani'de I. Gagik (990 - 1020), Lori'de I. Gagik'in kardeşi Gurgen, Kars'ta Gagik'in amcasının oğlu Abas (984 -1020), Gence - Karabağ (Erran) bölgesinin güney taraflarında da yine I. Gagik'in yeğeni Apusahl hakim idiler²¹. Aynı aileden III. Bagrat (989 - 1014), Aphaza ve Gürcü memleketlerinin büyük bölümünü ele geçirmiş, daha sonra onun hakimiyetini buralarda oğlu I. Georgi (1014 - 1027) devam ettirmiştir. Tiflis'in güney yörelerinde Ermeni Orbelian sülalesi hakim idi. Bagratuni sülalesinin başka bir kolu da Çoruh ırmağının güneyi ile Fırat ırmağının kaynakları arasındaki bölgede; yani Taik, Tao ile Bayburt, İspir ve Oltu'da egemen idi. Bu kolun önemli prensi Küropalates Davit Erzurum, Pasinler, Malazgirt, Erciş ve Eleşkirt'i idaresine almıştı. Armenia'daki bu karışık durumu, doğuda yeniden bir hakimiyet kurmak için uygun bir fırsat olarak gören İmparator II. Basileios, prenslikler arasında tesirli bir politika takip etti²² ve Ermeni memleketlerini Bizans'a doğrudan bağlamak amacıyla kuvvetli bir orduyla harekete geçip Doğu Anadolu'ya geldi²³.

Her tarafı yakıp yıkan, yağma eden ve halka ağır kayıplar verdiren²⁴ II. Basileios, Vaspurakan'ı ilhak ettikten sonra Senekerim'e Sivas'ı verdi ve bu bölgede oturan 40 bin Ermeni'yi Sivas ve Kayseri yörelerine göçe zorladı. Bu suretle tarihteki en büyük Ermeni tehcir hadisesi gerçekleşmiş oldu. Basileios burada 12 kale, 4400 köy ve 115 manastır ele geçirdi²⁵.

²¹ Ali Sevim, **Genel Çizgileriyle Selçuklu - Ermeni İlişkileri**, Ankara 1983, s. 8.

²² Ernest Honigmann, **Bizans Devletinin Doğu Sınırı**, Türkçe ter. Fikret İşıltan, İstanbul 1970, s. 155 - 156; Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 291 - 292; Parmaksızoğlu, "Ermeniler", T.A., s. 329.

²³ Sevim, **Genel**, s. 9.

²⁴ Ekkehard Eichhoff, "Zur Wende von Manzikert", **Das Andere Wahrnehmen Beiträge zur europäischen Geschichte - August Nischke zum 65. Geburtstag gewidmet**, Köln - Wien 1991, s. 104 - 105.

²⁵ Mateos, s. XIX (Ed. Dulaurier'in açıklaması); Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), **Abû'l-Farac Tarihi**, I-II, İngilizceden ter. Ömer Rıza Doğru, 2. baskı, Ankara 1987, I, s. 274; Sevim, **Genel**, s. 9.

Harekatını Erzurum yönünde sürdüren İmparator, Gürcü Georgi'yi mağlup edip Tiflis'i işgal etti. Bu durum karşısında korkuya kapılan Ani kralı Simpat, "ölümünden sonra bütün devletinin Bizans'a devri hususunda bir antlaşma imzalayıp şehrin anahtarını imparatora teslim etmek zorunda kaldı. İmparator'un Simpat'a teklif ettiği antlaşmaya göre, kral ölünceye kadar Ani valisi olarak kalacak, onun ölümünden sonra mirası Bizansın tasarrufuna bırakılacaktı. Böylece Armenia, idarî bakımdan Bizans'a bağlanmış oldu²⁶.

Bu sırada Ani'de Hovaannes ile IV. Aşot arasındaki taht kavgası iyice kızışmış ve IV. Aşot Bizans'tan sağladığı yardımla krallığın idaresini eline almıştı.²⁷ IV. Aşot'un 1040'ta ölümünden sonra imparator IV. Mikhail, Ani'yi ele geçirmek istemiş ise de, general Pahlavuni'nin mukavemeti karşısında muvaffak olamamıştı. Ancak 1042 yılında imparator olan IX. Konstantin Monomach, II. Basileios'un Doğu Anadolu'yu ilhak politikasını başarıyla devam ettirdi. İmparator Monomach, Bizans yönetimi ve Ermeni patrikleriyle müştereken Kral II. Gagik'i İstanbul'a getirtip onu bazı hile ve yalan yeminler ile aldatarak tahttan ayrılmaya zorladı (1045). Ani'yi Bizans'a bırakmak zorunda kalan II. Gagik'e imparator tarafından Kayseri civarında bulunan Galonbağad ve Bizu şehirleri verildi²⁸.

1045 yılında Ani'yi zapt eden Bizanslılar, başta Ani ve Kars olmak üzere Van bölgesinde Ermeniler'e ait bütün kent, kilise ve manastırları ele geçirdiler, Ermeniler'in hanedanının ileri gelenlerini adeta yok ettiler ve mallarını ellerinden aldılar²⁹.

Urfalı Mateos, Bizans'ın Doğu Anadolu bölgesini ilhakını ve Ermeniler'e karşı tavrını şu şekilde ifade etmektedir:

²⁶ Eichoff, "Zur Wende", *Das Andere*, s. 105; Sevim, Genel, s. 10.

²⁷ Parmaksızoğlu, "Ermeniler", T.A., s. 329.

²⁸ Mateos, s. 80; Urfalı Vahram Vekayinâmesi, Türkçe terc. Hrant D. Andreasyan (Türk Tarih Kurumu'nda basılmamış nüsha), s. 3; Azimi, *Tarih Selçuklularla İlgili Bölümler*, Türkçe ter. Ali Sevim, Ankara 1988, s. 7; Alexander Böhling, "Armenien und Byzans", *Aus der Byzantinischen Arbeit der Deutschen Demokratischen Republik*, Berlin 1957, s. 184 - 85; Eichoff, "Zur Wende", *Das Andere*, s. 106.

²⁹ Mateos, s. 80; Urfalı Vahram, s. 3; Sevim, Genel, s. 13; Parmaksızoğlu, "Ermeniler", T.A., s. 329.

"Ermeni milletinin, Türkler'in, öksüzlüğün, yalancı hâmilerin ve korkak Grek milletinin yüzünden çektiği ıstırapları kim birer birer tasvir edebilecektir? Çünkü onlar (yani Grekler), Ermeni milletinin kumandanlarını kendi ev ve eyaletlerinden çıkarıp götürmüşler ve Ermenistan'ın krallık tahtını devirmekle askerlerin ve kumandanların desteği olan suru kendi elleriyle yıkmışlardı. Kaçmayı kendileri için bir zafer ve kahramanlık addeden bu Grekler, kurdu görür görmez kaçmaya başlayan kötü çobanlara benzediler. Grekler, Ermenistan kalesini tamamiyle yıkmak işinde büyük gayretle çalıştılar ve İranlılar tekrar taarruz ettikleri vakit kazanılan zaferleri kendilerine mal ettiler. Onlar utanmaksızın hadım kumandanlar ve haremağası askerlerle Ermenistan'ı müdafaa etmeye kalkıştılar. Halbuki müslüman İranlılar, bütün Şarkın sahipsiz kaldığını görünce kuvvetli ordularla beraber bir sene içinde İstanbul'un kapılarına kadar ilerlediler, (...) Ermenistan, Greklerin elinden alındıktan sonra Ermeniler Romalıların bütün fenalıklarından kurtulmuş oldular..."³⁰.

Bizans'ın Ermeniler'in yaşadığı bölgelerin büyük bir bölümünü ilhak etmesinden sonra Doğu Anadolu'ya Türkmen akınlarının başladığı görülür. Selçuklu Türkleri'nin Doğu Anadolu'ya gerçekleştirdiği ilk akını dönemin yerli kaynakları, Bizans'ın Doğu Anadolu'yu ilhakına bir mazeret olarak göstermek için, ilhak ile aynı dönemde, hatta II. Basileios'un 1021 - 1022 yıllarında bölgeye yaptığı seferden önce göstermektedir³¹. Ermeni müellifler, Bizans imparatorlarının "yüz kızartıcı" bir hadise olarak gördükleri ilhak hadisesinin suçlusu olarak Türkleri göstermek istediklerinden, Türkler'in Anadolu'ya akınlarını 1021 - 1022'den önceki yıllardaki olaylar arasında kaydetmişlerdir³².

Konu ile alakalı olarak yayınlanan Türkçe eserlerde de Meliknâme'nin³³ kaydına dayanılarak, Çağrı Bey'in 1016 başlarında üç bin

³⁰ Mateos, s. 111 - 112; Kaşgarlı, *Ermeni Baronluğu*, s. 147.

³¹ *Urfalı Vahram*, s. 3; Mateos, s. 48 - 49.

³² Konu ile alakalı, bizim görebildiğimiz araştırma eserlerin tamamında, C. Cahen dışında bütün araştırmacılar, II. Basileios'un Vaspurakan'ı ilhakından önce Çağrı Bey'in Doğu Anadolu'ya düzenlediği bir akının varlığını kabul ediyorlar (Claude Cahen'in görüşleri için bkz. *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Türkçe terc. Yıldız Moran, İstanbul 1979 s. 82 - 83.).

³³ XVI. yüzyılın başlarına kadar mevcut olan bu eser, Sultan Alparslan adına, Selçuklular'dan İnanç Bey ağzından kaleme alınmıştır. Bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Doğu

süvari ile Gazneliler'in haberi olmadan Horasan'ı geçtiği Doğu Anadolu'ya ulaştığı kabul edilir. Buna göre Çağrı Bey, iki bin kilometrelik mesafeyi aşarak Vaspurakan bölgesine girmiştir. Burada Ermenileri mağlup ettikten sonra ciddi bir engelle karşılaşmadan uzun süre dolaşmış ve bir çok ganimet topladıktan sonra Nahçıvan üzerinden Gürcistan'a geçmiştir. Buralarda da yağmalarda bulunduktan sonra geri dönerek, Gazneli topraklarından kendilerini yakalamak için sıkı tedbirler alınmasına rağmen bunlardan kurtularak Maveräünnehr'e ulaşabilmiştir³⁴.

Çağrı Bey'in üç bin kişilik bir atlı birliği ile iki bin kilometrelik bir mesafeyi geçerek Van havalisine gelmesi, buralarda savaşlar yapıp Gürcistan'a gitmesi ve dönüşte kendilerini yakalamak için bekleyen Gazneli Mahmud'un Tus valisi Arslan Câzib'den kurtularak Maveräünnehr'e ulaşması pek mümkün görünmemektedir.

Kanaatimizce Anadolu'ya Selçuklu akınları 1028'den sonra başlamıştır. 1025 yılında Maveräünnehr'deki Türkmenlerin reisi Arslan Bey b. Selçuk Bey, Gazneli Mahmud tarafından yakalanıp hapsedildikten sonra ona bağlı Türkmenler'in önemli bir kısmı Horasan'a göçürülmüştür. Yeni gelen bu Türkmenler, daha önce bölgeye gelen soydaşlarıyla birleşip Tus valisi Arslan Câzib'i mağlup edince, 1028'de Sultan Mahmud bizzat onların üzerine yürüyüp bozguna uğrattı. Bunlardan 2.000 kadar çadır halkı önce Irak-ı Acem'e ve sonra da Azerbaycan'a gelerek buranın hâkimi Vehsudan'ın hizmetine girdi ve birlikte Anadolu'ya akınlara başladılar. Ayrıca Rey şehrinin Gazneli valisi Taşferâş'ın, ileri gelen Türkmen başbuğlarından Yağmur Bey'i öldürtmesi sebebiyle sayıları on bini geçen Türkmenler Kızıl, Boğa, Anasioğlu, Dana, Göktaş ve Oğuzoğlu Mansur gibi Türk beylerinin komutası altında birleşerek Gazneliler'e karşı savaştilar ve onları mağlup ettikten sonra büyük kısmı Azerbaycan'a gelerek buradaki soydaşlarıyla birleştiler³⁵.

Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015 - 1021)", **60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı**, İstanbul 1953, s. 260, n. 5.

³⁴ Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya", **Köprülü Armağanı**, ss. 263 - 264, 267 - 270; Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi**, İstanbul 1984, s. 14; M. H. Yinanç, **Selçuklular Devri**, s. 35 -36; Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, I, 3. baskı, İstanbul 1981, s. 188.

³⁵ M.H. Yinanç, **Selçuklular Devri**, s. 37 - 38; Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)**, Ankara 1988, ss. 23 - 24.

Azerbaycan'a gelen Türkmen topluluklarından bazıları buradan ayrılıp doğu ve güneye yönelirken, burada kalan bazıları ise, Aras ırmağını geçerek Erran bölgesine gelmişler ve buranın hakimi Fadlun oğlu Ebu'l Esvar ile birleşerek 1037 yılında Doğu Anadolu'da Ermeniler'in oturduğu yörelere akınlarda bulundular³⁶ ve Erran hâkiminin Ermeni reislerinden Davit ile yaptığı savaşta da Ermeniler ile çarpıştılar³⁷. Diğer taraftan Ebulheyca Hezbâni'nin idaresindeki Urmiye'de bulunan Türkmenler 1037 - 1043 yılları arasında Urmiye'den hareketle Vaspurakan'a girerek prens Hacik kumandasındaki Ermeni kuvvetlerini bozguna uğrattılar ve çarpışmalar esnasında Hacik'i de öldürdüler³⁸.

Diyarbakir, Elcezire ve Musul havalisine akınlarda bulunan ve başarılı olamayan geri dönen Türkmenlerin bir kısmı da kuzeye yönelmiş ve Aras ırmağı yörelerine gelerek, Becni kalesine saldırıya geçmiştir. Ani kralı Gagik'in müdahalesinden dolayı kaleyi alamadılar, bölgedeki Ermeni beldelerine yaptıkları akınlarda ele geçirdikleri çok sayıda tutsak ve ganimetlerle Rey'e geri döndüler (1042 - 1043)³⁹. Fakat Oğuzoğlu Mansur, Göktaş, Anasioğlu, Boğa gibi Türkmen beyleri Doğu Anadolu'daki akınlara devam ettiler⁴⁰.

Tuğrul Bey'in devletin başkentini Nişabur'dan Rey'e nakledip Selçuklu şehzade ve emirlerini Anadolu'nun fethiyle görevlendirmesinden sonra İbrahim Yinal, Dicle ırmağı kıyılarına kadar olan sahayı fethederken, Kutalmış da Aras ırmağını aşarak Ermeni ve Gürcü memleketlerine girmişti. Öte yandan şehzade Hasan, Vaspurakan bölgesine akınlarda bulunuyordu. Ancak Hasan, 1047 - 1048 yılında, Bizans'ın Vaspurakan valisi Aaron ile yaptığı savaşta şehit oldu⁴¹.

³⁶ Sevim, **Anadolu'nun Fethi**, s. 24.

³⁷ M. Halil Yinanç, **Selçuklular Devri**, s. 38.

³⁸ Abû'l-Farac, I, s. 295 - 296; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fit-Tarih**, IX, C. J. Toumberg, Beyrut 1966, s. 383, Türkçe ter. Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987, s. 296; M. H. Yinanç, **Selçuklular Devri**, s. 38; Sevim, **Anadolu'nun Fethi**, s. 24.

³⁹ M. H. Yinanç, **Selçuklular Devri**, s. 38; Sevim, **Anadolu'nun Fethi**, s. 24; Sevim, **Genel**, s. 12.

⁴⁰ Sevim, **Anadolu'nun Fethi**, s. 25, 28.

⁴¹ Sevim, **Genel**, s. 14; Parmaksızoğlu, "Bagratlılar", **T.A.**, V, s. 42.

Şehzade Hasan'ın şehit edilmesinden sonra İbrahim Yinal, Tuğrul Bey'in emriyle Kutalmış ile beraber harekete geçip Eylül 1048'de Pasin ovasında Hasankale önlerinde Liparit, Aaron ve Katakalon kumandasındaki Rum, Ermeni ve Gürcüler'den oluşan Bizans ordusunu bozguna uğrattı, başkomutan Liparit'i esir aldı⁴².

İbrahim Yinal ve Kutalmış'ın Pasin ovasında Bizans ordusuna karşı kazandığı zaferden sonra imparator Konstantin ile yapılan barışta tam bir anlaşma sağlanamamasından dolayı Bizans'ın Anadolu'ya yeni kuvvetler göndermesi sebebiyle, Anadolu'nun fethine başlama gereği duyan Tuğrul Bey bizzat ordusunun başında olduğu halde Doğu Anadolu'ya hareket etti (1054)⁴³. Onun asıl amacı, bölgedeki Ermeni presliklerine hakimiyetini kabul ve daha önce buraya gelmiş olan Türkmenler üzerinde otoritesini devam ettirmekti⁴⁴. Tuğrul Bey, Doğu Anadolu'nun iç kısımlarındaki yollara hakim olan stratejik öneme sahip Muradiye ve Erciş'i feth ederken, Kars yönüne gönderilmiş olan bir Selçuklu birliği ekseriyetini Ermeniler'in meydana getirdiği Bizans kuvvetlerini mağlup etti⁴⁵.

Erciş'in fethinden sonra Van gölünün kuzeyindeki ilerleyişine devam eden Tuğrul Bey, Ermeni Vasil (Basil)'in savunduğu Malazgirt kalesini kuşattı, fakat kaledekilerin saldırılara mukavemeti karşısında kaleyi feth edemedi⁴⁶.

Kuşatmayı kaldıran Tuğrul Bey, Kars'a gelerek şehri bir süre kuşattıktan sonra Pasin ovasından geçerek Erzurum yörelerine doğru harekâtına devam etti. Daha sonra tekrar güneye inerek Malazgirt'i ikinci kez kuşattı. Fakat kuşatmanın uzaması ve kış mevsiminin yaklaşması üzerine Tuğrul Bey kuşatmayı kaldırdı ve Anadolu'dan ayrıldı. Sultanın ayrılmasından sonra Selçuklular'ın vasalı olan Erran valisi Ebu'l Esvar'ın Türkmenler'in desteğiyle 1055/56'da Ani ve yörelerini istila etmesi üzerine,

⁴² Azimi, *Selçuklularla İlgili*, s. 8 - 9; Sevim, *Genel*, s. 14 - 15.

⁴³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, s. 598, Türk. ter., s. 454; Sevim, *Genel*, s. 15; Parmaksızoğlu, "Bagratlılar", T.A., V, s. 42.

⁴⁴ Cahen, *Anadoluda Türkler*, s. 84.

⁴⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, s. 598, Türk. ter., s. 454-455; Sevim, *Genel*, s. 15; Eichhoff, "Zur Wende", *Das Andere*, s. 107.

⁴⁶ Sevim, *Genel*, s. 15,

İmparator Konstantin'in gönderdiği general Nikephoros, onu Gence yöresinde mağlup etti ve Bizans'ın vasallığını kabul etmesi şartıyla antlaşma imzaladı.

Diğer taraftan Çağrı Bey'in oğlu Yakutî'nin emirlerinden olan Sabuk (Sunduk / Saltuk) 1057 yılında Doğu Anadolu'ya sürekli ve başarılı akınlarda bulundu. Yakutî'nin sevkettiği diğer Selçuklu birlikleri 1058 yılında Kars civarına akınlarda bulunup Kars ve Ani'yi kuşattılsa da fethe muvaffak olamadılar. Diğer bir Selçuklu birliği Malazgirt ve Muş taraflarına akınlarda bulunurken, başka bir Selçuklu birliği de Erzincan ve Kemah'a kadar ilerleyip ele geçirdi. Bu kuvvetlerden bir kol Şebinkarahisar'ı ele geçirirken, üç bin kişilik bir kuvvetin başında bulunan Türk emiri Dinar Malatya'yı fethetti (1058). Bundan sonra da ileri harekâtına devam eden Türk kuvvetleri Sivas'ı fethettiler⁴⁷.

Tuğrul Bey'in Eylül 1063'te ölümünden sonra tahta oturan Alparslan, 1064 yılında Doğu Anadolu'ya bir sefer gerçekleştirdi. Esasen, Bizans'ın Ermenileri dağıtma politikası bölgenin dayanma gücünü kırmış, Türkler'in ilerlemesini kolaylaştırmıştır. Aras ırmağını geçtikten sonra ordusunu ikiye ayıran Sultan, oğlu Melikşah ve veziri Nizamülmülk komutasındaki kuvveti güneybatı yönüne gönderirken, kendisi de başında bulunduğu kuvvetlerle yoluna devam edip Erran'daki Lori Ermeni topraklarına girdi ve burayı antlaşma ile Ermeni Davit Anholin'in oğlu Giorg (Kivri)'den aldı. Buradan harekette Gürcistan'a giren Sultan, Kangarni, Kartlı ve Javakhet bölgesini fethettikten sonra Ermeni Bağratuni Krallığı'nın başkenti olan Ani'yi kuşattı ve sakinlerinin şiddetle mukavemetine rağmen kaleyi feth ve Bağrat ve Grikor'u da teslim almaya muvaffak oldu. Sultan, Ani ve yöresinin idaresini Ebu'l Esvaroğlu Manuçe'ye bıraktı⁴⁸.

⁴⁷ Abû'l-Farac, I, s. 312 - 313; Sevim, Genel, s. 15; Aynı müellif, **Anadolu'nun Fethi**, ss. 34 - 36; Eichhoff, "Zur Wende", **Das Andere**, s. 107 -108; Parmaksızoğlu, "Bağratlılar", T.A., V, s. 42.

⁴⁸ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, IX, ss. 39 - 41, Türk. ter., s. 51 - 52; T; Sadreddin Hüseyinî, **Ahbâr üd-Devlet is-Selçukiyye**, Türkçe ter. Necati Lügat, Ankara 1943, ss. 26 - 28; İbnü'l Adim, **Bugyetü't-taleb fi Tarih-i Haleb**, **Biyografilerle Selçuklular Tarihi**, Türkçe ter. Ali Sevim, Ankara 1982, s. 22 - 23; Cahen, **Anadoluda Türkler**, s. 45 - 85; Ostrogorsky, a.g.e., s. 318; Sevim, Genel, s. 15 - 16; Parmaksızoğlu, "Ermeniler", T.A., s. 329;

Melikşah ve Nizamülmülk komutasındaki Selçuklu kuvvetleri ise Aras ırmağı boyunca ilerleyip, daha Ani fethedilmeden Sürmeli ve Meryemnişin kalelerini feth etmişti⁴⁹.

Ani'nin fethini haber alan Kars hakimi Abas Şahanşahoğlu Gagik, Sultanı Kars'a davet etti ve Selçuklu tabiyetini kabul etti. Bunun üzerine Alparslan, ona törenle hilatlar giydirdi⁵⁰.

Sultan Alparslan'a itaat eden ve Selçuklu vasallığına giren Gagik, Sultanın Kars'tan ayrılmasından sonra, memleketinin idaresini 1064'te imparator Konstantin Dukas'a terketti ve Toroslar'da, Malatya'nın yakınında bulunan Dzamintav şehrini aldı⁵¹.

Alparslan'ın Doğu Anadolu'dan ayrılmasından sonra başta Sâlar-i Horasani, Gümüştekin, Afşin, Ahmedşah olmak üzere Selçuklu emir ve kumandanları ileri harekâtlarını devam ettirdiler. Sâlar-ı Horasani 1065/66 yılında Urfa'yı kuşattı, fakat şehri feth edemedi. O aynı yıl içinde iki defa daha Urfa yöresine akınlarda bulunduktan sonra Diyarbakır'a gelerek şehrin önünde karargâh kurdu. Fakat, Diyarbakır emiri Nizamüddin tarafından hile ile yakalanıp öldürüldü. Bu sıralarda Ermeni Bogusag ailesinin bütün fertleri islamiyeti kabul etti. Alparslan onların Siverek yöresinde yerleşmesine izin verdi⁵².

Sultan Alparslan'ın emriyle Gümüştekin, 1066 yılında beraberinde Afşin, Ahmed ve diğer bazı beyler olduğu halde Murat ve Dicle ırmakları havzalarından ilerleyerek Ergani ve Nizip yörelerindeki bazı kaleleri ele geçirdiler ve Adıyaman'a kadar akınlarda bulundular. Karşılaştıkları bir Bizans kuvvetini mağlup ettikten sonra Ahlat'a döndüler. Burada Afşin, Gümüştekin'i aralarında çıkan kavgada öldürdükten sonra, emrinde bulunan Türkmenler'le batı yönünde hareket ederek Kayseri civarına kadar ilerledi

⁴⁹ Sevim, Genel, s. 16.

⁵⁰ Sevim, Genel, s. 17.

⁵¹ Mateos, s. XIX (Ed. Dulaurier açıklaması); Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, I, Türkçe terc. Fikret İşıltan, 2. baskı, Ankara 1989, s. 27; Sevim, Genel, s. 17; Parmaksızoğlu, "Bağrallılar", T.A., V, s. 42.

⁵² Sevim, Genel, s. 18.

(1067); 1068 yılında da Antakya üzerine yürüyerek buralarda akınlarda bulundu⁵³.

Sultan Alparslan 1067/68'de Gürcistan üzerine düzenlediği seferden dönerken Kutalmışoğlu Mansur ve Süleyman'ı, kardeşi Yakutî'yi, eniştesi Erbasan'ı ve emir Sundük'u Anadolu'daki fetih hareketlerini devam ettirmekle görevlendirdi⁵⁴. Bu Türk beyleri Anadolu'da fetih hareketlerinde bulunurken İmparator Romanos Diogenes 1070 yılında Selçuklu akınlarını durdurmak amacıyla doğuya hareket etti. Aynı yılda Sultan Alparslan da Fatımiler üzerine sefere çıkmış, Doğu Anadolu'yu geçerek Halep'e gelmiş ve burayı almıştı. Sultan Mısır'a hareket ettiği sırada imparatorun ilerlemekte olduğu haberini alınca yönünü, Romanos Diogenes'i karşılamak üzere değiştirdi⁵⁵.

Sivas'a gelen Romanos Diogenes, Rumlar'ın Türk beyi Elbasan'ın, Bizanslılar'ı mağlup ettiği savaşta Ermeniler'in kendilerine Türkler'den daha fazla merhametsizlik gösterdiği hususunda şikayetlerini dinleyince Ermeni prenslerini buradan sürüp çıkardı⁵⁶.

Nihayet taraflar arasında 26 Ağustos 1071 tarihinde yapılan meydan savaşını Selçuklular kazandı. İmparator esir alındı. Bundan sonra Türk akıncı kuvvetleri kendilerine karşı belirli bir direnişle karşılaşmadan Anadolu içlerine ve zamanla Marmara kıyılarına kadar uluşma imkânı buldular⁵⁷.

Alparslan'ın 1072'de ölümünden sonra yerine geçen oğlu Melikşah, Bizu kentinde oturmakta olan eski Ermeni kralı Gagik'in vasal sıfatıyla Ani'nin yönetiminin kendisine verilmesi hususundaki teklifini kabul etmedi (1076 (?))⁵⁸.

⁵³ M. H. Yinanç, *Selçuklular Devri*, ss. 37 - 43; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 43 - 44; Eichhoff, "Zur Wende", *Das Andere*, s. 107 - 108.

⁵⁴ Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 44, 47.

⁵⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında*, ss. 24 - 32; M. H. Yinanç, *Selçuklular Devri*, ss. 73 - 77; Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, ss. 54 - 59.

⁵⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 24; Irene Melikoff, "Gazi Melik Danişment et la Conquête de Sivas", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, IV, Ankara 1975, s. 191.

⁵⁷ Malazgirt zaferiyle ilgili olarak bkz., Hüseyinî, *Ahbar*, ss. 32 - 37; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z-Zeman fi Tarih ül-Âyan*, (Selçuklularla ilgili kısmı yayımlayan) Ali Sevim, Ankara 1968, ss. 143 - 155; ayrıca bkz. Faruk Sümer - Ali Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çevirileri)*, Ankara 1971.

⁵⁸ Sevim, *Genel*, s. 19; Kaşgarlı, *Ermeni Baronluğu*, s. 7.

Selçuklulara karşı gösterdikleri direnişten dolayı Melikşah, Gürcistan'da olduğu gibi Doğu Anadolu'da da halka ağır vergiler yüklediğinden Ani Ermeni piskoposu Barseğ, bazı prens ve din adamlarıyla birlikte vergileri azaltmak ve Philaretos'un çabalarıyla sayıları artan Ermeni Patrikliği'nin durumunu arz etmek üzere İsfahan'a, Melikşah'ın katına gitti. Ermeni heyetini çok iyi bir şekilde karşılayan Sultan, Ermeni katolikosluğunun tek bir makamı ile temsil edilmesi, bütün kilise, manastır ve ruhanilerin vergi dışı tutulmaları hususlarında bir buyruk hazırlatıp Barseğ'a verdi. Sultan, bu Ermeni elçilik heyetini, Selçuklu askerlerinin refaketinde memleketine geri gönderdi.⁵⁹

Melikşah'ın Ermeniler hakkında verdiği emirler Azerbaycan valisi Kudbuddin İsmail tarafından yerine getirildi. Vali, hemen vergileri kaldırdı, Ermenilerle meskun mahalleri imar ettirdi, Ermeni kilise ve manastırlarını Selçuklu devleti adına himayesine aldı.⁶⁰

Selçuklu Sultanı'nın 1092 yılında ölümünden sonra dönemin gayrimüslim kaynakları, ondan övgüyle söz etmişlerdir. Mesela Urfalı Mateos, onun iyi, merhametli ve hristiyanlara karşı tatlılıkla hareket eden biri olduğunu ve onun zamanında Ermenistan'a sulh ve asayişe kavuştuğunu zikrettikten sonra,⁶¹ "herkesin babası ve bütün insanlara karşı merhametli ve hüsnüniyet sahibi bir zat olan büyük Sultan'ın ölümünün, bütün dünyayı büyük bir matem içine düşürdü" demektedir.⁶² Ayrıca Azerbaycan valisi Kutbuddin İsmail hakkında da "iyi ve çok merhametli ve imar edici bir şahıstı. O, bütün Ermenistan'ı idaresi altına almış olup, memleketi imar etmeye başlamış ve bütün manastırları İranlıların fenalıklarına karşı himaye etmişti"⁶³ ifadelerini kullanmaktadır.

1079'da eski Ani kralı Gagik'in Bizanslılar tarafından öldürülmesinden sonra Gagik'in ordusunda bulunan ve aynı zamanda akrabası olan Rupen,⁶⁴

⁵⁹ Mateos, s. 176; Sevim, Genel, s. 19 - 20.

⁶⁰ Sevim, Genel, s. 20.

⁶¹ Mateos, s. 146.

⁶² Mateos, s. 178; Turan, Selçuklular Zamanında, s. 42; Sevim, Genel, s. 20.

⁶³ Mateos, s. 179; Sevim, Genel, s. 10.

⁶⁴ Rupen'in menşei hakkında sağlıklı bir bilgiye, mevcut kaynaklarda tesadüf edilememektedir. Ancak Mateos'da Ruben, Ani kralı Gagik'in akrabası olarak tarif ediliyor (Bkz. Mateos, s. XX, Ed. Dulaurier açıklaması). Ayrıca krş. Kaşgarlı, Ermeni Baronluğu, s. 4.

Toros geçitlerine sığındı ve orada ikamet eden milletdaşlarıyla birleşti. Bizansın bütün gayretlerine rağmen Rupen, bu dağlarda yerleşmeyi başardı. Daha sonra Rupen'in oğlu Konstantin Vahga (Feke) kalesini Bizansın elinden aldı⁶⁵.

Daha Anadolu'ya Selçuklu akınları başlamadan, Bizans'ın doğu politikası gereği Doğu Anadolu'daki Ermeniler'i batıya göçürmesi ve bunun XI. y.y.ın başlarından itibaren doğudan Türk tazyikinin de artmasından dolayı hızlanması, Ermeni prenslerinin özellikle Güney ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine gelerek buralarda yeni bir Ermeni prensliğinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunlardan ilki ve pek kısa ömürlü olanı, Philaretos'un Güney ve Güneydoğu Anadolu'da kurduğu prensliktir.

B. Philaretos Brachomios ve Prensliği

Vasurakan'daki Varajnovnik'den geldiği tahmin edilen ve bundan dolayı muhtemelen bu bölgede yaşayan Ardzruni Ermenilerinden olan Philaretos'un kimliği hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır⁶⁶. Onun, "din ve âdetçe bir Romalı, baba ve anne tarafından da bir Ermeni" olduğunu ve çocukluğunu Hısn-ı Mansur bölgesinde bulunan Zoruri - Gozem manastırında amcasının yanında geçirdiğini ve daha sonra Mişar (Masara)'a yerleştiğini Mateos kaydeder⁶⁷.

Romanos Diogenes'in hükümdarlığı zamanında, askerî yeteneklerinden dolayı Domesticus rütbesine yükseltilen⁶⁸, Romanopolis'e Satrap olarak tayin edilen Philaretos, imparatorluğun doğu ordularında görev yapıyordu⁶⁹.

1071 Malazgirt yenilgisinden sonra sadakatte bağlı olduğu Romanos Diogenes'in tahttan indirilmesini, onun zamanında aldığı kumandanlık payesinden dolayı tasvip etmeyen Philaretos⁷⁰, VII. Michael'in imparator

⁶⁵ Mateos, s. XX (Ed. Dulaurier açıklaması).

⁶⁶ Krş. C. J. Jarnley, "Philaretos Armenian Bandit or Byzantine General?", *Revue des Etudes Arméniennes*, IX, Paris 1972, s. 334.

⁶⁷ Mateos, s. 147.

⁶⁸ Anna Comnena, *The Alexiad*, İngilizce ter. Elizabeth A.S. Dawas, London 1967, s. 153.

⁶⁹ Jarnley, "Philaretos", *R.E.A.*, IX, s. 335.

⁷⁰ Jarnley, "Philaretos", *R.E.A.*, IX, s. 335; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 68.

olmasından sonra Bizans ile ilişkisini kesip Maraş'a geldi. Anadolu'daki umumî otorite boşluğundan istifade ederek burada yol kesicilik ve soygunculuk yapan elli kişiden müteşekkil bir Ermeni çetesiyle tanıştı ve onların reisi oldu⁷¹. Philaretos, gerek Bizans tarafından göçe zorlanması ve gerekse doğudan gelen Selçuklu baskısı nedeniyle memleketterinden ayrılmak durumunda kalan ve belli bir siyasî otoritenin de bulunmayışından dolayı başıboş Ermenileri kısa sürede etrafında toplayarak Maraş ve yöresini ele geçirerek burada hakimiyetini kurmayı başardı (1074)⁷². Bizans'a itaat etmeyi reddeden ve bağımsız bir Ermeni prensi gibi hareket eden Philaretos, çok geçmeden, başta Keysun ve Raban olmak üzere birçok şehir ve kaleye hakim olmayı başardı⁷³. Onun Bizans'a bağlı olmaksızın kısa sürede geniş bir sahayı hakimiyetine alması üzerine İmparator VII. Michael Dukas Antakya ve Malatya kontlarına Philaretos'u ortadan kaldırmaları talimatını verdi⁷⁴. Ancak Siirt, Muş ve Harput dağlık bölgesinde Bizans'a sadık kalarak hakimiyetini devam ettiren Sasunlu Ermeni prensi Thorning ile mücadeleye girişen Philaretos, Thorning'e mağlup olmaktan kurtulamadı⁷⁵. Fakat o, daha sonra Türk emiri Kapar ile yaptığı ittifak sayesinde Thorning'den kurtulmayı başardı⁷⁶. 1077'de Urfa'yı Bizans'ın valisi Leon'un elinden alan ve Malatya'daki Gabriel'i de kendisine tabi kılan Philaretos'u 1078'e gelindiğinde, artık güçlü bir konuma sahip olduğu ve kral olarak tanınmak için Bizans'ın yeni imparatoru Nikephoros Botaneiates ile dostane münasebetler içerisine girdiği ve imparatorun vasali olmayı kabul ettiği görülür. Nitekim o, bunun karşılığı olarak imparator tarafından Küropalates rütbesine yükseltildi⁷⁷.

Antakya dükü olan Ermeni prensi Vasak, 1079 yılında Bizanslılar tarafından şehrin çarşısında öldürülünce, Vasak'ın askerleri Antakya kalesinde toplanmışlar ve şehri teslim etmek üzere Philaretos'a haber

⁷¹ Abû'l-Farac, I, s. 330; Jamley, "Philaretos", R.E.A., IX, s. 336.

⁷² Abû'l-Farac, I, s. 331; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, s. 69.

⁷³ Abû'l-Farac, I, s. 331; Jamley, "Philaretos", R.E.A., IX, s. 338.

⁷⁴ Kaşgarlı, *Ermeni Baronluğu*, s. 21.

⁷⁵ Mateos, s. 147 - 149.

⁷⁶ Mateos, s. 149 - 150; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 69.

⁷⁷ Jamley, "Philaretos", R.E.A., IX, s. 339 - 340; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 69.

göndermişlerdi. Hemen harekete geçen Philaretos Antakya'ya geldi ve burada, Vasak'ı öldürenleri cezalandırdıktan sonra şehre tamamen hakim oldu⁷⁸.

Böylelikle Philaretos, Malatya, Maraş, Göksun, Tarsus, Anazarba, Misis, Raban, Antakya ve Urfa şehirlerine kadar hakimiyetini genişletmeyi başardı⁷⁹.

Philaretos, gerek hakimiyeti altında bulunan Ermenilere ve gerekse Rumlara karşı zalimane tutumlarından dolayı halk tarafından sevilmiyordu. O, hem Bizans'a tabi görünerek ve hem de Selçuklu Sultanı'na vergi ödeyerek prensliğinin varlığını muhafaza etmeye çalışırken, Türkiye Selçuklu Devletinin kurucusu I. Süleyman Şah'ın hakimiyetini kendi prensliğine doğru genişletmesinden endişelenerek Melikşah'a daha da yakınlaşmayı zarurî görüyordu.⁸⁰

Philaretos'un Tarsus ve civarındaki şehirleri de ele geçirmesi, güneydeki ve doğudaki Türk - İslâm ülkeleriyle Türkiye Selçuklularının münasebetlerini akamete uğratması tehlikesini doğuruyor, ayrıca onun, Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah ile olan dostane ilişkileri Türkiye Selçuklu Sultanı için tehlike arz ediyordu⁸¹.

1080 yılına gelindiğinde Kilikya'dan Marmara'ya kadar olan Anadolu topraklarına hakim durumda olan I. Süleyman Şah⁸², Bizans ile yapılan anlaşmadan⁸³ sonra, yeni kurduğu devletini batıdan gelecek tehlikeye karşı emniyete almış, Ebul Kasım'ı, İznik'te bırakarak Kilikya'ya yönelmişti.

Hareketinin haber alınmasını önlemek için gayet dikkatli davranan Sultan, ileri yürüyüşünü büyük bir gizlilik içinde devam ettirdi ve 1082 yılında Kilikya'ya girip Tarsus'u fethetti. Bölgedeki ileri hareketine devam eden I. Süleyman Şah, devletinin güneye açılan sınır kapıları olan Adana, Anazarba

⁷⁸ Mateos, s. 152 - 153.

⁷⁹ Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 69.

⁸⁰ Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 69; Sevim, *Genel*, s. 22.

⁸¹ Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 70; Osman Turan, "Süleyman Şah I", *İslam Ansiklopedisi*, XI, İstanbul 1988, s. 213.

⁸² J. Laurent, "Byzance et les organes du Soultanat Roum", *Mélanges Charles Diehl I*, Paris 1930, s. 177; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 323.

⁸³ Kafesoğlu, *Melikşah*, s. 81; *Comnena*, s. 138.

ve Misis'i de feth etti⁸⁴. Bizans'ın X. asırda Abbasiler'den almış olduğu bu bölge, böylece Müslüman - Türklerin eline geçmiş oldu. Fetihden sonra Tarsus'a kadı tayin eden Sultan, İznik'e döndü⁸⁵. Ancak I. Süleyman Şah, çok geçmeden bölgeye tekrar gelecektir.

Nitekim Philaretos'un Urfa'da bulunduğu bir sırada Antakya şahnesi İsmail, babası Philaretos'un zulmünden bıkan Barsama⁸⁶ ile anlaşarak İznik'te bulunan I. Süleyman Şah'ı Antakya'ya davet etdiler. Bunu memnuniyetle karşılayan Sultan, 3.000 atlıdan oluşan bir kuvvetle hemen yola koyuldu. Hareketini duyurmamak için sadece geceleri yol alarak on iki günde şehrin surlarına ulaştı. I. Süleyman Şah, şahne İsmail ve Barsama ile kararlaştırılan noktalardan 280 kişiyi surlara çıkardılar. Bunlar şehrin Faris kapısını gizlice açtıktan sonra dışarıda bekleyen askerler de içeri girdiler. Türk askerlerini karşılarında gören muhafızlar hadise karşısında şaşkına dönmüş, Philaretos'un adamları da kaçarak iç kalede mukavemet hazırlıklarına başlamıştı. Bu arada Muncukoğlu, kuvvetleriyle I. Süleyman Şah'a katıldı. Böylece daha da güçlenen Sultan, fazla ehemmiyeti olmayan mukavemeti kırdıktan sonra 12 Aralık 1084'te şehri ele geçirdi. İç kalede karşı koymaya devam eden Philaretos'un adamları ise günlerce muhasara altında tutulduklarından aç ve susuz kaldıklarından çok sıkıntı çektiler. Nihayet bunlar da karşı koyamayacaklarını anladıklarından, canlarının bağışlanması şartıyla teslim oldular (12 Ocak 1085)⁸⁷. Urfalı Mateos şehrin Türkler'in eline geçmesiyle ilgili olarak "işte çok nüfuslu Antakya şehri, Beledig⁸⁸ tesmiye edilen ko-kak ve mel'un milletin elinden bu suretle alındı.

⁸⁴ Azimi, **Selçuklularla İlgili**, s. 24; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, IX, s. 138, Türk. ter., s. 128; Turan, **Selçuklular Zamanında**, s. 70.

⁸⁵ Turan, **Selçuklular Zamanında**, s. 70.

⁸⁶ **Comnene**'ye göre, Barsama, babasının Antakya'yı tehdit etmeye başlayan Türklerle barışta kalmak için Müslüman olmak niyetinde olduğuna çok müteessir olur. O, bunun üzerine İznik'e Süleyman Şah'ın yanına gidip onu Antakya'yı zapt etmek için harekete geçmiştir. Bkz. s.153. Ayrıca bkz. **Mateos**, s.162 dn. 133.

⁸⁷ **Mateos**, s. 161 - 162; İbnü'l-Esir, **el-Kâmil**, IX, s. 139, Türk. ter., s. 128; **Süryani Keşiş Mihail Vekayinâmesi**, I-II, Türkçe ter. Hrnt D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu'nda basılmamış nüsha, Kısım II, s. 30; Turan, **Selçuklular Zamanında**, s. 71 - 72; Hamdullah Kazvinî, **Tarih-i Güzide**, nşr. A. Hüseyin Nevai, Tahran 1339, s. 473 - 474.

⁸⁸ "Beledig": Büyük bir kısmı Süryani olup Grekler tarafından kendi mezheplerine döndürülmüş olan Antakya yerli halkına bu ad verilmiştir (Bkz. **Mateos**, s. 162, n. 132).

Bunlar kendilerini Roma mezhebinden sayıyorlar ise de iş ve sözleriyle müslümanlardan farklı değildirler. Onlar, doğru inanca karşı küfrediyorlar, azizlik hayatından nefret ediyorlardı (Oruç ve perhiz). Ermeni inancına karşı daima zulüm yapıyorlardı. Onlar, sokaklarda oturup dil uzatan ve başkalarının aleyhinde lafazanlık eden hastalıklı ve aciz kadınlara benziyorlardı. (...) Antakyalılar o kadan fena ve Ermeniler'den nefret eden insanlardılar ki şehirlerinde bir yabancıyı tuttıkları vakit onun sakalını kesiyorlar ve kapı dışarı ediyorlardı⁸⁹ demektedir.

Şehrin fethinden sonra halka karşı gayet hoşgörülü davranan Sultan, yerli ahalinin malına dokunulmamasını, esirlerin serbest bırakılmasını, evlere girilmemesini emretti. I. Rükneddin Süleyman Şah'ın, afv ve aman ilan edip Türkleri, Hristiyanların evlerine girmekten, onların kızlarını nikahla daha olsa almaktan men elmesi, ayrıca şehirde ele geçirilen ganimetlerden hiç birinin şehir dışına çıkarılamayacağını, ucuz dahi olsa bu malların şehir içinde satılmasını emretmesi, dönemin harp anlayış ve ahlakına ters düşmekle birlikte Türk - İslâm terbiyesine uygun bir hareket idi. Ayrıca, şehrin meşhur Kawasyana (Kisiyân) kilisesinin camie çevrilmesinden sonra, Hristiyan halkın isteği üzerine iki yeni kilise inşasına izin verilmesi, Sultan'ın gayrî müslim tebasına karşı gösterdiği hoşgörünün bir ifadesidir⁹⁰.

Bizans'ın her türlü baskısı ve Philaretos'un zalimâne yönetimiyle çok buradan Antakya'nın gayrî müslim halkı, Türk idaresinin şehirde hakim olmasıyla huzura kavuşuyordu.

Antakya'nın I. Süleyman Şah ve müteakiben Maraş, Hani, Göksun, Elbistan ve Urfa'nın Emir Buldacı tarafından feth edilmesinden sonra Philaretos, Anadolu'da "Sultan" ünvanını kullanan, yeni bir devlet kurarak Büyük Selçuklular'dan bağımsız hareket eden I. Süleyman Şah'a karşı Melikşah'ın yardımını sağlamak ve daha önce kendisine ait olan şehirlerin iadesini temin etmek amacıyla, yanına aldığı çok sayıdaki değerli armağanlarla Horasan Sultanına hareket etti. Ancak bu sırada Melikşah başka bir yoldan Kuzey Suriye'ye hareket ettiğinden onu orada bulamamış,

⁸⁹ Mateos, s. 162.

⁹⁰ Abû'l-Farac, I, s. 331; Mateos, s. 161 - 162.

fakat Bet Nahrin (Beynennehreyn = Elcezire)'de Sultan'ın katına çıkabilmiştir⁹¹.

Daha önce hakim olduğu yerleri tekrar elde edebilmek için vergi vermeyi ve Sultan adına hutbe okutmayı kabul eden Philaretos'un Müslüman olması üzerine Melikşah, Urfa'yı dirlik olarak ona verdi. Ancak Philaretos'un oğlu Barsama başta olmak üzere şehir halkının girişimleri sonucu bundan vazgeçilerek Maraş'a tayin edildi (1086 - 1087). Ancak o, çok geçmeden burada öldü⁹² ve kurmuş olduğu Krallık da sona erdi.

C. Ermeniler'in Kilikya'ya Yerleşmesi ve Kilikya Ermeni Prensiği'nin Kurulması

Kuzeybatı Anadolu platosu, güneydoğuda Suriye, güneyde Akdeniz ile çevrili olan Kilikya'nın ilk sakinleri Fenikeliler'dir. Daha sonra Perslerin ve Romalıların hakimiyetine geçen Kilikya, Emeviler zamanında (VIII. yy.) Müslümanların eline geçtikten sonra hemen hemen iki yüzyıl Araplar'ın hakimiyetinde kaldı⁹³.

Abbasiler'in zayıflamasıyla Bizans, II. Nikephoros Phokas (963 - 969) zamanında Kilikya'yı tamamen zaptetti (965). Buradan 200.000 kişiyi esir alarak Roma diyarına götüren İmparator, halkı göç etmeye ve hristiyan olmaya zorladı⁹⁴.

Bizans yönetiminin Ermenileri İç Anadolu'ya göçe zorlamasından sonra, Kilikya Ermeniler için önemli bir sığınak oldu. Kilikya'ya bilinen en erken Ermeni göçü, 10. yüzyılın ilk çeyreğinde Sasun'dan kalkıp Kilikya'ya gelen 50

⁹¹ Mateos, s. 170 - 171; Jamley, "Philaretos", R.E.A., IX, s. 350; Turan, **Selçuklular Zamanında**, s. 69; Sevim, **Genel**, s. 22, 24 - 25.

⁹² Abû'l-Farac, I, s. 333; T.S.R. Boase, "The History of the Kingdom", **The Cilician Kingdom of Armenia**, Edinburg - London 1978, s. 4; Sevim, **Genel**, s. 25.

⁹³ Marius Canard, "Cilicia", **Encyclopaedia of İslam**, II, Leiden - London 1965, s. 34; Kaşgarlı, **Ermeni Baronluğu**, s. XI, XIII - XIV; Faruk Sümer, "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, I/1, Ankara 1963, s. 3.

⁹⁴ Abû'l-Farac, I, s. 264 - 265; Mateos, s. 8 - 9; Ostrogorsky, a.g.e., s. 269; Sümer, "Çukurova", T.A.D., I/1, s. 3; Kaşgarlı, **Ermeni Baronluğu**, s. 16.

Ermeni asilzadesinin hareketiyle başlamış⁹⁵, X. yüzyılın ikinci yarısında imparator N. Pıocas tarafından Kilikya ve Kuzey Suriye'nin yeniden ele geçirilmesinden sonra⁹⁶, çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu hristiyan göçmenlerin, müslümanlardan boşaltılan kale ve kasabalara yerleştirilmesiyle devam etmiştir. Kilikya'ya ikinci büyük Ermeni göçü, Bizans tarafından Krallıkları ellerinden alınan Ermeni prenslerinin, gerek İç Anadolu ve gerekse Toroslar'daki şehir ve kalelere yerleştirilmesiyle gerçekleşti⁹⁷. Bölgeye gelen Ermeniler, Bizans tarafından kendilerine tâbi olarak Kilikya'daki şehir ve kalelere yönetici olarak tâyin edildiler.

Vasurakan bölgesinde yaşayan Ardruni sülalesinden, ortodoks kilisesine bağlı Apıkarib adlı bir Ermeni prensi, 1042 yılında İmparator Monomach'tan Tarsus şehri hakimiyeti ile Kilikya valiliğini almış, ayrıca Kars Bağratuni hanedanından II. Gagik Kayseri civarında olduğu tahmin edilen Galonbağad ve diğer bazı Bizans şehirlerinin sahibi olmuştur (II. Gagik'in öldürülmesinden sonra ona bağlı olan Ermeniler Toroslar'a sığınacaktır). Kars'ın Bağratuni hanedanına mensup ve Gagik adında başka bir Ermeni prensi 1064'te başkentini İmparator Konstantin Dukas'a terketmiş ve karşılığında Toroslarda, Malatya'nın yakınında bulunan Dzamıntav şehrini almıştır. Karabağ eyaletinin bir kısmına hakim olan Oşin, Halgam ve Pazuni adlı kardeşler, kendilerine tabi olan Ermeni ileri gelenleriyle birlikte 1072 tarihinde Kilikya'ya geçmiş ve Apıkarib'in tavassutu ile imparator Alexius Comnesus'tan Lampron kalesini Bizans'ın vasali olmak kaydıyla almıştır. Apıkarib, İmparator Alexius Comnesus'u, Lampron kalesinin babadan oğula geçen bir tımar olarak verilmesi hususunda ikna ettikten sonra Oşin, burayı yeniden onarmış ve onun halefleri burada Hetumlular sülalesini kurmuştur⁹⁸.

Ermenilerin Orta Anadolu'ya göçürülmesiyle Rumlar ile Ermeniler arasındaki nefret, kök salarak büyüdü ve taraflar arasında çatışmalara sebebiyet verdi. Bizans tarafından Kapadokya'da ikamete mecbur edilen II.

⁹⁵ Robert W. Edwards, *The Fortifications of Armenian Cilicia*, Washington 1987, s. 4; G. Dédéyan, "L'immigration arménienne en Cappadoce au XIe siècle", *Byzantion*, XLV (1975), s. 14 vd.

⁹⁶ Honigmann, a.g.e., s. 92 - 93.

⁹⁷ Sirarpie Der Nersessian, *The Armenians*, London 1969, s. 44.

⁹⁸ Mateos, s. XIX, (Ed. Dulaurier açıklaması); Boase, "The History", a.g.e., s. 2; M. Chahin, *The Kingdom of Armenia*, London-New York-Sydney 1987, s. 276; Edwards, a.g.e., s. 5.

Gagik, burada, köpeğinin adını "Armen" koymuş olan Bizans metropoliti Markus'u öldürmüş ve Bizanslılar, bu hadiseyi bahane ederek Ermenileri tazyik ve takibe başlamışlardı. Bu hadiseler cereyan ederken Apıkarib, kızını II. Gagik'in en küçük oğlu David ile evlendirdi. Fakat David bir süre sonra Lampron kalesinde hapsedildi. II. Gagik 1091 yılında oğlunun salıverilmesini görüşmek üzere Tarsus'a geldi. Dönüşünde Mandale oğulları, II. Gagik'i tutup bağladılar ve sonra da öldürdüler. Krallarının ölümünden zaafa düşen Ermeni şefleri, buradan çeşitli yerlere dağıldılar. Bunlardan biri de II. Gagik'in akrabası Rupen idi. II. Gagik'in ölüm haberini alan Rupen, bütün aile efradı ile beraber hareket edip Toros dağına geçti ve Gormoloz denilen bir köye gidip orada yerleşti (1080). Kısa süre sonra ölen ve Castalon manastırına gömülen Rupen'in oğlu Konstantin de 1091'de Vahga kalesini ele geçirdi ve daha sonra başı boş kalan Ermenilerden çok sayıda insan onun etrafında toplandı. Bunlar, bu dağlık arazide Bizans'ın elinde bulunan bazı kaleleri de ele geçirdiler ve Kilikya'da Rupenliler sülalesinin hakim olduğu bir Ermeni Krallığı'nın temellerini attılar⁹⁹. Ermeniler, Bizans'ın gücünü yitirmesi, 1096'da Haçlı seferlerinin başlaması ve Selçuklu Türklerini zaafa uğratması sebepleriyle Kilikya'da tutunma ve prensliklerini yaşatma imkanı buldular.

Kilikya kapılarının dağlık doğu bölgesinde yerleşen Rupenliler, Vahga kalesindeki esas ikametgahlarıyla siyasî açıdan Hetumlular'a nazaran çok daha hırslıydılar. Kilikya'nın kontrolünü ele geçirmeyi amaçladıklarından kendilerini kuzey-batı komşuları Selçukluların fetihlerinden korumak için Kilikya kapılarının tam bir kontrolünü sağlamaya çalıştılar ve bu Hetumlular ile bir çatışma kaynağı oldu. Amanos dağlarındaki geçitleri kontrol ederek doğu sınırlarını korumak isteyen Rupenlilerin girişimleri Antakya Haçlı prensleriyle de savaşmalarına neden oldu. Bunun dışında topraklarını Ermeni idarecilerin zararına genişletmek amacıyla olan diğer Haçlı yöneticilerinin de tecavüzlerine karşı koymak zorundaydılar. Fakat XII. yüzyılın ilk yarısı boyunca, hâlâ Kilikya'ya sahip olan Bizans, Ermeniler'in en önemli düşmanı idi¹⁰⁰.

⁹⁹ Mateos, s. 80,156-158; Vahram, s. 4-5; Edwards, a.g.e., s. 5; Vahan M. Kurkjian, *A History of Armenia*, New York 1959, s. 213, 216; Boase, "The History", a.g.e., s. 3.

¹⁰⁰ Nersessian, a.g.e., s. 44 - 45.

Bizans'ın bölgedeki önemini kaybetmesinden sonra Kilikya Ermenilerinin münasebetleri Selçuklular ve Antakya Haçlı Prensiği ile yoğunluk kazanacak ve 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de Ortadoğu'da ortaya çıkan iki yeni siyasî güç, Moğol ve Memlûklerle devam edecektir. Kilikya Ermenilerinin siyasî tarihini ortaya koyabilmek için, Kilikya Ermeni Prensiğinin yukarıda zikredilen devletler ile münasebetleri ayrı bölümler halinde ele alınacaktır.

I. BÖLÜM

KİLİKYA ERMENİ KRALLIĞI VE TÜRKİYE SELÇUKLULARI

A. Baron Konstantin Dönemi (1092 - 1100)

Kilikya Ermeni Prensi'nin kurucusu, 1091 yılında Seyhan nehrinin doğusunda bulunan Vahga (Feke) kalesini ele geçirerek kendisine merkez yapan Rupen'in oğlu Kostantin'dir. Vahga'yı aldıktan sonra, Bizans ve bilhassa yine Torosların dağlık bölgelerine yerleşmiş olan diğer Ermeni Prensi Oşin aleyhine topraklarını genişleten Kostantin, Prensi'nin sınırlarını nereye kadar ulaştırdığı hususunda verilen kayıtlar belirsizdir. Urfalı Mateos¹ onun ele geçirdiği yerler ile alakalı olarak "Toros dağının büyük kısmını Türklerin elinden aldı" demekle yetinmektedir¹.

Konstantin'in Vahga'yı ele geçirdiği yılda, Türkiye Selçuklularında, I. Rükneddin Süleymanşah'ın ölümüyle başlayan fetret devri, 1092 yılında I. Kılıçarslan'ın İznik'e gelerek babasının tahtına oturmasıyla son bulmuştu. O, kendisi için tehlike olarak gördüğü Çaka Bey'i ortadan kaldırıp Bizans ile de bir dostluk antlaşması yaparak tahtını sağlamlaştırdıktan sonra şartlar gereği doğu siyasetine önem vermiş Malatya, Maraş ve Elbistan ile Harran'ın elde edilmesini sağlamış, Urfa'yı kuşatmakla birlikte fethi mümkün olmamıştır².

Esasen, bu dönemde Türkiye Selçukluları Anadolu'yu geçerek Antakya önlerine gelen ve burayı ele geçiren (1097) Haçlılar karşısında geçirdikleri

---

¹ Mateos, s. 201; Ayrıca bkz. Jacques de Morgan, *Histoire du Peuple Armenian*, Paris 1919, s. 167 - 168; Sirerpie der Nersessian, "The Kingdom of Cilician Armenia", *A History of the Crusades*, II, Ed. Kenneth M. Setton, 2.b., Madison - Milwaukee - London 1969, s. 633 - 634; M. Chahin, *The Kingdom of Armenia*, London - New York - Sydney 1987, s. 276; F. Toumebize, *Histoire Politique et religieuse de l'Arménie*, Paris 1900, s. 169.

² Onun, bu bölgedeki faaliyetleri ve Ermeniler ile olan münasebeti ilgili bölümde incelenecektir. I. Kılıçarslan'ın Konstantin döneminde bizzat Kilikya'ya karşı bir sefere girişliğine dair kaynaklarda herhangi bir kayda rastlanmıyor.

sarsıntının şaşkınlığını üzerinden atmaya çalışırken, Kilikya Ermenileri de Haçlılara başta yiyecek temini olmak üzere, ellerinden gelen her türlü yardımı yapmaya çalışıyorlardı³.

1100 yılında Vahga'da, geride Toros ve Leon adında iki erkek çocuk bırakarak ölen Konstantin, adı geçen kalenin yakınında bulunan Gastağon manastırına gömüldü⁴. Konstantin'in ölümünden sonra oğlu Toros, prens oldu.

B. I. Toros Dönemi (1100 - 1129)

I. Toros'un prens olduğunda devletinin merkezini Konya'ya nakleden Sultan I. Kılıçarslan ve Anadolu Türkleri, Birinci Haçlı Seferi'nin yarattığı şaşkınlığı üzerinden atmaya başlamıştı. Danişmend Gazi'nin, meşhur Haçlı komutanı Bohemund'u esir etmesi Türklerin yeniden kendilerine olan güvenini geri getirmişti.

Danişmend Gazi'nin Haçlılar karşısında kazandığı zaferden sonra siyasi gücünün artması, I. Kılıçarslan'la çatışmasına zemin hazırlarken, Çukurova bölgesinde de Türkler Kilikya'ya karşı taarruza geçtiler (1103). Ermeniler ile Bizans arasında mücadeleye sahne olan ve o sırada I. Toros'un hakimiyetinde bulunan Tarsus, Misis ve Anazarba'yı yağmalayarak geri döndüler⁵.

I. Kılıçarslan'ın 1107'de Çavlı ile yaptığı savaşta ölümü üzerine Şehinşah'ın tahta çıktığı 1110 yılına kadar Türkiye Selçuklu Devleti'nin tahtı yine boş kalmıştı⁶. Anadolu Türk birliğinin bozulduğu bu dönemde, mevcut

stlanmıyor.

³ Ermenilerin Haçlılara yaptığı yardımlar ve Antakya'nın haçlıların eline geçmesinde oynadıkları rol hakkında bkz. Kilikya Ermenileri ve Haçlılar Bölümü, ss. 88-90.

⁴ Mateos, s. 201.

⁵ Süryani Keşiş Mihail Vekayinâmesi, I-II, Türkçe ter. Hrant D. Andriasyan, Türk Tarih Kurumu'nda basılmamış nüsha, II, s. 37.

⁶ I. Kılıçarslan'ın ölümü, onun idaresinde yaşayan gayrimüslimler tarafından büyük üzüntüyle karşılanmıştır. Nilekim Mateos, "Hristiyanlar onun için büyük matem tuttular. Çünkü o, her bakımdan çok iyi ve tatlı bir zattı" diyerek I. Kılıçarslan'ın adilane idaresini dile gelmektedir (Bkz. s. 231).

durumdan istifade etmek isteyen Bizans İmparatoru Alexios Komnenos ve Haçlı kontları gibi Baron I. Toros da, sınırlarını genişletmek gayesiyle Türk topraklarına karşı saldırıya geçti. Ancak onun bu hareketini cevapsız bırakmayan 12.000 kişilik bir Türk kuvveti, 1108 yılında Toros dağını aşarak Anazarba mıntıkasına geldi. Toros'un memleketini tahrip ve yağma ettikten sonra Kogh Vasil'in memleketinde Berdus denilen mıntıkaya geldiler. Fakat burada Kogh Vasil ile yaptıkları muharebede mağlup olmaktan kurtulamadılar⁷.

1110 yılında Konya'da Selçuklu tahtına çıkan Şehinşah'ın saltanatının ilk yıllarında da, Selçuklu idaresinden bağımsız hareket eden Türkmenler'in, Kilikya Ermenileri'nin hakimiyetinde bulunan bölgelere, muhtemelen Kapadokya Emiri Hasan Bey idaresinde akınlarda buldukları görülür. 1110 - 1111 yılında Anazarba'ya akında bulunan bir Türkmen topluluğu Anazarba'yı tamamen yağma etti. Ermeni Prensi I. Toros, Türklerin çokluğundan dolayı savaşa cesaret edemeyince, onlar sayısız esir ve büyük miktarda ganimet ile geri döndüler⁸. Yine 1112 - 1113 yılında Türklerin Kilikya'ya saldırdıklarını görüyoruz. I. Toros, yapılan çatışma ve savaşlardan kendisini uzak tutmaya gayret ederken, bölgede yaşayan diğer Ermeni grupları saldırılara karşı koymaya çalıştılar ki, Kogh Vasil'in ordusuna mensup olan iki şef Tigran ve Apsalat bu savaşlarda öldüler⁹.

Şehinşah, 1116'da kayınpederi Danişmendli Emir Gazi'nin de desteğini alan kardeşi I. Mesud tarafından yakalanıp gözleri kör edildikten sonra tahttan indirildi¹⁰ ve I. Mesud Konya'da tahta çıktı.

z. s. 231).

⁷ Mateos, s. 232; Nersessian, "The Kingdom", H.C., II, s. 636. Kogh Vasil ile yapılan muharebe hakkında geniş bilgi için bkz. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Yaşayan Ermenilerin Durumu Bölümü, s. 147.

⁸ Mateos, s. 241; Nersessian, "The Kingdom", H.C., II, s. 636; Turan, **Selçuklular Zamanında**, s. 153.

⁹ Mateos, s. 249.

¹⁰ Şehinşah tamamen kör olmadığından onun saltanatı için yine tehlike teşkil edeceğini düşünen Sultan I. Mesud, 1117'de Türk geleneğine göre kanı akıtılmaksızın Şehinşah'ın boğdurulmasını emretti (Bkz. Turan, **Selçuklular Zamanında**, s. 160).

I. Kılıçarslan'ın oğulları arasındaki taht mücadelesinden, I. Mesud'un Danişmendli Emir Gazi'nin desteği ile galip çıkması, Anadolu'da siyasi hakimiyetin Danişmendlilere geçmesine sebep oldu. Bu durum, 1143'de Danişmendli Melih Muhammed'in ölümüne ve Danişmendlilerde taht kavgalarının çıkmasına kadar devam etti.¹¹

Siyasi hakimiyetin Danişmendlilerde olduğu ve I. Toros'un Baronluğu dönemine tekabül eden sürede, Danişmendliler Doğu Anadolu'da hakimiyetlerini tesis etme gayreti içinde olduklarından, Kilikya Ermenileri ile herhangi bir siyasi münasebetlerine rastlanmıyor. Ancak, 1126 yılında Melik Arap'ın kardeşi Sultan I. Mesud ile yaptığı savaşta mağlup olunca, Baron I. Toros'a sığındığı, Türk ve Ermeniler'den topladığı bir ordu ile 1127 yılında Emir Gazi'nin oğlu Muhammed'i pusuya düşürerek esir ettiği görülür. Bu başarısını müteakib Emir Gazi üzerine yürüyen Melik Arap, mağlup olmaktan kurtulamayınca Bizans'a sığındı ve bir daha da ortaya çıkmadı.¹²

C. I. Leon Dönemi (1129 - 1138)

I. Toros'un ölümünden sonra Kilikya Ermeni Prensligi tahtına I. Konstantin'in oğlu ve I. Toros'un kardeşi olan I. Leon çıktı. I. Toros'un ölümünün Kilikya'yı istila için fırsat kabul eden Haçlılar'ın saldırısı, I. Leon'u Danişmendliler ile ittifak arayışına itti.

1. II. Bohemund'a karşı Danişmendli Emir Gazi - I. Leon İttifakı (1130)

I. Leon, daha önce I. Toros tarafından ele geçirilen Anazarba'yı geri almak emeliyle Kilikya'yı istilaya başlayan II. Bohemund tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Haçlı Prensi'nin, Ceyhan nehri boyunca ilerlemesi üzerine endişeye kapılan Leon, Danişmendli Emir Gazi'yi yardıma çağırdı.¹³ Bu

¹¹ Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 167, 177.

¹² Abû'l-Farac, II, s. 360; Süryani Mihail, s. 87; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 169.

¹³ Anonim Süryani Vekayinâmesi'ne göre, Emir Gazi'nin bu tarihte Kilikya'ya gelmesinin sebebi, Türk topraklarına akırlar yaparak yağma hareketlerinde bulunan

sıralarda hemen bütün iç Anadolu'ya hakim durumda olan Emir Gazi, yapılan yardım çağrısı üzerine harekete geçti. Emir Gazi'nin, I. Leon'a yardıma geldiğinden habersiz, yolda hafif Ermeni mukavemetiyle karşılaşan II. Bohemund ansızın Türkleri karşısında görünce şaşkına döndü. Anazarba yakınlarında yapılan savaşta, Türk kuvvetleri Haçlılara büyük zayıt verdirdi. Yorgun düşen Haçlılar bir tepe üzerine çıktılar, Türkler onları orada da kuşatıp tamamen kılıçtan geçirdi. Öldürülenler arasında II. Bohemund da bulunuyordu. Tanınmadığı için öldürülen II. Bohemund'un kafası mumyalanarak, harp techizatı ve atlarla beraber hediye olarak halifeye gönderildi. Savaş sırasında I. Leon, geçitleri tutarak Haçlılara büyük zayıt verdirmekle beraber, esasen savaşı kazanan Türkler idi. Emir Gazi'nin galip gelmesi üzerine, onun bu defa kendi üzerine geleceği korkusuna kapılan I. Leon, kalelerini onun yüzüne kapattı. Emir Gazi de askerleriyle beraber geri döndü¹⁴.

2. Emir Gazi'nin Kilikya'ya Akını (1131)

1130 yılında Haçlılara karşı yardımda bulunduğu I. Leon'un hakim olduğu bölgeye, 1131 yılında Haçlıların mağlup edilmesinden sonra Emir Gazi'nin akında bulunduğunu görüyoruz. Çünkü Haçlıların mağlup edilmesinden sonra Misis, Tarsus ve Adana'yı ele geçirmiş olan I. Leon, Danişmendliler için tehlike arz etmeye başlamıştı; ayrıca Ermeniler kazanılan başarılarından sonra Türk bölgelerine de yağma maksadıyla saldırılarda bulunarak halka zarar vermeye başlamıştı. Bu durum karşısında I. Leon'u cezalandırmak için harekete geçen Emir Gazi Ermeniler üzerine sefere çıktı. Onun Kilikya'da birçok kaleyi ele geçirmesi üzerine boyun eğmek zorunda

---

Ermenileri cezalandırmak idi. Buna göre Haçlılar ile Türkler'in Anazarba yakınlarındaki bu savaşı, her iki tarafın tesadüfen karşılaşması sonucu olmuştur. **Anonim Süryani Vekayinâmesi (Anonymous Chronicle)**, İngilizce tercümesiyle neşr. A.S. Tritton, "The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle", **Journal of the Royal Asiatic Society**, Londra 1933 (January), s. 99. Ed. Dulaurier ise, 1130 tarihinde Haleb emiri Rıdvan'ın, Antakya topraklarına akın etmesi üzerine Boemond'un derhal ona karşı yürüdüğünü, Kilikya'ya kadar ilerlediğini ve Anazarba yakınlarında öldürüldüğünü kaydediyor (Bk. **Mateos**, s. 185 n.164).

¹⁴ Süryani Mihail, s. 92; Anonim Süryani, s. 99; Tyrus, s. 343; Azimi, **Selçuklularla İlgili**, s. 53; Abû'l-Farac, II, s. 362-363; Cahen, **Anadoluda Türkler**, s. 107; Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, II, Türkçe ter. Fikret İşiltan, 1987, s. 150, 173; Turan, **Selçuklular Zamanında**, s.170.

kalan I. Leon, barış talep etti. Ermeni Prensi, her yıl vergi ödeyeceğine ve Ermeni eşkiyaların Türk topraklarına saldırılarını önleyeceğine dair ant içti¹⁵. Bunun üzerine Emir Gazi geri çekildi. Böylece Kilikya Ermenileri ilk kez Anadolu'da hakim olan bir Türk devletin vergi vermeyi kabul etmiş oluyordu. Fakat verdiği sözü yerine getirmeyen ve andını bozan I. Leon, vergiyi ödemediği gibi, eşkiyaların hareketlerine de engel olmadı¹⁶.

Emir Gazi, I. Leon'un bu hareketine Karadeniz sahillerine taarruz halinde bulunduğu müdahale edemedi¹⁷. Onun bu meşguliyetinden istifade eden I. Leon, 1132'de Misis, Adana ve Tarsus'u ele geçirdi. O bu fetihlerine 1135'de Amanos'a geçen kuzey yollarını birbirine yaklaştıran yerde kurulmuş olan Servendikar kalesini de kattı¹⁸. Ancak onun bu genişleme hareketleri, Bizans imparatorunun Kilikya'ya düzenlediği sefer ile akamete uğrayacaktır¹⁹.

Bizans İmparatoru İoannes, 1137 yılında Kilikya'ya geçip Antakya ile uğraşırken Selçuklu Sultanı I. Mesud, durumdan istifade ederek Adana'ya hücum etti. Ahali ile piskoposunu esir ederek Malatya'ya götürdü. Esirlerin bir kısmı Malatya'da satıldı. Selçuklu Sultanı'nın Adana'ya saldırdığını haber alan İmparator hemen buraya hareket etti. Fakat I. Mesud, daha o gelmeden çekilmişti. İoannes, kışı Adana'da geçirdikten ve Selçuklu Sultanı ile bir

¹⁵ Abû'l-Farac, II, s. 363; Süryani Mihail, s. 96; Nersessian, "The Kingdom", H.C., II, s. 636; Runciman, a.g.e., II, s.164; Cahen, *Anadoluda Türkler*, s. 107; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 171; L. Alishan, *Sissouan ou l'Arméno - Cilice Description Géographique et Historique Avec carte et Illustrations*, Venise 1899, s. 49.

¹⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XI, s.17, Türk. ter. s. 26; *Simpat Vekayinâmesi (951-1334)*, Türkçe ter. Hrant D. Andreasyan, (Türk Tarih Kurumu'nda basılmamış nüsha), s. 52.

¹⁷ Mükrimin Halil Yinanç, "Danişmendliler", *İslâm Ansiklopedisi*, III, İstanbul 1988, s. 470.

¹⁸ Nersessian, "The Kingdom", H.C., II, s. 636.

¹⁹ Bkz. Kilikya Ermeni Krallığı - Bizans Münasebetleri Bölümü, ss. 71-74.

anlaşma yaptıktan sonra 1138'de İstanbul'a döndü²⁰. İmparatorun geri dönüşünün ardından, I. Leon da esir edilip, Ermeni mukavemet gücü kırıldığından Emir Gazi 1138 - 39'da Kilikya'ya bir sefer düzenledi. Burada Bizans'ın eline geçmiş olan Vahga, Keban ve Kızıldağ'ı zapt ederek birçok ganimet ve esir alarak geri döndü²¹.

D. II. Toros Dönemi (1145-1168)

Bizans İmparatoru Ioannes, 1137-1138'de Kilikya'ya düzenlediği seferden dönüşünde Baron I. Leon ve ailesini İstanbul'a götürmüştü²². Bu hadisenin vukuundan, II. Toros'un İstanbul'dan kaçıp tekrar Kilikya'ya geldiği 1145 yılına kadar geçen sürede, Kilikya Ermeni Prensiği'nin durumu pek açık değildir. Ancak bu sırada Kilikya'da tek güçlü Ermeni sülalesi olarak, Bizans'a her zaman sadık kalmış olan Hetumlular bulunuyordu.

İstanbul'daki esaretten kaçarak gizlice Kilikya'ya ulaşan II. Toros, kısa zamanda burada kendine sadık Ermenileri etrafına toplayıp Kilikya Ermeni Prensiği tahtına çıktı (1145) ve etraftaki kaleleri ele geçirmeyi başardı.²³

Kilikya Ermenileri'nde durum bu şartlarda iken, Anadolu'da siyasi hakimiyet, 1143'te Danişmendli Melik Muhammed'in ölümünden sonra tekrar Türkiye Selçuklularına geçmişti. Selçuklu Sultanı, Danişmendli ülkesinde Fırat boylarına kadar olan kısmını hakimiyeti altına alması, Danişmendli

²⁰ Abû'l-Farac, II, s. 374; Mateos, s. 293; Süryani Mihail, s. 112; Niketas Choniates, *Die Krone der Komnenen. Die Regierungszeit der Kaiser Joannes und Manuel Komnenos (1118 - 1180) aus dem Geschichtswerk des Niketas Choniates*, Almanca ter. Grabler, Graz - Wien - Köln 1958, s. 64; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 175.

²¹ Abû'l-Farac, II, s. 375; Süryani Mihail, s. 115; Nersessian, "The Kingdom", H.C., II, s. 637.

²² I. Leon ve oğullarının İstanbul'daki hayatları için bkz. Ermeni Bizans Münasebetleri Bölümü, s. 76.

²³ II. Toros'un İstanbul'dan kaçışı ve Kilikya'da giriştiği faaliyetler için bkz. Ermeni Krallığı - Bizans Münasebetleri Bölümü, s. 76.

Aynüddeve ve Yağıbasan'ın müşterek bir müdafaada bulunarak Bizans ile de ittifak kurlmalarına sebep olmuştu. Sultan I. Mesud, doğuda uğraşırken, Türkmenler de fetihlerini batıda Denizli ve Menderes vadilerine, kuzeybatıda Eskişehir-İznik arasındaki bölgeye kadar götürmüşlerdi. Bu durum karşısında Bizans İmparatoru Manuel, hem Türkleri buralardan geri atmak ve hem de Sultan I. Mesud'u durdurmak amacıyla, Kilikya'da henüz Prenslük tahtına oturmuş olan II. Toros ile de ittifak yaparak Selçuklulara karşı harekete geçti. Ancak, yolda hastalanması üzerine imparator geri dönmek zorunda kalınca, ona karşı savaşmak üzere hazırlanmış olan Sultan I. Mesud, yönünü Bizans'ın Kilikya ve Suriye ile münasebetlerini kesmek maksadıyla güneye çevirdi ve 1146'da Isauria (İçel)'yı feth ettikten sonra memleketine döndü. Ancak, Isauria kısa süre sonra tekrar Ermeniler'in eline geçti²⁴.

1. İmparator Manuel'in II. Toros'a Karşı Selçuklular'dan Yardım Talebi

II. Toros, İstanbul'dan kaçıp tekrar Kilikya'ya geldikten sonra kısa sürede etrafına topladığı adamlarıyla güçlenmeye başlamış, Haçlıların da yardımıyla Bizanslı Andronikos karşısında kazandığı başarıdan sonra (1152) Misis'i de elde etmiştir. Özellikle Bizans'tan ele geçirdiği topraklar ile prensliğinin arazisini genişletmeye çalıştı. II. Toros, Tarsus'u hücumla ele geçirdikten sonra, denize kadar uzanan bölgede hakimiyetini tesis etmeye çalışıyordu. Ermeni Prensi'nin bu yayılma hareketi Bizans İmparatoru Manuel'i, Sultan I. Mesud ile anlaşma yapmaya itti. Esasen II. Toros'un zaman zaman Selçuklu topraklarına saldırması, hatta bu saldırıları sırasında 3.000 Türk'ün ölümüne neden olması ve gittikçe güç kazanmasından dolayı, Sultan I. Mesud da kendi çıkarları açısından, II. Toros'a karşı Bizans ile ittifakı uygun görüyordu. Selçuklu Sultanı, İmparatorun gönderdiği para ve hediyeleri kabul ettikten sonra Danişmendli Yağıbasan'ı da yanına alarak ordusuyla harekete geçti (1153). Başlangıçta büyük korkuya kapılan Ermeniler, daha sonra dağlara çıktılar ve geçitleri tutup mukavemete

²⁴ Jean Kinnamos, *Chronique*, Fransızca ter. J. Rosenblum, Paris (Nice) 1972, s. 29, 33; Niketas, s. 87 - 88; Ferdinand Chalandon, *Jean II Comnène (1118 - 1143) et Manuel I Comnène (1143 - 1180)*, II, Paris 1912, s. 248; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 180.

başladılar. Bu durum karşısında ilerlemek istemeyen Sultan, II. Toros'a elçi gönderip "Biz senin memleketini tahrip etmek için gelmedik. Bize itaat edip cebren almış olduğun toprakları imparatora iade et. O zaman bize bir evlât ve dost olacaksın" dedi. Sultanın kendisine elçi gönderip müzakerede bulunmasına son derece sevinen II. Toros da kendi elçisi vasıtasıyla Sultan'a, "Bir hükümdar olan sizlere gönül rızasıyla itaat ediyoruz. Çünkü siz, bizim terakkimizi hiç bir vakit kıskanmamış ve memleketimizi tahrip etmemişsiniz. Fakat bizim memleketimizi Romalılara vermek hususuna gelince bunu asla kabul edemeyiz" şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine Sultan, II. Toros'a baskı yapmadı, onunla bir dostluk ve ittifak antlaşması yapıp hiç kimseye zarar vermeden geri döndü²⁵.

Fakat bir yıl sonra Bizans imparatoru, Sultan I. Mesud'a tekrar elçi ve bir öncekinden daha büyük meblağda altın ve gümüş göndererek "Ermenilere karşı olan öfkemi teskin etmek için onların kalelerini yık, kiliselerini yak ve bütün memleketlerinin ateşe verilmesini emret. Yüreğim ancak bu suretle rahat edecektir." diyerek Selçuklu Sultanını yine sefere teşvik etti²⁶. Bunun üzerine kendi çıkarlarını da göz önünde bulunduran Sultan I. Mesud, 1154 yılında büyük bir orduyla bir yıl önceki seferdekinden daha hazırlıklı olarak harekete geçti ve önce Misis, ardından da Anazarba üzerine yürüdü. Buralarda istediğini elde edemeyince Telhamdun önlerine geldi. Ordusuyla burada bulunduğu sırada, oğlu II. Kılıçarslan'ın adamlarından olan Yakub Bey'i 3.000 askerle Antakya topraklarına akın

²⁵ Mateos, s. 307 - 308; Simpat, s. 56; Urfalı Vahram, s. 12; Müverrih Vartabet Vardan, "Türk Fülûhatı Tarihi (889 - 1269)", *Tarih Semineri Dergisi*, 1/2, Türkçe ter. Hrant D. Andreasyan, İstanbul 1937, s. 203; Abû'l-Farac, II, s. 385 - 386, 391 - 392; Süryani Mihail, s.172; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 191 - 192; Cahen, *Anadoluda Türkler*, s.111 - 112. Nersessian, "The Kingdom", H.C., II, s. 639; Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley-Los Angeles-London 1971, s. 121; Alishan, a.g.e., s. 51; Mehlika Aktok Kaşgarlı, "Kilikya Ermeni Baronluğu'nun Tarihinin Belgelerle İspatlanması", *XI. Türk Tarih Kongresi, Ankara 5-9 Eylül 1990 Kongreye Sunulan Bildiriler*, V, Ankara 1994, s. 1861.

²⁶ Mateos, s. 308.

etmekle görevlendirdi. Yakub Bey, Amanos dağ ile sahil arasında bulunan dar bir geçitten geçtikten sonra Templierler ve II. Toros'un kardeşi Stefan'ın baskınına uğrayarak askerleriyle birlikte şehid oldu. Bu haber, Selçuklu karargâhında büyük üzüntü yarattı. Diğer taraftan Kilikya'da ve Konya'da ortaya çıkan veba salgını ve şiddetli fırtına Selçuklu ordusunu çok zor bir duruma soktu. Hastalık bütün orduya yayılmış, atların ve katırların çoğu telef olmuş, sağ kalan at ve katırların diz kapakları düşmüştü. Bu yüzden Sultan'ın hacibi de aralarında olmak üzere sağ kalan askerlerin büyük kısmı yaya kaldı. Selçuklu ordusu ağırlıklarını, silahlarını bırakarak geri çekilmeye başlayınca Ermeniler de dağlardan inerek takibe başladılar, zaman zaman saldırarak bir kısım Türkü şehit ettiler, geride bırakılan ağırlıkları ve silahları ele geçirdiler. Ermeniler, Selçukluları Develi'ye kadar takip ettikten sonra geri döndüler²⁷.

Böylece Sultan I. Mesud'un arka arkaya Kilikya'ya yaptığı seferlerin sonuncusu tabii afetler nedeniyle Selçuklulara bir şey kazandırmadığı gibi çok sayıda insan, hayvan, silah, teçizat vs. kaybına yol açtı.

Kilikya seferi dönüşünde hastalanan Sultan I. Mesud, ölümünün yaklaştığını hissederek devletini Türk geleneği gereğince üç oğlu arasında taksim edip Elbistan meliki II. Kılıçarslan'ı sultan ilân ederek diğerlerini ona tabi kıldı. Bundan kısa bir süre sonra da, 1155'de öldü²⁸.

Tahta geçtiğinde hakimiyet sahası ve siyasî gücü çok sınırlı halde olan Türkiye Selçuklu Devletini yeniden toparlayan, siyasî gücünü artıran Sultan I. Mesud, fetihlerle birlikte Anadolu'yu İslâmlaştırma faaliyetini de yürütmüştür. Nitekim onun Ermenilerden feth ettiği yerlerde 70 Müslüman minberini hutbe okunmak için kurdurduğu zikredilir²⁹.

²⁷ Mateos, s. 308 - 310; Simpat, s. 56; Urfalı Vahram, s. 12; Abû'l-Farac, II, s. 392; Vardan, s. 203; İbnü'l-Kalanisi, *Zeyl Tarih Dımaşk*, nşr. H.F. Amedroz, Beyrut 1908, s. 318; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 191 - 192; Alishan, a.g.e., s. 51-52; Cahen, *Anadoluda Türkler*, s. 111-112; Vryonis, a.g.e., s. 121.

²⁸ Abû'l-Farac, II, s. 393; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XI, Türk. ter. s.179'da Sultanın ölüm tarihini 1156 (H.551) olarak gösteriyor. Fakat, Konya'da yaptırdığı Alaeddin Camii mihrabı üzerindeki kitabe de ölüm yılı 1155 (550) olarak görülüyor (Bkz. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 192).

Sultan I. Mesud'un iyiliği, hoşgörüsü ve adaleti dolayısıyla Hristiyanlar'ın onun idaresine rağbet ettikleri yine gayri müslim müelliflerce kaleme alınan eserlerdeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Mesela 1137 - 1138 yılında Kilikya seferine çıkan Bizans İmparatoru Ioannes, ordusuyla Beyşehir gölü civarından geçerken, bölgedeki Hristiyan ahaliden sefere iştirak etmelerini, orduya yiyecek vermelerini istediğinde, halk yardım etmediği gibi İmparator'a hakaretler yağdırmıştır. Yine burada yaşayan Hristiyan ahali, Konya Türkleri ile çok canlı ticari ilişkiler içerisine girmişler, taraflar arasında kuvvetli bir dostluk kurulmuştur. Neticede, bu Hristiyanlar gelenek ve görenekleriyle de Türkleşmişler, Bizans'ı kendilerine düşman olarak görmeye başlamışlardır³⁰.

2. II. Toros ve II. Kılıçarslan

Daha babasının sağlığında sultanlığını ilân eden II. Kılıçarslan, Sultan I. Mesud'un ölümünden sonra kardeşlerinden gelebilecek tehlikeyi bertaraf ettikten sonra eniştesi Sivas hakimi Danişmendli Yağıbasan üzerine yürüdü. Her iki tarafın orduları karşı karşıya gelmesine rağmen, din adamlarının araya girmesi ile savaş önlendi. Bu sıralarda hem Eyyubi Sultanı Nureddin Mahmud'un ve hem de Ermeniler'in Selçuklu topraklarına saldırımları II. Kılıçarslan'ı Yağıbasan ile anlaşmaya mecbur etti. Dolayısıyla II. Kılıçarslan kendi lehinde, fakat kesin sonuç vermeyen bir anlaşma yapmak zorunda kalmıştı.

1156 yılında Maraş ve civarında asayişi sağladıktan sonra, 1157 yılında Ermeni Prensi II. Toros'un akınlarına karşı Bizans İmparatorunun da teşvikiyle Kilikya'ya giderek Anazarba önlerine kadar ilerleyen II. Kılıçarslan'ın, 1180 yılına kadar Kilikya Ermenilerine karşı başka bir seferi görülüyor³¹. II. Kılıçarslan ile II. Toros arasındaki dostane münasebet,

²⁹ Anonim Selçuknâme, nşr. ve Türkçe ter. F. Nafiz Uzluk, Ankara 1952, s. 25 (metin, s. 38).

³⁰ Niketas, s. 70 - 71; Turan, Selçuklular Zamanında, s. 193-194.

³¹ Osman Turan, "Kılıçarslan II." İslâm Ansiklopedisi, VI, İstanbul 1988, s. 689. II. Kılıçarslan'ın Kilikya Ermeni Krallığı dışındaki Ermeniler ile olan münasebetleri için bkz. Doğu ve Güneydoğuda Yaşayan Ermeniler Bölümü, ss. 144-146.

1160 yılında, Ermeni Prensinin, Selçuklu Sultanı'na saldıran Haçlılara asker yardımında bulunmasının dışında, II. Toros'un ölümüne kadar devam etti. Antakya konfu Raymond'un müttefiki olarak 1155'de Kıbrıs'a baskın düzenleyen, 1158'de Bizans İmparatorunun saldırısına uğrayan, 1159'da Nureddin'e karşı düzenlenen Bizans-Haçlı seferinde ve 1160'da Haçlıların II. Kılıçarslan'a karşı düzenledikleri seferlere katılan II. Toros, 1168 yılında öldü³². Geride Rupen adında küçük bir çocuk bırakmıştı.

Kilikya Ermeni Prensiği adına oldukça faydalı işler başaran II. Toros, İstanbul'dan kaçarak Kilikya Ermeni Prensiği'ni yeniden kurdu. Kontrolü altındaki bölgelerin sınırlı olmasına rağmen kendinden sonra geleceklere, kendi bulduğundan çok daha müsait şartlarda bir miras bıraktı.

II. Toros'un ölümünden sonra, onun küçük yaştaki oğlu II. Rupen, Thomas'ın naibliğinde tahta çıktı. Ancak onun tahta çıkmasına karşı gelen II. Toros'un kardeşi Mleh, taht mücadelesine girişti ve Nureddin'in yardımıyla mücadeleyi kazanan taraf oldu. Mleh (1168-1175) yılları arasında hüküm sürdü³³.

E. III. Rupen Dönemi (1175-1187)

Stefan'ın oğlu olan Baron III. Rupen, babasının ölümünden beri, dayısı Babaron senyörü Pagouran'ın yanında yaşıyordu. Mleh'in öldürülmesinden sonra Ermeni ileri gelenleri, daha ziyade Haçlılar ile işbirliği politikası izleyecek olan III. Rupen'i prens olarak tahta çıkardılar (1175)³⁴.

1176 yılında Bizans'ın Kılıçarslan'a mağlup olmasından faydalanan III. Rupen, Haçlılar ile ittifak edip Bizans'a ait Adana ve Misis şehirlerini zaptetmiş, ayrıca Kilikya'ya girerek bu bölgede oturmak ve hayvanlarını olatmak hususunda anlaşmış bulunduğu Türkmenlere (bunlar 10.000 çadır

Bölümü, ss. 144-146.

³² Samuel d'Ani, *Tables Chronologiques*, Fransızca ter. M. F. Brosset, St. Petersburg 1876, s. 466; *Abû'l-Farac*, II, s. 405.

³³ Mleh'in prenslik dönemi için bkz. *Kilikya Ermeni Krallığı ve Haçlılar Bölümü*, s. 99-100.

³⁴ *Abû'l-Farac*, II, s. 420; Nersessian, "The Kingdom", *H.C.*, II, s. 643.

halkı idi) saldırarak bir çoğunu öldürmüş, kadınları ve çocukları esir alıp, başta davarları olmak üzere mallarını da gasb etmişti³⁵.

Bunun üzerine II. Kılıçarslan, Ermeniler'e karşı harekete geçmek üzere *Salahaddin Eyyubî*'ye yardımlaşma teklifinde bulundu. Teklifin *Salahaddin Eyyubî* tarafından kabul edilmesi üzerine iki hükümdar Ermeniler üzerine yürüdü. Karahisar ve Göksu'yu geçerek III. Rupen'in hâkim olduğu bölgelere girdi. Ermeni Prensi, bir dağın tepesinde bulunan kaleyi, *Salahaddin*'in eline geçmesinden korktuğu için tahrip edip, yıktı. Bunu haber alan Eyyubî Sultanı, oraya hareket etti. Kaledeki zahire ve erzak başka bir yere nakledilmeden oraya yetişti ve burada bulunan malları ganimet olarak aldı³⁶.

Karşı koyamayacağını anlayan III. Rupen, ülkesinden ayrılmalari halinde, yanındaki esirleri, aldığı malları geri vermeyi vaat etti ve onlara bir çok altın gönderdi. Sulh teklifinin kabulü üzerine 2 Ekim 1180 tarihinde Samsat yakınında, II. Kılıçarslan'ın elçileri, Musul hükümdarı Seyfeddin, Artuklu beylerinin ve III. Rupen'in katıldığı bir toplantı tertip edildi. Burada müteakip iki yıl için aralarında barışın korunması hususunda törenle and içildi³⁷. Bundan sonra da ele geçirilmiş olan esirler serbest bırakıldı³⁸, malları geri verildi (1180 / Ekim - Kasım 576). Bunun üzerine II. Kılıçarslan Malatya'ya, *Salahaddin Eyyubî* de Mısır'a gitti³⁹.

Gerek Selçuklular'ın ve gerekse Kilikya Ermenilerinin karşılıklı olarak bu antlaşmaya sadık kaldıkları görülür. Hatta, 1182 yılı sonbaharında Bizans

³⁵ *Simpat*, s. 60; *İbnü'l-Esir, el-Kâmil*, XI, s. 466, Türk. ter. s. 372; *Abû'l-Farac*, II, s. 426; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 213, 511.

³⁶ *İbnü'l-Esir, el-Kâmil*, XI, s.466-467, Türk. ter. s. 372; Sıbt *İbnü'l-Cevzi, Mir'atü'z-Zeman fi Tarih ül-Âyan*, I - II (vol. VIII), Haydarabad 1952, s. 360; *Abû'l-Farac*, II, s. 426; Ebu Şame, *Kitab ür-Ravzateyn fi Ahbar üd-Devleteyn*, II, Kahire 1288, s. 16 - 17; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 213; Turan, "Kılıçarslan II", *İ.A.*, VI, s. 695.

³⁷ *İbnü'l-Esir, el-Kâmil*, XI, s. 466, Türk. ter. s. 372; *İbnü'l-Cevzi, a.g.e.*, s. 360; *Runciman, a.g.e.*, II, s. 353.

³⁸ *Abû'l-Farac*, serbest bırakılan esirlerin 500 kişi olduğunu kaydediyor (II, s. 426).

³⁹ *İbnü'l-Esir, el-Kâmil*, XI, s.466-467, Türk. ter. s. 372; *Abû'l-Farac*, II, s. 426.

imparatorluk tahtının Andronikos tarafından ele geçirilmesinden sonra, Kilikya'ya dönen Andronikos'un kardeşi İsak Angelus'un kardeşine karşı isyan edip yardım istemesi üzerine Selçuklular ile Kilikya Ermenilerinin birlikte hareket edip, Bizans'tan yeni topraklar kazandıklarını ve yanyana savaştıklarını görüyoruz⁴⁰.

Selçuklulara yardımının mükafatı olarak III. Rupen, daha önce yine Bizans'ın eline geçmiş Adana ve Misis'i tekrar topraklarına kattıktan sonra, Kilikya'da yaşayan diğer Ermeni sülalesi Hetumlular'ı da itaate almak düşüncesiyle harekete geçmişti. Ancak Antakya kontu Bohemund'un müdahalesiyle başarılı olamamış, hatta kendi topraklarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı⁴¹. III. Rupen taraflar arasında anlaşma sağlanmasından sonra da tahtını kendi isteğiyle kardeşi II. Leon'a devretti (1187).

F. II. Leon Dönemi (1187-1219)

Ermeni tarihçilerinin muhteşem Leon veya Büyük Leon dedikleri II. Leon, kardeşi III. Rupen'in yerine tahta geçtiğinde, Kilikya Ermeni Prenslüğü, İsak Angelus ile Salahaddin Eyyubî arasındaki ittifakın ve hatta Kilikya Ermeni Prenslüğü sınırlarına yaklaşan Türkmenler'in tehdidi altındaydı. Nitekim çok geçmeden bu Türkmen toplulukları Ermeni sınırında görüldü.

1. Kilikya'ya Yapılan Türkmen Akınları (1186 ve 1187) ve Ermeniler'in Selçuklular'a Saldırısı

III. Rupen'in saltanatının son yılında, Türkmenler ile Kürtler arasındaki savaş, Kilikya Ermenilerine de sirayet etmişti. Şöyle ki, bir Türkmen düğün alayı, yolu üzerinde bulunan Kürtlere aid ez-Zevzân kalesine uğradığında, kale halkı düğün ziyafeti istemiş, Türkmenler buna yanaşmayınca kale

II, s. 426.

⁴⁰ Nersessian, "The Kingdom", H.C., II, s. 643 - 644; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 214.

⁴¹ Bkz. Kilikya Ermeni Krallığı ve Haçlılar Bölümü, s. 102

hakimi damadı öldürmüştü. Bunun üzerine Türkmenler ile Kürtler arasında büyüyen bir mücadele başlamış, yapılan savaşlar neticesinde yollar kapanmış, kervanlar yağmalanmış, köyler harap olmuştu. Nihayet mağlup olan Kürtler, Kilikya ve Orta Anadolu'ya kaçmak zorunda kalmışlardı. Kilikya tarafına giden Kürtleri takip eden Türkmenler, Ermenilerin Kürtlerle yataklık ettiğini öğrenince Ermeni topraklarına saldırarak Larende, Ereğli ve Anazarba'ya kadar ulaşıp, onlardan 36.000 kişiyi esir edip köle olarak sattılar (1186)⁴².

Diğer taraftan 1187 yılında, III. Rupen ölüp yerine kardeşi II. Leon geçtiği sıralarda Rüstem adlı bir Türkmen Beyi de, emrindeki 5.000 atlı ve bir çok piyade ile Kilikya'ya girdi. Sis'e kadar ilerleyerek bir çok yeri yağmaladı. Bu durum karşısında harekete geçen II. Leon, Maraş civarında geçitleri kapayarak çok sayıda Türkmeni öldürdü. Ermeni Prensi, Rüstem Bey'in başında bulunduğu Türkmenleri de bozguna uğratarak bu Türkmen beyini öldürdü, kaçanları Servendikar'a kadar takip etti. Yapılan bu saldırıyı II. Kılıçarslan'ın tertiplemediğini düşünen II. Leon, şehzadelerin taht mücadelesine başladığı ve devletin güç durumunda bulunduğu bir sırada, misilleme olarak Selçuklu topraklarında bulunan Bragon kalesindeki garnizona şaşırtmak için bir ordu gönderdi (1188).

II. Leon'un batılı ücretli askerlerinden ve ordunun komutanı olan Baldouin'in de öldürülenler arasında olduğu bu saldırı sonuçsuz kalınca, II. Leon, iki ay sonra daha büyük bir orduyla tekrar Bragana'ya yöneldi. Kaleyi ele geçirdi ve kale komutanını da öldürdü. Buradan Isauria'ya yöneldi⁴³. Daha sonra kuzeye yönelerek Ereğli'yi ele geçiren II. Leon, oldukça yüklü

⁴² Abû'l-Farac, II, s. 439 - 440; Süryani Mihail, s. 275 - 276 (Mihail bu savaşın sebebini, Türkmenlerin yaylak ile kışlak arasındaki göçleri esnasında Kürtlerin onlara saldırıp mallarını yağmalaması, Türkmenlerin de buna tedbir olarak bir araya gelip saldırıda bulunan Kürtlerden iki yüz kadarını öldürmesi olarak gösteriyor. Bkz. gösterilen yer) ;*Hetum Vekayinamesi* (1076 - 1307), Türkçe ter. Hrant D. Andreasyan (Türk Tarih Kurumu'nda basılmamış nüsha), s. 8; *Simpat*, s. 63; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, XI, Türk. ter. s. 410; Urfalı Vahram , s. 15; Ebu Şame, *Ravzateyn*, II, s. 74; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, 2.b., 1980, s. 174 - 175; Vryonis, a.g.e., s.162.

⁴³ Silifke'nin, 1190'da Frederick Barbarossa bölgeye geldiğinde, Ermenilerin elinde olması, kaynaklarda belirtilmemesine rağmen, bu saldırı esnasında Ermenilerin eline geçtiğini gösterir (Krş. Nersessian, "The Kingdom", H.C., II, s. 645).

miktarda para aldıktan sonra burasını bıraktı ve geri döndü⁴⁴. Bu sefer esnasında, Lülüve kalesi de Lampronlu Oşin'in oğlu Hetum⁴⁵ tarafından ele geçirilerek tahkim edildi⁴⁶.

2. II. Kılıçarslan'ın Gayrimüslimlere Karşı Tavrı

Sultan II. Kılıçarslan, ülkesini 11 oğlu arasında paylaştırdıktan sonra 1192 yılında Konya'da öldü. Mektup, kitabelerinde "Türk, Ermeni ve Süryaniler" in veya "Rum, Ermeni, Frenk ve Şam memleketlerinin büyük Sultanı"⁴⁷, paralarında "Sultan ül- Muazzam Ebu'l-Feth Kılıçarslan" ünvan ve lakaplarını kullanan⁴⁸ II. Kılıçarslan'ın Süryani ve Ermeni kaynaklarındaki kayıtlardan gayrimüslimlerin koruyucusu ve velinimetini olduğu anlaşılıyor. Papaz Grigor, Sultan'ın Behisni'de "Hristiyanlara karşı merhametle hareket etmek" hususunda emir verdiğini, ancak Behisni beyinin halka karşı zalimane davrandığını, bunu haber alan II. Kılıçarslan'ın duruma müdahale ettiğini boşalmış olan şehrin "Sultanın tatlılığı sayesinde" tekrar tamamen dolduğunu kaydediyor⁴⁹.

⁴⁴ Abû'l-Farac, II, s. 439 - 440; Süryani Mihail, s. 276, 278; Urfalı Vahram, s. 15; Nersessian, "The Kingdom", H.C., II, s. 645; Alexis G. S. Savvides, *Byzantium in the Near East: Its Relations with the Seljuk Sultanate of Rum in Asia Minor The Armenians of Cilicia and The Mongols A. D. C. 1192 - 1237*, Selanik 1981, s. 117.

⁴⁵ Sözü edilen Hetum, 1226'da Kilikya Ermeni Krallığı'na hakim olacak olan I. Hetum'dür.

⁴⁶ Savvides, a.g.e., s. 117 - 118.

⁴⁷ İsmail Galip, *Takvim-i Meskukât-ı Selçukiyye*, İstanbul, 1309, s. 4-5.

⁴⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 236.

⁴⁹ Mateos, s. 317 - 318; Ayrıca bkz. Abû'l-Farac, II, s. 395; Turan, "Kılıçarslan II", İ.A., VI, s. 699 - 700.

3. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in İlk Saltanatı Döneminde (1192-1196) II. Leon'un Selçuklu Siyaseti

Borgulu (Ulu-burlu)'ya melik tayin edilmiş olan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in babasının ölümünden sonra sultanlığını ilân etmesiyle kardeşler arasında başlayan mücadeleler, Kilikya Ermenilerine taarruz için fırsat vermiştir. 1193 yılında Antakya hakimi III. Bohemund'u bir hile ile ele geçirip Bagras'a tekrar sahip olan II. Leon, gücünü artırıp Selçuklu topraklarına da tecavüz etmekten geri kalmadı. Nitekim Ermeni Prensi, 1195 yılında Melik Sultanşah üzerine yürüyerek onu mağlûp ettikten sonra, etrafına topladığı kuvvetlerle Toros dağlarından inip Ereğli'ye saldırdı, Süryani Mihail'in kaydına göre Kayseri'ye kadar ilerleme imkanı buldu. Bundan başka II. Leon, Elbistan hakimi Mugisüddin Tuğrul Şah'ın topraklarına da saldırmış, onu kendine tabi duruma getirerek Sivas ve Aksaray hakimi Kutbeddin'in tecavüzlerinden korumuştur (1195)⁵⁰. Abû'l Farac, II. Leon'un, II. Kılıçarslan'ın ölümünden sonra kısmen Türkler'den kısmen de Bizans'tan 72 kaleyi ele geçirdiğini kaydediyor⁵¹. Onun bu kadar kısa sürede 72 kaleyi ele geçirmesi pek mümkün görünmüyor. Abû'l Farac'ın bu kaydı, II. Leon'un bütün hakimiyeti boyunca ele geçirdiği kaleler ile ilgili olmalıdır.

Bu dönemde (1192-96) Ermenilerin bu taarruzlarına karşılık, Selçuklular ancak bir kez, 1193'te Çukurova'ya yaptıkları akın ile mukabelede bulunabilmiştir⁵².

II. Leon'un Selçuklu topraklarına düzenlediği saldırının ertesi yılında (1196), tahtını kaybeden ve İstanbul'a giderken kendi prensliği sınırlarından geçen I. Gıyaseddin Keyhüsrev'e gayet misafirperver bir karşılama düzenlediği görülür. Şöyle ki, 1196 yılında Konya'yı kuşatan II. Rükneddin Süleymanşah'a ancak dört ay mukavemet edebilen I. Gıyaseddin Keyhüsrev,

⁵⁰ Süryani Mihail, s. 291 - 292; Abû'l-Farac, II, s. 465; Cahen, *Anadoluda Türkler*, s. 125; Turan, "Kılıçarslan II", İ.A., VI, s. 697; Boase, "The History" a.g.e., s. 15.

⁵¹ Abû'l-Farac, II, s. 466.

⁵² Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, Türkçe ter. Fikret İşiltan, Ankara 1987, s. 88.

canına dokunulmaması şartını da içeren anlaşma gereğince payitahtı kardeşine terk etmek zorunda kaldığında, Akşehir üzerinden İstanbul'a hareket etmişti. Ancak Ladik'te tecavüz ve yağmaya uğrayınca yolunu değiştirerek Kilikya'ya yöneldi. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in geldiğini haber alan II. Leon, onu hürmet ve saygıyla karşıladı, çetren önünde atından indi ve el öptü. II. Rükneddin Süleymanşah'dan korkan II. Leon, I. Gıyaseddin Keyhüsrev'i ancak bir ay süreyle misafir edebildi ve ona sultanlara gösterilen misafirperverliği göstermeyi ihmal etmedi. O, Kilikya'dan hareket edince II. Leon, kendi ülkesinin hududuna kadar ona refakat etti. Burada tekrar hediyeleşmeler oldu ve II. Leon'a hil'at giydirildi. I. Gıyaseddin Keyhüsrev, buradan yoluna devam ederek, Orta ve Doğu Anadolu'dan Trabzon'a ve oradan da İstanbul'a hareket etti⁵³.

4. II. Rükneddin Süleymanşah ve Ermeni Prensiği'nin Selçuklular'a Tâbi Olması (1196-1204)

II. Rükneddin Süleymanşah, Konya'yı ele geçirip sultanlığını kabul ettirdikten sonra ülkede asayişini sağladı ve Selçukluların içinde bulunduğu kötü durumdan istifade ederek Türk topraklarına karşı genişleme hareketinde bulunan Kral II. Leon⁵⁴ üzerine, Türkmenlerin yaşadığı Toroslardaki bölgeleri ele geçirip Ermeni Prensiği'nin daha da büyümesini engellemek için bir sefer düzenledi (1199). Adana'ya kadar olan bölgenin ele geçirildiği bu seferde, Türk kuvvetlerine öncülük eden Lampron bölgesi Ermeni Prensi Oşin⁵⁵, ele geçirdiği çok miktarda ganimetten başka, Adana'dan beşyüz kızı da esir olarak götürdü. Fakat II. Leon, Oşin'in bu

987, s. 88.

⁵³ İbn-i Bibi, *el-Evâmir ü'l-Alaiyye fi'l Umûr el-Alaiyye*, (Tıpkı basım) Hazırlayan A. Sadık Erzi, Ankara 1956, s. 39 - 40; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 247, O. Turan, "Keyhüsrev I.", *İslam Ansiklopedisi*, VI, İstanbul 1988, s. 615; Savvides, *a.g.e.*, s. 82.

⁵⁴ II. Leon'a 1198 yılında Papalık tarafından tac gönderildi ve "Kral" olarak tanındı. Bundan sonra tahta çıkan Ermeni prensleri, "kral" olarak, Kilikya Ermeni Prensiği de Ermeni Krallığı olarak anılmaya başladı. II. Leon'un kral olarak kabul edilişiyle ilgili geniş malumat için bkz. Ermeni Krallığı ve Haçlılar Bölümü, s. 106-107.

⁵⁵ Lampron senyörü Oşin (Hetumlular sülalesinden) ile II. Rupen (Rupenliler sülalesinden) arasındaki feodal rakabet dolayısıyla, Oşin bu savaşta Selçuklu Sultanı II. Rükneddin Süleymanşah ile birlikte II. Leon'a karşı hareket etmiştir.

hareketinin intikamını II. Süleymanşah öldükten sonra Oşin'in oğlu Hetum'dan aldı. Şöyle ki, II. Leon, Hetum'a haber göndererek kardeşinin kızı Filippa'yı onun (Hetum) büyük oğlu Oşin'e vermek istediğini bildirdi. Buna muvafakat eden Hetum, bütün aile efradıyla düğün töreni için Tarsus'a geldiklerinde tutuklandılar. II. Leon, Hetum'u hapsetti ve Lampron'u savaş yapmadan ele geçirdi. Ancak, II. Leon, Hetum'u bir müddet sonra serbest bıraktı ve ona bazı köyleri vererek birkaç yıl dostça geçindiler⁵⁶.

Selçukluların, II. Süleymanşah döneminde Ermenilerle düzenledikleri seferden sonra II. Leon'un Papa'ya gönderdiği 1201 tarihli mektupta⁵⁷ Antakya ve Trablus kontlarının II. Rükneddin Süleymanşah'a adam gönderip kendisi aleyhine ittifak yaparak tahtından düşürecek kadar ileri gittiklerini belirtmesi ve Selçuklulara karşı onun yardımını istemesi, II. Süleymanşah'ın, daha önce kaybedilen toprakları Ermeniler'den geri aldığını gösterir. Diğer taraftan, (mevcut kaynaklara göre) Kilikya Ermeni Krallığı'nın ilk kez II. Rükneddin Süleymanşah adına para bastırması⁵⁸ ve onun tâbiliğini kabul etmesi de Selçukluların Ermenilerle karşı yaptığı sefer sonucunda elde edilen başarının önemini göstermektedir⁵⁹.

Kral II. Leon, 6 Temmuz 1204 yılında ölen Sultan II. Rükneddin Süleymanşah'dan sonra tahta geçen ve bir yıl saltanat süren III. Kılıçarslan zamanında da (1204 - 1205) Selçuklulara haraç göndermeye devam etti⁶⁰. Bununla beraber Kral II. Leon, aşağıda görüleceği üzere, Selçuklulara karşı saldırgan tutumunu da devam ettirdi.

⁵⁶ Simpat, s. 74 - 75; Cahen, *Anadoluda Türkler*, s. 128; Osman Turan, "Süleyman Şah II.", *İslam Ansiklopedisi*, XI, İstanbul 1988, s. 225; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 249 - 250.

⁵⁷ II. Leon bu mektubu, Haçlılara karşı yaptığı savaşta başarılı olup onun Antakya önlerine kadar ilerlemesi üzerine, Hristiyanlar arasındaki savaşı önlemek isteyen Papa'ya cevap olarak yazmıştır.

⁵⁸ Morgan, *a.g.e.*, s. 199; Sevim, *Genel*, s. 45.

⁵⁹ Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 250 - 251.

⁶⁰ İbn-i Bibi, *el-Evâmir*, s. 76.

5. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in İkinci Saltanatı ve Ermeni Saldırıları

I. Gıyaseddin Keyhüsrev, 1196'dan 1205 yılına kadar devam eden uzun ve maceralı bir gurbet hayatından sonra, henüz çocuk yaştaki III. Kılıçarslan'ın sultan olması üzerine, özellikle uç Türkmenlerinin başında bulunan Yağıbasan'ın teşebbüsüyle, tahta çıkmak üzere İstanbul'dan Konya'ya hareket etti ve Şubat 1205'te tekrar sultan oldu⁶¹.

Türkiye Selçuklularında ard arda gelen taht değişikliklerinin yarattığı sarsıntılar, gerek Papalık ve gerekse Bizans tarafından kral ünvanını elde eden II. Leon'a, Selçuklu sınırlarına tecavüz imkanı verdi.

I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci saltanatı döneminde ilk Ermeni saldırısı, onun saltanatının ilk yılında 1205'te Türkmenlerin göç sahası olan Göksu'ya karşı gerçekleştirildi. Burada Selçukluların pek çok Türk beldesini alan, mal ve hayvanları yağma eden II. Leon, saldırılarına devam ederek Elbistan üzerine yürüdü. Ermeni kralı, burada başarılı olamayınca Halep vilayetine ard arda baskınlar düzenleyerek halkın malını yağmaladı, şehri yaktı, yıktı ve bir çok esir aldı. Bunun üzerine Halep hakimi el-Melik üz-Zahir Gazi b. Salahaddin, Halep sınırında ordugahını kurmuş olan II. Leon üzerine yürüdü. Fakat onun bulunduğu yere Halep tarafından ulaşmak mümkün olmadığından Halep'e beş fersah uzaklıkta konaklayan Melik Zahir, Derbsak'a erzak gönderip, Meymûn el-Kasrî'ye de yanındaki askerlerden bir kısmını bu zahire Derbsak'a ulaşıncaya kadar refakat etmek üzere göndermesini emretti. O da bu emri yerine getirdi ve askerlerinin çoğunu kaleye gönderip az sayıdaki askerle kaldı. Bunu haber alan II. Leon, harekete geçerek Meymun üzerine yürüdü. Yanında az sayıda asker bulunan Meymun mağlûp oldu. Müslümanlar'ın ağırlıklarını ele geçiren Ermeniler yolda Derbsak'a zahire götüren Müslümanlara rastlayınca, onları da kılıçtan geçirip mallarını ganimet olarak alıp ülkelerine döndüler⁶².

⁶¹ I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in gurbet hayatı ve ikinci defa saltanatı eline almasıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 268 - 274.

⁶² *Simpat*, s. 76; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XII, s. 238-239, Türkçe ter. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987, s. 199 - 200; İbn Devadari, *Die Chronik des İbn Ad-Dawadari*, VII, nşr. Said A. Aşur, Kahire 1391 (H.) - 1972 (M.), s. 159.

Kilikya Ermenilerinin gerçekleştirdiği bu tecavüzler, Anadolu'dan Suriye'ye geçen ticaret yolunun emniyetini ortadan kaldırıyor, "milletlerarası ticaret yollarının iktisadi ehemmiyetini müdrik"⁶³ I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ticarî alanda takip etmek istediği siyaseti engelliyordu. Fetihlerini daha ziyade devletin iktisadi menfaatleri doğrultusunda gerçekleştiren Sultan, önce Haçlılar'ın elinde bulunan ve Aldobrandini adında bir İtalyalı'nın hakim olduğu Antalya'yı ele geçirip (1207)⁶⁴, ardından Kilikya Ermenileri üzerine sefer hazırlıklarına başladı.

6. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Kilikya Seferi (1208-1209)

II. Leon'un Türkmenlerin göç sahası olan Göksu'ya hücum ederek mal ve hayvanlarını yağma etmesi, Türkleri esir alması, Elbistan ve Halep'e saldırılarda bulunması bölgede asayiş bozuyor, güvenliğin ortadan kalkmasına ve ticaret yollarının kapanmasına neden oluyordu. Bu duruma bir son vermek isteyen I. Gıyaseddin Keyhüsrev, 1208/9 yılında Maraş'a geldi. Burada, Halep hükümdarı olan Salâhaddin Eyyubî'nin oğlu Melik-Zahir'in gönderdiği kuvveti de yanına alarak Ermeni topraklarına girdi. II. Kılıçarslan tarafından ele geçirilen fakat daha sonra tekrar Ermeniler'e bırakılan Pertus'un da aralarında bulunduğu bir çok kale ele geçirildi. Pertus kalesinin senyörü Leon'un oğlu Gregoire (Kirkor) esir edildi.

Ermeniler'e ait bir çok kalenin ele geçirildiği bu sefer sonunda kral perişan edildikten sonra, kışın da yaklaşmasından dolayı geri döndü. Kral, sulh tavassutunda bulunmaları için Melik Adil ve Melik-Zahir'e müracaatta bulundu. Sultan, kralın Müslüman esirleri iade, tazminat hediyesi ve Halep hudutlarına bir daha saldırmamak şartları ile barışı kabul etti⁶⁵. Bu

⁶³ Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 283.

⁶⁴ Abû'l-Farac, II, s. 488; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XII, s. 252-253, Türk. ter. s. 209 - 210; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 283 - 284.

⁶⁵ İbn Vasil, *Muferric ul-Kurub*, III, nşr. C. eş-Şeyyal, Kahire 1960, s. 170 - 171, 187; Ravendi, *Rahat üs-Südûr ve Ayetü'l Sürûr*, nşr. Muhammed İkbâl, London 1921, s. 463 - 467, Türkçe ter. Ahmed Ateş, II, Ankara 1960, s. 425-426; İbn Şihne, Ebu'l - Fazl Muhammed, ed - *Dürri'l-müntehab fi Tarihi memleketi Haleb*, neşr. Yusuf İlyas Serkis, Beyrut 1909, s. 192; Kerimüddin Mahmud Aksarayî, *Müsâmeretü'l - ahhâr ve Müsâyeretü'l - ahyâr*, Türkçe ter. M. N. Gençosman, Ankara 1943, s. 129; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 286 - 287; Turan, "Keyhüsrev I.", *İ.A.*, VI, s. 617; Nersessian, "The Kingdom", *H.C.*, II, s. 649.

antlaşmaya sadık kalan II. Leon'un Sultan adına para bastırıldığı da görülmektedir⁶⁶.

Gerek Antalya'nın fethi ve gerekse Kilikya'dan geçen ticaret yolunun emniyetinin sağlanması, hem Türkiye Selçuklularının ve hem de Kilikya Ermenileri'nin iktisadi ve ticari gelişmesinde çok büyük rol oynadı⁶⁷.

7. I. İzzeddin Keykavus Döneminde (1211-1220) Kilikya Ermenileri ve Selçuklular

Yirmi iki yıl gibi uzun bir sürede saltanat süren Kral II. Leon, bu süre zarfında Konya'da tahta çıkan beş ayrı Selçuklu Sultanı ile bazen dostane bazen de hasmane bir surette münasebetlerde bulunmuş, bunlardan sonuncusunun (I. İzzeddin Keykavus) sultanlığına karşı gelen I. Alaeddin Keykubat'ın yanında yer alıp, Selçuklular'ın iç işlerine karışarak kendi krallığı adına menfaat sağlamaya çalışmıştır.

I. Gıyaseddin Keyhüsrev 1211 yılında Alaşehir'de Bizans ile yaptığı savaşta şehid düşünce⁶⁸, devlet ileri gelenleri Konya'da toplanıp istişarede bulunduktan sonra onun Malatya meliki olan büyük oğlu İzzeddin Keykavus'u tahta çıkarmayı uygun görmüşlerdi. Keyfiyet kendisine bildirildiğinde zaman kaybetmeden maiyetiyle birlikte Kayseri'ye hareket eden İzzeddin Keykavus, beş günden daha kısa bir sürede buraya ulaşmış ve Gedük'te devlet büyükleri ile askerî erkân tarafından karşılanmıştı. Ancak sultan, cülûs merasimi ile ilgili bütün adetlerin yerine getirilmesinden sonra Konya'ya hareket edeceği sırada Tokat meliki olan kardeşi Alaeddin Keykubat'ın ordusuyla birlikte gelmekte olduğu haberini aldı.

Babasının şehid edildiği haberini Tokat'ta iken alan Melik Alaeddin Keykubat, kardeşi İzzeddin Keykavus'un sultan ilân edilmesi üzerine, aralarında ittifak bulunan Erzurum Meliki amcası Mugisüddin Tuğrul Şah ve Danişmendli Zahirreddin İli ile beraber Kayseri'ye hareket etti. Ermeni kralı II. Leon'a da elçi göndererek, ona Kayseri'yi vermeyi vaad ederek ittifaka dahil

⁶⁶ A. Sevim, **Genel Çizgileriyle**, s. 34.

⁶⁷ Nersessian, "The Kingdom", H.C., II, s. 650.

⁶⁸ I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Bizans ile yaptığı bu muharebe hakkında bkz. Georgios Akropolites, **Die Chronik**, Almanca ter. Wilhelm Blum, Stuttgart 1989, s. 75 - 77.

etti. Kısa sürede şehri kuşatan müttefikler, içerdekileri çok zor duruma düşürdü. Kuşalmanın uzaması ve bir çok insanın hayatını kaybetmesi, şehirde sıkıntının artmasına neden oldu. Bu durum karşısında ümitsizliğe düşen Sultan, bir gece yarısı kaleden çıkıp bütün adamları ve ağırlıklarıyla Konya'ya gitmek ve orada uç beyleri ve askerlerin yardımıyla tahtını kurtarma düşüncesinde olduğunu çaşnigir Mübarüzüddin Çavlı, Emir-i Ahur Zeyneddin Başara ve Emir-i Meclis Mübarüzüddin Behram Şah'a söyledi. Bunu daha sonra haber alan Kayseri şahnesi Celâleddin Kayser, sultanın katına çıkarak bu düşüncenin işleri bozacağını, maksadın, ancak I.Alaeddin Keykubadın ittifak grubunu çözmekle hasıl olabileceğini söyledi. Teklifi olumlu karşılanan Celâleddin Kayser, bu iş için görevlendirilince sultandan kıymelli mücevheratdan uygun göreceklarının kendisine verilmesini istedi. I. Keykavus, kızkardeşinden aldığı 12 bin Mısır altını değerindeki destarçe'yi⁶⁹ ona verdi. Celâleddin Kayser, bu destarçe ve yanında bir uşağı olduğu halde gece karanlığında kaleden çıkıp eskiden beri aralarında dostluk ve karşılıklı güven duygusu bulunan Ermeni kralının karargâhına rahatça ulaştı ve II. Leon ile görüşmek istediğini bildirdi. Kendisini saygı ile karşılayan II. Leon ile görüşmesi esnasında Celâleddin Kayser, II. Leon'a hitaben, Melik Mugisüddin'in kardeşinin mülkünü, Melik Alaeddin'in ise babasının tahtını istediğini, Tekfurun (II. Leon) da Selçuklu ülkesinde hiçbir şekilde geliri, hissesi ve ortaklığı yok iken kendini zahmete sokarak başkalarının tuzağına düşmesinin sebebini anlayamadığını, kralın kendisini gereksiz yere tehlikeye atmaktansa ülkesinin muhafazasına çalışmasının, kendi işi-gücüyle uğraşmasının daha faydalı görüldüğünü söyledikten sonra yanında getirdiği destarçeyi nalbahası (yol akçası) olarak II. Leon'a verdi. Ayrıca Celâleddin Kayser, Ermeni kralına, eğer ittifaktan ayrılır ve askeriyle geri dönerse, Selçuklu tahtı Sultan İzzeddin'de kaldığında Ermeni kalelerinin erzak ihtiyacını karşılamak üzere on iki bin mudd zahire göndereceğini, vaadlerinde sadık kaldıkları takdirde sultanın bütün hükümdarlık müddeti boyunca kendilerine bir zarar vermeyeceklerini taahhüd etti. Ermeni kralı, bu

⁶⁹ Destarçe: Destar, başa giyilen takke, fes ve emsali şeyler üzerine sarılan sarık manasına gelen bir tabirdir. Eski toplum hayatında işe, mevkie, memuriyete göre destarın sarılma şekilleri tespit edilmiştir. İsm-i tasgiri olan "destarçe" mendil demektir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I, 3. baskı, İstanbul 1983, s. 431-432; Reşat Ekrem Koçu, **Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme sözlüğü**, Ankara 1967, s. 87.

makul tavsiyeleri dinledikten sonra Celaledin Kayser'e, Sultan'ın katına bir elçi gönderip bu konulara dair yazılı bir belgenin kendisine verilmesini istedi. Bunun üzerine Celaledin Kayser, II. Leon'dan verdiği söze sadık kalacağına dair bir vesikayı alıp Kral'ın elçisiyle birlikte Sultan'ın huzuruna vardı ve durumu arzetti. I. İzzeddin Keykavus istenilen belgeyi hemen kendi eliyle yazıp aynı gece geri gönderdi. II. Leon, yazılı belgeleri gördükten ve Sultan ile konuşulanları elçiden dinledikten sonra ağırlıkların hazırlanmasını emretti. Ermeni kuvvetleri bütün mevcudu ve ağırlıklarıyla savaş meydanından gizlice ayrılarak sabaha karşı kendi topraklarına ulaştı⁷⁰.

Ermeni kralının ülkesine dönmesi diğer müttefiklerin de I. Alaeddin Keykubad'ı terketmesine sebep oldu. I. Alaeddin Keykubad, kaledekilerin saldırısı karşısında başarılı olamayacağını anladığından Ankara'ya yöneldi. Şehrin kalesini ele geçirerek buraya sığındı. Sultan I. Keykavus ise bu meselenin hallini sonraya bırakarak Kayseri'de bulunan devlet ileri gelenlerine hilatlar dağıttı, yeni tayinler yapıldı. İktâ olarak kendisine verilen Niğde'ye gelen Emir Zeyneddin Başara, burada Sultan'ın hakimiyetini sağladıktan sonra II. Leon'a elçi göndererek, saltanatın I. İzzeddin Keykavus'da kaldığını bildirdi. Buna cevap olarak Ermeni kralı, Zeyneddin Başara vasıtasıyla Sultan'a, o henüz Kayseri'de iken allar, altın ve gümüş yemek takımları, kıymetli kumaşlar başta olmak üzere çeşitli hediyeler gönderdi⁷¹.

Kayseri'de işlerini tamamlayan Sultan, Aksaray yoluyla Konya'ya hareket etti. Şehrin ileri gelenleri tarafından Obruk denilen mevkide büyük bir merasimle karşılanan Sultan Konya'da Selçuklu tahtına oturdu.

⁷⁰ İbn-i Bibi, el-Evâmir, s. 114 - 120; Salim Koca, "Sultan I. İzzeddin Keykavus ile Melik Alaeddin Keykubad Arasında Geçen Otorite Mücadelesi", *Bellekten*, S. 211, Ankara 1991, s. 937 - 938; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 297; Osman Turan, "Keykavus I", *İslam Ansiklopedisi*, VI, İstanbul 1988, s. 632.

⁷¹ İbn-i Bibi, el-Evâmir, s. 120; Koca, "I. İzzeddin", *Bellekten*, S. 211, s. 938; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 297; Turan, "Keykavus I", *İ. A.*, VI, s. 632.

8. I. İzzeddin Keykavus'un Lülüve, Ereğli ve Larendeyi Ermeniler'den Geri Alması

Ermeni kralı II. Leon'un, I. Alaeddin Keykubat ile birlikte Kayseri'yi kuşattıkları sırada veya Sultan I. İzzeddin Keykavus ile yaptığı anlaşma gereği ülkesine geri döndükten hemen sonra, Selçuklu topraklarına saldırarak Lülüve, Ereğli ve Larendeyi işgal ettiği, I. İzzeddin Keykavus'un, daha sonra adı geçen yerleri geri almak için II. Leon'a savaş açmış olmasından anlaşılır⁷².

I. İzzeddin Keykavus, Selçuklular'a aid kaleleri işgal etmekle, taraflar arasında Kayseri kuşatması esnasında yapılan anlaşma hilafına hareket eden II. Leon'a vermiş olduğu taahhüdü bozmak zorunda kaldı. Sultan, önce Ankara kalesinde bulunan kardeşi I. Alaeddin Keykubat meselesini halledip ve ardından da Sinop'u feth ettikten sonra (1214). Ermeniler üzerine yürüdü. Kral II. Leon, Selçuklular'a karşı yalnız başına karşı koyamayacağını bildiğinden Haçlılar'ın yardımını temin edebilmek için adı geçen kaleleri gönderecekleri yardım karşılığında onlara vereceğini taahhüt etti. Ancak Haçlılar'dan böyle bir yardım geldiği görülüyor. Nihayet I. Keykavus, pek güçlük çekmeden Lülüve, Ereğli ve Larendeyi Ermeniler'den geri aldı⁷³. Sultan buradan 1212'de yine Haçlılar'ın eline geçen Antalya üzerine yöneldi⁷⁴ ve dört yıl Haçlılar'ın elinde kaldıktan sonra 1216'da tekrar feth etti.

9. I. İzzeddin Keykavus'un Kilikya Seferi (1216)

Antalya'nın fethinden sonra Konya'ya gelen Sultan I. İzzeddin Keykavus kışı burada geçirdikten sonra ilkbaharda Kayseri'ye ve oradan da Maraş'a hareket etti ve etraftaki beylere de haber gönderip Yabanlu⁷⁵ pazarında toplanmalarını istedi. Sultan'ın maksadı, Antalya'nın Selçuklular tarafından

⁷² Turan, "Keykavus I.", İ.A., VI, s. 632.

⁷³ İbn Vasıl, Muferric, III, s. 233; Simpat, s. 77 - 79; Urfalı Vahram, s.17; Rene Grousset, Histoire des Croisades, III, Paris 1936, s. 195; Turan, Selçuklular Zamanında, s. 307 - 308; Savvides, a.g.e., s. 130.

⁷⁴ I. Keykavus'un Antalya fethiyle ilgili öne sürülen farklı görüşler için bkz. Savvides, a.g.e., s. 105.

⁷⁵ Yabanlu pazarı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Faruk Sümer, Yabanlu Pazarı Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar, İstanbul 1985.

fethi esnasında, Kral II. Leon'un Antalya'yı ele geçirmesiyle bozulan Haçlı - Ermeni ittifakından faydalanıp, Ermenileri itaat altına almak ve Ermeni seferlerini tamamlamaktı⁷⁶. Bu düşünceyle hareket eden Selçuklu sultanı, 1216 Mayıs'ında, Halep hâkimi Melik ez-Zâhir'e elçi göndererek Selçuklu ordusunun Maraş'tan, Halep askerlerinin de Derbsak'tan Ermeni topraklarına girmesini ve Antakya'yı ele geçirmeyi teklif etti. Halep hâkimi bu teklifi kabul edip bizzat Maraş'a gelmeye hazırlanırken, Melik ez-Zâhir'in elçisinin Halep hâkimi adına bazı ağır şartları kabul etmesi üzerine tereddütte kaldı ve amcası Eyyubî hükümdarı Melik Âdil'e fikrini sordu. O da, cevap olarak Selçukluların Halep üzerinde emelleri olduğunu bildirdi. Bu sırada II. Leon da Melik ez-Zâhir'e elçi ve ağır hediyeler göndererek onu ittifaktan vazgeçirmeye çalışıyordu. Halep hâkiminin kararsızlık içinde bulunduğu bir sırada Maraş emiri Nureddin, Sultanın emriyle Halep'e bağlı Maraş - Antakya arasındaki Balat'a, II. Leon'a yardım ettikleri bahanesiyle hücum etti ve orada yaşayan Ermenilerin bir kısmını öldürttü. Melik ez-Zahir, bu durum karşısında iyice kararsız durumda iken, 1216 yılında öldü⁷⁷. Onun ölümünden sonra baş gösteren karışıklık üzerine Behisni beyi Altun-Buga, Halep emirlerinden Ay-bey ve daha bazı emirler I. İzzeddin Keykavus'un tabiiyetine girdiler⁷⁸. 1216 yazını bu şekilde geçiren Selçuklu Sultanı nihayet sonbahar başlarında Kösidere yoluyla Ermeni topraklarına girdi ve Gökerin (گؤ کرین)'e ulaştı. Oradan Ermenilerin en müstehkem kalelerinden biri olan Hançin kalesine karşı yürüdü ve muhasara etti. Kale, mancınıklarla üç gün boyunca teslimine zorlandı. Nihayet, II. Leon'un göndereceği

⁷⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 30; İbn-i Bibi, I. Keykavus'un bu seferinin sebebini, Sultanın Yabanlu pazarında ordugahını kurduğu sırada Sis havalisinin tahsildarlarının, Kral II. Leon'un mutael haracı ödememesini şikayet etmeleri üzerine alınmış karar olarak gösterir (*el-Evâmir*, s. 160 - 162). Halbuki tabiiyet ve vergi münasebetleri I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Sümeymaşağ zamanında bozulduğu, yukarıda da görüldüğü gibi bir kaç defa harp ve düşmanlık vuku bulduğu için böyle bir durum söz konusu değildir (Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 310 n.103). P. Bedoukian, Ermeni Kralı II. Leon'un hastalığını fırsat bilip, Sultanın bu seferi gerçekleştirdiğini iddia etmektedir (Krş. Paul Z. Bedoukian, "The Bilingual Coins of Hetoum I (126-1270) King of Cilician Armenia", *The American Numismatic Society Museum Notes*, VII, New York 1957, s. 223).

⁷⁷ İbn Devadari, Keykavus'un Maraş'tan, Melik Zahir'in de sarp bir yoldan girerek Sis yaktıklarını ve çok miktarda ganimet ele geçirdiklerini kaydediyor (bkz. *Die Chronik*, VII, s. 184).

⁷⁸ İbn Vasil, *Muferric*, III, s. 234 - 240, 250, 253; İbnü'l Adim, ter. E. Blochet, *Histoire d'Alep*, Paris 1900, s. 149 - 150; Mükrimin Halil, "Maraş Emirleri", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, VI (LXXXIII), İstanbul 1924, s. 348 - 350.

yardımdan ümidini kesen kale halkı, Sultan'a haber göndererek canlarının başışlanması, çocukların, kadınların ve mallarının korunması şartlarıyla kaleyi teslim edeceklerini bildirdiler. İsteklerinin kabul edilmesi üzerine kalenin ileri gelenleri Sultan'ın hizmetine girdi ve hakimiyet sancağı kaleye dikildi. Yüksek divan naipleri hazineden, ambarlardan, vesair yerlerden ihtiyat tedbirini aldıktan sonra kalenin zapt edildiğini sultana arz ettiler. I. İzzeddin Keykavus buraya muhafız ve dizdar tayin ettikten sonra, Kançin kalesine yöneldi. Selçuklular burada da mukavemetle karşılaşınca kaleyi kuşatıp mancınıklarla hisarı tahrip etmeye başladı. Diğer taraftan, üzerinde silahlı on kişinin yürüyebileceği merdivenler kuruldu. Okçular, ok atışlarıyla kalede bulunan Ermenilere göz açtırmadı ve merdivenler vasıtasıyla dört bir taraftan içeri girildi. Kale kapısının açılmasıyla dışarıda kalmış olan askerler de içeri girdiler. Karşı koyanlar katl edildi ve silahları ele geçirildi. Ele geçirilenlerin muhafazası için memur ve kütüval tayin edilmesinden sonra yoluna devam eden Sultan, II. Leon'un bulunduğu Keban kalesi önüne geldi ve burayı da kuşattı. Ancak ihtiyarlığı ve nikris hastalığından dolayı kötürüm bir halde olan II. Leon, Baron Konstantin'i ve bilahare naib olan Baron Adan'ı kumandan tayin ederek yanında bulunan bir grup ileri gelenlerle beraber huruc hareketinde bulunarak kurtulmayı başardı. Bunun üzerine askerlerini ovaya indirmeye karar veren Sultan, Emir-i Meclis'i, düşmanın durumunu öğrenmesi için üç bin süvari ile birlikte keşif kolu olarak gönderdi. Sabahleyin İzdi⁷⁹ denilen mevkiye gelen bu Selçuklu kuvveti Konstantin'in saldırısına uğradı. Türkler'in bir kısmının şehid, bir kısmının da esir edildiği bu vuruşmadan sonra Selçuklu ordusu savaş nizamına girerek saldırıya geçti. Ermeniler'in süvari ve piyade kuvvetleri de bütün gücüyle mukavemete girişirken Baron Oşin, Lampron Senyörü Baron Hetum'un oğlu Konstantin ve Baron Vasil ön saflarda savaşa katıldı. Şiddetli çarpışmalar sonucunda Ermeni ordusu büyük zayiata uğradı ve Lampron Senyörü Baron Hetum'un oğlu Konstantin, Baron Oşin, Baron Vasil ve diğer ileri gelenlerle birlikte şövalyeler esir edildiler ve Keban önlerinde bulunan Sultan'ın huzuruna götürüldüler. Ertesi gün bir grup Türk askeri, II. Leon'u yakalamak için takibâta başladı. Ancak bir hafta boyunca yapılan aramaya rağmen izine rastlanamayınca, ele geçirilen ganimet ve esirlerle geri dönüldü.

⁷⁹ Bugünkü Yezidler Köyü (Urfalı Vahram, s. 79, Andreasyan'ın notu).

Kışın yaklaşması üzerine, II. Leon'a elçi gönderip onun Sultan'a itaat etmesi tavsiyesinde bulunma kararı alındıktan sonra Kayseri'ye dönüldü. Bu seferden elde edilen ganimetlerin çokluğundan Kayseri'de bir baş sığır ve at iki akçeye, beş-altı baş koyun bir akçeye, güzel yüzlü bir Ermeni delikanlısı ve cariyesi elli akçeye satıldı⁸⁰.

Kazanılan zafer üzerine Kayseri'de şenlikler yapıldı, savaşta kahramanlık gösteren beylere ihsanlarda bulunuldu, ıktaları artırıldı ve bu konuda menşurlar yazıldı ve yurtlarına gönderildi. Özellikle galibiyette büyük payı olan Emir-i Meclis'e Sultan, kendi giymekte olduğu hil'atı giydirdi ve onun makamı böylece Beylerbeyi'nden üstün sayıldı⁸¹.

10. Ermeni Kralı II. Leon'un I. İzzeddin Keykavus'a Mektubu (1218)

Ermenilerin "muhteşem" adını verdikleri II. Leon, Selçuklu Sultanı karşısında uğradığı ağır mağlubiyetten sonra, krallık ileri gelenleriyle istişarede bulunarak, Selçuklularla anlaşma yapmanın yollarını aramaya başladı. 1218 yılında kumandan ve baronlarının da tavsiyesi üzerine pek çok hediyeler, altın ve gümüş eşya, at, katır, güzel frenk cariyeleri ile birlikte Sultan'a bir elçi gönderen II. Leon, yazdığı mektupta "Eğer garaz sahipleri hakikat olmayanları padişaha anlatmışlarsa bu benim kötü talihimdir. Cihan padişahına anlatılanlardan dolayı Sultanın bir yoksul hakkındaki düşüncesinin değişmesine sebep oldular ve ben cezamı çektim. Emirlerim öldürüldü, mülküm perişan oldu ve askerlerimin yarısı katedildi, onların evinden barkından eser kalmadı. Merhamet sahibi Sultan'dan ümidim odur ki, bu çaresizin günahını şefkat ve merhametin en yücesine sahip olan Allah rızası için bağışlamanızdır. İyiliğin büyüklüğü afv ve bağıştır. Allah'ın emirleri gereğince beni afv ve mağfiret ediniz. Hakikat odur ki, Cihan padişahı Sis vilayetini kullarından alıp başkasına verecek olursa, vereceğiniz kimse yine

⁸⁰ İbn-i Bibi, *el-Evâmir*, s. 167 - 168; Takiyyüddin Ahmed Makrizî, *Kitâb es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-mülûk*, I - II, neşr. M. Mustafa Ziyade, Kahire 1936, I, Kısım 1, s. 181; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 314-315; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklular Tarihi*, İslâm Ansiklopedisi, X, ss. 353 - 416'dan ayrı baskı, İstanbul 1964, s. 30; Claude Cahen, "Kaykâus I", *Encyclopaedia of Islam*, IV, 2. baskı, Leyden-London, 1978, s. 813; Kaşgarlı, "Belgelerle", XI. T.T.K., V, s. 1861.

⁸¹ İbn-i Bibi, *el-Evâmir*, s. 163 - 168; *Simpat*, s. 78- 79; *Urfalı Vahram*, s. 17; *Süryani Mihail*, s. 296 -297; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 312 - 315; Turan, "Keykavus I.", İ.A. VI, s. 637-638 ; Cahen, *Anadoluda Türkler*, s. 132; Savvides, a.g.e., s. 146.

bu kulunuzla çocuklarım olsun. Bundan sonra kulluk halkasını kulağıma takayım, itaat örtüsünü omuzuma koyayım ve yeryüzünün padişahının kapısındaki köpeklerin sesini kendi gönlümün ahenkli sesi bileyim, haracı iki katına çıkarayım, her yıl alışılmış ve bilinen hizmetin dışında beş yüz süvariye bütün techizatıyla ferman buyrulan yere göndereyim, (...) büyük emirlerden bir kaçını bu vazifenin ifasına memur kılayım. Cümlesi birlikte yüce saltanat tahtının kulluğunda fedakarlık gösterir, mübarek hatırıңызdaki kırgınlığı gidermeye gayret ederler. Her sene 20 bin altın (dinar) haracı huzurunuzaya layık armağanlarla beraber gönderir ve geçen seneden kalan haracı da ayrıca ödeyerek kulluk vazifesinden bir dakika geri kalmayacağına taahhüt ederim"⁸² demekte idi.

11. Barış Görüşmeleri ve Ermeniler'in Tekrar Selçuklular'a Tâbi Olması

Selçuklular ile Kilikya Ermeni Krallığı arasında yapılan barış görüşmeleri neticesinde II. Leon'un yapmış olduğu teklif kabul edildi. Esir edilen ve onaltı aydan beri hapiste tutulan Ermeniler'in fidyeye karşılığı geri verilmesi, daha sonra Selçuklular'ın en güçlü üslerinden biri durumuna gelecek olan Sis - Kayseri yolu üzerindeki Lülüve başta olmak üzere sınırdaki bazı kalelerin (Isaura -İçel- bölgesinde bulunan Lavzad, Ereğli vs.) Selçuklular'a bırakılması kararlaştırıldı⁸³.

I. İzzeddin Keykavus, II. Leon'un kendisine gönderdiği mektuba cevaben yazılan fermanı götürmek, haraç bakayasını tahsil etmek, Sis krallığına tekrar II. Leon'un namzed gösterildiğine dair menşur ve hilati vermek ümidiyle Emir ül-Devat Sahib Ziyaeddin Karaarslan'ı görevlendirdi.

⁸² İbn-i Bibi, el-Evâmir, s. 165 - 170; İbn-i Bibi, **Anadolu Selçukî Devleti Tarihi İbni Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuknamesinden**, Türkçe İer. M.Nuri Gençosman - Nollar F. Nafiz Uzluk, Ankara 1941, s. 65 - 70, II. Leon, Sultana gönderdiği mektupta içinde bulunduğu durumu ifade eden bir beyiti ilave etmeyi de ihmal etmemiştir:

"Eğer naz yaparsan ey güzelim kendini yükseltirsin,
ve eğer kök salarsan kendi fidanını dikersin,
Ben aynı kulum ki, sen düşünmüşsün,

Toprak üzerine düşerim, ne zaman alırsın." (Bkz. İbn-i Bibi, el-Evâmir, s. 169).

⁸³ Simpat, s. 75; Süryani Mihail, s. 297; Makrizi, Sulûk, I/1, s. 181; Turan, **Selçuklular Zamanında**, s. 315; Cahen, **Anadoluda Türkler**, s. 132.

Selçuklu elçisini bizzat karşılayan ve sarayında ağırlayan II. Leon, Sultan'ın gönderdiği menşuru merasimle ve şahitlerin huzurunda okuttu. Ertesi gün, Sahip Ziyaeddin'in hazırladığı müsveddeye göre yemin edip kaleme aldığı muahede gereğince geçen seneden kalan 10 bin dinar (altın) ile yeni senenin altı aylığına mahsuben ayrıca 10 bin altın (dinar) haracı diğer hediyeler ile birlikte Sultana gönderdi.

Emir Ziyaeddin Karaarslan, Kayseri'ye geldiğinde II. Leon'un gönderdiği haraçları, hediyeleri ve muahedenameyi I. İzzeddin Keykavus'a arzetti. Sultan, beraberinde bulunan Ermeni kralının elçileriyle birlikte Karaarslan'a ihسانlarda bulundu, onlara bir çok hediye vererek, esir olarak tutulan Ermenileri anlaşma gereği elçilerle birlikte memleketlerine geri gönderdi. Sultan bundan sonra civar ülkelere aradaki ihtilafın kaldırıldığını, yolların tüccar ve yolculara açılmış olduğunu, yollarda hiç kimseye bir zarar gelmeyeceğini bildirdi⁸⁴.

Yapılmış olan bu antlaşma ile Kilikya Ermenileri tekrar Selçuklulara tâbi duruma geldiler. Ermeni kralı bastırıldığı paraların bir yüzüne Ermenice olarak kendi adını yazdırırken, diğer yüzüne de Arap harfleriyle Selçuklu Sultanının adını yazdırmak ve Sis'de Sultan adına hutbe okutmak zorunda kaldı⁸⁵.

Kilikya seferinden sonra dinlenmek üzere Antalya'ya giden Sultan, Haleb hakimi Melik Zahir'in ölümü üzerine çıkan karışıklıklar ve Haleb devlet adamlarından bazılarının kendisini şehre davet etmesi üzerine sefere karar verdi.

12. I. İzzeddin Keykavus'un Haleb Seferinde (1219) Ermeni Kralı'nın Rolü ve Sultan'ın Ölümü (1220)

1219 yılında Haleb'e de hâkim olmak niyetiyle harekete geçen Sultan, daha önce yapılan antlaşma gereğince Ermeni kralından da askerî yardım temin ederek Telbeşir ve Ayıntab'ı aldıktan sonra Haleb'e yöneldi. Sultanın hareketinden üç ay önce ölen Haleb hakimi Melik Zahir'in yerine henüz beş yaşındaki Melik Aziz geçmişti. Yeni Haleb hâkiminin Atabeği olan Eşref,

⁸⁴ İbn-i Bibi, *el-Evâmir*, s. 170 - 171; İbn-i Bibi, *Muhtasar*, s. 70; Savvides, *a.g.e.*, s. 146.

⁸⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 316; Kafesoğlu, *Selçuklular*, s. 30.

Sultan'ın bu hareketini önlemek için bir çok altın ile birlikte II. Leon'a müracaat edince, Ermeni kralı I. İzzeddin Keykavus'a bir mektup göndererek emirlerinin kendisine tuzak hazırladığını, onların maksadının I. İzzeddin Keykavus'u Eşref'e teslim etmek olduğunu bildirdi. Bunun üzerine tereddütte kalan I. İzzeddin Keykavus ordusuna geri dönme emrini verdiğinde Eşref, karşı saldırıya geçti. Yapılan savaşta Sultan mağlûp oldu. Bu yenilgi üzerine üzüntüsünden vereme yakalanan Sultan, 1220 yılında vefat etti. O, Sivas'ta inşa ettiği darüşşifadaki türbesine defnedildi⁸⁶.

Türkiye Selçuklularını denizlere ulaştıran sahillere ve limanlara kavuşturan, komşu devletlerin durumlarına göre bir siyaset takip eden ve sağlam bir iradeye sahip olan I. İzzeddin Keykavus, Türkiye Selçuklularının yükselmesinde önemli bir rol almamıştır⁸⁷.

I. İzzeddin Keykavus'un Halep seferinden sonra, fakat Sultan'ın ölümünden önce, yirmi iki yıl Kilikya Ermeni Krallığı tahtında oturan Kral II. Leon da öldü (1219). II. Leon dönemi, Kilikya Ermeni Krallığı'nın gücünün zirvesine çıktığı devirdir. Krallığın sınırlarının Isauria'dan Amanos'a kadar uzanmasını sağlayan, Hetumluları kendine tabi kılıp Kilikya'da siyasi manada Ermeni birliğini sağlayan II. Leon, yetenekli bir diplomat ve akıllı bir politikacı olarak kabul edilir⁸⁸.

Kral II. Leon'un ölümüyle, Kilikya Ermeni Krallığı'nın kurucusu olan Rupenliler sülalesi de, 127 yıllık bir hâkimiyetten sonra yerini Hetumlular sülalesine bıraktı.

Erkek evladı olmayan II. Leon öldüğünde, varisi olarak küçük kızı İzabel kalmıştı. Taht kavgalarının yaşandığı bir dönemden sonra⁸⁹ İzabel, Hetumlular'dan Konstantin oğlu I. Hetum ile evlendirildi (1226). Böylece Kilikya'daki iki güçlü feodal Ermeni sülalesi birleşmiş, aynı zamanda hakimiyet Hetumlular'a geçmiş oldu.

⁸⁶ Süryani Mihail, s. 297 - 298; Abû'l-Farac, II, s. 500 - 501, 504; Turan, Selçuklular Zamanında, s. 319.

⁸⁷ Turan, Selçuklular Zamanında, s. 319.

⁸⁸ Krş. Nersessian, "The Kingdom", H.C., II, s. 649.

⁸⁹ II. Leon'un ölümünden sonra gelişen hadiseler ve Hetum'un Kral olmasıyla ilgili geniş malumat için bkz. Kilikya Ermenileri ve Haçlılar Bölümü, ss.111-115

Kral II. Leon'un ölümünden sonra Kilikya Ermenileri'nde kargaşa ve taht mücadeleleri devam ederken, Türkiye Selçuklularında da, I. İzzeddin Keykavus'un ölümünden sonra I. Alaeddin Keykubat Sultan oldu. I. Alaeddin Keykubat, tahta çıktıktan sonra Moğol tehlikesine karşı gerekli tedbirleri aldı ve ilk iş olarak Alaiye'nin fethini gerçekleştirdi (1223). Bu fetihden sonra Sultan'ın Kilikya Ermenileri üzerine gerçekleştirdiği sefer görülür.

13. I. Alaeddin Keykubat Döneminde Düzenlenen Kilikya Seferi (1225)

Ülkesinin bütün hudutlarında seleflerinden daha geniş çaplı bir siyaset takip eden I. Alaeddin Keykubat'ın, Alaiye'nin fethinden sonraki ilk hareketi Kilikya Ermeni Krallığı'na karşı oldu.

Seferin sebebi, Ermeniler'in tüccarlara saldırması ve ticaret yollarının asayişinin sağlanması ile alakalıdır. Haleb'den Şam ve Bağdad kumaşlarını denk eden bir tüccar, Selçuklu ülkesine geçerken Ermeni arazisinde soyulduğunu, hayatını zor kurtardığını, kafirin Sultandan korkacağını düşünerek onun katına geldiğini söyleyip, Ermeniler'den şikayette bulundu. Ayrıca deniz yoluyla Mısır'a gitmek üzere hareket eden ve Haçlıların saldırısına uğrayan Antalyalı bir tüccar da benzer şikayetlerde bulununca, iktisadî gelişmeyi hedefleyen ve bu yüzden Türkiye - Suriye arasındaki ticaret yolunun emniyetini korumayı düşünen Sultan, Çaşnigir Mübarüzüddin Çavlı ve I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kayınpederi emir Komnenos Mavrozomes'i kuzeyden, Antalya subaşı Mübarüzüddin Ertokuş'u da sahilden Kilikya seferine memur etti (1225)⁹⁰.

Çaşnigir Mübarüzüddin Çavlı ve Emir Komnenos kumandasındaki Türk kuvvetleri hem Larende tarafından Göksu vadisini takip ederek Silifke'ye doğru ilerliyor, hem de Maraş ve Ceyhan vadisi boyunca Çukurova'ya iniyordu. Bu şekilde yoluna devam eden Selçuklu ordusu, müstahkem Çinçin kalesi önüne geldiğinde burayı kuşattı ve ok atışlarıyla kale halkını taciz etmeye başladı. Kale halkının çağrısı üzerine Namrun senyörü Konstantin, Haçlılara müracaat edip Silifke'nin de dahil olduğu bazı kalelerin teslimi karşılığında yardımlarını rica etti. Haçlı kuvvetlerinin Ermeniler'e yardım için

⁹⁰ İbn-i Bibi, el-Evâmir, s. 302 - 305; Turan, Selçuklular Zamanında, s. 342 - 343.

geldiğini gören Mübarüzüddin Çavlı ve Emir Komnenos, yardıma gelenleri yaptıkları şiddetli bir hücum ile perişan ve kaçıma mecbur etti. Artık onlardan da yardım ümidini kesen kale halkı, bir keşişi elçi olarak Selçuklu karargâhına gönderdi. Keşiş "mağlûp ve zebun olan bizler, bütün varlığımızı muhasara zahmetleri ve talihsizlik havası içinde saçtık. Başımı elime alarak huzura geldim, görelim ne buyurursunuz" diyerek aman diledi. Emir Mübarüzüddin cevaben "sizlerin arada bir günahınız yoktur. Eğer kendi iyiliğinizi istiyorsanız kalede bulunan silah ve erzakı yerinde bırakarak kendi mallarınızı kaldırmamız ve istediğiniz yere nakletmeniz gerekir. Ordudan bu suretle emin olabilirsiniz" dedi. Keşişin hüccet isteği üzerine bu konuda derhal aman vesikası kaleme alındı. Ermeniler'in kaleyi boşaltmaları üzerine saltanat bayrağı kalenin kulesine çekildi. Böylece, vaktiyle I. İzzeddin Keykavus'un feth etmiş olduğu, ancak Ermeniler'in tekrar kazandığı Çiçin kalesi, bir kez daha Selçuklular tarafından ele geçirildi.

Çiçin kalesinin fethi haberini Sultan'a bildirmek üzere bir ulağın gönderileceği esnada Ermeni kralının elçileri Selçuklu karargâhına ulaşarak sulh teklifini içeren mektubu Mübarüzüddin Çavlı'ya verdiler. Ermeni Kralı mektubunda "Eğer bize günahımız derecesinde azap ederseniz şu tarihte bu suçlu kullarınıza karşı vurduğunuz darbeler ve yaptığınız tenbihler kâfi gelmiştir. Uzun sözün kısası her sene bin süvari ve beş yüz çarhacı (çarkçı)⁹¹ neferi harp hizmetine gönderelim⁹², haracı iki misline çıkaralım ve hemen Hazine-i Amire'nin hizmetine gönderelim" diyerek aman diliyordu⁹³.

Mübarüzüddin Çavlı, Kralın bu ricalarını içeren mektubu da ulağa vererek Sultan'a gönderdi. Ulak geri gelene kadar bölgede otuz kadar kale daha feth edilerek muhafızlar tayin edildi. Mübarüzüddin Çavlı, Sultan'a gönderdiği ikinci bir mektupla, Ermeni kalelerinin tamamıyla ele geçirildiğini ve artık ileride feth edilecek kale kalmadığını bildirdi⁹⁴.

⁹¹ Çarh yahut zenberek ile ok atan asker. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, İstanbul 1941, s. 141.

⁹² Süryani Mihail'in müstensihine göre Ermeni Kralı'nın taahhüd ettiği nefer olarak senevi askerî yardım üç yüz (s. 299), **Simpat'a** göre dört yüzdür (s. 80).

⁹³ İbn-i Bibi, **el-Evâmir**, s. 305.

⁹⁴ İbnü'l-Esir, Selçuklu ordusunun bir çok yeri yakıp yıktığını, bazı kaleleri muhasara altına aldığını, ele geçirdiği kale sayısının en çok dört olduğunu kaydediyor (**el-Kâmil**, XII, s. 465, Türk. ter. s. 427). **Simpat** ise, Hospitallerin, Ermenilerin yardımıyla Silifke kalesini ellerinde tutabildiklerini kaydediyor (s. 80).

Diğer taraftan Kıbrıs Haçlıları'nın karaya çıkmalarına ve Ermenilerle birleşmelerine mani olan Mübarüzüddin Ertokuş da, sahil boyunca ilerleyerek karşısına çıkan Haçlıları firara mecbur edip, Manavgat ve Anamur başta olmak üzere bir çok kaleyi teslim alarak buralara kütüval tayin etti.

Mübarizüddin Çavlı ve Mübarüzüddin Ertokuş'dan zafer haberlerini alan Sultan, Ermeni kralının sulh için teklif ettiği şartları kabul etti. Ayrıca feth edilen kalelerin ileri gelenlerinden, daha önce malları gasb edilmiş olan tüccarların bütün mallarının tazmin ettirilerek gönderilmesini, kalelerle vilayetin Emir Kamereddin'e teslim edilmesini istedi⁹⁵.

I. Alaeddin Keykubad, böylece Ermeni Kralı'nı, gerektiğinde asker göndermek, yıllık vergiyi iki katına çıkarmak ve parayı Sultan adına basmak şartları ile barışa mecbur ettikten sonra, Moğolların önünden kaçarak Anadolu'ya göç eden Türkmen bey ve oymaklarını, gerek Ermeniler'den alınan bu yerlere ve gerekse diğer hudut boylarına iskan etmiştir⁹⁶.

Kilikya Ermeni Krallığı'na karşı kazandığı bu zaferden sonra Doğu'da cereyan eden hadiselerden dolayı bu bölge ile ilgilenmek durumunda kalan I. Alaeddin Keykubad, doğuya yaptığı seferlerin hemen tamamında Ermeni askerlerinden istifade etmiştir⁹⁷.

Kral II. Leon zamanında İskenderun Körfezi'nden Alaiye'ye kadar uzanan Kilikya Ermeni Krallığı sınırları, I. Alaeddin Keykubad'ın fetihlerinden sonra gerilemek zorunda kalmış, sahil bölgesinde Ayas ve Korykos (şimdiki Görkös) hariç, Selçukluların eline geçmiştir⁹⁸.

⁹⁵ İbn-i Bibi, *el-Evâmir*, s. 305-307; *Simpat*, s. 80; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XII, 465-466, Türk. ter. s.427-428; *Süryani Mihail*, s. 299; *Abû'l-Farac*, II, s. 521; İbnü'l Adim, *Histoire d'Alep*, s. 202; *Anonim Selçuknâme*, s. 63; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 342 - 347; Osman Turan, "Keykubad I.", *İslam Ansiklopedisi*, VI, İstanbul 1988, s. 648 - 649.

⁹⁶ Şehabettin Tekindağ, "Alâüddin Keykubâd ve Halefleri Zamanında Selçuklu - Küçük Ermenistan Hudutları", *Tarih Dergisi*, I, İstanbul 1949 - 50, s. 32; Kafesoğlu, *Selçuklular*, s.31.

⁹⁷ Genceli Kiragos, "Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar", Türkçe ter. Ed. Dulaurier, *Türkiyat Mecmuası*, II, İstanbul 1928, s. 148; *Abû'l-Farac*, II, s. 532, 536; Cahen, *Anadoluda Türkler*, s. 137 - 138; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 370.

⁹⁸ Savvides, *a.g.e.*, s. 286; Tekindağ, "Alâüddin Keykubâd", T.D., I, s. 29 - 30; Claude Cahen, "Kaykubad, I", *Encyclopaedia of Islam*, IV, 2. baskı, Leyden-London, 1978, s. 817.

I. İzzeddin Keykavus döneminde olduğu gibi, Türkiye Selçuklularına altın devrini yaşatan I. Alaeddin Keykubad zamanında da, kazanılan zaferler sayesinde Kilikya Ermenileri'nin tâbiliği devam etmiş ve bu husus Ermeni Kralı'nın paralarına da yansımıştır⁹⁹. Bu paraların bir yüzünde Ermeni harfleriyle Ermeni kralının (I. Hetum) adı, diğer yüzünde de Arap harfleriyle Sultan'ın adı¹⁰⁰ bulunmaktadır. Ancak Sultan'ın adının yazılı olduğu tarafta tarih bulunmamaktadır¹⁰¹.

G. I. Hetum Dönemi (1226 - 1269)

Selçuklu Sultanı'nın, Ermeniler üzerine 1225'te gerçekleştirdiği seferin ertesi yılı (1226), Kral II. Leon'un kızı İzabel ile evlenen I. Hetum, Kilikya Ermeni Kralı oldu¹⁰². I. Hetum, I. Alaeddin Keykubad'ın saltanatı boyunca ona tabi kalmış, Selçuklular aleyhine herhangi bir teşebbüste bulunmamıştır. Ancak o, Alaeddin Keykubad'dan sonra tahta geçen II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde, 1242'de Köseadağ'da Selçuklular'ın Moğollar karşısında mağlûbiyetinden sonra ileride de görüleceği üzere politikasını değiştirmiş ve Moğolların sâdik bir vasali olmuştur.

Türkiye Selçuklularının her bakımdan en büyük sultanı, 1 Haziran 1237'de bir ziyafet sofrasında zehirlenerek hayata veda eden Sultan I.

⁹⁹ Kilikya Ermeni krallarına ait paralar hakkında çalışmalar yapan Bedoukian, Ermeni krallarının Selçuklu Sultanları adına para basmış olmasının, Kilikya Ermeni Krallığı'nın bağımsızlığını etkilemediğini, bu paraların bir dostluk ve karşılıklı ticarî avantajlar sağlayacak anlaşmaları anmak üzere basıldığını iddia etmektedir. P. Bedoukian başka bir hükümdar adına basılan paranın tabiyet alameti olduğundan habersiz görünüyor ya da Kilikya Ermeni Krallığı'nın Selçuklulara tabi durumda bulunmasını kabullenemiyor (Bkz. Bedoukian, "The Bilingual" A.N.S.M.N., VII, s. 220, 230). Ermeni paralarıyla ilgili olarak ayrıca bkz. Paul Z. Bedoukian, "A Hoard of Bilingual Trams of Hetoum I of Cilician Armenia", *The American Numismatic Society Museum Notes*, XXIII, New York 1978, s. 149; Gustave Schlumberger, "Les Monnaies Medievales des Rois de Petite Armenie", *Revue des Etudes Armeniennes*, I, Fasikül 1, Paris 1920, s. 6.

¹⁰⁰ Selçuklu Sultanı'nın adı, I. Hetum zamanında basılan Ermeni paralarında "Sultan el-Muazzam Alâeddin Keykubad b. Keyhüsrev" şeklinde yazılıdır. Bkz. Tekindağ, "Alâüddin Keykubâd", T.D., I, s. 29; V. Langlois, *Numismatique de l'Armenie au Moyan - Age*, Paris 1895, s. 45 - 50.

¹⁰¹ Bedoukian, "A Hoard", A.N.S.M.N., XXIII, s. 149;

¹⁰² Simpat, s. 84.

Alaeddin Keykubad, "ilm-i nücûma meraklı bir hükümdar idi" olarak bilinir¹⁰³. Abû'l Farac "devrinin hükümdarları arasında nev-i şahsına münhasır bir zat idi, çevik bir adamdı, sağlam kafalı ve temiz varlıklı idi. Arap hükümdarlarının alışık oldukları mülevves itiyadlardan ve çirkin ihtiraslardan münezze bir kimse idi, suçlulara karşı sert davranır, hükümlerinde adaleti gözetirdi"¹⁰⁴ diyerek onun gerek devlet adamlığını ve gerekse şahsiyetini ifade eder.

I. Alaeddin Keykubad'ın ölümünden sonra tahta çıkan II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237 - 1246), bütün Ortadoğu'yu, dolayısıyla Türkiye Selçuklularını tehdit eden çok büyük bir tehlike ile, Moğollar'la karşı karşıya idi. Devletin maruz kaldığı böyle nazik bir durumda, dirayetli devlet adamlarının Saadeddin Köpek'in etkisiyle ortadan kaldırılması, tehlikenin vehâmetini daha da artırmıştı. 1239'da Saadeddin Köpek'in öldürülmesinden sonra hizmete davet edilen devlet adamları gerekli tedbirleri almaya başladılar.

1. Moğollar'a Karşı Yapılan Yardım Antlaşması ve Köseadağ Bozgunu (1243)

II. Gıyaseddin Keyhüsrev tahta çıktığında bütün Ortadoğu ve Türkiye Selçukluları için en büyük tehlike şüphesiz Doğu Anadolu kapılarına dayanan, hatta Erzurum'a kadar girmiş olan Moğollar'dı. Bu tehlikeye karşı müttelik arayışına girilerek Suriye'deki Eyyubî hükümdarları ve Mardin Artuklularıyla görüşmeler yapan Selçuklu devlet adamları, Ermeni kralı I. Hetum'un babası Baron Konstantin'i de Kayseri'ye davet etti. İzzet ve ikramlarla karşılanan Konstantin'e, daha önce yapılmış olan antlaşmalar gereği ve tâbi hükümdar sıfatı ile göndermek zorunda oldukları mutad asker miktarından fazlası için çok miktarda altın verilmesi ve ayrıca hükümdarlık hakkının Selçuklular'da kalması şartıyla Ereğli'nin Ermeniler'e terkedilmesi teklif edildi. Yapılan önerinin kabul edilmesi ve Konstantin'in geri dönmesinden sonra, aralarında Haçlıların da bulunduğu 3.000 kişilik bir Ermeni kuvvetinin hareket ettiği haberi alındı¹⁰⁵. Aşağıda da görüleceği

¹⁰³ Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 392.

¹⁰⁴ Abû'l-Farac, II, s. 536 - 537.

¹⁰⁵ İbn-i Bibi, *el-Evâmir*, s. 519 - 521; Abû'l-Farac, II, s. 541; Osman Turan, "Keyhüsrev II", *İslam Ansiklopedisi*, VI, İstanbul 1988, s. 625; Ebülferec - İbn ü

üzere Ermeniler Selçuklular'a savaşta yardım etmediler. Onların maksadı yalnızca Selçuklular'a dost görünmek idi.

Temmuz 1243'te Köseadağ'da Selçuklu ordusunun bozguna uğraması üzerine önce Sivas'a gelip burayı üç gün boyunca yağmalatan ve sonra Kayseri'ye yönelerek şehrin iğdişbaşı ve bir dönme olan Hajuk adındaki bir Ermeni'nin ihanetiyle şehri ele geçiren Baycu Noyan, halkı büyük bir katliama maruz kılıp her tarafı yağma ve talan ederken, Moğollar ile yapılacak savaşta yapılan anlaşmalar gereği ve kendilerine ödenen hazineler karşılığı, Selçuklu ordusunda görev alması gereken Ermeniler, verdikleri sözde durmadılar ve yaptıkları ahidlere riayet etmediler. Köseadağ'da yapılan çarpışmalarda yer almadıkları gibi, bozgunundan sonra da savaşın neticesi belli olana kadar bahaneler göstererek zaman kazanma yoluna gittiler. Kayseri'nin muhasara altında olduğu sırada buraya gelmişler, ancak savaşa girmeden kaçmışlardır¹⁰⁶.

2. Selçuklu Sultanı'nın Ailesinin I. Hetum Tarafından Tutuklanması ve Moğollar'a Teslimi

Köseadağ bozgunundan sonra Anadolu'da düzenin bozulması büyük bir kargaşalığı da beraberinde getirmiş, varlıklı insanlar Suriye tarafına kaçmaya başlamıştı.

Halep'e gitmek niyetiyle Konya'dan ayrılan Sultan'ın hanımı ve annesi, köleleri, cariyeleri ve servetini yanına alarak Kilikya'ya ulaştı. Ancak buradan yardım hususunda da Selçuklu Sultanı'nı aldatmış olan Kilikya Ermeni Kralı tarafından alıkonuldular. Moğollara yaranmak isteyen ve menfaat ümit eden Ermeni Kralı, Moğollar'a haber gönderip onları kendilerine teslim etmek istediğini bildirdi¹⁰⁷. Bu hadiseyi menfur ve iğrenç bir hareket olarak değerlendiren Abû'l Farac¹⁰⁸, bunun bütün hükümdarlar nazarında hiç bir

---

İbri, *Tarih-i Muhtasarü'd-Düvel*, Türkçe ter. Şerafeddin Yalkaya, İstanbul 1941, s. 19.

¹⁰⁶ Abû'l-Farac, II, s. 542; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 432.

¹⁰⁷ İbn-i Bibi, *el-Evâmir*, s. 536; Genceli Kiragos, s. 181; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 442; Cahen, *Anadoluda Türkler*, s. 264.

¹⁰⁸ Abû'l-Farac, II, s. 542 - 543.

şekilde kabul görmeyeceğini kaydederken, Simpat¹⁰⁹, hadiseden nasıl haberdar oldukları hususunda bilgi vermeden, Moğollar'ın, Kral Hetum'a haber gönderip "Mültecileri bize teslim et. Aksi takdirde bizimle akdetmiş olduğun dostluk bir yalandan ibaret olacaktır" tarzındaki tehdidi üzerine mültecilerin Moğollar'a teslim edildiğini yazmakla Ermeni Kralı'nın yapmış olduğu çirkinliği hafifletmeye çalışıyor.

Diğer taraftan yine aynı şekilde Kayseri, Malatya ve diğer şehirlerden Sis yoluyla Suriye'ye kaçmak isteyen devlet adamları ve zenginler de Kilikya'dan geçerken tecavüzlere uğradılar, soyuldular ve malları ellerinden alındı. Ayrıca bazı Türk kadınları esir edilerek, hem Selçuklular'dan intikam almak ve hem de Moğollar'a yaranmak amacıyla onlara gönderildi. Bütün bunlardan başka, Ermeniler tarafından Kilikya'dan geçen kervanlara baskınlarda bulunulması, Anadolu'ya mal sevkiyatını durdurduğundan bir çok yerde kıtlığın ortaya çıktığı görülür¹¹⁰.

3. Selçuklular'ın Kilikya Seferi ve Ermeniler'in Cezalandırılması (1245 - 1246)

Kösedağ bozgunundan sonra Ermeniler'in Kilikya'dan geçmek isteyen Türkler'e reva gördüğü hareketlerinden dolayı cezalandırması ve Selçuklular'ın gücünü henüz yitirmediğini komşularına göstermek amacıyla, Moğollar'la yapılan anlaşmadan sonra Kilikya seferine karar verildi. Sultan II. Keyhüsrev Antalya'ya giderken Şerefüddin Mahmud Erzincanî, emir Seyfeddin Torumtay, Çaşniğir Sıracüddin Sarıca gibi komutanların idaresinde hareket eden Selçuklu ordusu¹¹¹, Kösedağ bozgunundan sonra Ermeni Kralı'nın saldırısına uğrayan, eskiden beri I. Hetum'a karşı muhtariyetini muhafaza etmek endişesiyle Selçuklular'a tabiyetini kesmemiş olan Lampron Senyörü Konstantin'in öncülüğünde Babaron dağından ovaya indirildi. Selçuklu ordusu Çukurova'yı istila ederken, Ermeni Kralı Adana'da bulunuyordu. Kralın babası Konstantin ve Simpat da Tarsus'a kaçtılar. Tarsus'a sığınanlar, yanlarında bulunan Haçlı askerleriyle birlikte Selçuklu muhasarasına şiddetle karşı koydular. Her iki tarafın da çok kayıp verdiği

¹⁰⁹ Simpat, s. 86.

¹¹⁰ İbn-i Bibi, el-Evâmir, s. 536; Turan, **Selçuklular Zamanında**, s. 442.

¹¹¹ Simpat'a göre 260.000 kişilik bir odu (s. 87).

kuşatma sırasında mancınıklarla surlarda, özellikle Çay'ın şehre girdiği yerden çıktığı yere kadar olan surlarda geniş delikler açılıp kale feth edilmek üzereyken başlayan sağanak yağmur, Selçuklu ordusunu çok güç duruma soktu. Ayrıca, bu sırada sahip Şemseddin, Sultan'ın öldüğü ve ordunun hemen geri dönmesi hususunda bir haber aldı. Emirler ile istişarede bulunan Sahip Şemseddin, işi yarıda bırakmanın doğru olmadığını söyleyerek, Ermeniler'i durumu öğrenmeden barışa zorlamak gerektiğini ve bu yönde hareket etmeyi teklif etti. Önerinin uygun görülmesi üzerine Sahip Şemseddin, Ermeni Kralı'na elçi gönderdi ve "Ben her zaman size riayet gösterdim. Kaç defa Sultan I. Alaeddin Keykubat'ı, memleketine yapacağı seferden, Tekfur muhakkik ve musaddıktır diyerek geri çevirdim. Fakat Köseadağ bozgununda sizin her türlü kötü huylarınızı ortaya atmak ve özür dilemek hususundaki uygunsuz halleriniz Sultan'ın hiddet denizini dalgalandırılmış, gazap fırtınasını şiddetlendirmiştir. Özre mecal kalmayınca çaresiz asker çektim ve müşahade ettiğin gibi buraya ulaştım. Eğer izin ve işaret verirsem bir saatte şehri kolaylıkla teslim alırım. Tekfur, eğer yaptığı hatadan geri dönüp af diler ve bilinen kanun üzere haraç taahhüt eder ve bir an evvel haraç yüklerini hazineye gönderirse, ben de bu suretle arayı bulmaya ve ortadaki anlaşmazlığı kaldırmaya çalışırım" diyerek barış teklif etti. Haraç ödemeyi kabul eden Ermeni kralı, Tarsus'a karşılık Bragana kalesini ve daha birkaç kalenin Selçuklular'a teslimini kabul etti¹¹². Ancak Bragana kalesi, Ermeniler tarafından bundan iki yıl sonra (1248) ani bir baskınla tekrar ele geçirildi¹¹³.

Böylece Kilikya Ermeni Krallığı tekrar Selçuklular'a tabi duruma geldi. Ermeniler, 1243 yılından beri Selçuklu Sultanı adına para basmamakla

¹¹² İbn-i Bibi, *el-Evâmir*, s. 546 - 547; Abû'l-Farac, II, s. 545; *Simpat*, s. 86 - 88; *Genceli Kiragos*, s. 183; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 452 - 453; Cahen, *Anadoluda Türkler*, s. 143, 264; Tarsus'un Selçuklular tarafından iki kez kuşatıldığını kaydeden *Simpat*, birinci kuşatmanın altı gün sürdüğünü, mıntıkeyi yağma ettikten sonra Gülek boğazı yoluyla Selçukluların geri çekildiğini, kralın babası Konstantin'in Başkomutan *Simpat* ile Maidzar denilen yere kadar onları takip ettiklerini, daha sonra tekrar Gülek boğazına girerek Tarsus'u kuşattıklarını kaydediyor (*Simpat*, s. 86).

¹¹³ *Simpat*, s. 88.

beraber, II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde dört ayda bir 1.400 altın olan haracı ödemeye devam ettiler¹¹⁴.

II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında, Moğol saldırısından sonra ülkenin içinde bulunduğu karışık duruma rağmen, I. Alaeddin Keykubad döneminin izlerinin henüz silinmediği görülür. Bir Haçlı kroniği¹¹⁵, II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminin zenginliğini, Ermeni Kralı'nın, Sultan'ın bir ferraşından hediye olarak aldığı ve Fransa Kralı'na gönderdiği 500 livre değerindeki büyük çadır ile ifade etmektedir.

1245 sonbaharı ve 1246 yılı başlarında ölen Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında gerçekleştirilen Kilikya seferinde Selçuklular'ın bir toprak kazancı olmamıştır¹¹⁶. Esasen II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Sultanlığı döneminde Kilikya'ya karşı 1245'te yapılan sefer, Selçuklu düzenli ordularının Ermeniler üzerine gerçekleştirdikleri son harekâttir. Selçuklular'ın Moğol tahakkümüne girdiği 1243'den Süleyman Pervanenin idamına kadar geçen sürede, devletin iktisadî ve kültürel gelişmesi devam etmekle beraber¹¹⁷, siyasi ve askerî otoritenin Moğollar'ın elinde olması, onların Ermeniler üzerine sefer yapma imkanını ortadan kaldırmıştır. Esasen, Köseadağ bozgunundan hemen sonra Han'a tâbiliğini bildiren Kral I. Hetum, onların Anadolu'daki en sadık müttefiki durumundadır. Bu durum, Moğollar'a tâbi Selçuklular'ın Ermeniler'e karşı sefere çıkmalarına engel teşkil etmekteydi. Bununla beraber, Selçuklular'dan bağımsız olarak, muhtelif Türkmen topluluklarının hemen hemen Selçuklular'ın yıkılışına kadar Kilikya ve Ermeniler üzerine akınlarda buldukları, Ermeni beldelerini yağmaladıkları görülür.

¹¹⁴ İbn-i Bibi, *el-Evâmir*, s. 547; Bedoukian, "A Hoard" *A.N.S.M.N.*, XXIII, s. 150; İ. Galip, *a.g.e.*, s. 51, 52; Ahmed Tevhid, *Meskûkat-ı İslâmiyye*, İstanbul 1321, s. 231, 232; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 141.

¹¹⁵ Jean Sieur de Joinville, "Chronicle of the Crusades of St. Lewis", *History Memoirs of the Crusades*, İng. ter. Frank Marzials, Ed. Ernest Rhys, London-New York 1940, s. 170 - 171.

¹¹⁶ Krş. Tekindağ, "Alâüddin Keykubâd", *T.D.*, I, s. 32 -33.

¹¹⁷ Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 457.

H. Anadolu'da Yaşayan Türkmen Topluluklarının Kilikya Ermenileri'ne Karşı Düzenledikleri Akınlar (1254 - 1318)

Moğollar'ın önünden kaçarak Anadolu'ya gelen Türkmenler, burada Rum ve Ermeni beldelerine saldırarak hem "gaza" görevlerini yerine getiriyorlar ve hem de geçimlerini temin ediyorlardı¹¹⁸. Maraş ve civarında yerleşmiş olan Ağaçeri Türkmenleri de vezir Sahip İzzeddin zamanında ülkenin düzeninin yeniden kurulmasına çalışıldığı bir dönemde Anadolu, Suriye, Halep ve Kilikya yörelerinde yol kesmeye, kervanları soymaya, yolcuları öldürmeye başladılar. Sahip İzzeddin ve beylerbeyi Yavtaş, Ağaçeri Türkmenleri'ni cezalandırmak üzere hareket ettiklerinde, Baycu Noyan'ın Erzincan'a geldiğini öğrenince geri dönmek zorunda kalmışlar, Ağaçeri Türkmenleri de Suriye ve Ermeni hududlarına kadar yayılıp bir kaç yıl buraları istila etmişlerdir (1234)¹¹⁹.

Ağaçerileri müteakiben, Oğuzların Afşar boyundan İslam Bey, 1254'te sahilde bulunan Korykos'a ilerlerken, diğer bir Türkmen beyi olan Sarum Bey, emrinde bulunan Türkmenler ile Ermeni beldelerine akınlarda bulunmuş, ancak I. Hetum'un kardeşi Simpat'ın mukabelesi ile karşılaşmıştır (1259). Türkmenleri takip ederek Ereğli'ye kadar takip eden Simpat, Mudas kalesini ele geçirmiş, bu başarısından dolayı da babası tarafından şövalye rütbesine çıkarılarak mükâfaatlandırılmıştır¹²⁰.

Diğer taraftan, bir çok Türkmen beyini emrine alıp kuvvetlenen Karaman Bey, Isauria'ya ve Silifke bölgesine akınlarda bulunması ve buralardan esirler alması üzerine Kral I. Hetum ile iki defa muharebeye tutuşmuş ve her ikisinde de Ermeni Kralı'nın ordusunu bozmaya muvaffak olmuş, buna rağmen I. Hetum Silifke'yi kurtarmayı başarmıştır (1263)¹²¹.

¹¹⁸ Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 477.

¹¹⁹ İbn-i Bibi, *el-Evâmir*, s. 618; *Genceli Kiragos*, s. 212; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 477; Faruk Sümer, "Ağaç - Eriler", *Bellekten*, S. 103, Ankara 1962, s. 523.

¹²⁰ *Simpat*, s. 88; Claude Cahen, "Notes Pour l'Histoire des Turcumans d'Asie Mineure au XIII Siecle", *Journal Asiatique*, CCXXXIX, Fasikül 3, yıl 1951, s. 336; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 519; Osman Turan, "Kılıçarslan IV", *İslam Ansiklopedisi*, VI, İstanbul 1988, s. 704.

¹²¹ Claude Cahen, "Les Turcomans de Roum au moment de l'invasion Mongole", *Byzantion*, XIV (1939), s. 133 - 134; Cahen, "Notes", *J.A.*, CCXXXIX, s. 344; Cahen, *Anadoluda Türkler*, s. 275; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 579.

Türkmenler ile Kilikya Ermenileri'nin sürekli mücadele halinde olduğu bir dönemde Muinüddin Pervane'nin, I. Hetum ile akrabalık tesis etme teşebbüsünde bulunduğu görülüyor. 1267 yılında Muinüddin Pervane, I. Hetum'un kızını almak suretiyle Ermeniler'le münasebet tesis etmek istedi. Bu meseleyi Ermeni bir rahip olan ve kral tarafından Moğollar'a elçi olarak gönderilen Parsih'a açtı. Bu rahip de ona: "Kral memleketinizden geçmek üzere buraya geldiği zaman ona hürmet gösteriniz ve kızı ondan isteyiniz. O da, onu sizden esirgemez" dedi. Bunun üzerine kral, ordugâhdan (Han'ın katından) dönerek Karatay'daki hana indiği ve burada bir gece kaldığı sırada Muinüddin Pervane Rum diyarının bütün esnaf ile birlikte gelerek krala son derece kıymetli hediyeler vermiş ve kızını istemişti. Muinüddin Pervane kızı isteyince kral şu cevabı verdi: "Kızımın kardeşi esir yaşadığı müddetçe bize düğün yapmak yaraşmaz." Muinüddin Pervane kızın kardeşi geri gelinceye kadar bekledi, fakat kralın kızı bu sırada vefat ettiği için onun da fazla beklemesine hacet kalmadı. Bu yüzden rahip Parsih de hiddetine kurban gitti¹²².

Ancak 1272 yılında Ermeni kralı III. Leon, babasının Muinüddin Pervane'ye vermek istemediği kızkardeşinin yerine bir cariyeden doğan kızını Muinüddin Pervane'nin oğluna verdi ve böylece aralarında samimi bir dostluk kuruldu¹²³. Ancak Muinüddin Pervane, gizliden gizliye Memlük Sultanı Baybars'ı III. Leon'a karşı saldırtmaya uğraşıyordu¹²⁴.

Fakat III. Leon, 1278 yılında Muinüddin Pervane'nin oğluna verdiği kızını geri aldı. Çünkü Sultan Baybars Anadolu'ya yaptığı seferden dönüşünde Ermeni Kralı'nın damadını da beraberinde götürmüş, III. Leon'un kızı kocasız kalmıştı¹²⁵.

Memlükler'in, 1265 - 1267'de gerçekleştirdikleri Kilikya seferinden sonra I. Hetum, kendi isteğiyle tahttan feragat edip, yerini oğlu III. Leon'a bıraktı (1269). Kral III. Leon döneminde (1269 -1289) Kilikya'ya Türkmen

¹²² Abû'l-Farac, II, s. 587 - 588.

¹²³ Abû'l-Farac, II, s. 591.

¹²⁴ Cahen, *Anadoluda Türkler*, s. 279.

¹²⁵ Abû'l-Farac, II, s. 602.

akınları devam etmiş, hatta kendilerine karşı koyan Ermeni prensi Simpat'ı, yapılan savaşta öldürmüşlerdir (1276).

1276 yılı kışında Atabay Noyan kumandasında 70 bin Moğol askeri toplanarak Bire alesini almak için harekete geçmiş, fakat şiddetli karların yağması ve acı soğukların başlaması yüzünden muvaffak olamayarak geri gönmüşlerdi. Onların geri gitmesi üzerine çok sayıda Türkmen Kilikya'ya gitmek üzere toplandı ve Maraş taraflarına geldi. Bunlara, Baybars'ın Bire üzerine sevk etmiş olduğu Emir Hüsameddin Ayıntabî kumandasındaki bin kişilik Memlûk ordusu da katıldı. Türkmenler'in hareketini haber alan Baron Simpat, ordusuyla birlikte Maraş civarındaki Türk ve Memlûk kuvvetlerine saldırıya geçti. Yapılan şiddetli çarpışmalarda Baron Simpat'dan başka Harbizag Prensi ile ileri gelen 13 Ermeni reisi ve 300 atlı öldürüldü. Türkmenler de çok kayıp verdiği için daha ileri gitmeyip etrafı yağmaladıktan sonra geri döndüler. Ancak Türkmenler, aynı yılda üç kez daha Ermeni topraklarına akınlarda bulundular¹²⁶.

1278 yılında da Türkmen, Kürt ve çöl sekenesinden bir topluluk Suriye'de toplanıp Kilikya'yı istila ederek Telhamdun'a kadar ilerledi, bölgede büyük tahribat yaptıktan sonra bir çok ganimet ele geçirerek geri döndüler¹²⁷.

Ermeniler'in iç çekişmeler ve bazı baronların ayaklanmalarıyla meşgul olduğu bir dönemde, Moğollar'dan da ciddi bir yardım alamamaları¹²⁸, Karaman Türkmenleri'ne Kilikya'ya yeni bir akın yapma imkanı verdi. Ermeni beldelerine giren bu Türkmenler, Tarsus'u işgal etmeyi başardılar. Ancak Ermeni Kralı III. Leon, bu durumu Argun Han'a şikayet edince, Moğol birlikleri ile Sultan II. Gıyaseddin Mesud (1284 - 1296 - birinci defa) ve Sahip Ata birlikte Karamanlılar'a karşı harekete geçtiler. Bu birleşik kuvvetler 1288 yılı başlarında Larende şehrini ve Karaman ülkesini tahrip ettiler¹²⁹.

¹²⁶ Abû'l-Farac, II, s. 596; Simpat, s. 90; İbnü'l-Furat, Tarih-i Düvel ve'l Mülûk, VII, nşr. C. K. Zurayk, Beyrut 1942, s. 25; Turan, Selçuklular Zamanında, s. 511 - 512.

¹²⁷ Abû'l-Farac, II, s. 602.

¹²⁸ Nersessian, "The Kingdom", H.C., II, s. 655.

¹²⁹ Anonim Selçuknâme, s. 69 - 71; Hamdullah Müstevfi Kazvini, Tarih-i Güzide, neşr. A. Hüseyin Nevai, Tahran 1339, s. 479; Cahen, Anadolu'da Türkler, s. 288 - 289; Turan, Selçuklular Zamanında, s. 590.

III. Leon'dan sonra tahta çıkan oğlu II. Hetum (1289 - 1292), Memlük saldırıları karşısında bunalınca kendi isteğiyle tahttan feragat etti ve yerine III. Toros (1292 - 1294) kral oldu. Ancak krallık ileri gelenlerinin isteğiyle II. Hetum tekrar tahta geçti (1294 - 1296). Kral, Moğol Hanı'nın katından dönüp 1295'te Bizans İmparatoru ile ittifak kurmak için, kardeşi III. Toros ile birlikte İstanbul'a gittiğinde, diğer kardeşi Simpat'ın komplosuyla tahttan indirildi ve Simpat iktidarı ele aldı (1296), ancak üç yıl sonra II. Hetum, üçüncü defa tahtı ele geçirmeyi başardı (1299). 1305'te II. Hetum, tacını bir kez daha kendi isteğiyle yeğeni IV. Leon'a bıraktı ve bir manastıra çekildi. Ancak IV. Leon'un da krallığı kısa sürdü ve Moğol emiri Bulargu tarafından öldürüldü (1307)¹³⁰.

Sık sık kralların değişmesi ve meydana gelen iç karışıklıklar, Kilikya'nın, gerek Türkmenler ve gerekse Memlükler tarafından hızla işgal edilmesini ve Türkleştirilmesini kolaylaştırdı.

Karamanlılar, Mut ve Silifke yolu ile devamlı olarak Ermeni beldelerini aldılar. Böylece Ermeni Krallığı toprakları, Selçuklular'dan sonra Karamanoğulları, Memlükler ve Türkmenler tarafından tedricen eritildikçe Türkmenler'le doluyordu. Çukurova'yı XV. asırda ziyaret eden Fransız seyyahı Bertrandon de la Broquier'e bu havalinin hep Türkmenler tarafından iskan edildiğini söyler. Çukurova'ya yerleştirilen Türkmenler arasında Oğuz boylarına mensup Üç-ok ve Boz-ok kollarından Afşar, Bayındır, Kınık, Döger, Bayat, Beydili, Üregir boyları, Ağaç-eri ve Varsak aşiretleri bulunuyordu¹³¹.

XIII - XV. yüzyıllarda Şam Türkleri (yahut Türkmenleri) umumî adıyla anılan bu Türkmenler, Kilikya'nın fethine katılarak burada yurt tutmuş, küçük beylikler kurmuş ve bu bölgenin Türkleşmesini sağlamıştır¹³².

¹³⁰ Nersessian, "The Kingdom", H.C., II, s. 656 - 658; Bertold Spuler, **İran Moğolları**, Türkçe ter. Cemal Köprülü, 2. baskı, Ankara 1987, 120-121; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, I, Ankara 1970, s. 76.

¹³¹ Turan, **Selçuklular Zamanında**, s. 512.

¹³² Sümer, "Çukurova", T.A.D., I/1, s. 8 - 9.

II. BÖLÜM

KİLİKYA ERMENİ KRALLIĞI VE BİZANS

A. Prenslüğün Kuruluş Yıllarında Kilikya Ermenileri ve Bizans

Bizans İmparatorluğu'nda beş yüz yıl siyasî, askerî ve idarî sahalarda görev alan Ermeniler, VII. ve VIII. yüzyıllarda imparatorluğun yaptığı savaşlarda yer almışlardır. IX. ve X. yüzyıllarda ise asker ve memur olarak sosyal, askerî ve siyasî hayatına katkıda bulunan Ermeniler, İmparatorluğun en yüksek kademelerine kadar çıkabilmişler, hatta Bizans tahtında Ermeni asıllı imparatorlar oturabilmiştir¹.

Bununla birlikte Ermeniler ile Bizans arasındaki mezhep farklılığı her iki taraf arasında çatışmaya dönüşmüş, Bizans'ın, Ermenileri Ortodoksların siyaseti ve Ermeniler'in buna direnmeleri taraflar arasındaki mücadeleyi sürekli kılmıştır. Bizans İmparatoru II. Basileios ile başlayan (1021 - 1022) ve halefleri tarafından devam ettirilen Doğu Anadolu bölgesini istila ve ilhak siyaseti ve uygulanan baskı Ermeni nüfusun büyük ölçüde önce İç Anadolu'ya ve oradan da Bizans'ın hakim olduğu Kilikya'ya göç etmesine, nihayet Ermeni nüfusunun kesafet kazanarak, bölgede Kilikya Ermeni Prensiği'ni kumalarına zemin hazırlamıştır².

Selçuklulara karşı kaybettiği 1071 Malazgirt savaşından sonra Bizans, Anadolu'daki nüfuzunu kaybetmeye başlamış, imparatorluğun tâbii olarak hakimiyetlerini belli şehirlerde bir süre daha devam ettiren Ermeni prenslerinin de Bizans ile ciddi bir bağlantısı kalmamıştır³. 1091 yılında Bizans'ın hakim olduğu topraklarda temelleri atılan Kilikya Ermeni Prensiği

¹ P. Charanis, *The Armenians in the Byzantine Empire*, Lisbon 1963, s. 57. Ermeni baronlarının kendi ordularında savaşmalarına rağmen ve imparatorlarına "bizim imparatorumuz" demelerine rağmen Bizanslılar, Ermeni toplumunu daima güvenilmez olarak gördüler (Bkz. Charanis, a.g.e., s. 54). Kaşgarlı, *Ermeni Baronluğu*, s. 141.

² Kurulan bu yeni Ermeni Prensiği, Haçlı seferlerinin başlamasıyla birlikte varlığını muhafaza etme imkanına başvurmuştur.

³ Charanis, a.g.e., s. 53.

de, zamanla Bizans'ın Kilikya'daki hakimiyetine son veren güçlerden biri olmuştur. Bizans ile Kilikya Ermeni Prenslığı arasındaki siyasî münasebetler de bölgedeki hakimiyet ve nüfuz mücadelesinden ibarettir.

II. Gagik'in öldürülmesinden sonra Kilikya'da Gormoloz adındaki köye yerleşen (1080) Rupen, etrafına topladığı Ermeniler ile Kilikya Ermeni Krallığı'nın temellerini atmıştı. Onun ölümünden sonra bölge Ermenileri'nin liderliğini ele alan Rupen'in oğlu Konstantin, Vahga kalesini ele geçirdikten sonra (1091) Bizans aleyhine topraklarını genişletmeye başlamıştı. Konstantin'in ölümünden sonra prenslik tahtına çıkan I. Toros (1100), Bizans ile Haçlılar arasındaki çekişmelerden istifade ederek Anazarba'yı ele geçirmeyi başarmıştı⁴. Gerek Ermeniler'in ve gerekse bölgeye gelmiş olan Haçlılar'ın, Bizans'a ait topraklarda hakimiyet sahalarını genişletmeye başlamaları üzerine Eustathios kumandasında kuvvetli bir Bizans filosu harekete geçerek Batı Çukurova limanlarını, Silifke ve Korykos'u geri almış ve ondan sonra da Bizans kuvvetleri Tarsus, Adana ve Misis'i işgal ederek Çukurova'nın doğusuna kadar olan sahada tekrar Bizans'ın hakimiyetini sağlamıştır (1104)⁵. Bununla birlikte Bizans'ın bölgedeki hakimiyeti devamlı değildi. Kilikya'daki Ermenileri (Hetumlular dışında)⁶ etrafında toplayan I. Toros, dağlarda ve Anazarba'yı ele geçirdikten sonra da ovaya inerek kale inşasına girişmiştir. O, ovada yerleşim merkezi kuran Kilikya Ermenileri'nin ilk lideridir⁷.

Ermeniler'in, Kilikya'da siyasî bir güç olarak ortaya çıkması ve kendi aleyhine genişlemeye başlamasıyla birlikte Bizans, Kilikya Ermenileri'ne karşı Antakya Haçlı Prenslığı'ni kullanarak onları tehlike olmaktan çıkarmak istemiş⁸, ancak bunda başarılı olamamıştır. Çünkü, kendi gücünün zayıflığının farkında olan I. Toros, Haçlılar'a karşı ihtiyatlı bir politika izlemiştir. Bununla birlikte Ereğli'nin talan edilmesi ve yıkımına rağmen⁹, I.

⁴ Nersessian, "The Kingdom", a.g.e., s. 636.

⁵ Comnena, s. 282 - 283; Runciman, a.g.e., I, s. 247; Ostrogorsky, a.g.e., s. 338.

⁶ Hetumlular, daima Bizans'a sadık kalmışlardır.

⁷ Edwards, a.g.e., s. 5.

⁸ Ekkehard Eichhoff, *Macht und Sendung - Byzantinische Weltpolitik*, Stuttgart 1981, s. 106.

⁹ Nersessian, "The Kingdom", H.C., II, s. 636.

Toros'un Bizans ile münasebetlerinde de dikkatli ve temkinli olduğu görülüyor. Ancak onun döneminin Bizans ile olan siyasî münasebetlerinde II. Gagik'i öldüren Mandela Oğulları'ndan Ermeniler'in intikamını aldığı zikredilebilir.

Mandela'nın her üç oğlu da Toros zamanında hayatta idi ve bunlar Balıklısu denilen memleketin yakınında ve Toros'un topraklarının hududunda bulunan Gidrosgauis(?) (veya Gindrosgo) kalesinde oturuyorlardı. Kardeşlerden biri Ermeni prensi ile akrabalık kurduğundan bir kaleyi ona vermeyi vaad etmişti. 1111 yılında I. Toros, yanında bulunan az sayıdaki askerle beraber onlara bir dostluk ziyaretine gitti. O, kaleye yaklaştığında, geldiğini bildirmek üzere haberci gönderdi. Bunun üzerine kardeşlerden biri yanına aldığı hediyelerle birlikte I. Toros'un yanına geldi ve ona hüsnü kabul gösterilerek iltifatlarda bulunulduktan sonra çok kıymetli bir bıçakla bir kat elbise takdim edildi. Yemeklerin yenilmesinden sonra I. Toros, vaad edilen kalenin kendisine verilmesini ve buna mukabil kendi toprakları sınırları içinde istedikleri bir yeri onlara terk etmeyi teklif etti. Ancak Mandela'nın oğlu teklifin kabul edilemez olduğu cevabını verince, I. Toros takdim ettiği hediyeleri geri aldığı gibi, onu da geri gönderdi. Aynı günün gecesi kalenin kapısına gelen I. Toros piyade askerlerine pusu kurdu, kendisi de süvarilerle birlikte oradan ayrıldı. Sabahleyin kale muhafızları dışarı çıkıp pusudaki askerlerle karşılaştınca kaleye çekilip kapıyı kapadılar. Ermeniler kaleye hücumla başladılar ve kaleyi ateşe verdiler. İçerdekiler kalenin tuttuğunu görünce diğer taraftaki kapıdan kaçmaya başladılar. Ermeniler de kaleyi ele geçirdi, kaçanları da yakaladılar. Kaleye giren I. Toros, Ermeni Kralı Gagik'in kılıcı ile elbiselerinin getirilmesini istedi. Emrin yerine getirilmesinden sonra hazinelerin yerini göstermesini istedi. Fakat onlar bunu reddetti. Bunun üzerine I. Toros, onların işkenceye tabi tutulmasını emretti. Kardeşlerden biri kendini kaleden aşağı atarak öldü. İşkenceye tabi tutulan diğer kardeş ise "sen bir Ermenisin, biz ise Romalı prensleriz. Bizi böyle işkenceye uğrattığın için Roma İmparatoruna ne cevap vereceksin?" dedi. Cevaben I. Toros, "siz kimdiniz ki bir Ermenistan kralını öldürdünüz. Ermeni milletine siz ne cevap vereceksiniz" dedikten sonra sopayla onu öldürene kadar dövdü. Böylece I. Gagik'in intikamını almış olan I. Toros, kalede ele geçirdiği büyük hazineyi, kıymetli kumaşları, ve saireyi alarak Vahga kalesine götürdü. Mandela'nın sağ kalan oğlunu da beraberine aldı.

Kaleye kendi askerlerinden muhafızlar tayin etti. Kalenin sakinlerini de Paradis (Serkendere) nehri kıyısındaki Gragga (bugünkü Erdemli) denilen mevkie yerleştirdi (1111 - 1112)¹⁰.

Kilikya Ermenileri'nin, I. Toros zamanında yukarıda zikredilen hadiseler dışında Bizans ile siyasî münasebetlerine kaynaklarda rastlanmıyor. Bununla birlikte Urfalı Mateos, 15 Ağustos 1118'de ölen Bizans İmparatoru Alexios'un, Ermeni milletinden nefret ettiğini ve Ermeni mezhebine göre vaftiz edilmiş olan Ermenileri tekrar vaftiz ettirdiğini kaydetmektedir¹¹. Bundan, Bizans hakimiyeti altında yaşayan Ermeniler'e karşı Bizans'ın dinî baskılarının devam ettiği anlaşılmaktadır.

B. I. Leon Dönemi (1129 - 1138)

1. İmparator II. İoannes Komnenos'un I. Suriye Seferi (1136 - 1138)

I. Toros'un ölümünden sonra prenslik tahtına çıkan I. Leon'un, Haçlılar'dan ve Danişmendliler'den gelen tehlikeleri savuşturduktan sonra Bizans'ın elinde bulunan şehirlere karşı taarruza geçtiği görölüyor. Abu'l Farac, 1131 yılında Bizans İmparatorunun kardeşi Isacius (Isak)'un I. Leon'un yanına geldiğini ve kızını zevce olarak ona verdikten başka Misis ve Adana'yı da mehir olarak takdim ettiğini kaydediyor¹². Ancak adı geöen şehirler Isacius'un kontrolünde değildi. Öünkü Isacius, İmparator İoannes Türkler'e karşı sefere çıktığında Bizans tahtını ele geöirmeye teşebbüs etmiş, İoannes'in geri dönmesi üzerine de önce Sultan Mesud'a ve sonra da Emir Gazi'ye sığınmiştı. Isacius, Emir Gazi'nin yanından ayrılarak Ermeni prensi I. Leon'un yanına gelmiřti¹³. Dolayısıyla I. Leon, Misis ve Adana'yı taarruzla ele geöirmiş olmalıdır¹⁴.

Kilikya'da, Bizans'ın elinde bulunan şehir ve kaleler peyderpey Ermeni Prenslıği ve Antakya Haçlı Prenslıği tarafından ele geöirilmiş, İstanbul'un

¹⁰ Mateos, s. 244 - 245; Urfalı Vahram, s. 5; Simpat, ss. 48 - 50; Edwards, a.g.e., s. 6.

¹¹ Mateos, s. 265.

¹² Abû'l-Farac, II, s. 363.

¹³ Turan, Selçuklular Zamanında, s. 171.

¹⁴ Nersessian, a.g.e., s. 46; Turan, Selçuklular Zamanında, s. 171.

bölge üzerindeki hakimiyeti neredeyse son bulmuştu. Bu duruma son vermek isteyen imparator II. İoannes Komnenos, Doğu'ya yönelik bir sefere karar verdi. İmparator'un doğuya yönelik olarak takip ettiği politikanın amacı, Bizans İmparatorluğu'nun sınırlarını, Antakya ve Fırat'a kadar götürmek ve hakimiyetini Ermeni prenslerine ve Haçlı kontlarına kabul ettirmek idi¹⁵.

Komnenos Hanedanı'nın en büyük imparatoru olarak kabul edilen¹⁶ ve seleflerinin Doğu politikasını inatla sürdürmeye çalışan II. İoannes Komnenos (1118 - 1143), 1136 yılında, Kilikya Ermeni Prensi I. Leon ve oğullarının esir edilmesiyle neticelenen Suriye seferine çıktı.

İmparator'un bu seferinin sebepleri hakkında farklı rivayetler nakledilmektedir. Bazı kaynaklar¹⁷ sebep olarak, Antakya Prensi II. Bohemund'un ölümünden sonra şehrin ileri gelenlerinin İmparatora müracaat edip, ona en küçük oğlu olan Manuel'i, II. Bohemund'un kızı Constance ile evlendirmek teklifinde bulunmalarına rağmen, kızın hile ile Raymond de Poitiers ile evlendirilmesinin İmparator'u kızdırmış olmasını göstermektedir. Bazı kaynaklar¹⁸ ise, Ermeni Prensi I. Leon'un Çukurova'da Bizans'a ait önemli müstahkem mevkiileri eline geçirmiş olmasını göstermektedirler. Bunlardan farklı olarak İbnül Esir'e göre, Haçlılar İmparator'a elçi gönderip, Zengi'nin taarruzlarına karşı ondan yardım istemişler ve II. İoannes Komnenos, bu çağrı üzerine ordusunu hazırlayıp sefere çıkmıştır¹⁹.

Hangi sebep ileri sürülürse sürülsün, İmparator'un bu seferi gerçekleştirilmesindeki maksadı nihayet Kilikya Ermeni Prensiği'ni ve Haçlı kontluklarını itaat altına almak istemesidir. Çünkü, seferin neticesi bunu göstermektedir.

¹⁵ Charles Diehl, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, Türkçe ter. Tevfik Bıyıklıoğlu, İstanbul 1938, s. 131; Michael Angold, **The Byzantine Empire 1025 - 1204**, London - New York 1984, s. 155.

¹⁶ Niketas, s. 81; Ostrogorsky, a.g.e., s. 348.

¹⁷ Simpat, s. 53; Tyrus, s. 367 - 368; Ayrıca bkz. Chalandon, a.g.e., s. 119 vd.

¹⁸ Urfalı Vahram, s. 7; Niketas, s. 54; Diehl, Ermenilerin İmparatorun daima asi tabi olarak gördüğü Antakya prensleriyle ittifakını seferin sebepleri arasında gösteriyor. Bkz. a.g.e., s. 139.

¹⁹ İbnü'l-Esir, **el - Kâmil**, XI, s. 53, Türk. ter. s. 55 - 56.

1136 yılında İstanbul'dan hareket eden ve 1137 yılı ilkbaharında deniz yoluyla Antalya'ya ulaşan II. İoannes²⁰, buradan Çukurova'ya hareket etti. İmparator'un geldiğini haber alan I. Leon, Bizanslıların ilerleyişini durdurmak amacıyla sınır kalesi olan Silifke'yi zapta teşebbüs ettiyse de başarılı olamayıp geri çekilmek zorunda kaldı. Süratle yoluna devam eden İmparator, Mersin, Tarsus, Adana ve Misis'i kısa sürede teslim aldı²¹. Bu başarılarıyla yetinmek istemeyen İoannes, bütün Kilikya'yı ele geçirmek istiyordu²². Bu sırada Anazarba'nın kuvvetli istihkamlarının İmparatoru durduracağını ümit eden I. Leon, halkın çok zor durumda kalması ve kuşatmaya ancak otuzyedi gün tahammül edip şehri teslim etmeleri üzerine²³, Toros dağlarının iç taraflarında gayet dik ve sarp bir kaya üzerinde bulunan Vahga kalesine kaçmak zorunda kaldı²⁴. Etraftaki bazı müstahkem mevkiileri de tahrip edip teslim aldıktan ve Ermeniler'e ait bir çok köyü yıktıktan sonra, I. Leon'u takip etmeyerek 1137 Ağustosunda, ordusunu Antakya üzerine sevk etti ve 29 Ağustos 1137'de şehrin surları önüne ulaştı²⁵.

Antakya'da hakimiyetini tesis eden İmparator, buradan daha önce takip etme gereğini duymadığı, Vahga kelesindeki Ermeni Prensi I. Leon'un üzerine yürüdü. Bu sırada I. Leon'un yanında Rupen ve Toros adındaki oğulları bulunuyordu. Onun, Mleh, Stephan ve Kör Konstantin adlarındaki diğer üç oğlu bu sırada Urfa hâkimi Josselin'in yanına kaçmışlardı²⁶.

²⁰ İmparatorun, bu seferi esnasında takip ettiği yol, ayrı bir tartışma konusudur. Niketas, II. İoannes'in Kilikya geçitlerini (Gülekoğazı) aşarak Çukurova'ya indiğini kaydediyor (s. 54). Osman Turan, İmparatorun ağırlıklarını deniz yoluyla Antalya'ya gönderip kendisinin karadan Türkiye Selçuklularına ait yerleri yakarak Toroslara ulaştığı kanaatindedir (bkz. *Selçuklular Zamanında*, s. 174). Chalandon (bkz. a.g.e., s. 113 n.4) ve Işın Demirkent (*Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi 1118 - 1146*, Ankara 1987, s. 116, n. 497), İbnü'l-Esir'in kaydına uygun olarak, İmparatorun Antalya üzerinden Kilikya'ya girdiğini kabul ediyorlar (Bkz. İbnü'l-Esir, el - Kâmil, XI, s. 53, Türk. ter. s. 56).

²¹ Abû'l-Farac, II, s. 374; İbnü'l-Esir, el - Kâmil, XI, s. 53, Türk. ter. s. 56; Runciman, a.g.e., II, s. 172.

²² Niketas, s. 54.

²³ Mateos, s. 293.

²⁴ Niketas, s. 54; Kinnamos, s. 24 -25; Tyrus, s. 368; Runciman, a.g.e., II, s. 174.

²⁵ Niketas, s. 59; Kinnamos, s. 25 - 26; Tyrus, s. 368 - 369; Runciman, a.g.e., II, s. 174.

²⁶ Urfalı Vahram, s. 7; Runciman, a.g.e., II, s. 176; Urfalı Vahram, Vahga kalesinin savaşla ele geçirildiğinden bahsetmeyerek, İmparatorun yeminli teminat vererek I.

İmparator Vahga kalesi önüne geldiğinde, Ermeniler'in şehri teslim edeceğini ümid ediyordu. Nitekim onlara haber göndererek eğer kaleyi teslim edecek olurlarsa kendilerini büyük bir mükafatın beklediğini, yok eğer kale zorla teslim alınırsa korkunç bir akibete katlanmak zorunda kalacaklarını bildirdi. Ancak kalenin konumu dolayısıyla ele geçirilemez olduğunu düşünen Konstantin komutası altındaki müdafiler, İmparator'un ordusuna, bütün gücüyle karşı koymaya başladı. Fakat şiddetli hücumlara daha fazla mukavemet edemeyen ve kalenin düşmesine engel olamayan Ermeniler, İmparator'a boyun eğmek zorunda kaldı. Kaleyi müdafaa eden Ermeni komutan Konstantin zincire vurulup esarete sürüklenirken Ermeni Prensi I. Leon ile yanında bulunan oğulları Rupen ve Toros da aynı akıbeti paylaştı. Huzuruna getirilen I. Leon'a hitaben İmparator, "sen Türkler ile Frenkler arasında bocaladın, bir makamın olmadı" diyerek takip ettiği siyasetin yanlışlığını ifade ettikten sonra, onun tutuklanmasını emretti. Üç yıl devam eden İmparatorun Suriye seferi Ermeniler açısından, prenslerinin esir edilmesiyle noktalandı. I. Leon ve iki oğlu İstanbul'a götürülüp hapsedildi. Rupen bir müddet sonra öldürüldü. Leon ve Toros'a İmparator tarafından göz hapsinde tutulmak şartıyla yaşama müsaadesi verildi. Esaret hayatının dördüncü yılında I. Leon öldü. Bundan bir müddet sonra Toros, İstanbul'dan kaçarak tekrar Çukurova'ya döndü²⁷.

Bizans İmparatoru bu Suriye seferinin neticesinde, geçici bir süre için de olsa Ermeniler'e hakimiyetini kabul ettirmeyi başardı²⁸.

2. İmparator II. İoannes Komnenos'un II. Suriye Seferi (1142 - 1143)

İtalya'da Bizans için olduğu kadar Almanya için de tehlike teşkil eden Normanlar, bu iki devletin birbirlerine yakınlaşmasını ve aralarında ittifak

---

Leon'u aldatıp yanına gelmesini sağladığını, sonra sözünde durmayarak onu yakalatıp oğullarıyla birlikte İstanbul'a gönderdiğini kaydediyor (s. 7). İbnü'l Esir'in, "pek çok mal vererek imparatora itaat arz etti" ifadesi (el - Kâmil, XI, s. 53, Türk. ter. s. 56), **Urfalı Vahram**'in kaydını doğrular görünüyor.

²⁷ Niketas, ss. 54 - 57; Abû'l-Farac, II, s. 374; Süryani Mihail, 56; kıs. II, s. 111; **Urfalı Vahram**, s. 7; Simpat, s. 54; İbnü'l-Esir, el - Kâmil, XI, s. 53, Türk. ter. s. 56; İbnü'l Adim, **Zubdat al - Haleb fi Tarih-i Haleb**, II, neşr. Sami el - Dahhan, Dimaşk 1954, s. 262; Mateos, s. 293; Nersessian, a.g.e., s. 46; Runciman, a.g.e., II, s. 176; Ostrogorsky, a.g.e., s. 350; Turan, **Selçuklular Zamanında**, s. 174; **Urfalı Vahram**, sadece Rupen'in gözlerinin kör edildiğini kaydediyor (bkz. s. 7).

²⁸ Diehl, a.g.e., s. 139.

kurmalarını sağlamıştı. Almanlarla dostluk antlaşması yapmakla arkadan gelebilecek muhtemel bir tehlikeyi önlemiş olan II. İoannes, daha önce yapılan seferde Çukurova'da Ermeniler'den geri alınan yerlerin emniyetini sağlamak ve buraların Bizans ile olan bağlantılarını güçlendirmek ve hem de başta Antakya olmak üzere bölgedeki Haçlı prenslikleriyle bozulmaya yüz tutan münasebetleri geliştirmek, mümkün olursa Antakya'yı İstanbul'a tâbi kılmak ve Filistin'de Bizans hakimiyetini tesis etmek amacıyla yeni bir sefere karar verdi²⁹.

1142 yılının ilkbaharında İstanbul'dan hareket eden II. İoannes³⁰, Çukurova'da Isauria'ya gelip buradan süratle Tell Başer üzerine yürüdü. Urfa Kontu Josselin'in itaat arzemesini sağladıktan sonra³¹ Antakya'ya hareket etti. 25 Eylül 1142'de Bagras'a ulaşan II. İoannes, Antakya Prensi Raymond'a haber gönderdi ve daha sonra yapılan antlaşma gereğince şehri teslim etmesini istedi. Bunun üzerine Raymond, şehir meclisini topladı ve kendisinin şehri başka bir kimseye teslim hakkı olmadığı kararını aldirarak durumu İmparatora bildirdi³². Güç kullanarak Antakya'yı ele geçirmek isteyen İmparator, şehrin varoşlarını askerlerine yağmalatmakla yetinip kışı geçirmek üzere Tarsus taraflarına çekildi. Burada bir yaban domuzu avı esnasında zehirli okla yaralandı ve kısa bir süre sonra da öldü (8 Nisan 1143)³³. Yerine halef olarak oğlu Manuel'i bıraktı ve ölmeden önce devlet erkanına ona itaat etmelerini vasiyet etti³⁴.

İmparatorun ölümüyle, Bizans'ın Doğu siyaseti bir kez daha akamete uğramış oldu.

²⁹ Niketas, s. 72; Kinnamos, s. 28; Mateos, s. 295; Tyrus, ss. 394 - 398; Ostrogorsky, a.g.e., s. 351; Chalandon, a.g.e., s. 181; Diehl, a.g.e., s. 139.

³⁰ Niketas, s. 72.

³¹ Tyrus, s. 394.

³² Demirkent, Urfa (1118 - 1146), s. 133, n. 582; Runciman, a.g.e., II, s. 183.

³³ Ostrogorsky, a.g.e., s. 351; Diehl, a.g.e., s. 139; R. Browning'e göre İmparatorun ölümü bir kazanın değil, suikastın sonucudur (Bkz. "The Death of John II. Comnenus", Byzantion, XXXI, 1961, s. 229).

³⁴ Niketas, s. 73 - 74, 80; İbnü'l-Esir, el - Kâmil, XI, s.92, Türk. ter. s. 89; Urfalı Vahram, s. 8 - 9; Honigman, a.g.e., s. 131; Abû'l-Farac, İmparatorun ölüm tarihini yanlış olarak 1144'de gösteriyor (Bkz. II, s. 377).

C. II. Toros Dönemi (1145 - 1168)

1. II. Toros'un Esaretten Kurtulması

İmparator II. Ioannes, Kilikya seferinden dönerken Ermeni Prensi I. Leon'u ailesiyle birlikte İstanbul'a götürmüş ve orada hapsedmişti. Babasının ölümünden sonra Toros, hapisten kaçarak Kilikya'ya gelmeyi başardı. Onun esaretten nasıl kurtulduğu hakkında sarıh bilgi olmamakla birlikte Urfalı Vahram, iki ayrı rivayetten bahsediyor. Bir rivayete göre, I. Leon'un ölümü üzerine insafa gelen İmparator, Toros'u hapisten çıkarttı. Toros, sarayda ikamet edip ordu hizmetine girdi ve orada iyi bir ad kazanarak İmparator'un lütfuna mazhar oldu. Bir kaç yıl sonra İmparator, sefere çıkıp Kilikya'ya geldi. Burada av esnasında ölümü üzerine Bizans ordusu geri dönünce Toros orduyla beraber gitmeyip orada kaldı. Diğer bir rivayete göre ise, Toros Kendisine aşık olan asil bir Bizans kadınının vermiş olduğu büyük serveti de yanına alarak İstanbul'dan kaçıp Kilikya'ya gelmiştir³⁵.

Konuyla ilgili bilgi veren hemen bütün kaynaklar Toros'un İstanbul'dan kaçarak ve yaya olarak Kilikya'ya geldiğinde müttelikler³⁶. Memleketine ulaşan Toros, burada önce Mar Athanasius adında bir papazın yanına giderek kendini tanıttı ve babasının mirasının kendisine verilmesi için dua etmesini istedi ve ona bir atın bedelini hediye olarak verdi. Burada Toros'a oniki Ermeni daha katıldı ve bunlar önce Amuda kalesine yöneldiler. Kalede bulunanlar Toros'u tanıyınca hemen teslim oldular. Prens, kaleye hakim olduktan sonra orada bulunan Bizanslıları öldürdü.

Ermeniler, Toros'un dönmüş olduğunu bu papazdan öğrenince onun etrafına toplandılar. Amuda kalesini milletdaşları vasıtasıyla ele geçiren Toros, buradaki Bizanslıları öldürdükten sonra II. Josselin'in yanına gitti. Bu sırada bölgeyi talan etmekte olan Türkmenler'le savaştı ve daha sonra Vahga'yı ele geçirdi³⁷.

Kilikya'nın doğu bölümündeki Ermenileri etrafında toplayan ve Antakya Prensi'nin Kilikya'daki faaliyetleri, kardeşi Stephan ve Urfa Kontu kuzeni

³⁵ Urfalı Vahram, s. 8 - 9.

³⁶ Simpat, s. 54; Abû'l-Farac, II, s. 385; Süryani Mihail, s. 146.

³⁷ Abû'l-Farac, II, s. 385 - 386; Süryani Mihail, s. 146 - 147, 148 - 149; Urfalı Vahram, s. 8 - 9; Runciman, a.g.e., II, s. 277; Nersessian, a.g.e., s. 46.

Josselin'in yardımıyla kaybetmiş olduğu toprakların bir bölümünü ele geçirmeyi başaran II. Toros, Ermeni hakimiyetini bir kez daha Kilikya ovasına yaydı ve yine Bizans'ın ele geçirmiş olduğu şehir ve kalelere saldırıya devam etti³⁸. Onun bu saldırgan tutumu, Bizans İmparatoru Manuel'in dikkatlerini Çukurova'ya çevirmesine sebep oldu.

2. Bizans'ın Kilikya'da Hakimiyet Kurma Çabaları ve II. Toros

Manuel, 1143 yılında Sultan Mesud'a karşı yaptığı seferden sonra, Bizanslılara bağlı Kilikya şehirlerini baskı altında tutan Antakya kontu Raymond'a karşı bir ordu sevk etmek zorunda kaldı³⁹. Çünkü, II. İoannes'in ölümü ve Zengi'nin Dimaşk önünde uğradığı başarısızlık Raymond'u ümittendirerek Kilikya üzerinde hakimiyet kurmak için harekete geçirmişti. Kont, yeni İmparator Manuel'e elçiler göndererek Çukurova'nın tekrar kendisine verilmesini talep etti⁴⁰. Bu isteği reddeden Manuel ona karşı İoannes ve Andronikos Kontostephanos kardeşler ile Bizansa sığınmış olan savaş işlerinden iyi anlayan Porsuk adlı bir Türk'ün komutasında bir ordu sevk etti. Ayrıca bunların yanına Demetrios Branas komutasında büyük gemiler de kattı. Bu Bizans ordusu Kilikya'da baskı altında tutulan müstahkem mevki ve şehirleri Raymond tehlikesinden kurtardı. Raymond'u takip eden Bizans ordusu, onu Antakya surları önüne kadar takip etti⁴¹. Böylece Bizans hakimiyeti Kilikya Ermenileri üzerinde devam etti. Ancak, mücadelesine devam eden II. Toros, 1151 yılında Tarsus, Misis ve Til'i Bizans'ın elinden almış, dük Tomas'ı da esir etmişti. Bunun üzerine İmparator Manuel, derhal amcazadesi Andronikos'u bir ordu ile birlikte II. Toros'un ele geçirdiği yerleri geri almak ve Kilikya'daki Bizans hakimiyetini yeniden kurmakla görevlendirdi. 12.000 kişilik bir süvari ordusuyla harekete geçen Andronikos, II. Toros'un bulunduğu Misis'e gelerek şehri kuşattı. Ancak geceleyin şehrin surlarında bir yarık açan II. Toros, sabahleyin

³⁸ Nersessian, a.g.e., s. 46.

³⁹ Niketas, s. 87.

⁴⁰ Runciman, a.g.e., II, s. 193.

⁴¹ Niketas, s. 87; Kinnamos, s. 35 - 36; Honigman, a.g.e., s. 132. Honigman, Manuel'in 1144'de Antakya'ya sefer ederek Raymond'u tabiyetini tanımaya mecbur ettiğini kaydediyor (s. 132). Kaynaklarda Manuel'in bizzat sefer düzenlediği görülüyor. Krş. Niketas, s. 87; Kinnamos, s. 35 - 36.

askerleriyle birlikte onun karşısına çıktı ve Bizans valisini mağlup etmeyi başardı. Toros, Bizans ordusuyla birlikte hareket eden Lambron Senyörü Oşin'i ve daha bir çok Bizanslı kumandanı esir etti. Babaron Senyörü Baron Simpat (Oşin'in kardeşi), Partzırpart (Yenikale) Senyörü Vasil ve Baron Terin ile Baron Tigren ise, öldürülenler arasında idi. Ermeniler, sağ kalan Bizans askerlerini de soyup-soğana çevirdikten sonra salıverdiler⁴².

II. Toros böylece başta Misis olmak üzere ele geçirdiği diğer şehirlerin hakimi olmaya devam etti. Ayrıca Andronik'i mağlup etmekle, İmparator'un, babası I. Leon'a reva görmüş olduğu sürgün hayatının intikamını da almış oldu. Andronikos uğradığı mağlûbiyet üzerine tekrar Bizans İmparatoru'nun yanına dönerken II. Toros, esir edilen prenslerle diğer reisleri beraberinde alıp salimen kendi şehrine döndü. O, bu galibiyetle çok miktarda altın ve gümüş ile muhtelif teçhizat, bir çok at ve katırdan müteşekkil ganimet ele geçirdi⁴³. Nitekim Lampron Senyörü Oşin, serbest bırakılması karşılığı 40.000 dahekan vermeye razı oldu. Teklifin kabul edilmesi üzerine 20.000 dahekanı hemen tediye edebilen Oşin, kalan meblağ için ise oğlu Hetum'u rehine olarak II. Toros'a göndererek esaretten kurtuldu. Rehin alınan Hetum, II. Toros'un sevgisini kazandı. Bu arada Oşin, II. Toros'a bir mektup göndererek Hetum'u II. Toros'un kızıyla evlendirip aralarında akrabalık kurulmasını teklif etti. Bunu olumlu karşılayan II. Toros, kızını Hetum'a verdi, kalmış olan 20.000 dahekanı da kızına çeyiz olarak bağışladı ve Hetum'u babasının yanına gönderdi⁴⁴.

3. İmparator Manuel'in Kilikya Seferi (1158 - 1159)

Toros'un, Bizans valisi Andronikos'u mağlup etmesi üzerine Bizans İmparatoru, Selçuklu Sultanı Mesud'a büyük miktarda kıymetli hediyeler ve para göndererek Kilikya Ermenileri'ni cezalandırmasını rica etti. Onun bu arzusunu kendi siyaseti açısından da uygun gören Sultan Mesud, Kilikya üzerine asker göndermiş, fakat Toros ile yapılan anlaşmadan sonra geri dönmüştü (1154). Ertesi yıl imparator tekrar sultana müracaat edip

⁴² Mateos, ss. 305 - 306; Simpat, s. 55; Abû'l-Farac, II, s. 392; Urfalı Vahram, s. 11; Runciman, a.g.e., II, s. 277; Angold, a.g.e., s. 184; Edwards, a.g.e., s. 6.

⁴³ II. Toros, ele geçirdiği esirleri daha sonra altın mukabilinde iade edecektir. Mateos, s. 306 - 307; Süryani Mihail, s. 172.

⁴⁴ Simpat, s. 55 - 56; Urfalı Vahram, s. 11.

öncekinden daha büyük miktarda altın ve gümüş gönderip Ermeniler'e karşı tekrar savaşa teşvik ediyor ve "Ermenilere karşı olan öfkeni teskin etmek için onların kalelerini yık, kiliselerini yak ve bütün memleketlerinin ateşe verilmesini emret. Yüreğim ancak bu suretle rahat edecektir" diyerek duygularını bildiriyordu⁴⁵. Bunun üzerine ikinci kez Kilikya seferine çıkan Selçuklu ordusu, muvaffak olamadan geri dönmek zorunda kaldı⁴⁶. Ancak bundan sonra gelişen hadiseler, İmparator'un bizzat Kilikya'ya sefer düzenlemesine zemin hazırlamıştır.

Antakya prensi ile Toros birlikte Kıbrıs adasına saldırıda bulunarak burada şehirleri ve köyleri yağma etmiş, insanları evlerinden tard eylemiş, servetlerine el koymuşlardı. Bu haber İstanbul'da duyulduğunda İmparator o zaman Selçuklular ile meşgul olduğundan bir şey yapamamıştı. Daha sonra da Kudüs Kralı, ileri gelenlere danıştıktan sonra Bizans İmparatoru Manuel'e damat olmaya karar vermişti. Buna memnuniyetle muvafakat eden İmparator, yeğeni Théodora'yı bir süvari müfrezesi ve büyük bir hazine ile birlikte Kudüs'e göndermiş ve müslümanlara karşı Haçlılar'a yardıma geleceğine dair söz vermişti. Gerçekten de o, hem Antakya kralı ile dolaylı yollardan alınan tedbirlere rağmen Kilikya'da Bizans aleyhine genişleyen Ermeni Prensi Toros'u cezalandırmak ve hem de Haçlılar'a yardım etmek maksadıyla batıda da sükunet sağlanmış olduğundan bizzat harekete geçerek 1158 yılında Çukurova'ya hareket etti. Ama ordu yavaş yavaş güç geçilir sahil yolundan doğuya yönelirken, İmparator bizzat sadece 500 ağır tachizatlı süvari birliği ile ilerledi. Hazırlıkları öylesine gizli tutulmuş ve hareketi o derecede süratli olmuştu ki, Çukurova'da onun geldiğinden hiç kimsenin haberi olmamıştı. Misis'i Bizans valisi Andronikos'tan aldığından beri elinde güvenilir adamlarını tutan Toros, olup-bitenden habersiz Tarsus'da bulunurken, Ekim ayı sonlarına doğru bir gün, yanında misafir etmiş olduğu bir Latin hacısı hemen saraya dönerek İmparator'un birliklerini bir günlük mesafede görmüş olduğunu haber verince, Toros bütün efradını ve hazinesini yanına alarak derhal dağlara kaçtı. Piyade askerlerini dağ geçitlerine yerleştiren Toros, kendisi de süvari birlikleriyle beraber arızalı ve

⁴⁵ Mateos, s. 307 - 308.

⁴⁶ Sultan Mesud'un bu seferleri için bkz. Selçuklu - Ermeni Münasebetleri Bölümü, s. 32 - 33

fundalık yerlerde sürekli yer değiştirerek İmparator'un saldırısından korunmaya çalışıyordu⁴⁷.

1158 - 1159 yılında 50 bin kişilik bir ordunun başında Kilikya'ya gelen İmparator Tarsus'un işgalini eniştesi Theodoros Vatatzes'e bırakırken kendisi de süratle ilerleyerek Anazarba ve Misis başta olmak üzere Ermeniler'in, elinde olan hemen bütün yerlere hakim oldu. Kendisi kışı burada geçirirken askerlerinin bir bölümünü Toros'u ele geçirmek üzere görevlendirdi. Ancak Bizans askerleri Toros'un geçitlere yerleştirmiş olduğu Ermeniler'ce mağlup edildi. Bu arada Antakya Prensi Renaud de Chatillon başta olmak üzere diğer Haçlı ileri gelenleri İmparator'a Toros için tavassutta bulunuyordu. Manuel, onların ricasını kabul edip Toros'u affedince Ermeni Prensi, İmparator'un huzuruna geldi. Burada bir kaç gün kaldıktan sonra memleketine gitmek için izin istedi. İmparator, vakit geçirmeden tekrar gelmesi şartıyla buna muvafakatta bulundu. Nitekim Toros, kısa bir süre sonra beraberinde bir çok koyun, sığır ve arap atları getirip İmparator'a takdim etti. Onun bu hareketinden memnun kalmış olan imparator, Toros'a büyük bir meblağ ile bir kat kral elbisesi verdi ve onu sahil üzerindeki Bizans şehirlerinin ordu kumandanlığına tayin etti. Toros da buna karşılık İmparator'a daima sadakatte itaat edeceğine dair söz verdi⁴⁸. Bizans'ın 1158'de gerçekleştirdiği bu seferin neticesi Kilikya Ermenileri bakımından 1136 - 1138 yıllarında yapılan seferden daha hafif idi. Boyun eğip teslim olan Toros'a, dağ kalelerini elinde tutma ve Kilikya'daki Ermeni Prensiği'ni Bizans hakimiyeti altında yeniden kurma izni verildi⁴⁹. İmparator böylelikle Toros'u itaat altına almakla "onu Bizanslılar'ın uşağı saflarına soktu"⁵⁰. Niketas, İmparator'a Toros tarafından yapılan ikili anlaşma ile aldatıldığını kaydetmekle⁵¹ Kinnamos'un tesbitini geçersiz kılıyordu.

⁴⁷ Urfalı Vahram, Toros'un Partıptert kalesine sığındığını kaydediyor (s. 10).

⁴⁸ Mateos, ss. 322 - 324; Abû'l-Farac, II, s. 397 - 398; Urfalı Vahram, s. 10; Vardan, s. 204; Runciman, a.g.e., II, s. 294 - 295; Kinnamos, s. 121 - 122; Niketas, s. 141; Diehl, a.g.e., s. 140; Honigman, a.g.e., s. 132; Angold, a.g.e., s. 185; Kurkjian, a.g.e., s. 225; Claude Cahen, "The Turkish Invasion: The Selchükids", *A History of The Crusades The First Hundred Years*, I, Ed. Marshall W. Baldwin, Philedalphia 1955, s. 543.

⁴⁹ Nersessian, a.g.e., s. 46.

⁵⁰ Kinnamos, s. 125; Ostrogorsky, a.g.e., s. 375.

⁵¹ Niketas, s. 141.

Daha sonra Bizans, Haçlı ve Ermeniler birleşerek, Halep ve Dımaşk üzerine yürümek kararı aldı. Halep kuşatması sırasında kendisine karşı bir tertip düzenlendiğini haber alan imparator acilen İstanbul'a hareket etti ve Nureddin'e sulh teklifinde bulundu⁵². Geri dönen Bizans ordusu Anazarba ovasına konduğu sırada Toros, geceleyin gizlice hareket edip Vahga kalesine gitti⁵³.

İmparator Manuel gittikten sonra rahatlayan Toros, verdiği sözleri unutarak tekrar Bizans'a karşı harekete geçerek Anazarba'yı ele geçirdi. Misis'i işgal edip bütün şehri havalisi ile birlikte hakimiyeti altına aldı.

Toros'un bu hareketi, Ostrogorsky'nin⁵⁴ Manuel'in Ermeniler ve Haçlı kontlukları üzerine yaptığı bu seferin neticesinde Bizans İmparatorunun Hristiyan Doğu'ya tamamen hakim olduğu ve Türkler tarafından sıkıştırılan Latin devletlerinin onun şahsında hamilerini gördükleri tezinin ve Diehl'in⁵⁵, Ermenilere Manuel'in hakimiyetini kabul ettirmeye muvaffak olduğu şeklindeki düşüncelerininin geçerli olmadığını göstermektedir. Çünkü Ermeniler, görüldüğü gibi İmparator'un bölgeden ayrılmasından sonra mukabil taarruza geçmekten kendilerini alamamışlardır.

Kilikya Ermenileri'ni, kendilerine tâbi kılmaya çalışan ve sürekli onlarla Bizans ve Bizans İmparatoru ile ilgili olarak, Urfalı Mateos'a bir zeyl yazmış olan Papaz Grigor, düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

"Grek İmparatorları, Hristiyanların kurtuluşu için hiç bir şey yapmamışlar ve bilakis onların şehir ve eyaletlerini gasp etmişlerdir. Onların yüzündendir ki Ermeniler kendi memleketlerinden çıkmışlar ve Müslümanlar kuvvetlenip her yere hakim olmuşlardır. Bunlar önce Ardzin şehrini, sonra da Malatya'yı, Sivas'ı ve paytaht şehir olan Ani'yi zaptettiler. Böylelikle Türkler İstanbul sınırlarına kadar olan yerleri feth ettiler. Kahraman bir millet olan Franklar, Hristiyanları kurtarmak için üçüncü defa sefere çıktılar, lakin gözümüzle gördüğümüz veçhile Grek İmparatorunun ihaneti ve hilekarlığı

⁵² Mateos, ss. 325 - 326.

⁵³ Urfalı Vahram, s. 11. Onun bu hareketinin sebebi, İmparator'un kendisini birlikte götürüleceğinden korkmuş olması olabilir.

⁵⁴ Ostrogorsky, a.g.e., s. 357 - 358.

⁵⁵ Diehl, a.g.e., ss. 132 - 139.

yüzünden Türkler'e yenildiler ve mahvoldular. İmparator Hristiyanlar'ın menfaati için gelmiş olsaydı yedi ay Misis'te vakit geçirmezdi. Onun babası da aynı şeyi yapmış ve Baron Leon'u diğer bazı Ermeniler'le beraber götürmüştü. Roma imparatorları hakkında verdiğimiz bu izahat, anlıyanlar için kafidir. Onların, Ermeni milletine karşı besledikleri büyük nefreti bu suretle anlatmış oluyoruz. Korkak ve kadın yürekli Romalılar, bir ictima aktedip imparatorlarına "Ermeniler'le Franklar'a kulak asma, acilen tahtına dön, tekrar gelirsin" dediler⁵⁶.

4. II. Toros Döneminin Son Zamanlarında Kilikya Ermenileri ve Bizans

İmparator Manuel'in İstanbul'a dönmesinden sonra Ermeni Prensi II. Toros'un Bizans'a karşı mücadelesi, Kilikya'da bulunan Bizans valileriyle yaptığı savaşlarla devam etti. I. Leon'un büyük oğlu ve I. Toros'un kardeşi olan Stefan, Tarsus şehrinin kapısı önünde 1267 yılında ölü olarak bulundu. Bizans'ın Kilikya valisi Andronikos, onu kendi yanına davet etmiş, o da bu davete icabet etmişti. Ermeni kaynakları ittifak halinde onun Grekler tarafından öldürüldüğünü kaydediyorlar⁵⁷.

Her ne şekilde olursa olsun, Stefan'ın ortadan kaldırılması esasen I. Toros'un işine geliyordu. Ermeni Prensi kardeşinin ölümünden Andronikos'u sorumlu tutarak Misis, Anazarba ve Vahga'daki Bizans garnizonlarına saldırma hakkını kendinde buldu ve 10.000 kadar Rum'u öldürdü. Nihayet araya giren Kudüs Kralı Amury, II. Toros'u Bizanslılarla barıştırdı. Manuel de Andronikos'un yerine Konstantin Koloman'ı tayin etti. Yeni Bizans valisi, yeni Bizans kuvvetleriyle Kilikya'ya girerken II. Toros tekrar dağlara çekildi⁵⁸.

Güç kullanarak Kilikya Ermeni Prensiği'ni kendine tâbi kılamayacağını anlayan İmparator, seleflerinin defalarca teşebbüs ettiği fakat başarılı olmadıkları Bizans ve Ermeni kiliselerinin birleştirilmesi yoluyla maksadın hasıl olacağı düşüncesiyle Ermeniler nezdinde teşebbüse geçti. Kilikya'da

⁵⁶ Mateos, s. 326.

⁵⁷ Mateos, s. 335; Urfalı Vahram, s. 13; Abû'l-Farac, ise sadece onun öldürülmüş olduğunu kaydediyor (Bkz. II, s. 393). Runciman, Stefan'ın Andronikos'un davetine giderken yolda öldürüldüğü görüşündedir (Bkz. a.g.e., II, s. 304).

⁵⁸ Abû'l-Farac, II, s. 399; Kinnamos, s. 227; Runciman, a.g.e., II, s. 304.

IV. Gregoire'un katolikos olmasından (1166) sonra, yirmi din adamının da imzasını taşıyan ve kiliselerin birleştirilmesini talep eden mektubu imparator Manuel, IV. Gregoire'a gönderdi. Buna karşılık Ermeni katolikosu İmparator'a cevaben, kiliselerin birleştirilmesini kendilerinin de arzuladıklarını, ancak Bizans'ın isteklerini azaltmasını ve Ermeni mezhebinin doğruluğunu içeren bir mektup gönderdi⁵⁹. Ancak bu teşebbüs de daha öncekiler gibi sonuçsuz kaldı ve kiliseleri birleştirme ümidi 1179'da İstanbul'da yapılacak görüşmelere kaldı.

D. Nureddin'e Sığınmış Olan Mleh'in Kilikya'daki Bizans Kuvvetlerini Mağlûp Etmesi (1172 - 1173)

Nureddin, Mleh'i hizmetine almış, ona iyi yerleri ikta etmişti. O da Nureddin'e bağlı olarak hizmetini sürdürdü ve Haçlılar'la yaptığı savaşlarda onun yanında yer aldı.

Bu onun akıllı ve ileri görüşlü olmasındandı. Nureddin'e onu niçin hizmetine aldığı ve İslâm beldelerini ikta ettiği sorulunca, "Ben kendi milletine karşı savaşırken ondan yararlanıyorum. Ayrıca onun civardaki İslâm beldelerine saldırmaması ve saldırdığı takdirde ona mani olması için karşısına dikmek zorunda olduğum askerlerimi de istirahat ettirmiş oluyorum" cevabını verdi.

Buna karşılık Mleh de civarındaki Ermeni ve Rumlar'a karşı Nureddin'den kuvvet alıyordu. Adana, Misis ve Tarsus şehirleri Bizans İmparatoru'nun elindeydi. Mleh buralar ülkesinin sınırında yer aldığı için kendi topraklarına kattı, bunun üzerine Bizans İmparatoru ona karşı büyük bir ordu sevketti, ordunun başına da patriklerin önde gelen simalarından biri olan akrabasını getirdi. Mleh ve yanında bulunan Nureddin'in askerleri bu Bizans ordusuyla karşılaşmış onlarla kıyasıya savaşmışlar ve sabırla savaşı sürdürdüler. Sonunda Rumlar mağlup oldu, pek çok kişi öldürüldü ve esir alındı. Böylece Mleh'in gücü, kuvveti arttı, Bizans'ın elinde kalmış olan son yerler olan Adana, Tarsus, Misis ele geçirildi ve Rumlar da artık o şehirlerden umutlarını kestiler.

⁵⁹ Vardan, s. 207; P. Pascal Tekeyan, *Controverses Christologiques en Armenio - Cilicie*, Roma 1939, ss. 35 - 42.

Mleh, ganimetlerin büyük bir bölümünü ve esir Rumlar'ın meşhur ve ileri gelenlerinden otuz kişiyi Nureddin'e gönderdi, Nureddin de bunlardan bir kısmını Halife el-Muktazi bi-Emrillah'a gönderdi. Bu savaşa kendi askerleri de katıldığı için bu zaferi kısmen kendi zaferi olarak kabul ettiğini bildirdi⁶⁰.

E. III. Rupen Dönemi (1175 - 1187)

II. Leon'un selefi olan III. Rupen (1175 - 1186), Kilikya'da kaybedilen Krallık topraklarını yeniden kazanma umuduyla Papa ve Bizans İmparatoru Manuel I. Comnenus ile bir ittifak kurmayı denemişti. 1179'da Tarsus başpiskoposu Lampronlu Nerses başkanlığında bir heyet Bizans Ortodoksları ile Ermeni monofizitlerinin muhtemel bir birlikteliğini ele almak üzere III. Rupen tarafından İstanbul'a gönderildi. Bu teşebbüs Manuel'in ağır şartlarından dolayı⁶¹ neticesiz kaldı. Bizans İmparatoru'nun ve ruhban sınıfının bu tutumu Ermeniler'in Roma - Katolik kilisesine yaklaşmasına ve onların Kilikya'da etkili olmalarına zemin hazırlamıştır⁶².

Kilikya'nın tükenmiş Bizans kuvvetlerinin artık savunacak durumda olmadıkları ovanın şehirlerini Ermeniler sürekli olarak ele geçirdi. Batıda Isauria'dan doğuda Amanos bölgesine yayılan bütün bölgenin işgali Rupen'in kardeşi II. Leon tarafından tamamlandı⁶³.

II. Leon'un, Krallık tacı için Batı'ya yaptığı müracaatlar üzerine, Bizans İmparatoru Alexios Angelos da, Kilikya Ermenileri nezdinde nüfuz elde edebilmek için II. Leon'a bir tac ve beraberinde değerli hediyeler gönderdi.

⁶⁰ İbnü'l-Esir, *el - Kâmil*, XI, s.387-388, Türk. ter. s. 311 - 312; Honigman, *a.g.e.*, s. 133.

⁶¹ Manuel'in Ermenilerden talepleri şunlardır:

a) Ermeniler, Hz. İsa'nın hem insani hem ilahi özelliğinin var olduğunu kabul etmek zorundaydılar.

b) Monofizim'i kınayan 4. Kadıköy evrensel konsiline (451) saygı duymalıydılar.

c) Hz. İsa'nın doğumunu 25 Aralık'ta kutlamalıydılar.

d) Aşai Rabbani'yi mayalanmış ekmek ve sulu şarap ile kutlamalıydılar.

e) "Çarmıha gerilen Kutsal Tanrı" ifadesini kullanmamalıydılar.

f) Kendi başpiskoposlarını seçmeden önce Bizans imparator ve patriklerinin iznini almaları gerekiyordu (Nikephoras Blemmydes, *A Partial Account*, İngilizce ter. Joseph A. Munitiz, London 1988 ss. 125 - 128; Savvides, *a.g.e.*, s. 119).

⁶² Blemmydes, ss. 125 - 128; Savvides, *a.g.e.*, s. 118 - 119.

⁶³ Nersessian, *a.g.e.*, s. 46.

Böylelikle II. Leon, krallık tacı elde eden ilk Kilikya Ermeni Prensi oldu⁶⁴. Ayrıca İmparator, II. Leon'a, Roma - Germen İmparatoru'nun gönderdiği krallık tacını takmamasını, Ermeniler'in kendisine Germenler'den çok daha yakın olduğunu ifade eden bir de mektup gönderdi⁶⁵.

II. Leon, İmparator'un gönderdiği hediyeleri kabul ettikten sonra, 1197 - 1198 yılında Oşin'in oğlu Tarsus başpiskoposu Senyör Lampronlu Nerses'i, Baron Halgani, bunun dayısı ve Baron Baguran'ın kardeşi olan zati ve kendi sarayından da Baron Boğos'u hediyelerle birlikte İstanbul'a gönderdi. Bu elçilik heyeti, Kral II. Leon'un, Bizans ile dostluk kurma hususundaki arzusunu İmparatora ilettiler. Bizans ile Kilikya Ermeni Krallığı arasında yapılan görüşmelerde, özellikle başpiskopos Lampronlu Nerses'in (öl. 1198) gayretleriyle ilerleme kaydedilmiş, İmparator III. Alexios Angelos'un, kiliselerin birleştirilmesi teklifi II. Leon tarafından da benimsenmişti⁶⁶. Ancak İstanbul'da birliği kesin olarak tasdik etmesi gereken görüşme, büyük bir fiyasko ile neticelendi ve bundan sonra II. Leon, Roma kilisesine yöneldi. İstanbul'un 1204'de Haçlılar tarafından işgal edilmesi, Kilikya Ermeni Krallığı ile Bizans arasındaki münasebetleri, 1213 yılına kadar kesintiye uğrattı⁶⁷.

İmparator I. Theodoros Laskaris'in, Ermeni Kralı II. Leon ile münasebet kurmak için teşebbüse geçtiği görülüyor (1213). Gerçekten de bu dönemde hem Bizans'ın ve hem de Kilikya Ermeni Krallığı'nın müttefike ihtiyacı vardı. Çünkü 1204'de Haçlılar'ın İstanbul'u işgalinden sonra İznik'e kaçan İmparator, burada yine Haçlı tehdidi altında idi. II. Leon'un krallığı ise, Selçuklular'ın fetih sahası içinde bulunuyordu.

⁶⁴ Vardan, s. 218; Hetum, s. 9; Savvides, a.g.e., s. 117.

⁶⁵ Morgan, a.g.e., s.195; Kaşgarlı, Ermeni Baronluğu, s. 56. Kaşgarlı, Bizans'ın şimdiye kadar hiç bir topluma kraliyet tacı göndermemesi, hiç bir zaman vasallarının kraliyet veya imparatorluklarını tanımadığını göz önüne alarak, Ermeni tarihçisi Vardan'ın kaydının gerçeğe aykırı olduğunu kaydetmektedir. Esasen burada Bizans'ın, Roma - Germen İmparatorluğu'nun hareketi karşısında Ermeniler üzerinde nüfuz kazanma düşüncesi söz konusu idi. Ayrıca şimdiye kadar Bizans'ın herhangi bir topluma kraliyet tacı göndermemiş olması, hiç bir zaman göndermeyeceği anlamına gelmemelidir.

⁶⁶ Simpat, s. 67; Nersessian, a.g.e., s. 47; August Helsenberg, *Zu den Armenisch - Byzantinischen Beziehungen am Anfang des 13. Jahrhunderts*, München 1929, s. 7.

⁶⁷ Helsenberg, a.g.e., s. 7.

I. Theodoros Laskaris ile Kral II. Leon'un kızının evliliği hususundaki görüşmelerle taraflar arasındaki münasebetlerin tekrar başladığı (1213) ve imparatorun evlilik anlaşmasının gerçekleşmesi için gayret sarfettiği görülür. Fakat kilise kanunlarınının 72. maddesi, Heterodoks ve Ortodokslar arasındaki evlilik münasebetlerini, kilise farklılığı bulunmasından dolayı kesinlikle yasaklıyordu. Bu yüzden evlilik, kilise tarafından engelleniyordu. O zamana kadar yabancı prensesler, Bizans prensleri ve imparatorlarıyla evlendiklerinde Ortodoks mezhebine geçmişler ve yeni isimler almışlardı. Ortodoks Kilisesi şimdi de, Ermeni Prensesi'nin ikinci defa vaftiz edilmesini ve bunun Prenses tarafından da kabul edilmesini şart koşuyordu. Bir yıl boyunca süren görüşmelerden bir netice alamayınca İmparator I. Theodoros Laskaris, çareyi Kral II. Leon'un kızıyla değil de, yeğeni Phillape ile evlenmekte buldu (1214). Nikahı İznik'de kıyıldı. Phillape'nin Ortodoks mezhebinin kabul ettiği bilinmekle beraber, II. Leon'un Bizans papazlar sınıfının bütün şartlarına boyun eğip eğmediği ve İmparatorun Kilikya Ermeni Krallığı ile siyasi münasebetlerin kıymeti dolayısıyla kiliseyi uysallığa davet edip etmediği açık değildir⁶⁸.

İznik'de kıyılan nikahın üzerinden ancak bir yıl geçmişti ki, İmparator Laskaris Phillape'yi amcası II. Leon'un yanına geri gönderdi. Akropolites, boşanmanın sebebi olarak imparatorun, karısına karşı antipatisinden başka sebep göstermiyor⁶⁹. Ermeni Prensesten doğan oğlu sekiz yaşında iken, İmparator I. Theodoros Laskaris öldü, ancak onun bu oğlu veliaht olarak kabul görmedi⁷⁰.

II. Leon'un ölümünden (1219) ve Hetumlular'a geçmesinden sonra (1225), Kilikya Ermeni Krallığı'nın münasebetleri, Ortadoğu'da siyasi durumun değişmesinden dolayı Türkiye Selçukluları, Moğollar ve Memlûkler ile olmuştur. Ancak XIII. yüzyılın sonlarında Kilikya Ermeni Krallığı'nın Bizans'a yardım için müracaatları görülüyorsa da, Bizans'ın artık yardım edecek gücü kalmamıştı.

⁶⁸ Helsenberg, a.g.e., s. 7 - 8; Savvides, a.g.e., s. 94 - 95; Ostrogorsky, a.g.e., s. 396 - 397; Runciman, a.g.e., III, s. 119.

⁶⁹ Akropolites, s. 83.

⁷⁰ Helsenberg, a.g.e., s. 8.

III. BÖLÜM

KİLİKYA ERMENİ KRALLIĞI VE HAÇLILAR

A. Baron Konstantin ve Haçlılar (1092 - 1100)

1. Kilikya Ermenileri'nin Haçlılar ile İlk Münasebetleri

Bilindiği gibi yüzyıllarca devam eden ve Doğu Hristiyanlığı'nı kurtarmak iddiasıyla başlayan Haçlı seferlerinin ilki, 1096 -1097 yılında meydana gelmiştir. Muazzam bir orduyla gerçekleştirilen Birinci Haçlı Seferi'nde Avrupalılar, şüphesiz Anadolu'nun yerli Hristiyanları ve bilhassa Ermeniler'in yardımları sayesinde Akdeniz'e ulaşabilmiş, Antakya'yı ele geçirebilmiş ve Ortadoğu'da da Haçlı kontlukları kurabilmişlerdir¹.

Haçlı ordusunda bulunan ve daha sonra Urfa Haçlı Kontluğu'nu kuracak olan I. Baudouin, Bizans zindanından kaçarak İznik'de Haçlı ordusuna katılan "dönek ve sadakatsiz"² olarak vasıflandırılan Bagrat³ adındaki bir Ermeni'yi maiyetine alarak henüz tanımadığı; Anadolu coğrafyası ve halkı hakkında malumat edinmiş, ona Haçlı ordusundan ayrılarak takip edeceği stratejiyi, verilen malumat doğrultusunda tespit etmeye çalışmıştır. Nitekim Karadeniz Ereğlisi civarında Ermeniler'in de, yardımı ve kendilerine ilhakıyla daha da güçlenen ve Türkleri mağlup eden

---

¹ Ermeniler, Haçlılara, yabancıları oldukları Kilikya ve Anadolu'da gayri müslimlerin yaşadıkları bölgeler ile ilgili geniş bilgiler vermişlerdir. Bkz. René Grousset, *L'épopée des Croisades*, Plon 1939, s. 39.

² Albert von Achen, *Geschichte des ersten Kreuzzuges*, I-II, Almanca ter. H. Hefele, Jena 1923, s.108; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098 - 1118)*, I, Ankara 1990, s.4 - 5.

³ Wilhem von Tyrus, Bagrat'ın, Kogh-Vasil'in kardeşi olduğunu kaydediyor (bkz. *Tyrus*, s.158). Ancak bu kaynak dışında onun Kogh-Vasil'in kardeşi olduğunu doğrulayan başka bir kayda rastlanmıyor (krş. Demirkent, *Urfa (1098-1118)*, s. 5 n.19).

Haçlı ordusundaki I. Baudouin ve Tankred⁴, Çukurova'yı kendilerine hakimiyet bölgesi olarak seçmeyi düşünmüşler, burayı ele geçirmek için kendi aralarında (Tarsus'da) mücadeleye girişmişlerdir⁵. Yapılan savaştan galip çıkan I. Baudouin, Bagrat'ın tavsiyesi üzerine istikametini değiştirerek Kayseri'ye yönelmiş ve güneyden kuzeye giden geçitleri eline geçirmiştir⁶. Gerek I. Baudouin ve gerekse Tankred'in, yanlarında bulunan az sayıdaki askerle ana Haçlı ordusundan ayrılmaları, onların Ermeniler'in yardımına güveniyor olmalarındandır⁷.

Diğer taraftan Haçlılar, 1092 yılında babası I. Rupen'in halefi ve Kilikya'nın dağlık mntıklarını eline geçirmiş olan ve kendilerine önemli yardımlar sağlayacak olan Kilikya Ermeni Prensi I. Konstantin'e, İznik'in Türkler'den alınmasından sonra, bir mektup ile Haçlı ordusunun Kilikya'ya doğru ilerlediği bildirilmiştir⁸. Nihayet Toros dağlarının sarp eteklerine ulaşan Haçlı ordusu, bu dağın dar geçitlerinden geçerek önce Anazarba'ya, oradan da Antakya önlerine ulaştı.

2. Haçlılar'ın Antakya'yı Ele Geçirmesinde Ermeniler'in Rolü

Antakya, 1085 yılında I. Süleymanşah tarafından feth edilmişti. Anadolu'yu geçerek Yağsıyan idaresindeki Antakya önlerine gelen kalabalık Haçlı ordusunun erzakı bitmiş, açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Güç hâldeki Haçlılar'ın Ermeniler'e müracaat edip yardım talep etmekten başka çareleri yoktu. Esasen Ermeniler de kendilerinin Türkler'e ve Müslümanlar'a karşı kurtarıcısı olarak gördükleri Haçlılar'a her türlü yardıma hazır idiler. Nitekim Toros dağlarında bulunan Ermeniler'e haberciler gönderilerek yardım istenmesi üzerine Ermeni prensleri Konstantin, Tarsus hakimi Bazuni

⁴ Ermeniler 1097 yılında Adana'da Tankred'i karşılamışlar ve ona Misis'in kapılarını açmışlardır. Bkz. Grousset, *L'épopé*, s. 40.

⁵ Baudoin ile Tankred arasında cereyan eden mücadele için bkz. Runciman, *a.g.e.*, I, s. 153 - 154; Cahen, "The Turkish", *H.C.F.H.Y.*, s. 300; Grousset, *L'épopé*, s. 40.

⁶ Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem 1095 - 1127*, İngilizce ter. Rita Ryan, Tennessee 1965, s. 88; Runciman, *a.g.e.*, I, s.145; Demirkent, *Urfa (1098-1118)*, s. 5.

⁷ Ter-Grigorian-Iskenderian, *Die Kreuzfahrer und ihre Beziehungen zu den armenischen Nachbarfürsten bis zum Untergange der Grafschaft Edessa*, Weida in Th. 1915, s. 30.

⁸ Mateos, s.191; Nersessian, "The Kingdom", *H.C.*, II, s. 631.

ve Lambron hâkimi Oşin⁹ Haçlı ordusunun hemen hemen bütün ihtiyacını giderecek miktarda yiyecek gönderdiler. Kilikya'da bulunanların dışında doğudaki Ermeniler, özellikle Karadağ manastırlarının rahipleri de onlara yiyecek göndermekten geri kalmadı¹⁰. Runciman, Haçlı kaynaklarına dayanarak Ermeniler'in gıda maddelerini Haçlı karargahına getirmelerinin sebebini, onların dindaşlarına duyduğu acıma hissinden değil de kazanç gayesi taşıdığını kaydederek, bir eşek yükü yiyecek maddesinden sekiz Bizans altını talep edildiğini, bu ücretin ise ancak zengin askerler tarafından ödenebildiğini kaydediyor¹¹.

Her halükarda, yiyecek yokluğu sebebiyle hastalıkların ve ölümlerin baş gösterdiği Haçlı ordusu, Ermeniler'in getirdiği gıda maddeleri sayesinde bu büyük tehlikeyi atlatabildi ve bölgede varlığını devam ettirme imkanını bulabildi. Nitekim Papa VIII. Gregor (1118 - 1121) "Hiç bir millet Ermeniler kadar kendi ihtiyarıyla ehl-i salibin imdadına koşmamıştır. Ermeniler ehl-i salibe at silah ve zahire vermişlerdir" diyerek, Haçlılar'ın ayakta kalabilmelerini Ermeniler'e borçlu olduğunu ifade etmektedir¹².

Antakya'yı kuşatan Haçlılar, şehrin yardımına gelen Emir Kürboğa komutasındaki Türk ordusunu da mağlup ettikten sonra moralleri düzelmiş, artık şehri ele geçireceklerinden emin hale gelmişlerdi. Nitekim Haçlılar, Zerrâd Firûz adlı bir Ermeni'nin yardımıyla şehri ele geçirmeyi başardılar¹³. Şöyle ki, Kürboğa komutasındaki Türk ordusu henüz Antakya'ya ulaşmadan şehrin ileri gelen Ermeniler'inden biri olan Firûz, Haçlılar'a haber gönderip, kendi irsî haklarının tanınması şartıyla şehri teslim edeceklerini bildirdi. O, I. Bohemund'dan yeminli teminat aldıktan sonra geceleyin Antakya'nın kapısını açarak Haçlı askerlerinin içeri girmesini sağladı. Şehre giren Haçlı kuvvetleri Müslümanlar'a karşı korkunç bir katliam icra ederken, kaçmayı

⁹ Oşin imparator adına burayı idare ediyordu (Bkz. *Mateos*, s. 142 n. 215 (E. Dulaurier açıklaması)).

¹⁰ *Mateos*, s. 192 - 193; Grousset, *L'épopé*, s. 40 - 41.

¹¹ Runciman, *a.g.e.*, I, s. 170; *Anonim Gesta Francorum et aliorum Hierosolimitanorum*, Ed. ve İngilizce ter. Rosalind Hill, London 1962, s. 76 - 77.

¹² Morgan, *a.g.e.*, s. 169; H. Zimmermann, *Das Papsttum im Mittelalter*, Stuttgart 1981, s. 216; Tournebize, *a.g.e.*, s. 169.

¹³ *Fulcher*, s. 98 - 99; Azimi, *Selçuklularla İlgili*, s. 31; Grousset, *L'épopé*, s. 47.

yeğleyen kalenin Türk hâkimi Yağısyan'ın, bir Ermeni çiftçi tarafından orakla kesilerek gövdesinden ayrılan başı Haçlılar'a getirildi¹⁴.

Savaştan kurtulmuş olan birçok Türk, açık arazide Süryaniler ve Ermeniler tarafından öldürülürken, Antakya'da da şehrin alınmasından sonra Rum ve Ermeniler, Haçlılar'la işbirliği yaparak ellerine geçirdikleri Türk'ü, ister kadın ister çocuk olsun öldürmekteydiler¹⁵.

Yaptıkları gıda yardımı, fikir ve yol göstermelerle Antakya'nın ele geçirilmesinde önemli bir rol oynayan Ermeniler, böylelikle ilk Haçlı seferinin kaderini tayin eden taraf oluyordu¹⁶. Bu yardımlarının karşılığı olarak Haçlılar, Baron Konstantin'i, "kont" ve "markis" ünvanını verip, kontluk rütbesine yükselterek ödüllendirdiler. Alman İmparatoru VI. Heinrich ve Papa II. Célestin tarafından 1198'de II. Leon'a "kral"lık tacı verilene kadar Ermeni prensleri bu ünvanları kullandılar¹⁷.

Bu ilk Haçlı seferinin Ermeniler açısından önemi, daha önce yerleşmiş oldukları mevkiileri sağlamlaştırması¹⁸, ayrıca Bizans'ın daha fazla şehirlerini ele geçirmek suretiyle Haçlılar'dan kendi prenslikleri adına yararlanmalarını¹⁹.

B. I. Toros (1100 - 1129) ve Haçlılar

I. Konstantin'in ölümünden sonra tahta çıkan I. Toros'un amacı, Haçlı prenslikleriyle dostane münasebetler kurmaktı. Kendi gücünün zayıflığının farkında olduğundan Haçlılar'a karşı ihtiyatlı bir politika izledi²⁰.

¹⁴ Mateos, s.196 - 197; Süryani Mihail, II, s. 45; Anonim Süryani, s. 71; İbnü'l-Kalanisi, Zeyl, s.136; Abû'l - Farac, II, s. 339 - 340.

¹⁵ Mateos, s. 198; Süryani Mihail, II, s. 41; Runciman, a.g.e., I, s. 180, 191. Antakya'nın ele geçirilmesinden sonra Kudüs'e karşı yürüyen ve burayı da almayı başaran Haçlılar (1099 - 1110) onbinlerce Müslüman'ı katletmiştir. Verilen rakamlar onbin ile yüzbin arasında değişmektedir (Bkz. Mateos, s. 195 n. 233).

¹⁶ Morgan, a.g.e., s. 169; Iskenderian, a.g.e., s. 34.

¹⁷ Fulcher, s. 98 - 99; Morgan, a.g.e., s. 169.

¹⁸ Claude Cahen, *Türklerin Anadoluya Girişi, (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)*, Türkçe ter. Yaşar Yücel - Bahaeddin Yediyıldız, Ankara 1988, s. 54.

¹⁹ Essebalian, *Das armenische Volk im Wandel der Jahrhunderte*, Wien 1939, s. 58.

²⁰ Nersessian, "The Kingdom", H.C., II, s. 636.

Haçlılar, gerek Urfa'da ve gerekse Antakya'da yerleştikten sonra genişlemeye ve yeni ele geçirdikleri yerlerdeki hakimiyetlerini pekiştirme gayreti içersine girdiler. Onların bu hareketleri şüphesiz Ermeniler'i zarara uğrattıyordu. Ermeniler, Haçlılar'ın saldırıları karşısında kurtarıcı olarak gördükleri insanlara karşı besledikleri heyecan ve sempatiyi kaybetmeye başladılar²¹. Nitekim 1098 yılında Haçlılar'ı yardıma çağırıp şehri onlara teslim eden Artah ahalisi²², 1104 yılına gelindiğinde Haçlılar'ın baskısından ve giderek artan zulümlerinden kurtulmak için şehri Müslümanlar'a (Trablusşam hâkimi Ammar'a) teslim ettiler²³.

Diğer taraftan, I. Bohemund'un Avrupa'ya dönmesi üzerine 1104'te Antakya'da hakimiyeti ele alan Tankred, 1107'de, Ermeniler'in yerleşmeye çalıştığı Çukurova bölgesine hareket etti. Bizans'ın valisi ve bir Ermeni soylusu olan Aspietes'in hüküm sürdüğü Adana ve Tarsus'u ele geçirdi²⁴.

Bununla beraber 1112'de ölen Tankred'in halefi olan Roger de Salame ile I. Toros'un Müslümanlar'a karşı ittifak halinde olduğu görülüyor. Şöyle ki, Antakya hakimi Roger de Salame, 1118 yılında Azaz'a karşı hücumla geçmeden önce I. Toros'dan yardım istedi. Onun bu talebini I. Toros, kardeşi Leon'un emrinde bir grup Ermeni askeri göndererek karşıladı. Azaz'a karşı hücumla geçen Haçlı ve Ermeni askerlerinden oluşan ordu, bir ay boyunca şehri kuşattı ve buraya dışarıdan yardım gelmesini engelledi ve huruc hareketinde bulunan Türkler'in karşısına Ermeni prensi I. Toros'un kardeşi Leon'u sürdü. Kaleden çıkanları mağlûp ederek firara mecbur kılan Leon, onları şehir kapısına kadar takip ile bir kısmını esir edip, bir kısmını da öldürdü. Şehri şiddetli bir kuşatmaya tâbi tutan Roger de Salame, nihayet burayı ele geçirmeyi başardı²⁵.

²¹ Iskenderian, a.g.e., s. 51.

²² İbnü'l-Adim, *Zubdat*, s. 131.

²³ İbnü'l-Kalanisi, *Zeyl*, s. 141.

²⁴ *Comnena*, s. 302 - 303; Sibt, *Mir'at*, s. 31; Honigmann, a.g.e., s. 124.

²⁵ *Mateos*, s. 263 - 265; *Urfalı Vahram*, s. 6; İbnü'l-Kalanisi, *Zeyl*, s. 200; Nersessian, "The Kingdom", H.C., II, s. 636.

C. I. Leon ve Haçlılar (1129-1138)

I. Toros, 1129 yılında ölmüş ve birkaç ay sonra da onun yerine geçen oğlu Konstantin bir saray entrikası sonunda tahttan indirilmişti. Bundan sonra I. Toros'un kardeşi I. Leon iktidarı ele almıştı²⁶.

1. II. Bohemund'un Kilikya Seferi ve Öldürülmesi (1130)

I. Leon kral olduktan hemen sonra, Danişmendli Emir Gazi ile yaptığı ittifaktan sonra Misis, Tarsus ve Adana'yı ele geçirdi. Bir zamanlar Haçlılar'ın elinde olan bu yerleri geri alma zamanının geldiğini düşünen Antakya hâkimi II. Bohemund (Roger de Salerne'nin halefi), 1130 Şubatı'nda Kilikya'ya girdi ve Ceyhan nehri boyunca ilerlemeye başladı. Bu ilerleyiş karşısında endişeye düşen I. Leon, Danişmendli Emir Gazi'yi yardıma çağırdı. Ermeni kralının davetini kabul eden Emir Gazi, hemen harekete geçmişti. Yapılan anlaşmadan habersiz yoluna devam eden II. Bohemund yolda sadece hafif Ermeni mukavemeti ile karşılaşırken, Misis'in kuzeyindeki vadide birden bire Danişmendliler'in baskınına uğradı. İlk vuruşmada II. Bohemund ölünce, liderlerini kaybeden Haçlılar telaşla geri kaçmaya başladılar. Ancak I. Leon geçitleri tutmuş olduğundan kaçanların pek azı ölümden kurtulabildi (1130)²⁷.

Bu savaşta geçitleri tutarak Haçlılar'a büyük zayıf verdiren I. Leon, neticenin belli olmasından sonra Emir Gazi'nin kendi ülkesini de elinden alacağı endişesine kapılarak kalelerin kapılarını Türkler'in yüzüne kapadı²⁸. Yapılan bu savaş Kilikya Ermenileri ile Haçlılar arasındaki ilk mühim mücadeleyi teşkil eder.

II. Bohemund'un hareketinden dolayı geri çekilmiş olan I. Leon, onun ortadan kaldırılmasından sonra, uzun süre hareketsiz kalamadı. 1132'de tekrar Misis, Adana ve Tarsus'u ele geçirdi. Bu genişleme hareketine

²⁶ Morgan, a.g.e., s. 171.

²⁷ Tyrus, s. 343 - 344; Abû'l - Farac, II, s. 362 - 363; Süryani Mihail, II, s. 227; Anonim Süryani, s. 99; Runciman, a.g.e., II, s. 150; Demirkent, Urfa (1118 - 1146), s. 92; Nersessian, "The Kingdom", H.C., II, s. 636.

²⁸ Tyrus, s. 343 - 344; Abû'l - Farac, II, s. 362 - 363; Süryani Mihail, II, s. 227; Anonim Süryani, s. 99; Runciman, a.g.e., II, s. 150; Demirkent, Urfa (1118 - 1146), s. 92; Nersessian, "The Kingdom", H.C., II, s. 636.

devamla 1135'de Servendikar kalesini de ele geçirdi. Ancak onun bu taarruzları ve işgali II. Bohemund'un halefi Antakya hâkimi olan Raymond'un harekete geçmesine yetti.

2. Antakya Hâkimi Raymond'un I. Leon'u Yakalaması (1136)

1135 yılında I. Leon'un Servendikar kalesini ele geçirmesi üzerine, Zengi'ye karşı sefer düzenlemek düşüncesinde olan Antakya hâkimi Raymond, bu düşüncesini gerçekleştirmeden önce Kilikya Ermenileri'ne karşı bir sefer düzenleyip gerisini emniyete almaya karar verdi. Kudüs kralı Foulque'un da rızasını alan Raymond, Keysun ve Maraş kontu Baudouin ile müttefikane harekete geçti. Urfa kontu Josselin ise, Foulque'un vasalı ve Baudouin'in metbuu olmakla birlikte dayısı olan I. Leon'un tarafını tutmayı tercih etti. Yeğenin de yardımını temin eden Ermeni prensi, Antakya hakimini mağlup etmeyi başardı (1136)²⁹. Ancak I. Leon, kazandığı zaferden sonra, Baudouin tarafından yapılan Raymond'u ziyaret edip onunla konuşma teklifini kabul ederek, Antakya hâkimi Raymond'un yanına gitti. Fakat Raymond tarafından tutuklandı ve bir kaleye hapsedildi. İki ay hapis yatan I. Leon, Misis ve Anazarba şehirlerini Raymond'a vermeyi, fidye olarak 60.000 dahekan (dinar) ödemeyi ve rehine olarak da bir oğlunu göndermeyi kabul etti. Bu şartları yerine getireceğine dair söz vermesi üzerine Raymond, I. Leon'u serbest bıraktı³⁰.

I. Leon tutuklandığında, üç oğlu birbiriyle mücadeleye başlamış, diğer iki kardeş, Konstantin'in gözlerini kör ederek onu safdışı bırakmıştı³¹. Ancak I. Leon, hapis hayatından kurtulduktan sonra tekrar prensliğin idaresini eline aldı ve ilk iş olarak Raymond'a terk etmek zorunda kaldığı şehirleri geri alma teşebbüsünde bulundu. Bu şehirlerde bulunan Haçlı prenslerini hezimete uğratması üzerine onlar Kudüs Kralı Foulques'i yardıma çağırmak zorunda kaldılar. Her iki taraf, Kilikya hudutlarında savaşa tutuştular. Haçlılar, I. Leon'u mağlup edemeyince, daha önce rehine olarak almış oldukları I.

²⁹ *Simpat*, s. 52 - 53; *Runciman*, a.g.e., II, s.165.

³⁰ *Simpat*, s. 53; *Mateos*, s. 259 n.102 (Çamiçyan'ın *Ermenistan Tarihi*, III, s. 50 - 51'den naklen); *Runciman*, a.g.e., II, s.165.

³¹ *Simpat*, s. 53, *Runciman*, a.g.e., II, s. 165.

Leon'un oğlunu geri vermeye mecbur oldular³². Bu sırada Bizans İmparatoru'nun Kilikya üzerine bir sefer düzenlemekte olduğu haberi alındığından, Haçlılar ile Kilikya Ermenileri, aralarında anlaşma yapmak zorunda kaldılar³³.

Bizans imparatoru Kilikya'ya düzenlediği bu seferin sonunda, Prens I. Leon'u ailesiyle birlikte İstanbul'a götürdü. Kilikya'da Ermeniler'e aid kalelere de Bizans garnizonlarını yerleştirdi. Ancak bu Bizans kuvvetleri pek güçlü olmadığından, daha sonra prensliği yeniden ihya edecek olan II. Toros tarafından kısa sürede geri alınacaktır.

Bizans İmparatoru tarafından adeta ezilen ve başsız bırakılan Ermeniler'in³⁴, onun bölgeden ayrılıp İstanbul'a dönüşünden sonra Haçlılar ile de birlikte hareket ettikleri görülmüyor. Nitekim bölge Ermenileri ne Antakya hâkimi Raymond'un Suriye sınırındaki bazı kaleleri ele geçirdiğinde ve ne de Bizans İmparatoru Manuel tarafından gönderilen Bizans güçlerinin Raymond'u yenilgiye uğrattığı savaşta yer almadılar³⁵.

D. II. Toros ve Haçlılar (1145-1168)

II. Toros, 1145'de İstanbul'dan kaçıp Kilikya'ya geldikten sonra, kısa sürede burada yaşayan Ermenileri etrafında toplamayı başarmıştır. Urfa Kontu II. Josselin'in sarayında yaşamakta olan kardeşi Stephan'ın da kendisine katılmasından sonra bir kaç yıl içinde, daha önce Kilikya Ermeni prensliğinin elinde olan kaleleri zapt etti. II. Toros, II. Josselin'e tabi olan Raban hakimi Simon'un kızı ile evlenerek³⁶, onlarla arasındaki dostluk bağlarını kuvvetlendirirken, Bizans'a karşı mücadelesini sürdürdü. Bizans imparatoru, Selçuklular'ın II. Toros'un üzerine iki kez sefer yapmasını sağlamış, ancak istediği neticeyi alamayınca, bu kez 1153'de şehrin yönetimini ele alan Antakya prensi Renaud'a yönelmişti. İmparator Manuel,

³² Mateos, s. 259 n.102 (Çamiçyan, a.g.e., III, s. 50 - 51'den naklen).

³³ Nersessian, "The Kingdom", H.C., II, s. 637; Runciman, a.g.e., II, s. 169.

³⁴ Bizans İmparatoru'nun Kilikya seferi (1137 - 1138) ile ilgili geniş bilgi için bkz. "Kilikya Ermeni Krallığı - Bizans Münasebetleri" bölümü, ss. 71-74.

³⁵ Nersessian, "The Kingdom", H.C., II, s. 637.

³⁶ Nersessian, "The Kingdom", H.C., II, s. 638; Runciman, a.g.e., II, s. 277.

Renaud'a haber göndererek, II. Toros üzerine yürüdüğü takdirde sefer masraflarını karşılayacağını bildirdi³⁷. Nitekim 1156 yılında Ermeniler'in İskenderun'a saldırmasını fırsat bilen Renaud, hemen harekete geçerek II. Toros'un üzerine yürüdü ve Ermenileri mağlûp ederek Çukurova'ya geri attı. Ele geçirdiği kaleleri de Templier şövalyelerine verdi³⁸.

1. II. Toros ve Renaud'un Kıbrıs Seferi (1157)

Antakya hakimi Renaud, Bizans İmparatoru'nun teşviki ile II. Toros'a karşı kazandığı zaferden sonra, İmparator'un vaadini yerine getirmemesi üzerine, Templier şövalyelerinin de teşviki ile Ermeni prensi II. Toros ile bir dostluk antlaşması yaptı (1157). II. Toros'un Kıbrıs'a sefer yapma teklifini kendi siyaseti açısından da uygun gören Renaud, sefer için gerekli parayı da oldukça zengin olan Antakya patriği Aimery'den, onu işkenceye tabi tutarak temin etti. İlkbaharda Renaud ve II. Toros bir filo tanzim ederek, Türklere karşı yürüyor gibi hareket edip Kıbrıs adasına ani bir çıkartma yaptılar. Adanın valisi Bizans İmparatoru'nun yeğeni Ioannes Komnenos olup, yardımcısı Mikhail Branas idi. Branas, adanın saldırıya uğradığını haber aldığı anda, adanın yerli kuvvetleri ile sahil bölgesine koşmuş ve küçük bir başarı elde etmişti. Ancak gelenlerin sayısı çoktu. Bunlar kısa sürede Branas'ın birliklerini yenerek kendisini de esir ettiler. Branas'a yardıma gelen Ioannes Komnenos da aynı şekilde tutsak düştü. Başarıya ulaşan müttefikler, bundan sonra adanın her tarafına dağılıp gözlerine ilişen herşeyi yağma ettiler. Kiliseler ve manastırları, bütün dükkanları ve evleri soyup soğana çevirdiler ve sonra da ateşe verdiler. Tarlalardaki bütün ekinler de yakıldı. Hayvan sürüleri ve ahali bir araya toplanarak sahile doğru itildiler. Kadınlara tecavüz edildi, hareketten aciz olan ihtiyarlar ve çocuklar boğazlandı. Gemiler ağızlarına kadar ganimetle dolduruldu. Gemilerde koyacak yer kalmayınca, sürüler eski sahiplerine yüksek fiyatla satıldı. Kıbrıslılar kendileri ve hayvanlarını kurtarmak için kurtuluş akçesi ödemeye zorlandı. Fakat halkta bu fidyeyi ödeyecek para kalmamıştı. Bundan dolayı vali Ioannes Komnenos ve Branas, ileri gelen ruhaniler ve memleketin büyük çiftlik sahipleri ve tüccarları, aileleri ile birlikte, fidyeleri gönderilinceye

³⁷ Nersessian, "The Kingdom", H.C., II, s. 639.

³⁸ Cahen, "The Turkish", H.C.F.H.Y., s. 540; Runciman, a.g.e., II, s. 290.

kadar zindanda kalmak üzere Antakya'ya götürüldüler. Kurtuluş akçesinin gönderilmesinden sonra bunlar serbest bırakılacaktı. Bütün bunların dışında özellikle Bizanslı ruhaniler işkenceye tabi tutulup burun ve kulakları kesilmiş ve hakaretle İstanbul'a gönderilmişti³⁹. Ada, Antakya Haçlıları'nın Ermeniler'le müttefiklenmiş olduğu bu tahribatın zararlarının etkisinden bir daha kurtulamadı⁴⁰. II. Toros, Kıbrıs'a karşı Antakya hakimiyle gerçekleştirdiği akından sonra da Haçlılar ile iyi münasebetlerini devam ettirdi. Nitekim, daha sonra (1157-1158) Şeyzer ve Harim'e karşı Haçlılar'ın düzenledikleri saldırılarda da yerini aldı⁴¹. Yine 1158 yılında II. Toros, kendisini öldürmek isteyen kardeşi Stephan'ı Haçlılar'ın şefaati üzerine, on ay hapis tutuktan sonra serbest bıraktı⁴². İmparator'un, Ermeniler'i Kıbrıs yağmasından dolayı cezalandırmak için gerçekleştirdiği Kilikya seferinden (1158) sonra da II. Toros, Bizans ile Haçlılar'ın Eyyubiler'e ve Selçuklular'a karşı müttefiklenmiş oldukları seferlere de katıldı⁴³.

2. Eyyubiler'e Karşı Ermeni - Haçlı İttifakı (1164)

Kudüs Kralı I. Amaury (Amalrich)'nin Mısır'a sefer düzenlediği bir sırada Eyyubî Sultanı Nureddin'in stratejik bir konuma sahip olan Harim'i kuşatması, Haçlı kontları ile Ermeni prenslerini kendisine karşı bir ittifak oluşturmaya sevketti. Sultan Nureddin'in saldırısı sırasında Harim'i elinde bulunduran Renaud de St. Valery, bütün imkanlarını kullanarak kendini müdafaa etmeye çalışırken Antakya prensi III. Bohemund (Renaud'un halefi), Trablus Kontu II. Raymond, Tarsus'un Bizanslı kumandanı Konstantin Koloman, Templier şövalyelerini ve Ermeni prensi II. Toros ile kardeşi Mleh'i yardıma çağırmişti⁴⁴.

13.000 atlı ve piyadeden oluşan müttefik ordusunun Harim hâkimine yardıma geldiğini haber alan Sultan Nureddin, kuşatmayı kaldırdıktan sonra

³⁹ Abû'l - Farac, II, s. 396; Mateos, s. 322 - 323; Simpat, s. 57; Tyrus, s. 475; Kurkjian, a.g.e., s. 225; Morgan, a.g.e., s. 179; Runciman, a.g.e., II, s. 290 - 292; Alishan, a.g.e., s. 52.

⁴⁰ Runciman, a.g.e., II, s. 292.

⁴¹ Nersessian, "The Kingdom", H.C., II, s. 640.

⁴² Abû'l - Farac, II, s. 396.

⁴³ Nersessian, "The Kingdom", H.C., II, s. 640.

⁴⁴ Morgan, a.g.e., s. 182; Runciman, a.g.e., II, s. 308.

geri çekilirken geleneksel harp hilesine başvurarak üzerine gelen bu güçlü orduyu bozguna uğratmayı başardı. Harim hâkimi Renaud de St. Valery'nin tavsiyesini dinlemeyen III. Bohemund, Sultan Nureddin'i takip etmeye başlayınca iki ordu 10 Ağustos 1161'de Artah yakınında karşılaştı. Sultan Nureddin, bozguna uğramış gibi yaparak ordusunu geri çekerken, Ermeni prensi II. Toros'un uyarılarını dikkate almayan III. Bohemund, onları takibe girişti ve Sultan Nureddin'in kurmuş olduğu tuzağa düşmüş oldu. Her taraftan kuşatılan müttelik ordusunun büyük bir bozguna uğradığı bu savaşta II. Toros ve kardeşi Mleh kaçıp Antakya'ya ulaşmayı başarırken, Trablus Kontu, Bizansın Tarsus valisi ve Antakya prensi yakalanarak Haleb'e götürüldü⁴⁵.

Sultan Nureddin'in (Bizans'ı kızdırmamak için) Bizanslı vali Konstantin Koloman'ı 150 ipekli elbise karşılığında serbest bırakmasından sonra⁴⁶, 1165 yılında Ermeni prensi II. Toros'un, diğer esir prensleri satın almak üzere Haleb'e bir miktar altın ve gümüş gönderdiğini, ancak Sultan Nureddin'in bunları almasına rağmen esirleri serbest bırakmaması üzerine Maraş'a karşı yürüdüğünü kaydeden Abul Farac ve Süryani Mihael⁴⁷, Ermeni Prensi'nin, üzerine gelen büyük bir Türk kuvvetini mağlûp edip, ileri gelenlerini esir etmesinden sonra Sultan Nureddin'in esirleri serbest bıraktığını kaydetmektedir⁴⁸.

E. Mleh'in Taht Mücadelesinde Haçlılar ve Sultan Nureddin

Ömrünün son yıllarında kendini dine veren ve rahiplik yapan II. Toros, 1168 yılında ölünce Kilikya Ermeni prensliğinde taht mücadelesinin ortaya çıktığını görüyoruz.

⁴⁵ **Abû'l - Farac**, II, s. 400 - 401; **İbnü'l-Esir**, **el-Kâmil**, XI, ss. 301-304, Türk. ter. s. 246 - 248; **Süryani Mihail**, II, s. 196; **Tyrus**, s. 508'de hadise 1165 yılında gösteriliyor; **İbnü'l-Esir**, **el-Tarih el-Bahir fi'l Devlet el-Atabekiyye bi'l-Mevsil**, Neşr. A. Tulaymat, Kahire 1963, s. 220 - 223; **Runciman**, **a.g.e.**, II, s. 308.

⁴⁶ **Runciman**, **a.g.e.**, II, s. 309.

⁴⁷ **Abû'l - Farac**, II, s. 402; **Süryani Mihail**, II, s. 200.

⁴⁸ **Abû'l - Farac**, Nureddin'in Bohemund dahil bütün esir prensleri 100.000 dinara satmış olduğunu kaydediyor (bkz. II, s. 402). **Wilhelm von Tyrus** ise, II. Toros'un bu seferinden bahsetmeyerek Sultan Nureddin'in esirleri büyük bir meblağ karşılığında serbest bıraktığını yazmaktadır. Bkz. **Tyrus**, s. 509 - 510.

II. Toros, kendisinden sonra henüz çocuk olan en küçük oğlu Rupen'in tahta geçmesini ve teyzesinin oğlu Thomas'ın da ona naiblik etmesini vasiyet etmişti. Böylece II. Toros, kardeşi Mleh'i bütün mirasından mahrum ediyordu. Buna çok öfkelenen Mleh, çocuğun veraset hakkına karşı harekete geçti ve önce Templier Şövalyeleri'nin hizmetine girdi. Bu şövalye tarikatıyla arası bozulunca Sultan Nureddin'in yanına gitti ve Müslüman oldu. Sultan Nureddin onu hizmetine alarak sınır bölgelerinde bazı yerleri ikta olarak kendisine verdi. Mleh, 1170 yılında Sultan Nureddin'den aldığı askeri yardım ile Kilikya'ya akınlarda bulundu. Bu akınlar sırasında Bizans valisi Andronikos'un kumanda ettiği Misis, Adana ve Tarsus'u ele geçirmeyi başardı. Sayıları 16.000'i bulan ve aralarında rahip ve piskoposların da bulunduğu esirleri Halep'e getiren Mleh, bunların bir kısmını orada esir tacirlerine sattı ve bedellerini kendisi ile beraber olan Türkler'e verdi. Esirlerin ileri gelenlerinden otuz kişiyi de Sultan Nureddin'e gönderdi. Sultan Nureddin, hizmetine giren Mleh'e İslâm topraklarını ikta olarak vermesine tepki gösterenlere, "Ben kendi milletine karşı savaşırken ondan yararlanıyorum. Ayrıca onun civardaki İslam beldelerine saldırmaması ve saldırdığı takdirde ona mani olması için karşısına dikmek zorunda olduğum askerlerimi de istirahat ettirmiş oluyorum" cevabını vererek, akıllı bir siyaset takip ettiğini ortaya koymuş oluyordu⁴⁹.

Mleh'in saldırılarından muzdarip olan Kilikya Ermeni ileri gelenleri, nihayet onu kendilerine şef olarak tanımaya razı oldular. Mleh'i davet ederek memleketin yarısını kendisine verdiler, diğer yarısının da Rupen'e kalacağına dair yemin ettirdiler. Ancak ettiği yemine bir yıl riayet eden Mleh, Bagras'daki Templier Şövalyeleri'ne saldırdı ve burayı ele geçirerek şövalyeleri kovdu. Kilikya'nın bir çok kale ve şehirlerini zapt etti. Ele geçirdiği papaz ve memurların gözlerini çıkardı, ellerini ve ayaklarını kesti, kafa derilerini yüzerek cesetlerini vahşi hayvanlara attı. Bu hadiseler üzerine III. Bohemund tarafından yardıma çağrılan Kudüs kralı Amaury, Kilikya'ya

⁴⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XI, s. 387-388, Türk. ter. s. 311; Abû'l - Farac, II, s. 405; Süryani Mihail, II, s. 204; İbn Şihne, Ebu'l - Fazl Muhammed, ed - *Dürrü'l-müntehab fi Tarihi memleketi Haleb*, neşr. Yusuf İlyas Serkis, Beyrut 1909, s. 182; İbnü'l Furat, *Tarih*, VII, s. 27 - 28; Devadarı, *Die Chronik des İbn Ad-Dawadarı*, VIII, nşr. Ulrich Haarman, Kahire 1391, s. 180; Ramazan Şeşen, *Salahaddin Devrinde Eyyubiler Devleti*, İstanbul 1983, s. 62; Kurkjian, a.g.e., s. 226; Runciman, a.g.e., II, s. 325.

yürüyüp, Mleh'i bir kaleye kapattı ve sıkıntılara maruz kıldı. Mleh, bundan böyle krala itaat edeceğine ve Türklerle işbirliği yapmayacağına dair yemin edince serbest bırakıldı. Yeminine yine sadık kalmayan Mleh, bir yıl sonra Konstantin Koloman'ı esir ederek Kilikya'yı yeniden çiğnemeye muvaffak oldu. II. Toros'un ölümünden beri taht için mücadele eden Mleh, nihayet üç yıl sonra naib Thomas'ı Antakya'ya kaçtırtmak ve II. Toros'un küçük oğlu Rupen'i öldürtmek suretiyle iktidarı ele alabildi⁵⁰.

Mleh tahta çıktıktan sonra, Hetumlular'dan Oşin oğlu Hetum'un hâkim olduğu Lampron kalesine karşı yürüdü ve kaleyi kuşattı (1170). Mleh'in bu hareketinin görünüşteki sebebi, Hetum'un, II. Toros'un kızı olan karısını, II. Toros'un ölümünden sonra evinden kovmasına kızması, gerçekte ise hakimiyet sahasını genişletmek istemesidir. Lampron'u uzun süre muhasara etmesine rağmen ele geçiremeyen Mleh, doğuya yöneldi ve Templier Şövalyeleri'nden Amanos yöresindeki kaleleri aldı⁵¹.

Kudüs Kralı Amaury'nin, kendi kızıyla evlendirmek için İstanbul'dan davet etmiş olduğu dük Stephan (Etienne), ileri sürdüğü şartların Kral tarafından kabul edilmesi üzerine, iki ay boyunca Kudüs'te kaldıktan sonra geri dönerken Misis'de Ermeni prensi Mleh'in baskınına uğradı. Mleh, bütün yakarışlarına rağmen Stephan'ın yanında bulunan bütün değerli eşyalarını aldı ve sonra yoluna devam etmesine izin verdi. Stephan kendisine verilen gayet kötü bir at ile İstanbul'a ulaşabildi (1171)⁵².

Sultan Nureddin'in 1174'de ölümü Mleh'in talihini tersine çevirdi. Çünkü, artık kendisini destekleyecek bir güç kalmamıştı. Bundan böyle Mleh'in idaresinden bıkmış olan Ermeni ileri gelenleri harekete geçebilirlerdi. Nitekim, 1175 yılında isyan eden Ermeni ileri gelenleri ve askerler, Sis şehrinde bulunan Mleh'i, bu kalenin muhafızlarının da yardımıyla öldürdüler.

⁵⁰ Abû'l - Farac, II, s. 405, 409; Simpat, s. 59; Hetum, s. 5; Tyrus, s. 555 - 556; Niketas, s.183; Süryani Mihail, II, s. 211; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, XI, s. 387-388, Türk. ter. s. 311; Runciman, a.g.e., II, s. 325 - 330; Urfalı Vahram, s. 13 - 14; Mervan el-Müdevver, Ermeni Tarihi, Beyrut 1981, s. 230; R. W. Edwards, "Bagras and Armenian Cilicia: A Reassessment", *Revue Etudes Armeniennes*, XVII, Paris 1983, s. 417; Alishan, a.g.e., s. 56.

⁵¹ Simpat, s. 60; Nersessian, "The Kingdom", H.C., II, s. 642.

⁵² Tyrus, s. 554; Nersessian, "The Kingdom", H.C., II, s. 642; Alishan, a.g.e., s. 56.

Askerler, Mleh'in vücudunu parçalayıp köpeklere attılar. Ermeni soyluları da Stephan'ın oğlu Rupen'i tahta oturtular⁵³.

F. III. Rupen ve Haçlılar (1175 - 1187)

Mleh'in öldürülmesinden sonra prenslik tahtına geçen III. Rupen, verdiği muhteşem ziyafetler ve mükafaatlar ile sivil ve askerî erkânı kendine bağladı. Tahtını sağlamlaştıran III. Rupen, halka çok zulmetmiş olmasına rağmen, Mleh'in öldürüldükten sonra gömülmeyip köpeklere atılmasını, prenslik soyuna yapılmış bir hakaret olarak gördüğünden bu hareketin faillerini yakalatıp cezalandırdı⁵⁴.

Haçlılar'la işbirliği politikasına önem veren III. Rupen, 1177 yılında Trablus Kontu III. Raymond'un başarısız kalan Harim kuşatmasına katıldı⁵⁵, 1181'de Kudüs'e gidip hacı olduktan sonra burada Etiennette d'Oultre-Jourdain'in kızı Isabella de Toron ile evlendi⁵⁶.

1181 yılında hâlâ Bizans'ın elinde bulunan Tarsus'u ele geçiren III. Bohemund, burasını 1183'te III. Rupen'e sattı. Ancak, III. Rupen'in, Lampron'u alarak Hetumiuları ortadan kaldırmak istemesi, Ermeni kralı ile III. Bohemund'u karşı karşıya getirdi⁵⁷.

Bizans İmparatoru Manuel'in 1185'te ölümünden sonra Antakya prensi III. Bohemund'un Bizanslı karısını boşayıp Sibylle adında hafif meşrep bir kadınla evlenmesi üzerine şehirde karışıklıklar başgöstermiş, ruhanilerin ve asalet sınıfının bütün muhalefetine rağmen Sibylle prensin karısı sıfatıyla hükümdar olarak tanınmıştı⁵⁸. Bu durumdan rahatsız olan şehrin ileri gelenlerinden ve soylu sınıfından başta Konnestabl (başkomutan) ve

⁵³ **Abû'l - Farac**, II, s. 420; **Simpat**, s. 60; **Süryani Mihail**, II, s. 236; **Urfalı Vahram**, s. 14.

⁵⁴ **Abû'l - Farac**, II, s. 420 - 421; **Simpat**, s. 61; **Süryani Mihail**, II, s. 236.

⁵⁵ **İbnü'l-Esir**, **el-Kâmil**, XI, s. 445-446, Türk. ter. s. 357; **Süryani Mihail**, II, s. 254 - 255; **R. Röchricht**, **Geschichte des Königreich Jerusalem 1100 - 1291**, Innsbruck 1898, s. 375.

⁵⁶ **Simpat**, s. 62; **Urfalı Vahram**, s. 14; **Nersessian**, "The Kingdom", H.C., II, s. 543; **Runciman**, a.g.e., II, s. 353.

⁵⁷ **Nersessian**, "The Kingdom", H.C., II, s. 644.

⁵⁸ **Tyrus**, s. 599 - 600; **Runciman**, a.g.e. II, s. 359.

hazinedar Guiskard von Lille, duk Siselbert'in oğlu Bertrand ve Karin Kainart, Ermeni prensi III. Rupen'in yanına gittiler. III. Rupen onları izzet ve ikramla karşıladı. Her birine büyük hediyeler takdim etmekten başka bütün ihtiyaçlarını temin etti⁵⁹.

Aynı yılda Lampron kalesinin sahibi olan Hetumyanlar üzerine giden III. Rupen, onları büyük sıkıntılara maruz bırakınca, onlar da Antakya prensi III. Bohemund'dan yardım istediler. Esasen Çukurova'da gittikçe güç kazanan Ermeni prensi, Antakya için büyük bir tehdit olmaya başlamıştı. Bunun üzerine bir hile düşünen III. Bohemund, III. Rupen'e haber gönderip barış teklifinde bulundu ve ziyafete davet etti. Yapılan çağrıyı kabul eden Ermeni prensi Antakya'ya geldiğinde hemen tutuklanarak zincire vuruldu⁶⁰.

Ermeni prensinin yakalanmasından sonra Kilikya'ya hakim olabileceğini düşünen III. Bohemund, bir ordu toplayarak buraya hücum etti. Ancak, III. Rupen'in kardeşi Leon, Antakya prensine karşı şiddetle mukavemet etti ve onu geri dönmeye mecbur etti⁶¹.

III. Rupen'i bir yıl hapis tutan III. Bohemund çabalarının sonuçsuz kaldığını görerek, onu fidye ve bazı kalelerin teslimi karşılığında serbest bırakmaya karar verdi. Bunun üzerine Antakya'da hapis bulunan III. Rupen, hemen dayısı olan Babaron senyörü Baguran'dan serbest bırakılıp gerekli fidyeyi tedarik edebilmek için kendi yerine III. Bohemund'a başka rehineler göndermesini rica etti. Bunun üzerine Baguran, III. Rupen'in annesi Rita'yı, diğer bazı akrabalarıyla beraber Antakya'ya gönderdi. III. Rupen'in fidye olarak taahhüt ettiği Servendikar, Til (?), Ciger'i(?) ve bin altın dahekani (dinar) kabul eden Antakya prensi onu serbest bıraktı⁶². III. Rupen memleketine dönüp vaad ettiklerini III. Bohemund'la teslim edip rehineleri de

⁵⁹ Tyrus, s. 600.

⁶⁰ Urfalı Vahram, s. 14; Abû'l - Farac, II, s. 439; Süryani Mihail, II, s. 271; Simpat, Rupen'in sefahat ve fena arzular içine dalmış olup zevk ve safa etmek ve fahişelerle düşüp kalkmak üzere Antakya'ya gittiğini ve burada III. Bohemund tarafından yakalanıp hapsedildiğini kaydediyor (Bkz. s. 62 - 63). Ayrıca bkz. Claude Mutafian, *La Cilicie au Carrefour des Empires*, I, Paris 1988, s. 408.

⁶¹ Urfalı Vahram, s.14; Abû'l - Farac, II, s. 439; Süryani Mihail, II, s. 271, 274.

⁶² Simpat, s. 62 - 63; Abû'l - Farac'a göre III. Rupen, Misis ve Adana'yı terk ederken, fidyenin 30.000 dinar (bkz. II, s. 439), Süryani Mihail, ise 3.000 dinar olduğunu (bkz. II, s. 271, 274) kaydederken, Urfalı Vahram, rakam ve yer belirtmeksizin, bazı yerleri terk etmek ve bir miktar para karşılığı III. Rupen'in kurtulduğunu kaydediyor (bkz. s. 14).

kurtardıktan sonra, buraları geri almak için harekete geçti. Maksadına ulaşmakta bir güçlük çekmedi ve eski yerlerine tekrar sahip oldu. III. Bohemund ise Kilikya'ya yağma akınları düzenlemekten başka bir şey yapamadı⁶³.

Prenslüğünü tekrar eski gücüne kavuşturan III. Rupen 1187 yılına gelindiğinde tahtını kardeşi II. Leon'a devretti ve kendisi de Trazog manastırına çekilerek ömrünün son günlerini sakin bir şekilde geçirdi.

G. II. Leon ve Haçlılar (1187 - 1219)

III. Rupen, tahtını II. Leon'a devredip, Trazog manastırına çekildiğinde Kilikya Ermeni Prenslüğü güçlü bir konumdaydı. İmparator Isak Angelus ile Eyyubi Sultan'ı Selahaddin arasındaki son ittifak tehdidi ve Türkler'in tazyiki II. Leon ile Antakya prensi III. Bohemund'un yakınlaşmasına yol açtı. Türkmenler'in Kilikya'ya akınını geri püskürten II. Leon, Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın ölümünden sonra Anadolu'nun içinde bulunduğu karışık durumdan istifade etmek için Antakya prensliğinden de aldığı yardım ile Selçuklu topraklarına saldırdı (1188). Başarısız olan II. Leon'un ilk saldırısında, III. Bohemund'un yardımına gönderdiği kuvvetlerin başında bulunan Balduin öldürüldü. Ancak II. Leon, iki ay sonra tekrar saldırdığında Türk kuvvetlerini mağlup etti ve Selçuklular aleyhine topraklarını genişletme imkanı buldu⁶⁴.

Üçüncü Haçlı seferinin arefesinde Kilikya Ermeni Prenslüğü, artık Ortadoğu'daki önemli Hristiyan güçlerinden biriydi. Papa III. Clement'den II. Leon'a ve Ermeni katolikosu IV. Gregory Dgha'ya gönderilen mektuplar bunun açık bir göstergesidir⁶⁵.

⁶³ Simpat, s. 63; Abû'l - Farac, II, s. 439.

⁶⁴ Nersessian, "The Kingdom", H.C., II, s. 645.

⁶⁵ Nersessian, "The Kingdom", H.C., II, s. 645.

1. Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa ve II. Leon

Selahaddin Eyyubi'nin Suriye'de Haçlılara karşı kazandığı büyük zaferler ve Kudüs'ün 1189'da fethi üzerine Alman imparatoru Friedrich Barbarossa'nın önderliğinde III. Haçlı Seferi gerçekleştirildi ve bizzat F. Barbarossa Haçlı ordusuna komuta etti⁶⁶.

Selçuklu topraklarından geçerek Kilikya'ya yönelen İmparator, ordusunu Toros geçitlerinden Silifke istikametine, Akdeniz sahiline sevketti. Silifke bu sırada Ermeniler'in elinde idi. Ermeni Katolikosu, Selahaddin Eyyubî'yi hemen durumdan haberdar etti⁶⁷. Diğer taraftan, F. Barbarossa, Ermeni bölgelerine ulaştığında, büyük bir devletin desteğini alıp krallık tacına kavuşursa serbest ve bağımsız olabileceğini düşünen⁶⁸ II. Leon, birkaç baronu hediyeler, bol erzak ve silahlı bölüklerle birlikte elçi olarak Alman İmparatoru'nun karargahına gönderdi. Ermeni prensinin bu davranışından çok memnun kalan İmparator, II. Leon'a krallık tacı vermeyi vaad etti. Ancak İmparator F. Barbarossa, serinlemek için girdiği Silifke Çayı'nda, 10 Haziran 1190'da boğularak ölünce II. Leon bu krallık tacına kavuşamadı⁶⁹. İmparatorun ölümü üzerine kumandayı eline alan oğlu Friedrich von Schwaben'ı ve Alman karargahını ziyaret eden II. Leon, İmparator'un verdiği sözün yerine getirilmesini istedi. Ancak ordunun ileri gelenleri, imparator ölmüş olduğundan bu sözün yerine getirilemeyeceğini bildirdiler⁷⁰.

2. II. Leon'un III. Bohemund'u Esir Etmesi

Alman İmparatoru F. Barbarossa'nın ölümü üzerine, arzu ettiği krallık tacını elde edemeyen II. Leon, bundan sonra da Haçlılar ile birlikte hareket etmeye devam etti. II. Leon 1191 ilkbaharında İngiliz Kralı I. Richard'ın

⁶⁶ Selahaddin Eyyubi'nin III. Haçlı Seferi'ne kadar giriştiği mücadeleler hakkında geniş bilgi için bkz. Şeşen, a.g.e., ss. 62 - 78.

⁶⁷ Runciman, a.g.e., III, s. 13.

⁶⁸ Essabalian, a.g.e., s. 59.

⁶⁹ Abû'l - Farac, II, s. 454; Süryani Mihail, II, s. 285, 288; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, XII, s. 49-50, Türk. ter. s. 52; Vardan, s. 214 - 215; Sibt, Mir'at, s. 403; Enno Meyer - Ara J. Berkian, Zwischen Rhein und Arax Neunhundert Jahre deutsch - armenisch Beziehungen, Oldenburg 1988, s. 17 -18.

⁷⁰ Vardan, s. 215; Nersessian, "The Kingdom", H.C., II, s. 646.

Kıbrıs'ı zaptında bulunduktan sonra, Akka kuşatmasına da asker gönderdi. Bununla birlikte prensliğinin hakimiyet alanını, Antakya Prenslığı aleyhine genişletme gayretlerinden de geri durmuyordu. Bu ise II. Leon ile III. Bohemund'un çatışma içine girmesi için yeterliydi. Ayrıca III. Bohemund, 1188'de II. Leon'dan aldığı borç parayı ödememiş, bu da her iki taraf arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine yol açan başka bir neden olmuştu⁷¹. Nitekim, Selahaddin Eyyubî'nin Antakya'ya yaptığı saldırıda II. Leon tarafsız kalmış, 1191'de de Selahaddin Eyyubî'nin Bagras'ı Templier Şövalyeleri'nden alması ve gelişen hadiseler, II. Leon ile III. Bohemund arasında iplerin kopmasına neden oldu.

1188'de Bagras'ı ele geçiren Sultan Selahaddin, 1190'da Friedrich Barbarossa'nın Kilikya sınırlarına ulaştığı haberini aldığı anda buradan (Bagras) garnizonunu geri çekmişti⁷². Antakya'dan Çukurova'ya giden yola hakim bir konumda bulunan Bagras'ı 1191'de yeniden ele geçiren Sultan Selahaddin, içerde bulunan her şeyin tahliye edilmesinden sonra kalenin tahrip edilmesini emretti⁷³. Selahaddin Eyyubî, bu işin bitmesinden sonra geri döndü. Müslümanlar'ın buradan ayrılmasını müteakip, kalenin yıkıldığı yere gelen II. Leon, burayı tekrar inşa etti ve kullanılabilir hale getirdi. Bagras'ın Templier Şövalyeleri'ne ait olduğunu, dolayısıyla onlara geri verilmesi gerektiğini II. Leon'dan talep eden III. Bohemund, bu isteğinin Ermeni Prensi tarafından reddedilmesi üzerine, onu tekrar kaleyi inşa etmiş olmasından dolayı Selahaddin Eyyubî'ye şikayet etmekten başka bir şey yapamadı ve Bagras, II. Leon'un elinde kaldı. Ermeni prensi buraya kuzeni Fouques de Bouillon'u bıraktıktan sonra geri döndü⁷⁴.

Esasen nüfuzunu Antakya Prenslığı'ne kadar genişletmek isteyen II. Leon, III. Bohemund'un kendisini Selahaddin Eyyubî'ye şikayet etmesi üzerine kızdı ve Bagras'da kendisine tabi olarak hükümet eden kuzeni vasıtasıyla, onu ele geçirmeye karar verdi. Bagras hakimi, hazırlanan plana göre III. Bohemund'a haber gönderdi ve kaleyi ona teslim etmeyi vaad etti.

⁷¹ Chahin, a.g.e., s. 279; Nersessian, "The Kingdom", H.C., II, s. 646.

⁷² Edwards, "Bagras" R.E.A., XVII, s. 417.

⁷³ İbnü'l-Esir, el-Kâmil, XII, s. 18-19, Türk. ter. s. 27 - 28.

⁷⁴ Abû'l - Farac, II, s. 457 - 458; Runciman, a.g.e., III, s. 76; Edwards, "Bagras" R.E.A., XVII, s. 417.

Bu habere inanan Antakya hakimi, karısı ve çocuğu da beraberinde olduğu halde süratle Antakya'dan Bagras'a hareket etti. III. Bohemund, kaleye girer-girmez yanında bulunanlarla birlikte yakalandı (1193). II. Leon, kardeşi III. Rupen'e yaptığı işkencenin intikamını almak için III. Bohemund'a son derece ağır işkenceler yaptırdı⁷⁵. II. Leon, III. Bohemund'a, ancak Antakya'nın yüksek hakimiyetini kendisine terk ederse serbest bırakılacağını bildirdi. Herhalde III. Bohemund, Antakya'nın metbuu sıfatıyla pemsliğin veliahdlığını kendi oğluna devredeceğini ümit eden Sibylle'in de ısrarı üzerine II. Leon'un şartlarını kabul etmek zorunda kaldı. Bunun üzerine III. Bohemund'un marşali (yüksek saray memuru) Bartholomé de Tirel ile II. Leon'un yeğeni olan Hetum de Sasun, Antakya'yı yeni yönetime hazırlamak maksadıyla, Ermeni kuvvetleriyle beraber buraya gönderildiler. Bunlar Antakya'ya vardıklarında çoğu Ermeni asıllı olan yerli baronlar tarafından memnuniyetle karşılandılar. Ancak gerek Bizanslı, gerekse Latin ahali, II. Leon'un şehri bizzat idare etmek istediğini ve kendi üzerlerine barbar bir millet olarak gördükleri Ermenileri getireceğini düşündüğünden, yeni gelen bu heyete şiddetle karşı çıktı. Bir Ermeni savaşçısı, saray kilisesinin adına takdis edilmiş olduğu Fransız piskoposu St. Hilarius hakkında hakaretimiz sözler sarf edince, orada bulunan saray kilercisi Ermeni'yi tařa tuttu ve sarayda bir anda patlak veren hareket bütün şehre yayıldı. Ermeniler şehirden atıldılar ve kendilerini emniyete almak için Hetum de Sasun idaresinde Bagras'a çekildiler. Şehir halkı, başlarında patrik bulunduğu halde St. Petrus katedralinde toplanarak şehrin idaresini üzerine alacak bir halk hükümeti seçti. Kendilerine hukuki bir dayanak sağlamak üzere de III. Bohemund dönünceye kadar, onun oğlu Raymond'a sadakat yemini ettiler. Bu arada Raymond, kardeşi Bohemund de Tripolis'e ve Henri de Champagne'a haber gönderip Antakya'ya gelerek şehri Ermeniler'den kurtarmalarını istediler⁷⁶.

Bohemund de Tripolis'in süratle Antakya'ya doğru geldiğini haber alan II. Leon, elindeki tutsaklarla birlikte başkenti Sis'e çekildi. 1194 yılının ilkbaharında Henri de Champagne'a duruma müdahale etmek üzere harekete geçti ve Antakya'ya geldi. Burada kısa süre kaldıktan sonra II.

⁷⁵ Abû'l - Farac, II, s. 465 - 466; Runciman, a.g.e., III, s. 76. Simpat, III. Bohemund'un yakalandığı tarihi 1194 olarak veriyor (Bkz. s. 65 - 66).

⁷⁶ Runciman, a.g.e., III, s. 76 - 77; Claude Cahen, *La Syrie der Nord a l'époque des croisades et la principauté franque d' Antioche*, Paris 1940, s. 582 - 585.

Leon'un bulunduğu Sis'e karşı yürüdü. III. Bohemund'un serbest bırakılmasını isteyen Henri de Champagne'a karşı savaşa cesaret edemeyen II. Leon, III. Bohemund'un kurtuluş akçesi ödemedi serbest bırakılması, Bagras ve civarındaki arazinin Ermeniler'e kalması ve iki hükümdardan hiç birinin diğerinin metbûu olmaması şartlarını kabul etmek zorunda kaldı. Ayrıca aralarında akrabalık kurmak suretiyle dostluk aktettiler. II. Leon, kardeşi III. Rupen'in önceden Sasunlu Hetum'la evlendirmiş olduğu kızı Alis'i, III. Bohemund'un büyük oğlu Raymond'a verdi. Bu izdivacın şartlarına göre, onların erkek çocuğu doğduğu takdirde II. Leon'un varisi olacak, Raymond da, babasının ölümünden sonra Antakya hakimi olacaktı⁷⁷.

Yapılan anlaşma yazı ile de tespit edildikten sonra, III. Bohemund oğlu Raymond'u II. Leon'un yanında bırakarak Antakya'ya döndü. Ancak babasının ayrılmasından bir müddet sonra Raymond öldü. Hamile olan karısı Alis, erkek çocuk doğurunca, halefi olmayan II. Leon bundan son derece memnurluk duydu ve çocuğa kardeşi Rupen'in adını verdi⁷⁸.

3. II. Leon'a Krallık Ünvanı Verilmesi

Ermeni Prensi II. Leon, III. Bohemund ile yapılan anlaşma ile Antakya üzerinde hakimiyet kurmakla, eskisinden daha güçlü bir hale geldi ve krallık tacını elde edebilmek için teşebbüse geçti. O, Kralliyet tacındaki hakları için Hristiyanlık bünyesinde zamanın en güçlü iki lideri olan Papa III. Celestin'e ve Alman İmparatoru VI. Heinrich'e elçiler gönderdi. Elçilerini önce Alman İmparatoru'na gönderen ve "Ben taç giyebilmek için yeterli büyüklükte ülkeye, bir çok şehirlere kalelere ve zengin gelirlere sahibim. Antakya Prensi benim vasalımdır. Bu yüzden sizden beni taçlandırmanızı rica ediyorum"⁷⁹ diyen II. Leon, VI. Heinrich'in kendisine kesin cevap vermemesi üzerine Papa III. Celestin'e müracaat etti. Papalığa bağlılığını bildiren II. Leon'un isteği, Doğu Hristiyanlığı için, Roma'nın şimdiye kadar akamete uğramış gayretlerinden sonra ortaya çıkan bir ümit ışığı idi⁸⁰.

⁷⁷ Abû'l - Farac, II, s. 466; Simpat, s. 65 - 66; Runciman, a.g.e., III, s. 78; Röchricht, a.g.e., s. 661 - 662.

⁷⁸ Simpat, s. 66. Rupen, daha sonra Raymond-Rupen olarak adlandırılacaktır.

⁷⁹ Essabalian, a.g.e., s. 60.

⁸⁰ Zimmermann, a.g.e.,s. 156; Kaşgarlı, Ermeni Baronluğu, s. 59.

II. Leon'un isteği üzerine Kilikya'ya elçilik heyeti gönderen Papa, bir de emimame yayınlayarak "kardeşim Ermeni patriği ile aramızda bulunan yol çok uzun olduğundan, ona benim yakalığımı, tacımı, pabuçlarımı ve yüzüğümü gönderiyorum ki, onları giyerek mukaddes ayin yapsın"⁸¹ diyerek, Ermeni Kilisesi'nden Katolik Kilisesi'nin kurallarını kabul etmesini istiyordu.

Bütün Akdeniz dünyasını hakimiyeti altına almak, kutsal ülkede Alman nüfuzunu tesis edip, Germanler'in Doğu siyasetini hayata geçirmek isteyen İmparator VI. Heinrich için, II. Leon'un krallık tacı talebi, bulunmaz bir fırsattı. Kudüs yolu üzerinde imparatorluğa tabi bir krallık, Doğu Hristiyanları ile Alman İmparatorluğu arasında bir köprü vazifesi görecek ve Doğu Siyaseti'nin uygulanması safhasında kolaylıklar sağlayacaktı. Bütün bunlardan dolayı VI. Heinrich, kendi yüksek hakimiyetinin tanınması şartıyla, Kanzler (vali) Konrad von Hildesheim ve Mainz başpiskoposu Konrad von Wittelsbach'ı, II. Leon'un tac giyme merasiminde bulunması için Tarsus'a gönderdi. II. Leon, Tarsus katedralinde 6 Ocak 1198'de Yakubi Patriği, Tarsus'taki Rumlar ve çok sayıda ileri gelenler ve askeri liderler önünde büyük bir törenle tac giydi. Ermeni Katolikosu VI. Gregory Abirad kendisini kutsadı ve Mainz başpiskoposu da kraliyet nişanı taktı⁸².

II. Leon'dan sonra, bu vasallık anlaşması, 1225'de İmparator II. Friedrich (VI. Heinrich'in oğlu) tarafından yenilenmiştir⁸³.

H. Kilikya Ermeni Krallığı ile Antakya Haçlı Prensiği Arasındaki Veraset Mücadelesi

Raymond 1197 yılı başında aniden ölünce, Ermeni Antakya Prensiği'nin birleşmesini mümkün kılabilen olan anlaşma da sona ermişti. Veraset hukukuna göre Antakya Prensiği'ne veliahd olarak yalnız Raymond-Rupen adında küçük bir erkek çocuk kaldı. III. Bohemund, Raymond'un dul

⁸¹ Vardan, 213.

⁸² Samuel d'Ani, s. 468; Simpat, s. 68; Süryani Mihail, II, s. 293; Urfalı Vahram, s. 16; Runciman, a.g.e., III, s. 78 - 79; Kaşgarlı, Ermeni Baronluğu, s. 56 - 58; Nersessian, "The Kingdom", H.C., II, s. 648; Savvidas, a.g.e., s. 116 - 117; Morgan, a.g.e., s. 193; Meyer - Berkian, a.g.e., s. 19 - 22.

⁸³ Savvides, a.g.e., s. 117.

kalmış olan karısı Alis'i, II. Leon'un yanına gönderdi. Bu sırada II. Leon'a Alman İmparatoru'nun gönderdiği krallık tacını takdim etmek üzere Çukurovada bulunan Konrad, artık Germen İmparatoru'nun vasallerinden biri olan Kilikya Ermeni Krallığı için Antakya tahtını sağlamlaştırmak istiyordu. Bu maksatla Sis'den Antakya'ya geldi ve başta III. Bohemund olmak üzere baronları topladı ve bunları Raymond-Rupen'e veliahd olarak sadık kalacaklarına dair yemin etmeye zorladı. Ancak III. Bohemund ikinci oğlu olan Trablus kontu Bohemund (III. Bohemund'un ölümünden sonra Antakya Hakimi olan IV. Bohemund), Raymond-Rupen lehine edilen yeminin geçerliliğine itiraz etti. Hospital ve Templier Şövalyeleri ile Pisalılar ve Cenevizlileri de yanına çekerek 1198 yılı sonlarında Antakya'ya girdi ve babasını şehirden uzaklaştırdı. Ancak II. Leon'un Papalığa bağlılığını bildirmek üzere gönderdiği mektuplar neticesinde Bohemund Trablus'a geri dönünce babası III. Bohemund tekrar Antakya'ya gelebildi. Diğer taraftan Antakya kilisesi, şövalye tarikatları ve halk ile birlikte hareket ederek Antakya tahtının Ermenilere miras olarak kalmasına karşı çıktı. III. Bohemund Nisan 1201 tarihinde ölünce, Trablus kontu olan Bohemund hiç bir mukavemetle karşılaşmadan Antakya'ya girdi. Ancak daha önce yemin ettiklerinden ve Bohemund'un bencil tavırlarından endişe eden asalet sınıfından Sir Olivier Chambelan, Sir Roger du Mont, Sir Luard, Sir Thomas Mileh Lebru, Sir Bohemund Ler, Sir Giyom (Guilloume) de Lille (Lisle) şehirden ayrılarak II. Leon'un yanına gittiler ve onun hizmetine girdiler⁸⁴.

Trablus Kontu'nun Antakya'da yerleşmesi üzerine, yeğeni Raymond-Rupen'in hukukî hakkını geri almak üzere II. Leon'un faaliyete geçtiği görülüyor.

Bagras kalesi meselesinden dolayı Templier Şövalyeleri ile arası açık olan II. Leon, Hospitaller ile işbirliği halinde iken, Trablus Kontu IV. Bohemund ise Selçuklular ve Halep hâkimi Melik ez-Zâhir'den yardım alabilecek durumda idi. Ancak duruma müdahale eden Papa Innocentius (1198 - 1216), Sofred de St. Praxedis ve Pierre de St. Marcel isimli iki din adamını ayrı ayrı bu meselenin halli için bölgeye gönderdi. II. Leon, saygılarını bildiren mektupları Papa'ya gönderirken, IV. Bohemund vasallık

⁸⁴ Simpat, s. 74; Abû'l - Farac, II, s. 498; Savvides, a.g.e., s. 145; Runciman, a.g.e., III, ss. 86 - 88; Cahen, La Syrie, s. 590, 593.

hukukunu ilgilendiren bu konuya, Papa'nın müdahale etmesine karşı çıkıyordu. II. Leon 1203 yılında Papa'ya gönderdiği mektupta, Ermeni kilisesi'nin doğrudan doğruya Roma'nın kontrolüne alınmasını isteyip, Papa'nın desteğini kazanmaya çalışırken⁸⁵, IV. Bohemund 1204'te hakimi bulunduğu Trablus Kontluğu'ndaki isyanı bastırmakla meşgul olmak zorunda kaldı. IV. Bohemund isyanı bastırmakla uğraşırken, II. Leon Antakya'yı kuşattı. Ancak, Haleb hâkiminin gönderdiği birliğin IV. Bohemund'a yardıma gelmesi üzerine geri çekilmek zorunda kaldı⁸⁶.

Ermeni Kralı'nın, Roma'nın yardımını talep etmesi ve Papa'nın II. Leon ile olan iyi münasebetlerin gelişmesine önem vermesi, IV. Bohemund'un Bizans İmparatoru'na yönelmesine sebep oldu. III. Bohemund'un ölümünden sonra II. Leon taraftarlarına katılan Antakya patriği Pierre'yi 1206 yılında azlederek onun yerine Bizanslı patrik II. Symeon'u getiren IV. Bohemund, şehrin Ermeniler'den nefret eden ahalisince desteklendi⁸⁷.

1208 yılında Antakya'nın çevresindeki arazileri yağmalayan II. Leon'a karşı Selçuklular'ı yardıma çağırarak, Ermeni kralının bu tehdidinden kurtulan IV. Bohemund'un, Pierre de Lochedio adındaki bir Latin patriğini Antakya'da kabule hazır olduğunu bildirmesi üzerine⁸⁸, bu defa Ermeni Kralı İznik'deki Bizans İmparatoru ile ittifak yoluna gitti. Bu maksatla Antakya'nın Bizanslı patriği Symeon'u gayet dostane bir şekilde kabul edecek Latin Kilisesi'nin Çukurova'daki arazisinin büyük bir kısmını Rumlara terketti. II. Leon 1210'dan itibaren vergi ve 400 şövalye vermek şartıyla Silifke başta olmak üzere bazı kaleleri, Alman şövalye tarikatına bağışlayarak, Kıbrıs Kralı I. Hugue'un dostluğunu kazanmaya çalıştı⁸⁹. Esasen gerek Kıbrıs Kralı'nın ve gerekse Ermeni Kralı'nın VI. Heinrich'den krallık tacı almakla, onun egemenliğini ortaklaşa kabul etmeleri, II. Leon ile I.

⁸⁵ Runciman'a göre II. Leon'un Papa'ya gönderdiği mektup 1203 yılında (bkz. a.g.e., s. 120), Victor Langlois'e göre 1 Ekim 1205 tarihindir (bkz. *Le trésor des chartes d'Arménie ou Cartulaire de la Chancellerie Royales des Roupéniens*, Venise 1863, s. 78).

⁸⁶ Runciman, a.g.e., III, s. 119 - 120; Cahen, *La Syrie*, ss. 600 - 615.

⁸⁷ Runciman, a.g.e., III, s. 120 - 121; Cahen, *La Syrie*, ss. 606, 612.

⁸⁸ Ermeni Kralı Selçuklu akınlarına karşı Bizans İmparatoru Laskaris ile ittifakı gerekli görüyordu (bkz. Savvides, a.g.e., s. 94).

⁸⁹ Runciman, a.g.e., III, s. 122; Cahen, *La Syrie*, ss. 615 - 619; Langlois, a.g.e., s. 75.

Hugue'un daha yakın ilişkiler içerisine girmelerine fırsat vermiştir. Nitekim II. Leon, I. Hugue'nin kızkardeşi Sibyll ile 1210 yılında evlendi⁹⁰.

Roma ile iyi münasebetlerini Bizans lehine değiştirip, Papalık ile arası açılan II. Leon, Kudüs patriği Raoul'un tavassutu ile tekrar Roma ile anlaşma yollarını aradı. Papa onu yeni Haçlı seferine yardım etmesi şartıyla affedeceğini bir mektup ile bildirdi⁹¹. Ancak kızı Rita (Stephanie)'yı Kudüs kralı Jean de Brienne ile evlendiren II. Leon, onunla olan ittifakını perçinleyip Bizanslı patrik Pierre'in de yardımıyla, IV. Bohemund'un Trablus'da bulunduğu bir sırada Antakya'yı ele geçirmeyi başardı (1216)⁹². Şehrin ileri gelenlerini büyük mükafaatlar vaad ederek elde eden II. Leon, Antakya'nın kapılarının Ermeni askerlerine açılmasını sağladı. IV. Bohemund'a bağlı askerlerin de teslim olmasıyla şehri kolayca ele geçirdi. Ahalinin Raymond-Rupen'e sadakat yemini etmesini ve onun burada hükümdarlığının tanınmasını sağladı⁹³.

Antakya hükümdarlığı için yapılan veraset mücadelesini böylece kazanmış olan Ermeni kralı II. Leon, Bagras kalesini Templier Şövalyeleri'ne ve daha önce Rumlar'a terkettiği Latin Kilisesi'nin Çukurova'daki arazisini de eski sahiplerine terketti⁹⁴.

⁹⁰ Savvides, a.g.e., s. 118.

⁹¹ Papa II. Leon'a gönderdiği mektupta, "siz Haçlı seferinin yerli şefisiniz, bunun için sizi kral yaptık. Yanlış fikirlere sapmayın, bu tacın asla sizin olduğunu zannetmeyin. Memleketinize verdiğimiz görevin, 'Ermeni kralı - Ermeni Krallığı' size milli bir gelenek olarak kalacağını asla zannetmeyin, bu hareketin Ermeni milletiyle ilgisi yoktur. Bu şekilde sizi ve halkınızı Haçlılar için, Haçlılar nezdinde görevlendiriyoruz. Haçlılara yardım ediniz, Haçlıların öncüsü, bekçisi, kapıcısıdır, size verilen bu rolü benimseyiniz, role giriniz sonuna kadar rolü muhafaza ediniz." demek suretiyle, Ermeni Krallığı'nın devamının Haçlılara yapılacak yardım ile mümkün olduğunu ifade etmektedir. Kaşgarlı, **Ermeni Baronluğu**, s. 60.

⁹² Abû'l - Farac, II, s. 498.

⁹³ **Simpat**, s. 77; **Abû'l - Farac**, II, s. 498; **Urfalı Vahram**, s. 16 - 17; Nersessian, "The Kingdom", H.C., II, s. 650; **Runciman**, a.g.e., III, s. 122 - 123. **Abû'l - Farac**, Raymond-Rupen'in Antakya tahtına çıktıktan bir süre sonra Kilikya'ya da hakim olmak istediğini, bu yüzden II. Leon'a karşı suikast düzenlediğini, ancak Templier Şövalyeleri'nin uyarısıyla Ermeni Kralı'nın bu tehlikeden kurtulduğunu kaydediyor (bkz. s. 498).

⁹⁴ **Runciman**, a.g.e., III, s. 123.

İ. Kral II. Leon'un Ölümü (1219) ve Hetumlular'ın İşbaşına Gelmesi (1226)

Erkek çocuğu olmayan Kral II. Leon, geride birisi Stephanie (Kral Jean de Brienne'nin karısı) ve diğeri dört yaşındaki Isabella olmak üzere iki kız evlad bırakarak 1219 yılında öldü. Vefatından önce tahtını Raymond-Rupen'e vaad eden Kral II. Leon, ölüm döşeginde bu fikrinden vazgeçerek dört yaşındaki kızı Isabella'yı kendine varise tayin etti ve onu Bagras hakimi Sir Adam'ın vesayeti altına koyarak, ona Isabella büyüdüğünde, Hungar Kralının oğluna -Ermeni inançlarına göre vaftiz ettirdikten sonra- nikahlamasını vasiyet etti ve bu vasiyetini yerine getireceğine dair ona yemin ettirdi. Krallığın varidatını bir müddet elinde tutan Sir Adam, aslen Rum olduğu için, Rumların Ermeniler'e karşı duydukları nefretin sonucu olarak, hakimiyeti kendi eline almak üzere hilekarlık yapmayı düşünüyordu. Ancak o, kısa bir süre sonra Hospital Şövalyeleri'nin tahrik ve teşviki ile İsmaililer tarafından Sis şehrindeki Mar Sawma oğlunun kilisesine giden dar yol üzerinde öldürüldü. Sir Adam'ın Isabella'nın naibi olarak halefi, Hetumlular'dan Konstantin oldu⁹⁵.

Diğer taraftan, Kilikya Ermeni Krallığı tahtına karısının veya oğlunun geçmesi hususundaki iddiasını. Papa III. Honorius (1216-1227)'e kabul ettirebilen II. Leon'un damadı Jean de Brienne, karısının ve oğlunun ölümü üzerine veraset hakkını kaybedince, Papa kilisenin bu husustaki desteğini Şakad hakimi Baron Bihram'ın yardımı sayesinde, Çukurova'da yerleşen Raymond-Rupen'e verdi⁹⁶. Ancak, Raymond-Rupen ile Bihram, Misis'i kuşattıkları bir sırada, Isabella'nın yeni naibi Konstantin'in saldırısıyla karşılaştılar. Bihram ve Raymond-Rupen kaçarak Tarsus'a sığındılar. Fakat Konstantin, (Alis de dahil olmak üzere) hepsini burada yakaladı ve

⁹⁵ Abû'l - Farac, II, s. 405; Süryani Mihail, II, s. 294; Runciman, a.g.e., III, s. 151.

⁹⁶ Abû'l - Farac, II, s. 510; Runciman, a.g.e., III, s. 150; Antakya'nın IV. Bohemund tarafından tekrar ele geçirilmesinden sonra, Kilikya'ya gitmek üzere gemi ile Korykos limanına hareket eden Raymond-Rupen, burada Şakad hakimi Baron Bihram'ın beklenmedik bir teklifiyle, annesi olan Alis ile evlenme isteğiyle karşılaştı. Talebinin yerine getirilmemesi halinde kendilerini öldüreceğini söylemesi üzerine, teklifi kabul etmek zorunda kalan Alis ve oğlu, izdivactan sonra Bihram'ın büyük hürmetine mazhar oldular. Onlar, Bihram'ın yardımı sayesinde Tarsus ve Adana'yı ele geçirmeye muvaffak oldular (bkz. Abû'l - Farac, II, s. 510).

hayatlarına son verdi⁹⁷. Böylece rakiplerinin ortadan kalkmasıyla Isabella, tahtın tek varisi oldu.

Meseleye bir çözüm getirmek isteyen Ermeni ileri gelenleri Isabella'yı Antakya Prensi IV. Bohemund'un dördüncü oğlu Philippe ile evlendirmeye karar verdiler. 1223'de IV. Bohemund'a haber göndererek, Ermeni adetlerine göre hareket etmek, Ermeni mezhebini kabul etmek, herkesin hakkına (imtiyazlarına) hürmet ve riayet şartlarıyla izdivacı gerçekleştirmek istediklerini bildirdiler. Papalığın daha önce kendisini afaroz etmesinden doğan kızgınlığın da etkisiyle, oğlunun Ermeni mezhebini kabul şartı dahil bütün istekleri kabul eden IV. Bohemund, evliliğe razı oldu ve oğlunu Kilikya'ya gönderdi (1223). Isabella ile evlenerek Ermeni krallığı tahtına oturan Philippe, kısa süre sonra evlilik şartlarını unuttu, Ermeni mezhebini terketti, bütün Ermeni şeflerini tard edip onların yerine Frankları getirmeye teşebbüs etti ve krallık hazinesini babasının memleketi Antakya'ya gönderdi. Her fırsatta Ermeniler'e hakaret etmeye, onları, falhe (asker) diyeceğine fellah (çiftçi) diyerek, aşağılamaya çalışıyor, Ermeniler'in kendisi ile birlikte aynı sofrada yemek yemelerine müsaade etmiyor, kendisi ile görüşmek isteyen Ermenileri de çoğu zaman huzuruna kabul etmiyordu⁹⁸.

Philippe'in bu davranışlarına tahammül edemez hale gelen ve tahta oturttuklarına pişman olan Ermeniler neticede Franklar'ın, ülkelerini tümüyle istila etmelerinden de endişe ederek toplanıp, Philippe'den kurtulmanın çarelerini aramaya başladılar ve nihayet Konstantin'e müracaat ederek yardımını talep ettiler. Konstantin, samimiyetlerini anlamak için onlara yemin ettirdikten sonra bir takım keşşaf ve avcılarını hazırlayarak, Philippe'i ele geçirmek üzere harekete geçti. Philippe, Telhamdun'da bulunduğu bir sırada geceleyin ansızın baskına uğratılarak yakalandı (1224). Zincire vurularak Sis'e getirildi ve burada hapsedildi⁹⁹.

Oğlunun yakalanarak hapsedildiğini haber alan IV. Bohemund, Ermeniler'e elçiler göndererek onun serbest bırakılmasını, hatta tekrar tahta

⁹⁷ Abû'l - Farac, II, s. 510, Urfalı Vahram, s.19, Runciman, a.g.e., III, s. 150.

⁹⁸ Simpat, s. 82; Süryani Mihail, II, s. 294; Abû'l - Farac, II, s. 510.

⁹⁹ Simpat, s. 82 - 83; Süryani Mihail, II, s. 294; Vardan, s. 221 - 222; Abû'l - Farac, II, s. 510 - 511; Runciman, a.g.e., III, s. 151; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, XII, s. 464-465, Türk. ter. s. 426 - 427. İbnü'l-Esir, hadiseyi 1226 (H. 623) yılı olayları içinde anlatıyor.

oturtulmasını istedi. Ancak Ermeniler onun bu taleplerine kulak asmadılar. Bunun üzerine Ermeniler'e savaş açmak hususunda Roma'ya müracaat eden ve savaş için izin isteyen IV. Bohemund, Papa'nın red cevabı ile karşılaştı. Papa III. Honorius Ermenilere saldırma hususunda izin vermediği gibi onun bu düşünceden kesinlikle vazgeçmesini istedi ve gönderdiği haberde "Ermeniler bizim dinimize mensup bir millettir, onun için bunlara saldırma kesinlikle dinen uygun değildir" diyerek Antakya Prensi'nin isteğini geri çevirdi¹⁰⁰.

Ancak IV. Bohemund, Papa'nın bu emrine muhalefet ederek, Ermenilere saldırma hususunda Türkiye Selçukluları Sultanı Alaeddin Keykubat ile anlaşma sağladı. Her iki taraf saldırı hususunda görüş birliğine varınca Antakya Prensi, kalabalık bir ordu hazırlayıp Ermeniler üzerine sefer hazırlığına girişti. Bu sırada Papa'nın emri üzerine Templier ve Hospital Şövalyeleri'nin muhalefetiyle karşılaştı. Bu şövalyelerin dışındaki Frank gruplarını kendi saflarına çekmeyi başaran IV. Bohemund Ermeniler üzerine saldırıya geçti. Ancak, bölgenin son derece sarp tepelerden, aşılmaz geçitlerden ve engebeli araziden meydana gelmesinden dolayı arzu ettiği neticeyi alamadı¹⁰¹. Aynı yıl Türkiye Selçuklu Sultanı'nın ordusu da Kilikya'ya girdi¹⁰².

Antakya Prensi'nin Ermeniler üzerine saldırıya geçtiğini haber alan Papa, Filistin ve Suriye'de bulunan Haçlılara haber göndererek, Prensi afaroz ettiğini bildirince IV. Bohemund, papaya gönderdiği mektupta, Ermenilerin, oğlu Philippe'i esir olarak tuttuklarını, hapisten salmadıkları takdirde onlarla savaşma hususunda izin istedi. Papa bu defa, Ermenilere haber göndererek derhal bu prensin serbest bırakılmasını ve tekrar krallık makamına getirilmesini istedi. Aksi takdirde Antakya Haçlıları'nın Ermeni ülkesine saldırma talebine olumlu cevap vereceğini bildirdi¹⁰³.

Ancak Ermeniler, Roma'dan gelen bu mektuba rağmen prensi serbest bırakmadılar. Bu durum karşısında savaştan başka çare göremeyen Antakya

¹⁰⁰ Runciman, a.g.e., III, s. 151.

¹⁰¹ İbnü'l-Esir, el-Kâmil, XII, s. 465, Türk. ter. s. 427.

¹⁰² Konu ilgili olarak bkz. Kilikya Ermeni Krallığı - Türkiye Selçukluları Münasebetleri bölümü, ss. 55-58.

¹⁰³ Abû'l - Farac, II, s. 511; Runciman, a.g.e., III, s. 151.

Prensi ordularını tekrar Ermeni diyarına yöneltirken, Ermeniler de Halep hâkimi Şehabeddin Atabeg'e müracaat ederek yardım istediler. Şehabeddin Atabeg, bu çağrıya asker ve silah yardımında bulunarak cevap verdi. IV. Bohemund'un bu seferinin de akıbeti, öncekinden farklı olmadı ve geri dönmek zorunda kaldı¹⁰⁴.

Bu hadiselerden sonra Konstantin, Antakya Prensi'ne haber göndererek oğlunu almak üzere Çukurova'ya gelmesini istedi. IV. Bohemund Telhamdun'a ulaştığında oğlunun zehirlenerek öldürüldüğü haberi kendisine verildi¹⁰⁵.

Philippe'in ölümünü haber alan kraliçe Isabella, Silifke'ye gelerek Hospital Şövalyeyeri'ne sığındı. Kraliçe, Konstantin tarafından zorla Tarsus'a getirilinceye kadar burada yaşadı. Konstantin, patrik Mar İgnatus ile Ermenilerin katolikosu Mar Konstantinus'a Isabella hakkında haber göndererek, Silifke'den gelip sulh yapmasını ve Hristiyan cemaati memnun edecek bir işin başarılmasını istedi. Bu iki din adamı Konstantin'in isteği üzerine Isabella'nın yanına giderek durumu arz ettiler. Fakat bunlar Kraliçeyi ikna etmek bir yana, tahkir ve harakete uğrayarak geri dönmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine, Konstantin bizzat harekete geçerek Silifke önlerine geldi. Franklar'dan (Hospitalier) Kraliçeyi kendisine teslim etmelerini istedi. Ancak Hospitaller, "Evlerimiz ve kalelerimiz Hristiyanlar için bir sığınaktır. Bize iltica eden bir kadını, bir kraliçeyi teslim edemeyiz" şeklinde cevap verdiler. Bu durum karşısında Konstantin kaleyi içinde bulunan herşey ile birlikte altın mukabilinde satın aldı. Böylece kraliçeyi ele geçirmiş, Hospitaller de kendilerine sığınan bir kadını, düşmanına teslim etme alçaklığından kurtulmuş oldu¹⁰⁶.

Konstantin, Silifke'yi ele geçirdikten sonra Isabella'yı zorla Tarsus'a götürdü. Burada patrikler, piskoposlar ve papazlar toplanarak Isabella'ya Konstantin'in oğlu Hetum ile birlikte taç giydirdiler. Hetum, Ermeni ileri gelenlerince 14 Haziran 1226'da Kilikya Kralı ilan olundu. Kraliçe, 10 yıl

¹⁰⁴ İbnü'l-Esir, el-Kâmil, XI, s. 465-466, Türk. ter. s. 427 - 428.

¹⁰⁵ Abû'l - Farac, II, s. 511; Runciman, a.g.e., III, s. 151.

¹⁰⁶ Abû'l - Farac, II, s. 512 - 521; Simpat, s.85.

boyunca Kral'ın kendisine yaklaşmasına müsaade etmedi, fakat sonunda onunla barıştı ve ona evladlar verdi¹⁰⁷.

Böylece Kilikya Ermeni krallığında hakimiyet Rupenliler'den Hetumlular'a geçmiş oldu.

J. Hetumlular ve Haçlılar (1226 - 1318)

Daha önce de temas edildiği gibi, Kilikya Ermeni Krallığı'nda hakimiyetin Hetumlular sülalesine geçmesi, I. Hetum'un 1226'da Krallık tahtına oturmasıyla başlar. I. Hetum, krallığın idaresini eline aldığı sırada II. Leon'un ölümünden sonra yaşanan taht kavgalarından dolayı Antakya Prensiği ile Kilikya Ermeni Krallığı'nın ilişkileri iyi değildi. Ermeniler'in münasebetleri, artık daha ziyade Kıbrıs'taki Haçlı krallığı ile olacaktır. İngiltere Kralı I. Richard'ın 1191'de, Bizans'a tabi olan Isaakios Komnenos'un elinden alıp Templier şövalyelerine sattığı ve onların da Guido de Lusignan'a devrettikleri Kıbrıs'ta, bu sonucusu tarafından kurulan krallık, Hristiyanlar için esaslı bir istinat noktası teşkil ediyordu¹⁰⁸.

Kıbrıs'taki bu Haçlı krallığında, soylular arasında zaman zaman yapılan savaşlarda taraflar I. Hetum'a elçi göndererek yardım istiyorlardı. Ermeni Kralı'nın, onlara herhangi bir askerî yardımda bulunduğu görülüyor. Ancak I. Hetum, bu Haçlı krallığı ile kız alıp vererek akrabalık tesis etme yoluna gitmiştir. Nitekim 1237 yılında I. Hetum'un kızkardeşi Stephanie ile Kıbrıs Kralı I. Henry'nin evlendiği görülür¹⁰⁹.

1243 yılında Köseadağ'da Türkiye Selçuklularını mağlup eden Moğollara tabi olan I. Hetum, onların Hristiyanlara olan teveccühünden cesaretlenerek, Doğu Hristiyanlığının kurtuluşunu bir Haçlı-Moğol ittifakında görmüştü. I. Hetum bu yolda gerek Papalık ve gerekse Haçlı prenslikleri nezdinde teşebbüslerde bulundu. Kızkardeşi Maria'yı Yafa kontu John of

¹⁰⁷ Abû'l - Farac, II, s. 522; Simpat, s. 93; Süryani Mihail, II, s. 294; Vardan, s. 222; Runciman, a.g.e., III, s. 152.

¹⁰⁸ Besim Darkot, "Kıbrıs", İslam Ansiklopedisi, VI, İstanbul 1988, s. 673; Runciman, a.g.e., III, s. 40.

¹⁰⁹ Runciman, a.g.e., III, s. 200.

Ibelin ile; kızları Sibyll'i Antakya prensi VI. Bohemund, Euphemia'yı Sidon Kontu Julian ve Maria'yı Balduin'in oğlu Guy of Ibelin ile evlendirerek bir hanedan ittifakı oluşturmak istemiştir¹¹⁰. I. Hetum'un Moğollar ile ittifak çağrısına Antakya Prensi III. Bohemund dışında olumlu cevap veren olmadı¹¹¹. 1219 - 1225 yılları arasındaki taht kavgalarından beri arası açık olan Antakya Kontluğu ile Kilikya Ermeni Krallığı'nın ilişkileri, 1253 yılında I. Hetum'un kızı Sbylle ile VI. Bohemund'un evlenmesiyle düzelmiş¹¹² ve VI. Bohemund bir dereceye kadar I. Hetum'un vasali olmuştu¹¹³. Nitekim VI. Bohemund, 1260'da Kılboğa Şam'a girdiğinde I. Hetum ile birlikte Moğol ordusuyla beraber idi¹¹⁴.

¹¹⁰ David Marshall Lang , **Armenia Cradle of Civilization**, London 1970, s. 207.

¹¹¹ Nersessian, "The Kingdom", H.C., II, s. 653. 1248 yılında I. Hetum'un elçisi sıfatıyla Moğol Han'ının katına giden Simpat, Semerkand'dan, eniştesi olan Kıbrıs Kralı I. Henry'ye bir mektup yazmıştır. Bu mektubun, I. Hetum'un Haçlı-Moğol ittifakı gayretlerinin bir parçası olduğunu düşünerek konuyla ilgili kısmını aynen vermeyi uygun buluyoruz:

"... Kıbrıs Kralı olan haşmetlü ve kudretlü Henry Efendimiz ile azize hemşiresi Kraliçe Enmelin'e ve kardeşi asil Jehan de Hibelin'e Ermenistan konnestabl tarafından selam ve sevgi ithaf olunur.

Malumunuz olsun ki, Tanrı ve Hristiyanlık uğruna hareket ettikten sonra, tanrının lütfuyla sağ ve selim olarak Santuquvant (Semerkant) denilen şehre vasil oldum. Yolda bir çok yabancı memleketler gördüm. Hindistan'ı arkamıza bıraktık. Baudas Krallığı'nın içinden geçtik. Bu krallığın bütün topraklarını kaletmek için iki aylık bir zaman sarfettik. Tatarlar tarafından tahrip edilmiş bir çok şehirler gördük ki, bunların büyüklüğü ve malik oldukları zenginliği hikaye etmek imkan haricindedir.

Üç günlük genişliğinde olan bazı büyük şehirler ve Tatarların öldürmüş oldukları insanlara aid yüzden fazla kemik yığınlarını gördük. Allah'ın lütfuyla Tatarlar buralara gelmemiş ve putperestleri öldürmemiş olsalardı, görüldüğü veçhile, denizin beri kıyısında bulunan bütün yerleri tahrip etmiş olacaktı (...).

Biliniz ki, Tatarların nüfusu o kadar çoktur ki, onları birer birer saymak imkan haricindedir (...).

Keza, malumunuz olsun ki, Papa, Tatar hükümdarı Han'a, hakikaten Hristiyan olduğunu ve niçin halkı Hristiyanları imha etmek üzere ordu sevkettiğini anlamak için elçiler yollamıştır. Han, buna cevaben, Tanrımızın, kendi selefleri olan atalarına, fena insanları mahvetmek üzere asker sevk etmek emrini vermiş olduğunu söylemiştir. Papa'nın, onun hakikaten Hristiyan olup olmadığına dair sorduğu suale gelince; Han, buna 'Tanrı bilir' şeklinde cevap vermiştir. Han, ilaveten de 'Eğer Papa bunu anlamak istiyorsa, memleketime gelsin ve Tatarların ne olduklarını bizzat görsün ve anlasın' demiştir (Simpat, Ek, s. 1 - 3).

¹¹² Runciman, a.g.e., III, s. 237.

¹¹³ Chahin, a.g.e., s. 286.

¹¹⁴ Chahin, a.g.e., s. 287.

Moğolların Ayn-ı Calut'da mağlûp olmasından sonra Kilikya Ermenileri'nin talihi değişmiş, Memlûkler, Doğu Akdeniz sahillerinde bulunan Haçlı kontluklarını etkisiz hale getirmiş, Antakya Haçlı Prenslığı'ni de ortadan kaldırmıştı (1268)¹¹⁵. Bundan böyle sürekli Memlûk taarruzlarına maruz kalacak olan Kilikya Ermeni Krallığı'nda, karşılaşılan tehlikeden kurtulmaksızın Batı'nın desteğini arayanlar ve geleneklerine bağlı kalanlar olmak üzere iki grup ortaya çıktı. Bu durum iç karışıklıkları ve taht kavgalarını beraberinde getirdi¹¹⁶.

II. Hetum, Moğollar'la ittifakın bitmesinin ardından, Batı'nın yardımını sağlamak için Katolikos VIII. Grigor'un yardımıyla, Roma kilisesine yakınlaşmak için Ermeni kilisesinde ayinleri değiştirmeyi denedi. Karşılıklı görüşmeler sürerken Katolikos öldü. II. Hetum'dan sonra tahta geçen V. Leon selefinin politikasını devam ettirmek istedi fakat saltanatı kısa sürdü. 1307'de tahta çıkan Oşin yaptığı iki evlilik sayesinde hem Kıbrıs Kralı III. Hugh ve Napoli Kralı Robert, hem de II. Philip ile bağlantılar kurmuştu. Oşin, 1316'da Adana'daki bir konseyde, halkın öfkesiyle karşılaşmak pahasına seleflerinin takibettiği, Roma kilisesiyle uyum içinde olma politikasını benimsedi. Bu siyasetine ve Roma ile olan bağlantılarına rağmen, Papa XIII. John ve Fransa Kralı Philip de Valois'ye yaptığı yardım çağrıları cevapsız kaldı¹¹⁷. Ümit bağlanan Batı'dan da yardım gelmeyince Memlûklerin Kilikya'yı istilası kolaylaştı¹¹⁸.

¹¹⁵ Kâzım Yaşar Kopruman, "Mısır Memlûkleri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VI, İstanbul 1990, s. 468.

¹¹⁶ Lang, a.g.e., s. 208; Chahin, a.g.e., s. 290.

¹¹⁷ Chain, a.g.e., s. 290 - 291.

¹¹⁸ 1315'den sonraki Kilikya Ermeni Krallığı'nın, Kıbrıs Krallığı ve Avrupa ile olan münasebetleri, *Kilikya Ermeni Krallığı-Memlûkler bölümünde* ele alınmıştır.

IV. BÖLÜM

DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU'DA YAŞAYAN ERMENİLER'İN DURUMU

A. Urfa ve Çevresi

1. Haçlı Kontluğu Kuruluncaya Kadar Urfa

637 yılında Urfa'yı fetheden Araplar'ın hakimiyeti¹ Anadolu'ya Selçuklu akınları başladığı sırada da devam ediyordu. 1025 - 1026'ya kadar Benû Numeyr kabilesi reisi Utayr'a ait olan Urfa'yı, Ahmed b. Muhammed adındaki Utayr'ın naibi idare ediyordu. Utayr'ın Ahmed'i öldürtmesi üzerine ayaklanan Urfa halkı, Diyarbakır Mervanileri'nden Nasrüddevle'ye haber göndererek şehri kendisine teslim etmek istediklerini bildirdiler. O da, kumandanlarından Zengi'yi Urfa'yı teslim almakla görevlendirdi. Zengi'nin Urfa'ya yerleşmesinden sonra Utayr, Nasrüddevle'nin huzuruna çıkıp şehrin yarısının idaresini almayı başardı².

Utayr'ın Ahmed b. Muhammed'in oğlu tarafından öldürülmesi ve Zengi'nin ölümünden sonra Nasrüddevle, Urfa'nın bir burcunu Utayr'ın, diğer burcunu da Benû Numeyr kabilesinden Şıbl ed-Devle'nin oğluna verdi. Bu ikisi arasında cereyan eden hakimiyet mücadelesi neticesinde, Şıbl ed-Devle'nin oğlu öldürüldü. Bunun üzerine Nasrüddevle, Urfa'ya Salman (veya Seleme) adında bir Türk'ü vali olarak tayin etti³.

¹ Ernst Honigman, "Urfa", *İslam Ansiklopedisi*, XIII, İstanbul 1986, s. 54.

² İbnü'l-Esir, *el - Kâmil*, IX, s. 347-348, Türk ter. s. 268-269; Erdoğan Merçil, "Selçukluların Anadolu'ya Gelişlerinden Haçlı Seferlerinin Başlangıcına Kadar Urfa'nın Durumu", *Bellefen*, S. 203, Ağustos 1988, s. 461; Honigman, "Urfa", *İ.A.*, XIII, s. 54.

³ *Mateos*, s. 53; Merçil, "Selçukluların", *Bellefen*, S. 203, s. 462.

Nasrüddevle adına Urfa'yı idare eden Salman, Utayr'ın dul karısı tarafından baskı altında tutulduğundan şehri Sümeyyat'da oturan Bizanslı kumandan Georgios Maniakes'e 20.000 dinar ve dört köy karşılığında sattı (1030 - 1031)⁴.

Mateos, Anadolu'ya yapılan Türk akınlarının yoğunlaştığı yıllarda, Tuğrul Bey'in Urfa'yı ele geçirdiğini kaydediyor⁵. Dönemin diğer kaynaklarına aksetmeyen bu hadise, şayet Mateos'un dediği gibi ise, Tuğrul Bey kısa süre sonra Urfa'dan çekilmiş olmalıdır. Bundan sonra, Urfa'ya yapılan Türk saldırısının Salar-ı Horasan adındaki kumandanın idaresindeki Türk kuvvetlerince gerçekleştirildiği görülüyor (1065 - 1066)⁶.

1071 Malazgirt savaşının kazanıldığı yıllarda, Urfa'ya Tavadonos'un oğlu Leon hakimdi. Romanos Diogenes'in ölümünden sonra Maraş'tan Malatya'ya kadar olan bölgeye hakim olan Philaretos, 1077 - 1078 yılında, vaktiyle Gürcistan prensi küropalat Davit'in çadır muhafızı olan ve şimdi kendi hizmetinde bulunan Vasil adındaki kumandanını bir süvari birliği ile beraber Urfa üzerine gönderdi. Şehrin altı ay boyunca kuşatma altında kalması üzerine, ayaklanan halk, Leon'u öldürdü ve Urfa'yı Vasil'e teslim etti. Böylece Bizans'ın Urfa üzerindeki hakimiyeti bir süre için de olsa elinden alındı ve Ermeniler'e intikal etti⁷.

Urfa'yı idare eden Vasil 1083 yılında ölünce, şehrin ileri gelenleri vaktiyle Bizans tarafından Ani'ye vali tayin edilmiş olan Bagrat'ın oğlu Simpat'ı şehrin valisi yaptılar. Ancak kısa bir süre sonra şehirde hakimiyet mücadelesi başlayınca, şehrin ileri gelen ailelerinden biri olan Arçtonklardan İşhan, Philaretos'un yanına giderek onu Urfa'ya getirdi ve şehir Philaretos'a teslim edildi (23 Eylül 1083). Urfa'ya hâkim olan Philaretos, birkaç gün sonra, başta Simpat ve İşhan olmak üzere hakimiyet

⁴ Abû'l - Farac, I, s. 289; İbnü'l-Esir, el - Kâmil, IX, s. 413, Türk ter. s. 317 - 318; Merçil, "Selçukluların", Belleten, S. 203, s. 462.

⁵ Mateos, s. 57.

⁶ Mateos, ss. 125 - 127; M. H. Yinanç, Selçuklular Devri, s. 59; Mehmet Altay Köymen, Alp Arslan ve Zamanı, İstanbul 1972, s. 40-41; Ali Sevim, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, Ankara 1983, s. 21; Merçil, "Selçukluların", Belleten, S. 203, s. 463-464.

⁷ Mateos, s. 155; Kafesoğlu, Melikşah, s. 82; Runciman, a.g.e., I, s. 57; M. H. Yinanç, Selçuklular Devri, s. 121; Merçil, "Selçukluların", Belleten, S. 203, s. 468.

mücadelesine katılanları, taraftarlarıyla beraber tutuklattı, evlerini yıktırdı ve Urfa Ermenileri'ni memuriyetten tardı etti, Prens Arcuk'u işkencelerle öldürttü, diğerlerini de Maraş'a götürdü. İşhan ve kardeşi Todorik'in gözlerini çıkaran Philaretos, Maraş'a götürdüklerini de zincirle bağlı oldukları halde hapsetti⁸.

Philaretos, 1085 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın katına giderken, Barakamanos adında bir Bizanslıyı yerine vekil olarak Urfa'da bıraktı. Philaretos'un ayrılmasından sonra halk, onun ricalinden Barsama adında birisinin idaresinde ayaklandı, Barakamanos'u öldürdü ve Barsama'ya şehrin hâkimi olarak itaat etti⁹.

Sultan Melikşah Musul'dan ayrıldıktan sonra (Ekim - Kasım 1086) Urfa halkından bir grup gelerek şehri ona teslim etmek istediklerini bildirdiler. Sultan da oraya bir Amid tayin etti. Fakat bu Amid'in katı ve sert davranışları nedeniyle halk isyan etti ve şehri Melikşah'a teslim eden Ermenileri tutukladı, Amid'i de şehirden kovdu. Bunun üzerine Melikşah, Bozan kumandasında bir orduyu Urfa üzerine gönderdi. Urfa önünde karargah kuran Bozan şehri üç ay boyunca muhasara altında tuttu ve şiddetli hücumlarına devam etti. Hiç bir yerden yardım göremeyen şehir halkı son derece meyus bir durum içinde kaldı. Bunun üzerine halk, isyan ederek Barsama'ya karşı yüdürü. Onlara karşı koyamayacak durumda olan Barsama tehlikeden kurtulmak için Bozan'a sığınmaya karar verdi. Kendisini surdan aşağıya attı. Ağır bir şekilde yaralanan Barsama'nın omurga kemiği kırıldı. Onu alıp Bozan'ın yanına götürdüler, fakat o bir kaç gün sonra öldü. Şehrin ileri gelenleri, Bozan'ın yanına gidip Urfa'yı ona teslim etti (Mart - Nisan 1087)¹⁰. Mateos, şehrin Türkler tarafından fethinden sonra "Urfa şehri ile bütün havalisi, tam asayışe kavuştu ve şehir sevinç içine düştü" demektedir¹¹. Melikşah, gösterdiği bu başarıdan sonra Urfa'yı Bozan'a verdi, Bozan da şehrin idaresini Sâlâr Huluh adlı bir kumandana bıraktı¹².

⁸ Mateos, s. 160-161; Honigman, a.g.e., ss. 141 - 143; M. H. Yinanç, *Selçuklular Devri*, s. 113 - 114; Merçil, "Selçukluların", *Bellekten*, S. 203, s. 469.

⁹ Mateos, s. 170 - 171; Merçil, "Selçukluların", *Bellekten*, S. 203, s. 469.

¹⁰ Mateos, s. 173; Sıbt, *Mir'at*, s. 241; Kafesoğlu, *Melikşah*, s. 91, 93; Honigman, a.g.e., ss. 142 - 143; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, 3.b., İstanbul 1980, s. 207; Merçil, "Selçukluların", *Bellekten*, S. 203, s. 470.

¹¹ Mateos, s. 173.

¹² Mateos, s. 173; Honigman, a.g.e., s. 143.

Suriye Selçukluları Meliki Tutuş, Melikşah'ın ölümünden sonra giriştiği taht mücadelesinde kendisini desteklemeyen Bozan'ı ortadan kaldırdıktan, Urfa ve Harran'ı teslim aldıktan sonra (1094), Urfa'nın idaresini Ermeni Toros'a verdi¹³.

Tutuş'un Berkiyaruk ile giriştiği taht mücadelesinde hayatını kaybetmesi üzerine Toros, Türk idaresinden kurtulmak için teşebbüse geçti. O, önce şehrin surunu iç kaleden başlayarak tekrar inşa etmeye başladı ve böylelikle şehrin bir kısmını surla tahkim etti. Türk muhafızların bulunduğu ve Tutuş tarafından yerleştirilmiş bir Ermeni müfrezesinin bulunduğu Maniag (Maniarè) isimli iç kalenin tahkim edilip şehrin iç kaleden ayrıldığını gören Sipehsalar ünvanlı Türk kumandan, civardaki emirlere mektup yazarak Toros'un, şehrin deniz kapısından St. Toros kilisesine kadar surla tahkim ettiğini, yirmi beş kule inşa eylediğini, iç kaleyi zapt ettiğini ve Urfa'ya tamamen hakim olduğunu bildirdi¹⁴. Bu haber üzerine önce Artukoğlu Sökmen ve Samsat emiri Balduk, sonra da Halep Selçuklu Meliki Rıdvan ve Antakya hâkimi Yağısıyan Urfa üzerine yürüdüler. Fakat şehrin tekrar ele geçirilmesi mümkün olmadı¹⁵.

Türk askerlerinin çekilmesinden sonra, Tutuş'un iç kaleye yerleştirdiği Mikhitar, adamlarıyla birlikte görüş birliğine vardıldıktan sonra iç kaleyi Toros'a teslim etti. Böylelikle Toros, Urfa'ya tamamen hâkim oldu (1095)¹⁶.

Aynı yılda Toros, Kutalmışoğullarından Alp - İlek'i Urfa'ya davet etti. Toros, "düşmanlarından oç almak üzere" Urfa'yı ona teslim etti. Fakat, Alp - İlek'in kendisini öldürme niyetinde olduğunu hisseden Toros, Alp - İlek'e zehir içirerek öldürdü. Alp - İlek'in otuz üç gün süren hakimiyetinden sonra Urfa tekrar Toros'un idaresine geçti¹⁷.

¹³ Mateos, s. 182 - 183; İbnü'l-Esir, el - Kâmil, X, s. 232, Türk ter. s. 198; Sevim, Suriye, s. 149 - 150; Merçil, "Selçukluların", Belleten, S. 203, s. 471 - 472.

¹⁴ Mateos, s. 184; Merçil, "Selçukluların", Belleten, S. 203, s. 472.

¹⁵ Mateos, s. 185 - 186; İbnü'l-Adim, Bugyet, s. 88.

¹⁶ Mateos, s. 186; Merçil, "Selçukluların", Belleten, S. 203, s. 186.

¹⁷ Mateos, s. 186; Merçil, "Selçukluların", Belleten, S. 203, s. 473 - 474.

2. Urfa'nın Haçlılar'ın Eline Geçmesi

Haçlılar, İznik'i ele geçirdikten sonra Eskişehir, Konya, Kayseri ve Maraş üzerinden Antakya'ya doğru yol alırken, Tankred ve I. Baudouin, yollarını değiştirip kendilerine hakimiyet alanı olarak düşündükleri Kilikya'ya yönelmişti. Her iki Haçlı prensinin burada yaptıkları hakimiyet mücadelesinden sonra, galip gelmiş olmasına rağmen I. Baudouin güneydoğuya yöneldi. Bagrat adındaki Ermeninin tavsiyesi üzerine Türk hakimiyetinde bulunan Tell Başer'e yönelen I. Baudouin, burayı 1097 yılının sonuna doğru¹⁸ ele geçirdi. Tell Başer'in Hristiyan olan ahalisi, Haçlı hakimiyetini Türklere tercih ederek I. Baudouin'e gizlice haber gönderip anlaştıktan sonra Türk garnizonunu şehirden kovmuş ve Haçlılar burayı kolaylıkla zaptetmiştir¹⁹.

I. Baudouin, şehri ele geçirdikten sonra buradaki Hristiyan ahalinin reisi durumunda olan Fer adındaki kişi ile bir dostluk antlaşması yapıp, buraya kumandan tayin ettikten sonra şehirden ayrıldı²⁰.

1097 yılının sonlarına doğru Tell Başer'i ele geçiren I. Baudouin, buradan Ravendan'a hareket etti. Tell Başer'in sükutunu haber alan Ravendan kalesindeki Türklere burayı terk edip kaçtıklarından²¹, I. Baudouin burayı da kolaylıkla ele geçirdi. I. Baudouin, yerli ahalinin Nicusus adındaki reisi ile bir dostluk antlaşması²² yaptıktan sonra, İznik'den beri yanında bulunan ve kendisine bölge hakkında bilgiler vererek önemli yardımlarda bulunan Bagrat'ı şehre kumandan tayin etti²³.

Ravendan'a oğlunu vekil olarak bırakan²⁴ ve kendisi yine I. Baudouin'in yanında kalmaya devam eden Bagrat oğluna, I. Baudouin'in Fırat'ın batısında ele geçirdiği yerlerde kendi hakimiyetini kurmak istediğini

¹⁸ Demirkent, *Urfa (1098-1118)*; s. 15.

¹⁹ A. von Achen, I, s. 107; Ayrıca bkz. Fulcher, s. 89; Demirkent, *Urfa (1098-1118)*, s. 14.

²⁰ A. von Achen, I, s. 108 - 109.

²¹ A. von Achen, I, s. 107.

²² A. von Achen, I, s. 108.

²³ A. von Achen, I, s. 108.

²⁴ A. von Achen, I, s. 109.

gördüğünden ve gerekirse burayı bir sığınak olarak kullanmayı düşündüğünden²⁵, buraya Frank savaşı sokmamasını tembih etmiştir²⁶.

I. Baudouin'in yanında bulunan Bagrat, bir yandan kardeşi Kogh-Vasil ile temasa geçerken diğer yandan da Türkler ile irtibata geçmeye çalışıyordu. Onun bu tutumu Tell Başer kumandanı Fer ve Ravendan'da bulunan Nicusus tarafından I. Baudouin'e bildirilince Bagrat tutuklandı. Ravendan'a Haçlı askeri yerleştirmesi istendiğinde bunu kendisine yapılan işkenceye rağmen reddetti. Ancak I. Baudouin tarafından öldürülmesi emredilince, oğluna Fer vasıtasıyla bir mektup gönderip kalenin Haçlılara teslim edilmesini bildirdi. Bagrat, Haçlı karargahından kovulmasından sonra da Türklerle sığındı²⁷.

Ocak 1098 tarihinde Tell Başer'de bulunduğu bir sırada²⁸, Urfa'nın Bizans valisi Ermeni Toros, Pancrates adındaki bir elçisini, eşrafın baskısı üzerine, şehri Türklerle karşı savunmasını isteyen ve ona hükümette aynı hakları ve payı alacağını vaat²⁹ eden bir mektupla bu Haçlı komutanına gönderip onu Urfa'ya davet etti³⁰. Mezopotamya'dan gelen Türk saldırılarına karşı koruyucu kanat olması açısından çok önemli bir mevkiye bulunan Urfa'yı almak için ordusunu Tankred'e bırakarak altmış atlı ile hareket edip kendisini bir kurtarıcı olarak gören ve başlarına kısa sürede gelecek

²⁵ Demirkent, *Urfa (1098-1118)*, s. 17.

²⁶ A. von Achen, I, s. 109.

²⁷ A. von Achen, I, s. 109; *Tyrus*, s. 80; Runciman, *a.g.e.*, I, s. 157.

²⁸ Demirkent, *Urfa (1098-1118)*, s. 18.

²⁹ Ermeni ve Süryani kaynakları, Baudouin'in Türklerle karşı şehrin savunulması için davet edildiğini kaydederken (*Süryani Mihail*, II, s. 45; *Mateos*, s. 194; *Anonim Süryani*, s. 70.), Haçlı kaynakları Toros'un, Urfa'nın gelirlerini, vergilerini ve iktidarı paylaşmayı teklif ettiğini kaydediyorlar. (*Fulcher*, s. 91; *A. von Achen*, I, s.110); Ermeni ve Süryani kaynaklarında böyle bir kayda rastlanmıyor.

³⁰ *Fulcher*, s. 88; *Süryani Mihail* ve *Anonim Süryani*'de Antakya'nın Haçlıların eline geçmesinden sonra, halkın arzusu üzerine, Toros'un Urfa'yı Godefroi'a teslim etmek için mektup gönderdiği kaydediliyor (*Süryani Mihail*, II, s. 45; *Anonim Süryani*, s. 71). İbnü'l-Esir, halkın çoğunu Ermenilerin teşkil ettiği ve içinde az sayıda Müslümanın bulunduğu Urfa şehrinin halktan gelen davet üzerine Haçlılar tarafından işgal edildiğini kaydediyor (bkz. *el - Kâmil*, X, s. 324-325, Türk ter. s. 267). *A. von Achen*, Urfa piskoposu ile şehrin ileri gelenlerinden 12 kişilik bir heyetin I. Baudouin'i şehirlerine davet etmek üzere geldiklerini kaydediyor (I, s. 110). Modern Ermeni tarihçisi İskenderian'ın bahsettiği gibi, Toros'un yaşının geçkin olmasından dolayı şehri Türklerle karşı koruyamaması sebebiyle Frankları müttefik görüp davet etmesi, tarihi hakikat ile ilgili değildir (bkz. İskenderian, *a.g.e.*, s. 37).

felaketleri düşünemeyen halkın büyük sevinç gösterileri arasında 6 Şubat 1099'da şehre girdi³¹.

Kont'a başlangıçta büyük dostluk ve yakınlık gösteren küropalat Toros, ona kıymetli hediyeler takdim ettikten sonra aralarında ittifak aktettiler. Bu sırada Gerger Ermeni Prensi Konstantin de Urfa'ya geldi³².

Halkın I. Baudouin'e gösterdiği büyük ilgi Toros'da bir endişe uyandırdı. O bunu kendisi için bir tehlike olarak değerlendirirken, I. Baudouin de bölgede kuracağı hakimiyet için bir avantaj olarak gördü³³. Ancak I. Baudouin'in gerçekten yardım amacıyla gelip gelmediğini anlamak isteyen Toros³⁴, onu Urfa'ya gelmesinden birkaç gün sonra Ermeni askerlerinin de bulunduğu bir kuvvet ile Samsat'ın muhasarasına ve emir Balduk'a karşı savaşmaya gönderdi. Bu sırada I. Baudouin'in askerleri arasında bulunan Haçlı vakanüvisi Fulcherius Carnotensis, hareketlerinin Türkler tarafından haber alındığını, onların yollarda pusu kurduklarını ve bir Ermeni'nin hakim olduğu kalede iki gün saklanarak tuzaklardan kurtulduklarını kaydediyor. Aynı müellife göre, üçüncü gün, saklandıkları yerlerden çıkan Türkler, saldırıya geçerek, Haçlıları mağlup etmeyi başardılar³⁵. I. Baudouin'in kumanda ettiği bu Haçlı-Ermeni kuvvetleri mağlup oldu (Şubat 1098)³⁶. Müteakiben Gerger Ermeni Prensi Konstantin ve Kont I. Baudouin, Urfa'ya Toros'un yanına döndüler³⁷. I. Baudouin, Urfa'ya geldikten sonra, ahalinin nefretini kazanmış olan, Ortodoks kilisesine mensup Toros'a karşı bir komplo hazırlandı³⁸. Mateos'a göre kırk kişilik bir grup geceleyin I. Baudouin'in yanına giderek, Toros'u öldürüp şehri kendisine teslim etmek istediklerini bildirdiler. I. Baudouin, bu teklifi kabul etti; yapılacak hareketten Gerger

³¹ Işın Demirkent, "Urfa Haçlı Kontluğu Tarihine Bir Bakış (1098 - 1146)", *Bellekten*, S. 206, Ankara 1989, s. 168.

³² *Mateos*, s. 194.

³³ *Iskenderian, a.g.e.*, s. 39.

³⁴ *Iskenderian, a.g.e.*, s. 40.

³⁵ *Fulcher*, s. 90 - 91.

³⁶ *Mateos*, s. 194; *A. von Achen*, I, s. 112 - 113; Demirkent, *Urfa (1098-1118)*, ss. 30 - 32.

³⁷ *Fulcher*, s. 91; *Mateos*, s. 194; *A. von Achen*, I, s. 112 vd.; Demirkent, *Urfa (1098-1118)*, s. 31.

³⁸ *Anonim Süryani*'ye göre, komplonun sebebi, halkın Haçlıları çok sevmeleri değil, Toros'a karşı besledikleri nefret idi (s. 71).

Prensi Konstantin de haberdar edilerek, onun da birlikte hareket etmesi sağlandı³⁹.

Suikastı tertip edenler Mart 1098'de halkdan kalabalık bir grubu Toros'a karşı ayaklandılar⁴⁰ ve bir pazar günü ona sadık bulunan ileri gelenlerin evlerini yağma ettikten sonra şehrin yukarı kalesini ele geçirdiler. Ertesi gün de Toros'un bulunduğu alt kaleye⁴¹ hücum edilmesi üzerine son derece güç durumda kalan şehrin hakimi, isyancılara haber göndererek canına kıyılmayacağını yeminle temin ettikleri takdirde kaleyi ve şehri kendilerine vereceğini ve ailesiyle birlikte bütün mal varlığını Urfa'da bırakarak Malatya'ya gitmek istediğini bildirdi. I. Baudouin, Saints - Apo'tres kilisesinde Toros'a hiç bir fenalık yapmayacağına, aynı zamanda onun kendisine yazmış olduğu mektuptaki isteklerini aynen yerine getireceğine dair yemin etti. I. Baudouin'in, bütün din adamlarının tasdikine arzettiği bu yeminden sonra Toros, kaleyi bu Haçlı Kontu'na teslim etti⁴².

Kalenin teslim edilmesine rağmen, 29 Mart 1098'de halktan bir grup, ellerinde kılıç ve sopalar olduğu halde, Toros'un üzerine hücum edip onu surun üstünden galeyana gelmiş bulunan halkın içine attılar⁴³. Bu öfkeli kalabalık Toros'un üzerine atılıp kılıç darbeleriyle delik deşik ettikten sonra, feci bir şekilde öldürdüler ve ayaklarına bir ip bağlayarak şehrin sokaklarında sürüklediler. Bütün bunlardan sonra Urfa, I. Baudouin'e teslim edildi⁴⁴. I. Baudouin, 1144'de İmadeddin Zengi tarafından fethedilene kadar İslâm dünyasının içerisinde bir kama gibi duracak olan Urfa Haçlı Kontluğu'nu kurdu (1098).

³⁹ Mateos, ss. 194 - 195; İskenderian, a.g.e., s. 40 - 41.

⁴⁰ Anonim Süryani'ye göre, vahşi hayvanlar gibi öfkeden kudurmuş olan halkın birbirini coşturup tahrik etmesi sonucu, büyük bir kalabalık oluşmuş ve ayaklanmayı başlatmıştır (s. 71).

⁴¹ Anonim Süryani'ye göre, Toros kaleden aşağı inen bayırda kalabalığa rast geldiğinde, şehrin Doğu kapısında inşa ettirdiği kaleye kaçmıştır (s. 71).

⁴² Mateos, s. 195; Anonim Süryani, s. 71.

⁴³ Anonim Süryani'ye göre; Toros'un teslim olmasından sonra isyancılar yukarı çıkıp onu dövmüşler, bir iple bağlayıp üzerinde sadece peştemal olduğu halde şehre doğru bakan yüksek bir duvardan onu çıplak olarak halkın bulunduğu yere atmışlardır (s. 71).

⁴⁴ Mateos, s. 195; Anonim Süryani, s. 71.

3. I. Baudouin'in Urfa'daki Faaliyetleri

I. Baudouin, Kilikya ve Antakya dışında Ermenilerin en fazla bulunduğu Urfa'ya⁴⁵ hakim olduktan sonra ilk işi Urfa'nın tahkimatını kuvvetlendirmek ve Antakya önlerinde zor durumda bulunan Haçlı ordusuna yardım göndermek oldu. I. Baudouin, Tell Başer'den 50.000 Bizans altını tutmakta olan buğday, arpa, üzüm ve zeytinyağı gelirini Antakya'yı kuşatmakta olan ağabeyi Godefroi'ya tahsis etti (Mart - Nisan 1098)⁴⁶.

Berkiyaruk'un emriyle, Haçlı kuşatması altında bulunan Antakya'ya doğru yardım amacıyla, emrinde bulunan büyük bir orduyla hareket eden Kürboğa, doğrudan doğruya Antakya üzerine gideceği yerde Urfa bölgesine girdi, insanlarla ve hayvan sürüleriyle dolu olan bölgeyi yakıp yıktı, yağmaladı. Üç hafta boyunca (Mayıs 1098)⁴⁷ Urfa'yı kuşatarak zaman kaybetti. Şehrin düşürülemeyeceği anlaşıldığından tekrar Antakya'ya hareket edildi⁴⁸.

Antakya'nın, Haçlılar'ın eline düşmesinden sonra, Samsat'ın Türk hâkiminin⁴⁹ maneviyatı kırıldığından şehri I. Baudouin'e 10.000 Bizans altını karşılığında satmak istedi. Başlangıçta bu teklifi reddeden I. Baudouin, Türk beyinin Samsat'ı yakmak ve elinde bulunan Urfalı rehinelere öldürmekle tehdit etmesi üzerine, Urfalıların ricası üzerine kabul etmiştir. Böylece Samsat Haçlıların eline geçti (Haziran 1098)⁵⁰. Temmuz 1098 yılında Suruç'u da ele geçiren ve buraya Foucher de Chartre'i tayin eden⁵¹ Urfa hâkimi I. Baudouin, Urfa'nın 12 eşrafının⁵² tavsiyesi üzerine, bir Ermeni

⁴⁵ E. Rey, *Les Colonies Franques de Syrie Aux XII / e XIII / e Siècles*, Paris 1883, s. 84.

⁴⁶ A. von Achen, I, s. 175 - 176; Demirkent, *Urfa (1098-1118)*, s. 40.

⁴⁷ Demirkent, *Urfa (1098-1118)*, s. 44.

⁴⁸ Mateos, s. 196; Anonim Süryani, s. 71; A. von Achen, I, ss. 177 - 179; Fulcher, s. 101; Runciman, a.g.e., I, s. 177; Demirkent, *Urfa (1098-1118)*, s. 41 - 44.

⁴⁹ Samsat hakimi Balduk, Urfa önlerine geldiğinde Kürboğa'nın ordusuna katılmış ve yerine vekaleten bir Türk beyini bırakmıştı (Bkz. Demirkent, *Urfa (1098-1118)*, s. 51).

⁵⁰ A. von Achen, I, ss. 115 - 118; Anonim Süryani, s. 76, 78; Runciman, a.g.e., I, s. 160; Demirkent, *Urfa (1098-1118)*, ss. 44 - 50.

⁵¹ Demirkent, *Urfa (1098-1118)*, s. 55.

⁵² Eşraftan 12 kişinin oluşturduğu şehrin meseleleriyle ilgilenen bir heyet. Demirkent, *Urfa (1098-1118)*, s. 19 n. 77.

soylusunun kızıyla⁵³ evlendi. A. von Achen⁵⁴, bu hanımın babasının adının Taphnuz olduğunu, dağlarda bir çok kale ve müstahkem mevkie sahip bulunduğunu ve bütün mülklerinin yegane varisi olarak I. Baudouin'i kabul ettiğini yazıyor. Taphnuz'un Konstantin'in⁵⁵ kardeşi olduğunu kaydeden A. von Achen, Taphnuz'un I. Baudouin'e askerlerinin ücretini ödemesi ve ülkeyi Türk akınlarına karşı kuvvetle savunması için 60.000 Bizans altını vermeyi vaad etmiş, ancak bunun 7.000'ini ödemiştir.

I. Baudouin'in yaptığı bu evlilikten çocuğu olmadı. Karısını daha sonra terk ve onu Kudüs'teki St. Anne manastırına çekilmeye mecbur etti⁵⁶. Aralık 1098 yılında Urfa Ermenileri'nin I. Baudouin'e karşı başarısız bir suikast teşebbüsünde bulunduğu görülüyor.

Antakya ve diğer bölgelerden çok sayıda Haçlı'nın Urfa'ya gelmesi, I. Baudouin'in buradaki konumunu güçlendirmiş, başlangıçta Franklar'ın sayısının azlığından dolayı idarenin yüksek kademelerine tayin ettiği Ermeniler'i azlederek, onların yerine Franklar'ı getirmiştir.

Urfa Ermenileri, I. Baudouin'in artık kendilerine değer vermediğini, Haçlıların kendi üzerlerinde hakimiyet kurmaya başladıklarını gördüler ve böyle giderse yok edileceklerine inanmaya başladılar. Başlangıçta kurtarıcı olarak gördükleri I. Baudouin'i kendilerinden biri olan Toros'u öldürerek başa geçirdiklerine çok pişman oldular ve ondan kurtulmanın çarelerini aramaya başladılar, hatta Türklere elçiler gönderip yardım talebinde bulundular⁵⁷. Nihayet, I. Baudouin'i bir suikastle ortadan kaldırmaya ve Haçlıları şehirden sürüp çıkarmaya karar veren Ermeniler, bunun planlarını yapmak için sık sık gizli toplantılar yapmaya başladılar. Ancak aralarında I. Baudouin'e sadakatte bağlı Enzhu adında birisi yapılacak suikasti Konta haber verdi. I. Baudouin, bu haberi aldıktan hemen sonra bir Fransız birliği ile bütün

⁵³ Bu evlilik hadisesinin tek kaynağı A. von Achen, kızın adını belirtmiyor (Bkz. I, s. 124).

⁵⁴ A. von Achen, I, s. 124.

⁵⁵ Konstantin'in Taphnuz adında bir kardeşinin olduğu Ermeni kaynaklarında zikredilmiyor.

⁵⁶ Fulcher, s. 161 vd.; Tyrus, s. 228 vd. ve s. 255 vd.; Runciman, a.g.e., I, s. 160; Demirkent, Urfa (1098-1118), s. 58.

⁵⁷ Hadiseyi nakleden A. von Achen, Türklere elçiler gönderildiğini yazıyor. Fakat Türklerin tavrından bahsetmiyor (Bkz. I, ss. 242 - 247).

suikastçıları yakalattı, mallarını, servetlerini ve paralarını toplatıp sarayına taşıdı. I. Baudouin bu servetleri kendisine sadakatle bağlı bulunan insanlara dağıttı. Tutuklu bulunanlar, fidye karşılığında serbest bırakılmayı yalvarıp yakararak I. Baudouin'den rica ettiler. Hemen bütün servetini dağıtmış bulunan ve paraya ihtiyacı olan I. Baudouin, hareketin elebaşı olan iki kişi hariç, diğerlerini fidye karşılığı serbest bıraktı. Elebaşlarının gözlerine mil çektiren Kont, halk arasında suikasttan haberi olan bir çok kişinin de burunlarını, ellerini ve ayaklarını kestirip şehirden kovdu. Taphnuz adındaki kaynatası da damadının bu hareketlerini görünce, korkup ilk fırsatta müstahkem kalelerine kaçtı.

Serbest bırakılanlardan şehir eşrafının her birinden katırlar, atlar, gümüş ve altın kaplar, kıymetli ziynet eşyası dışında 20 ile 60 bin Bizans altını alan I. Baudouin hazinesini doldurdu⁵⁸.

I. Baudouin, Temmuz 1100'de Kudüs devletinin kurucusu olan ağabeyi dük Godefroi'un ölüm haberinin kendisine bildirilmesi ve onun yerini almak üzere Kudüs'e davet edilmesi üzerine, Antakya'da bulunan kuzeni II. Baudouin du Bourg'u Urfa'ya çağırdı. Şehri ona teslim edip halktan zorla altın ve gümüş büyük bir meblağ aldıktan sonra Ekim 1100'de Urfa'dan Kudüs'e hareket etti⁵⁹.

4. I. Baudouin'den Sonra Urfa ve Çevresinin Durumu

Ocak 1101 yılında Artukoğlu Sökmen, Suruc üzerine yürüyerek civar yerlere akınlarda bulundu. Ona karşı çıkan II. Baudouin ve Suruc Kontu Foucher mağlûp oldu. Türkler Frank askerlerini ve beraberinde bulunan Ermeni savaşçıları kılıçtan geçirdiler. Bu savaşta Foucher de öldürülenler arasındaydı. Urfa'ya dönen II. Baudouin buradan, asker toplamak için Antakya'ya gitti. Bu arada Türkler Suruc'a taarruza devam ediyordu. İç kaleye çekilen Suruc halkı kurtuluşu Türkler ile ittifakta buldu. II. Baudouin, topladığı askerlerle geri geldiğinde Türkler burayı terk etti. Ancak Suruc halkı

⁵⁸ A. von Achen, I, ss. 242 - 247; Tyrus, s. 159.

⁵⁹ A. von Achen, I, s. 30 vd.; Demirkent, Urfa (1098-1118), s. 70 - 71; Fulcher, s. 137; Tyrus, s. 232 vd.; Mateos, s. 203, 205.

II. Baudouin'e itaat etmeyince şehre hücum edip bütün ahaliyi kılıçtan geçirdi ve her tarafı yağmaladı. Bir çok insanı esir alarak Urfa'ya götürdü⁶⁰.

Urfa Kontu II. Baudouin ile Josselin, Cezire'de yeni mevkiiler elde etmek ve durumunu kuvvetlendirmek için, Urfa bölgesinin Bizans hakimiyetinde bulunduğu devrede bile (1032 - 1096) Müslümanlar'ın elinden çıkmamış olan Harran şehrine karşı yürüdüler. Antakya'ya haber gönderip I. Bohemund ve Tankred'i yardıma çağırdılar. Ermeni askerlerini de alıp büyük bir ordu teşkil ettiler. Şehri muhasara edip açlık ve susuzluğa maruz bıraktılar. Bu sırada Musul Emiri Çökürmüş ile Artukoğlu Sökmen Hristiyanlara karşı yürüdüler. Bunu haber alan Haçlılar, onları karşılamak üzere Avşud (Avazud) denilen şehirden iki günde alınabilecek yol mesafesinde uzaklaştılar. İki ordu karşılaştığında Türk ordusu galip geldi, 30.000 kadar Hristiyan telef oldu. Urfa Kontu ve Josselin esir edilip götürüldüler. I. Bohemund ve Tankred kurtulan askerleriyle Urfa'ya çekildi ve Tankred Urfa'nın hakimiyetini ele aldı⁶¹.

1104 yılının Mayıs - Haziran aylarında Çökürmüş'ün başarısız bir Urfa kuşatması vuku buldu⁶². Tankred, Ermenilerin sadakati ve savaşta gösterdikleri yararlılıklar sayesinde bu Türk saldırısına mukavemet edebildi⁶³.

Haçlıların, Türk taarruzları karşısında başarısız olmaya başlamasıyla birlikte, Antakya Kontu I. Bohemund, yardım almak gayesiyle Avrupa'ya dönerken yerine Tankred'i bıraktı. Tankred'den boşalan Urfa Kontluğunun yönetimini ise vekaleten Richard de Salerne üstlendi⁶⁴.

Malatya'nın fethinden sonra Urfa üzerine yürüyen Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan, şehre günlerce şiddetli hücumlarda bulunmasına rağmen ele geçirmeye muvaffak olamadı. Sultan'ın Urfa'yı kuşatması sırasında Harran'da

⁶⁰ Mateos, s. 206 - 207; Anonim Süryani, s. 76 vd.; İbnü'l Kalanisi, Zeyl, s. 138; İbnü'l-Esir, el - Kâmil, X, s. 325, Türk ter. s. 267; Demirkent, Urfa (1098-1118), ss. 77 - 80.

⁶¹ Mateos, s. 223 - 224; A. von Achen, I, s. 151 vd.; Tyrus, s. 253 vd.; Demirkent, Urfa (1098-1118), s. 99.

⁶² İbnü'l-Esir, el - Kâmil, X, s. 375, Türk ter. s. 304; A. von Achen, I, s. 151 vd.; Demirkent, Urfa (1098-1118), ss. 99 - 104.

⁶³ A. von Achen, I, s. 154 - 155; Runciman, a.g.e., II, s. 36.

⁶⁴ Demirkent, Urfa (1098-1118), s. 105.

bulunan Çökürmüş'ün adamları I. Kılıçarslan'a haber göndererek burayı kendisine teslim edeceklerini bildirdiler. Bunun üzerine Urfa'daki kuşatmayı kaldırıp Harran'a gelen Sultan, burada bir kaç gün kaldıktan sonra hastalandığı için Malatya'ya döndü (1106)⁶⁵.

Çavlı'nın elinde esir bulunan Urfa Kontu II. Baudouin, serbest bırakıldıktan sonra Antakya'ya gitti ve Urfa'nın idaresinin yine kendisine verilmesini talep etti. Ancak Tankred bunu kabul etmedi. Bunun üzerine II. Baudouin Antakya'dan ayrılıp Tell Başer'e geldi. O Tell Başer'de iken, Çavlı tarafından serbest bırakılan Josselin de oraya geldi. Antakya hakimi Tankred, II. Baudouin ve Josselin'in asker toplayıp kuvvetlenmelerine fırsat vermemek için hemen onların üzerine yürüdü. Fakat taraflar arasında ciddi bir vuruşma olmadan Tankred geri döndü. Tankred'in ayrılmasını müteakip II. Baudouin ve Josselin, Tankred'e ait bazı kalelere yağma akınlarında bulduktan sonra Haleb'in kuzeyindeki bazı kalelere, Keysun ve Raban'a sahip olan Kogh-Vasil'in yanına gittiler. Kogh-Vasil'den, 1.000 süvari ve 2.000 piyadeden oluşan bir yardım kuvveti aldıktan sonra Tankred'e karşı harekete geçtiler. Fakat taraflar daha savaşa tutuşmadan Antakya Patriği Bernhard de Valence'nin teşebbüsü ve I. Bohemund'un Avrupa'ya gitmesinden evvel, Tankred'e "eğer II. Baudouin esaretten kurtulursa Urfa'yı ona geri ver" dediğine şahitlik etmesi üzerine Tankred Urfa'yı II. Baudouin'e verdi (17 Eylül 1108)⁶⁶.

II. Baudouin Urfa'ya tekrar hakim olduktan sonra, Haleb Meliki Rıdvan ile Çavlı arasında Tell Başer yakınlarındaki savaşta, Tankred Rıdvan'ın, II. Baudouin de Çavlı'nın yanında yer almıştı (Eylül 1108)⁶⁷. Çavlı'nın mağlub olduğu haberinin Urfa'ya ulaşması üzerine, Mateos'un kaydına göre II. Baudouin'in de ölenler arasında olduğu zannedilmiş, Urfa'nın tekrar Tankred'in, dolayısıyla bir çok insanın telefataına sebep olan Richard de Salerne'nin eline düşeceğinden endişe edilerek bundan sonra ne yapılacağı hususunu görüşmek ve bir karara varmak üzere Urfa halkı Frank

⁶⁵ İbnü'l-Esir, el - Kâmil, X, s. 415, Türk ter. s. 333; Mateos, s. 23; İbnü'l Kalanisi, Zeyl, s. 150; Süryani Mihail, II, s. 51; Demirkent, Urfa (1098-1118), s. 109 - 110.

⁶⁶ İbnü'l-Esir, el - Kâmil, X, ss. 460-462, Türk ter. ss. 368 - 370; Demirkent, Urfa (1098-1118), s. 122.

⁶⁷ Geniş bilgi için bkz. Ali Sevim, "Haleb Selçuklu Melikliği Fahrü'l-Mülük Rıdvan Devri (Nisan 1095 - Aralık 1113)", Selçuklu Araştırmaları Dergisi, II, 1970, ss. 50 - 54.

başpiskoposunun nezdinde St. Hovannes (Aziz Ioannes) kilisesinde toplandılar ve ona "şefimizin kim olacağı belli oluncaya kadar sizinle bizim askerlerimiz kaleyi muhafaza etsinler" şeklinde teklifte bulundular⁶⁸. Fakat ertesi gün yanında Josselin de olduğu halde, Urfa'ya gelen II. Baudouin, gerçekleştirilen toplantıdan haberdar oldu ve yapılan konuşmaları tetkike başladı. II. Baudouin ve Josselin'in, yapılan toplantı ve konuşmaları hasmane telakki ettiğini kaydeden Mateos, "Onlar büyük tahribat icra ettiler ve birçok masum adamların gözlerini çıkardılar. Onlar o gün, Hristiyanları ağır işkencelere maruz bıraktılar, çünkü Franklar gammazlıklara kolayca inanıyorlar ve gönül rahatlığı ile masum adamların kanını akıtıyorlardı. Onlar, fenalıklarını o kadar ileri götürdüler ki Ermeni başpiskoposu Stepanos'un gözlerini de çıkarmak istediler. Fakat onun hiç bir kabahati olmadığını bilen halk, piskoposu bin dahekan mukabilinde satın aldılar"⁶⁹ diyerek Haçlıların özellikle Ermeni halkına uyguladığı zulüm ve işkencenin bir örneğini daha ortaya koymaktadır⁷⁰. Urfa'da vuku bulan bu hadisenin sebebi, burada çok kötü hatıralar bırakmış olan Richard de Salerne'in tekrar şehre hakim olmasından korkan Ermeniler'in, Kogh-Vasil gibi bir Ermeni reisini çağırmak suretiyle Haçlı hakimiyetinden kurtulmak istemeleri veya Türkler'le yeniden temasa geçmeleri olmalıdır⁷¹.

Urfa halkını büyük bir tedhiş hareketiyle sindiren II. Baudouin ve Josselin, Kogh-Vasil'in ordusunda görev yapan ve ona kızdığı için Urfa'ya gelen Taron Prensi Tacat'ın oğlu Ablasat'ı da yanlarına alarak Harran üzerine yürüdüler (1109). Mateos, bunların ekinleri mahvetmek üzere hareket ettiklerini, bağ ve bahçeleri yağma ettikleri esnada 1.500 kadar Türk süvari birliğinin hücumu karşısında mağlup olduklarını ve Urfa'ya geri döndüklerini kaydediyor⁷². Yine aynı müellif, meseleye açıklık getirmeden, Franklar'a canı sıkılan Ablasat'ın, Kogh-Vasil'in yanına geri döndüğünü

⁶⁸ Mateos, s. 235.

⁶⁹ Mateos, s. 235 - 236.

⁷⁰ Krş. Demirkent, *Urfa (1098-1118)*, s. 126.

⁷¹ Krş., Rene Grousset, *Histoire des Croisades et du Royaume Franc de Jérusalem*, I, Paris 1934, s. 422 - 423; Demirkent, *Urfa (1098-1118)*, s. 127 - 128.

⁷² Mateos, s. 236 - 237.

kaydediyor⁷³. Ablasat'ın canını sıkan hadise, II. Baudouin'in Urfa Ermenileri'ne karşı tavrı olmalıdır.

II. Baudouin'in bu başarısız yağma akınından sonra Urfa Haçlı Kontluğu'nun talihini değiştirecek hadiseler cereyan etmeye başlamıştır. Urfa'nın müdafaaya çekilip Türkler'in kesin olarak taarruza geçmesi Musul Emiri Mevdud'un 1110 yılında Urfa'ya karşı saldırısıyla başladı⁷⁴. Bu kuşatmanın başarısızlıkla neticelenmesinden sonra 1111 ve 1112 yıllarında da Mevdud'un Urfa'yı tekrar kuşattığı, ancak şehri düşüremediği görülüyor⁷⁵. Yapılan ikinci kuşatma, Urfa Ermenileri için yeni bir felaket doğurdu. Şöyle ki, Mevdud bu kuşatma sırasında Urfa Ermenileri'ne haber göndererek şehri kendisine teslim ettikleri takdirde ızdırap yerine saadete kavuşacaklarını vaad etti. Urfalıların bu teklife yanaşmamasına rağmen yirmi kadar Ermeni Mevdud ile gizlice anlaştilar ve Türk askerlerinin geceleyin surlara alınmasını kararlaştırdılar. Yapılan anlaşma gereği Ermeniler tarafından, şehrin doğu tarafında bulunan surlardan bir miktar⁷⁶ Türk askeri iplerle yukarı çıkarıldı. Ancak durumu fark eden Josselin, bu Türk askerlerini imha edip şehrin düşmesini önledi⁷⁷. Bundan sonra Josselin, Ermeniler'e karşı şiddetli bir takibat başlattı. Mateos'a göre⁷⁸ Josselin, "bazı tezviratçıların kötü sözlerinin tahrikiyle öldürmeler ve yakmalarla halkın içinden bir çok masum adamların kanını akıttı". Ermeniler'e karşı uygulanan bu şiddetli takibat Anonim Süryani Vekayinamesi'nde de şöyle ifade ediliyor: "Mevdud kendi ülkesine gitti. Franklar hainleri yargıladılar, pek çok suçlu ve masumu yakaladılar, ellerini ve burunlarını kestiler, gözlerini oyduklar; pek çoğu öldü, diğerleri idam edildi"⁷⁹.

⁷³ Mateos, s. 237.

⁷⁴ Demirkent, Urfa (1098-1118), s. 129.

⁷⁵ Bu seferler hakkında geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Esir, el - Kâmil, X, ss. 485-488, 495-497, Türk ter. s. 388 - 389, 395; Anonim Süryani, ss. 82 - 85; Mateos, s. 238 - 239, 242 - 243, 246 - 247; A. von Achen, I, ss. 222 - 230, 238 - 241; Fulcher, ss. 197 - 201; Demirkent, Urfa (1098-1118), ss. 132 - 152.

⁷⁶ Mateos'da 100 kişi (s. 246), Anonim Süryani'de 60 kişi (s. 84).

⁷⁷ Anonim Süryani, s. 84 - 85; Mateos, s. 246 - 247; Demirkent, Urfa (1098-1118), s. 150.

⁷⁸ Mateos, s. 247.

⁷⁹ Anonim Süryani, s. 85.

Kuşatmayı kaldırıp Musul'a geri dönen Mevdud, ertesi yıl (1113), Dimaşk hakimi Tuğtekin, Sincar hakimi Temirek, Artukoğlu Emir Ayaz b. İlgazi de yanında olduğu halde Haçlılara karşı harekete geçti⁸⁰. Bu sırada Urfa Kontu II. Baudouin Tell Başer'de bulunuyordu. Mevdud ordusuyla Harran'a geldiği sırada, Tell Başer'deki II. Baudouin'e, Ermeniler'in Urfa'yı Mevdud'a teslim hazırladığı bildirildi. Bunun üzerine II. Baudouin'in Urfa Ermenileri'ni büyük bir takibata uğrattığı ve tehcire tabi tuttuğu görülür. Mateos hadiseyi şu şekilde nakletmektedir: "Frank milletinden bazı kötü dilli muzır insanlar, kontun yanına gelip: "Birçok insanlar birleşmiş ve Urfa şehrini Türklere teslim etmeye niyet etmişlerdir" dediler. Bu kötü niyetli tezviraçılara inanan Kont, fena bir karar verip Suruç Kontu Payen (Paganus)'i, halkı kâmilen şehirden dışarı çıkarmak vazifesiyle derhal Urfa'ya gönderdi. Bu kötü millet o gün, ellerinde kılıç olduğu halde şehrin bütün halkını tard edip kâmilen imha etmek kararını verdiler. Franklar böylelikle hiç bir kabahat işlememiş olan masum insanların kanını akıtacaklardı. Çünkü onlar, kendi kötü yüreklerine göre kendilerinden olmayan bütün insanları fena biliyorlardı.

11 Mayıs 1113 tarihine tesadüf eden pazar günü, yemek vaktinde Urfa şehri müthiş bir akıbete uğradı. Baba oğlunu, oğul da babasını inkâr etti. Şehir, haykırış ve figanlarla doldu ve her bir ev matem içine düştü. Çünkü Franklar, halkı evlerinden tard ettiler ve evlerde kalanların yakılması emrini verdiler. Şehirde 80 kişiden başka kimse kalmadı. Akşam üzeri St. Toros kilisesine iltica etmiş olan bu insanlar, kalede askerlerin muhafazası ve nezareti altına konuldular. O gün, Urfa için bir felaket günü oldu. Bunlara şahit olan her bir adam, şehrin akıbeti için ağladı, çünkü Franklar'ın yapmadığı fenalık kalmamıştı. Tard edilen halk Samsat şehrine gitti ve başkent Urfa ıssız kaldı. Vaktiyle insanların annesi olan ve muhtelif taraflardan gelen karmakarışık kitleleri ve bu arada dilenci gibi gelen Franklar'ı ilk olarak haçla karşılayıp sinesinde toplayan bu şehir, şimdi dul kalmış zavallı bir kadın gibi yalnız oturuyordu. İşte Franklar, kendilerine yapmış olduğu iyiliklerin karşılığı olarak onu, en kötü muamelelere maruz tuttular ve Hristiyanlar'a bu fenalığı reva gördüler"⁸¹.

⁸⁰ İbnü'l-Esir, el - Kâmil, X, s. 495, Türk ter. s. 395; Coşkun Alptekin, **Dimaşk Atabeyliği (Tog-Teginliler)**, İstanbul 1985, s. 47.

⁸¹ Mateos, s. 249 - 250; Krş. Grousset, **Croisades**, I, s. 489 - 490; Demirkent, **Urfa (1098-1118)**, s. 156.

Diğer taraftan Mevdud, Kudüs Krallığı'na yöneldi. 28 Haziran 1113'de Kudüs Kralının ordusunu mağlubiyete uğrattıktan sonra Dımaşk'a döndü. Burada 10 Ekim 1113'de bir Batınî tarafından öldürüldü⁸². Türklerin Urfa'yı ele geçirme teşebbüsleri Mevdud'un ölümünden sonra, Sultan Muhammed Tapar'ın Musul'a tayin ettiği Aksungur el - Porsuki ile devam etti⁸³. Aksungur, 1114 yılında Urfa üzerine yürüyerek şehrin önünde karargah kurdu. Bir ay boyunca şehre şiddetli hücumlarda bulunduktan sonra Fırat nehrine doğru gidip nehir kıyısındaki bölgeyi tamamen tahrip etti. Oradan Birecik üzerine yürüyen Aksungur, tekrar Urfa önlerine geldi. Fakat şehre karşı herhangi bir harekette bulunmadan geri döndü⁸⁴.

I. Baudouin'in Ekim 1118'de ölümünden sonra II. Baudouin, Kudüs Kralı ilân olduğunda yerine Josselin de Courtenay'ın Kont tayin edilmesine kadar (1119) Galerani vekaleten Urfa'ya yönetici tayin etti⁸⁵.

13 Eylül 1122'de Urfa Kontu Josselin ve Birecik hakimi Galerani, Belek tarafından esir alındı ve Harput kalesinde hapsedildiler⁸⁶. Bunlar hapisanede kurtulmaları için bir plan hazırladılar ve bunun uygulanması için şehirde yaşayan Ermenilerden istifade ettiler. Onlar, şehirdeki Ermeniler vasıtasıyla civarda yaşayan Ermenilere, buradan kurtarılmalrı karşılığında hediyeler ve büyük miktarda mükafatlar vaad ettiler. Yapılan anlaşmadan sonra, plana uygun olarak Urfa'dan Harput'a tüccar kılığında ve fakir insanlar görünümünde elli⁸⁷ kadar casus geldi. Müsait bir zamanda kalenin iç kapısına kadar girebilen bu komplocular, o sırada esirlerin dostu bir Ermeniyle satranç oynamakta olan kale kumandanının yanına, sözde kendilerine yapılan haksızlıkları şikayet etmek üzere yaklaştılar. Ancak aniden elbiselerinin altına saklamış oldukları kılıçlarını çıkarıp kumandanın üzerine atıldılar ve onu oracıkta öldürdüler. Müteakiben kalede bulunan yüze

⁸² İbnü'l-Esir, *el - Kâmil*, X, s. 495-497, Türk ter. s. 395 - 396; İbnü'l Kalanisi, *Zeyl*, ss. 185 - 187; *Mateos*, s. 251 - 252; *Demirkent, Urfa (1098-1118)*, s. 156 - 157.

⁸³ *Demirkent, Urfa (1098-1118)*, s. 157.

⁸⁴ İbnü'l-Esir, *el - Kâmil*, X, s. 501-502, Türk ter. s. 399; *Mateos*, s. 254; *Anonim Süryani*, s. 86; *Abû'l - Farac*, II, s. 352; *Demirkent, Urfa (1098-1118)*, ss. 157 - 160.

⁸⁵ *Demirkent, Urfa (1118 - 1146)*, s. 9 -11.

⁸⁶ İbnü'l-Esir, *el - Kâmil*, X, s. 593, Türk ter. s. 469.

⁸⁷ *Mateos*'da onbeş (s. 273).

yakın Türk muhafız da öldürüldükten sonra esirler hapisten çıkarıldı. Ancak onlar daha oradan ayrılmadan, civarda bulunan Türkler tarafından kale kuşatıldı. Josselin, diğerlerini orada bırakarak yardım getirmek için geceleyin kaleden kaçmayı başardı ve yolda rastladığı bir Ermeni çiftçinin yardımı sayesinde Tell Başer'e ulaştı⁸⁸.

Olup bitenlerden Halep bölgesinde iken haberdar olan Belek, hemen geri döndü ve Harput'u kuşattı. Kısa sürede kaleyi ele geçirince Kont II. Baudouin, Galeran ve II. Baudouin'in yeğeninin hayatını bağışladı, ancak kendisine ihanet edenleri affetmedi. O, 70 kadar Frank ve Ermeni'yi bazılarını aşarak, bazılarının derisini yüzerek ve bazılarını da kılıçla ikiye bölerek öldürdü. Bundan sonra Belek, hayatını bağışlamış olduğu Kont ve yanındakileri alıp Harran'a götürdü ve orada hapsetti⁸⁹.

1138 yılında Urfa'nın Türkler tarafından muhasarası sırasında 300 Frank atlı ile 4.000 kadar piyade vs. toplandılar ve Samsat'dan çıkarak Urfa'ya gıda maddeleri götürmek istediler. Ancak Mardin emiri Timurtaş'ın kurduğu pusuya düşen bu Hristiyanlar'ın bir çoğu öldürüldü, hayatta kalanları da köle olarak götürüldü. Esir edilenler arasında bir tabip ve filozof olan Ebu Sa'd, Şem'una oğlu Michael ile oğlu da bulunuyordu⁹⁰.

5. Urfa'nın İmadeddin Zengi Tarafından Fethi (1144)

Hristiyan dünyasında adeta infial uyandıran ve yeni bir Haçlı seferi hazırlanmasına yol açan Urfa'nın İmadeddin Zengi tarafından fethedilmesi, esasında Haçlı macerasında sonun başlangıcıdır⁹¹. Bu hadisenin cereyan şekli gerek yerli ve gerekse yabancı tarihçiler tarafından teferruatıyla ele alınmıştır⁹². Ancak bizim burada kaydetmek istediğimiz husus, şehrin fethinden sonra Zengi'nin yerli ahaliye karşı olan tutumudur.

⁸⁸ Fulcher, ss. 246 - 254; Abû'l - Farac, II, s. 358; Sibt, Mir'at, s. 111; Mateos, s. 273.

⁸⁹ Fulcher, s. 254; Abû'l - Farac, II, s. 358; Demirkent, Urfa (1118 - 1146), s. 42.

⁹⁰ Abû'l - Farac, II, s. 375; Süryani Mihail, II, s. 115; Demirkent, Urfa (1118 - 1146), s. 146.

⁹¹ Demirkent, Urfa (1118 - 1146), s. 139.

⁹² Grousset, a.g.e., II, ss. 172 - 209; Demirkent, Urfa (1118 - 1146), ss. 139 - 150.

Zengi Urfa'ya girdikten sonra, şehri beğenmiş ve böyle güzel bir şehri tahrip etmenin doğru olmayacağına hükmederek hemen askerler arasında münadiler dolaştırarak, erkek, çocuk, kadın vs. ele ne geçirdiler ise hepsini evlerine iade etmelerini ve bunlara ait olan eşya ve malları da sahiplerine vermelerini emretmiştir. Bundan dolayı şehirde çok az şey kaybolmuş ve şehir kısa sürede eski haline gelmiştir⁹³. Yerli Hristiyan kaynaklar ise, Türklerin rast geldikleri Frankları öldürdüklerini, ancak şehrin Süryani ve Ermeni halkına dokunmadıklarını kaydediyorlar⁹⁴.

Urfa'nın fethinden sonra, korkudan garnizonu kaçmış olan Suruc, hiç bir güçlük çekilmeden teslim alındı (Ocak 1145)⁹⁵.

İmadeddin Zengi Urfa'dan ayrıldıktan sonra, şehrin Ermeni ahalisi, II. Josselin ile irtibat kurarak Urfa'yı tekrar Haçlı hakimiyetine sokma teşebbüsünde bulundular. Ancak Zengi'nin Urfa'da bıraktığı Zeyneddin Küçük Ali bu komployu haber alıp pek güçlük çekmeden bastırmayı başardı. Suriye'ye dönmekte olan Zengi, hareketin elebaşlarının idamını ve Ermeni ahaliden bir kısmının şehirden kovulmasını emretti. Şehirden çıkarılan Ermenilerin yerine üçyüz Yahudi ailesi yerleştirildi. Zengi, Hristiyanlara karşı her zaman Müslümanları desteklemeye hazır olduğunu bildiğinden Yahudileri Urfa'ya davet etmişti⁹⁶.

Zengi'nin 15 Eylül 1146'da öldürülmesinden sonra Urfa'yı tekrar ele geçirme ümidine kapılan II. Josselin, vasali olan Maraş ve Keysun Senyörü Baudouin ile birlikte süratle ve gizli olarak Urfa önlerine geldi. O, daha önceden Zengi'nin civanmertliği ve yüksek kalpliliğini unutmuş ve bu ihanetlerinin cezasını ağır ödeyecek⁹⁷ olan Urfa'nın Ermenileriyle anlaşmıştı. Ancak, Halepliler Josselin'in hareketini fark ettiler ve Urfa'nın Türk garnizonunu uyardılar. Bunun üzerine Türkler hemen iç kaleye çekildiler, tahkimat yaptılar ve her tarafa yardım için çağrıda bulundular.

⁹³ İbnü'l-Esir, *el - Kâmil*, XI, s. 99-100, Türk ter. s. 95.

⁹⁴ *Abû'l - Farac*, II, s. 379 - 380; *Mateos*, s. 298; *Süryani Mihail*, II, s. 128.

⁹⁵ İbnü'l Kalanisi, *Zeyl*, s. 280; *Demirkent, Urfa (1118 - 1146)*, s. 150 - 151.

⁹⁶ *Anonim Süryani*, s. 289; *Süryani Mihail*, II, s. 130-131; İbnü'l Kalanisi, *Zeyl*, s. 282; *Demirkent, Urfa (1118 - 1146)*, s. 152; *Runciman, a.g.e.*, II, s. 196 - 197.

⁹⁷ *Weil, Geschichte der Chalifen*, III, Mannheim 1851, s. 291; *Demirkent, Urfa (1118 - 1146)*, s. 153.

Şehre giren Haçlılar, Türkler'le vuruşmak yerine, Müslüman - Hristiyan ayırt etmeden hemen evleri ve çarşıları yağmalamaya başladılar, kapıları kırıp ne buldularsa talan ettiler⁹⁸. Ermeniler'in de yardımıyla iç kaleyi zapta çalışan II. Josselin buna muvaffak olamadı. Urfa'ya yapılan saldırıyı Halep'de iken haber alan Nureddin Mahmut, süratle Urfa üzerine yürüdü. Nureddin'in geldiği haberini alan II. Josselin şehri terk etmeyi denedi. Ancak paniğe kapılan halk, Haçlıların arkasına takılınca, Nureddin'in bunları yok etmesi zor olmadı. İç kalede bulunan Türk garnizonunun da iştirakiyle saldırıya geçen Nureddin kaçanların hemen tamamını imha etti. Urfa'nın Hristiyan ahalisi, ihanetinin bedelini yok edilmekle ödedi. Zengi, Urfa'yı feth ettiğinde şehrin yağmalanmasına izin vermemişti. Fakat Nureddin edilen ihanetin karşılığı olarak bu defa şehrin yağmalanmasına kadınların esir alınmasına izin verdi. Bu hadiseden sonra Urfa'nın Hristiyan nüfusu çok azalmıştır⁹⁹.

Nureddin'in ölümünden sonra yeğeni Seyfüddin Gazi'nin hakimiyetine giren Urfa (1174), 1182'de Selahaddin Eyyubî'nin eline geçti. Selahaddin Eyyubi daha sonra şehri Melik el - Mansur'a teslim etti. Melik el - Âdil'in oğlu Melik el - Eşref Şerafeddin Musa, babası Melik el - Adil'in ölümünden sonra (1218) Urfa, Harran ve Ahlat'ı hakimiyetine aldı. I. Alaeddin Keykubad, 1234 Haziranı'nda Urfa'yı ele geçirince, şehrin ahalisini Anadolu'nun başka yerlerine iskan etti¹⁰⁰.

6. Gerger Ermenileri

XI. yüzyılın sonlarına doğru Gerger, Ermeni prensi Konstantin'in hakimiyetinde idi. Urfa'da Haçlı kontluğunun kurulmasından sonra, bölge Ermenilerini hakimiyeti altına alma gayretleri içerisinde bulunan I. Baudouin tarafından yakalanıp Samsat'da hapsedilen Konstantin, 1114'de Kuzey Suriye'de meydana gelen depremde öldü. Konstantin depremden sonra

⁹⁸ Anonim Süryani, s. 294.

⁹⁹ İbnü'l-Esir, el - Kâmil, XI, s. 114-115, Türk ter. s. 106 - 107; Abû'l - Farac, I, s. 383 - 384; Süryani Mihail, II, ss. 135 - 138; Mateos, s. 299 - 300; Demirkent, Urfa (1118 - 1146), s. 154. İbnü'l-Esir, Urfa'nın Zengi tarafından fethedildiği zaman yağmalandığını zannederler, halbuki gerçek öyle değildir" diyerek, Zengi tarafından Urfa'da katliam yapıldığı iddialarının asılsız olduğunu, sözü edilen hadisenin Nureddin tarafından, Ermenilerin ihaneti üzerine gerçekleştirildiğine işaret eder (bkz. el - Kâmil, XI, s. 115, Türk ter. s. 107).

¹⁰⁰ Honigman, "Urfa", İ.A., XIII, s. 55; Turan, Selçuklular Zamanında, s. 382.

hapishanede başaşağı bir vaziyette direğe mihlanmış olarak bulundu¹⁰¹. Urfa Kontu II. Baudouin'in yardımıyla babasının halefi olarak Michael'in idareyi ele aldığı görülüyor.

1119 yılında Haçlılar Malatya havalisini talan ederlerken Belek Gazi de Gerger'i zaptetmişti. Fakat Gerger Ermenileri Zaid kalesinin Bula(?) ve Malatya havalisini gizlice baskınlar düzenleyip talan ediyorlardı. Belek Gazi, Gerger Ermeni reisi Konstantin'in oğlu Michael'e haber gönderip bu baskınları önlediği ve şakileri cezalandırdığı takdirde kendisine senevi bin yük buğday göndereceğini ve ayrıca kendi toprakları içinde bulunan üç köyü vereceğini bildirdi¹⁰². Michael eşkiyaların kendi memleketinde bulunmadığına dair defalarca yemin etmiş ise de, sözünde durmayarak emrindeki eşkiyaların Hanzit'teki köyleri yakmayı devam ettirmesine göz yumdu.

Belek'in vaad ettiği buğday'ın Gerger'e götürüldüğü günün gecesinde Michael'in eşkiyaları Hanzit'te iki köyü yaktılar, diğer bir çok köyleri de yağma ettiler. Yapılan barış aktinden dolayı karargahlarında kaygısız oturmakta olan Türkler'i öldürdüler. Belek Gazi, bundan haberdar olunca Ermeniler'in arkasına düşüp onları imhaya karar verdi. Bu maksatla, dağların karla örtülü olduğu sırada Fırat'ın üzerinden Gubus'a doğru uzaklaşıyor gibi göstermekle Gergerliler'i aldatan ve Keryona¹⁰³ adını taşıyan dağ üzerindeki yola başıboş bin atı bırakarak karları düzleyen Belek Gazi, askerlerinin dağı aşmasını ve bir günde Mar Bar Çawma manastırına ulaşmasını sağladı (Ocak 1121).

Ahaliyi bütün malları ile birlikte ele geçiren Belek Gazi, onlara son derece merhametli davrandı, hiç kimsenin telef olmasına meydan vermedi. İnsanları köle yapmadığı gibi herkesin hayvan ve eşyasını iade ettikten başka onlara köyler tahsis etti ve kendi bölgesi olan Hanzit'de yerleştirdi. Onlara bir daha Gerger'e dönmeyeceklerine dair yemin ettirdi. Döndükleri taktirde bir daha kendilerini bağışlamayacağını bildirdi. Nitekim, verdikleri yemini bozarak 1122

¹⁰¹ Mateos, s. 260.

¹⁰² Abû'l - Farac, Belek'in gerger Emiri ermeni Michael'e haber göndererek kendisine her yıl 1000 yük buğday ile memleketi dahilindeki köylerden üçünü vermesi lazım geldiğini bildirdiğini kaydediyor (bkz. II, s. 357). Süryani Mihail ise, "Gerger senyörü Mişel'e haber gönderip şakileri tenkil ettiği takdirde senevi bin yük buğday vereceğini söyledi ve bundan başka kendi toprakları içinde bulunan üç köyü ona verdi" ifadesini kullanmaktadır (Bkz. II, s. 68).

¹⁰³ Abû'l - Farac'da Esetha dağı (II, s. 357).

yılında geri dönüp eşkiyalığa devam eden Ermeniler yakalanıp köle yapıldı evleri yıkıldığı gibi mallarına da el konuldu¹⁰⁴

Anonim Süryani vekayinamesinde, "Belek Gerger bölgesini, zavallı fakir halkı soyan eşkiyalardan ve hırsızlardan kurtardıktan sonra bölgede barış hakim oldu. Belek'in bir fakirden bir parça et alan bir Türk'ü kazığa oturtacağını ve Hristiyanlar'ın sözle dahi olsa herhangi bir zarara izin vermeyeceğini beyan etti" ifadesi kullanılmaktadır¹⁰⁵.

Ermeni Michael, Belek Gazi tarafından mağlup edildikten ve Türk taarruzlarının devam ettiğini gördükten sonra, kaleyi elinde tutamayacağını anladığından Gerger'i bu sırada Urfa'da bulunan Kont II. Baudouin'e teslim etti ve karşılığında Urfa kontluğu arazisinde, hayatı boyunca sahip olacağı "Dulük" adında bir şehir aldı (1122)¹⁰⁶. Bundan sonra Gerger'in sık sık el değiştirdiği görülüyor. II. Baudouin Gerger'e bir garnizon yerleştirip Antalya'ya gittikten sonra Belek Gazi, Gerger, Sumaysat, Gakti ve Mansur kalelerini tacize devam etti. Nihayet Türkler Gerger'i almaya muvaffak oldular (1123). Ancak ertesi yıl Belek Gazi'nin ölümünden sonra Ermeni Michael geri gelerek kaleyi kuşattı. Kalede bulunan Türkler'i büyük sıkıntıya maruz kılan Michael, onların dışardan yardım görmesini engelleyince, kaledekiler teslim olmak zorunda kaldı¹⁰⁷.

Çamiçyan'a göre Gerger kalesi Türklerden Haçlılar tarafından geri alınmış ve buranın kumandası Katolikos Nerses Şınorhali'nin kardeşi olan Vasil'e tevdi edilmiştir¹⁰⁸. Abu'l Farac'ın konuyla ilgili kaydı¹⁰⁹ Çamiçyan'ı doğrular mahiyettedir. Abu'l Farac'a göre, Belek zamanında Gerger kalesini Haçlılara satarak burasını tahliye eden Ermeni Michael geri dönmüş ve burasını Frankların elinden kurtardıktan sonra Haçlılarla harp etmiş ve buranın köylerini de yağmalamıştır. Yine aynı müellif'in kaydına göre, Türklerin

¹⁰⁴ Abû'l - Farac, II, s. 357; Süryani Mihail, II, s. 68-69; Anonim Süryani, s. 86-87; Turan, Selçuklular Zamanında, s.163.

¹⁰⁵ Anonim Süryani, s.92.

¹⁰⁶ Abû'l - Farac, II, s. 358; Süryani Mihail, II, s. 72; Anonim Süryani, s. 91.

¹⁰⁷ Mateos, s. 279.

¹⁰⁸ Mateos, s. 279 n.151.

¹⁰⁹ Belek Gazi'nin ölümü üzerine Mateos, "Franklar bu olay üzerine büyük sevinç duydular, fakat onun idaresindeki memlekelerin bütün halkı kara bir matem havasına düştü. Çünkü o kendi hakimiyeti altında bulunan Ermenilere şefkat ve merhamet göstermişti" diyerek üzüntülerini belirtir (bkz. s. 278).

saldırısına mukavemet gösteremeyen Michael bu sefer Gerger'i Urfa kontu Josselin'e teslim etmiş ve mukabilinde Sopros adını taşıyan yeri almıştır. Bundan sonra Josselin, Gerger'i Ermeni katolikosunun kardeşi Vasil'e satmıştır. Bu durum karşısında gücenen Michael , yanına topladığı kuvvetlerle Keysun 'u yağmalamaya başladı. Ancak o, Haçlılar tarafından pusuya düşürülüp öldürüldü¹¹⁰. Diğer taraftan kısa bir süre sonra Vasil ile de anlaşamayan Josselin'in , onu da Gerger'den attığı görülüyor¹¹¹. Bunun üzerine Vasil'in Kilikya Ermeni prensi I. Leon'un yanına gittiği ondan aldığı yardımla Keysun ve Merziban'da bulunan Haçlı kuvvetlerine saldırdığı görülüyor (1136).

Anadolu'nun fethinin gerçekleştiği yıllarda, halifenin huzuruna varıp Müslüman olan ve Sultan Melikşah'tan da Samsat'ın hakimiyet fermanını almış olan Ermeni Bogusağ'ın ailesinden Emir İsa'nın 1137-1138'de Türkmenler'den ve Kürtler'den asker toplayarak Gerger havalisini yağmalamak için harekete geçtiği görülür. Esasen zaman zaman emrindeki adamlar vasıtasıyla bölgede talan icra eden Emir İsa, burada Haçlılar'ın zayıf düştüğünü görünce adamlarını toplayıp Gerger havalisini tamamen yağma etmek düşüncesiyle harekete geçmişti. Fakat bölgenin harap olduğunu gören Emir İsa, manastırlara ve kiliselere yönelmiş buralarda bulduğu bütün alet, edevat ve saireyi yağma etmiştir¹¹².

Fırat nehri boyunca genişlemeye gayret eden Artukoğlu Kara Aslan, 11150 yılında da Gerger'e bir akıncı birliği gönderdi. Burada karargah kuran Artuklu askerleri, bir gece manastırın civarında bulunan Tegenkar denilen müstahkem mevkiye hücum ettiler. Burası hücumla ele geçirildi ve beşyüz kişi esir edilip götürüldü.

Gerger de bulunanların yardımına gitmek üzere harekete geçen Haçlılar ile Hisnımansur ve Keysun civarından gelen kuvvetler Senyör Basil'in etrafında toplandılar. Bunlar Gerger kalesine yaklaştıklarında Türk karargahının hareketsiz olduğunu görerek saldırıya geçtiler. Ancak hemen toparlanan Türkler karşı saldırıya geçince Basil ve adamları mağlup olmaktan

¹¹⁰ Abû'l - Farac, II, s. 370.

¹¹¹ Süryani Mihail, II, s. 111; Demirkent, Urfa (1118-1146), s. 111.

¹¹² Abû'l - Farac, II, s. 374; Süryani Mihail, II, s.113-114; Turan, Selçuklular Zamanında, s. 175.

kurtulamadılar. Basil başta olmak üzere saldırganların birçoğu esir edildi. Hadiseyi haber alan Kara Aslan bizzat oraya geldi. Ele geçirilen bütün ganimetleri iade etti ve bütün esirleri serbest bırakıp evlerine geri dönmelerine izin verdi. Kale Senyörlerine kendi memleketinde yerler tahsis eden Kara Aslan, bilhassa Yakubilerin sevinç gösterileri arasında Gerger ve Harput civarını ele geçirdi¹¹³. Kara Aslan eşkiyalık ve Haçlılar'la işbirliği yapan Gerger'in Ermeni halkını başka yerlere iskan etti¹¹⁴.

B. Maraş ve Çevresi

1. Haçlı İstilasına Kadar Maraş ve Çevresi

Süleyman Şah'ın Antakya'yı feth ettiği ve Ahmed Gazi'nin de Malatya'yı kuşattığı sıralarda Emir Buldacı, Philaretos'un elinde bulunan Yukarı Ceyhan Bölgesi'ni, Elbistan, Keysun ve Raban şehirlerini feth etti. Böylece bu bölgede sadece Maraş Philaretos'un elinde kaldı. Philaretos, Emir Buldacı'nın hakimiyetine giren Ermeni Patriği Teodoros'u Maraş'a çağırdı. Patrik bu davete icabet etmeyip Emir Buldacı'yı tercih edince, Philaretos ona çok kızdı ve Maraş'ta yeni bir katoligosluk kurup başpiskopos Hovannes'i bu mevkie getirmek istedi. O (Hovannes) da, Philaretos'un davetini kabul etmeyince başrahib Boğos'u katoligosluk makamına getirdi. Fakat Boğos da Philaretos'a karşı mevcut kin ve nefretten dolayı bir kaç gün sonra bu mevkii terk etti¹¹⁵.

2. Haçlı İstilasından Türk İdaresinin Başlamasına Kadar Maraş ve Çevresi

I. Haçlı seferi neticesinde devlet merkezini Konya'ya nakleden ve Haçlıların sebep olduğu buhranı atlatarak tekrar istikrarı sağlayan I. Kılıçarslan, Haçlı seferi esnasında kendisi kadar zarar görmeyen, bu arada Malatya'yı ele geçiren ve Haçlılara karşı önemli başarılar kazanan

¹¹³ Süryani Mihail, II, s. 155-156, 159; Abû'l - Farac, II, s. 386-387; Mateos, s. 301-302; Runciman, a.g.e., II, s.274.

¹¹⁴ Turan, Selçuklular Zamanında, s.188.

¹¹⁵ Mateos, s. 164 - 165; Süryani Mihail, II, s. 173.

Gümüştekin Ahmed Gazi ile ilgilenmeyi düşünüyordu. Fakat Sultan, Malatya ve Doğu Torosları geçip Ahmed Gazi ile hesaplaşması için Maraş ve civarını elde etmek zorundaydı. Çünkü bu bölge Malatya yoluyla normal ilişkileri kesiyordu¹¹⁶.

Bu sıralarda beklenen fırsat çıktı ve Elbistan'da yaşayan Ermeniler, kendilerini büyük sıkıntılara ve felaketlere maruz kılan Haçlılar'dan intikam almak için I. Kılıçarslan'a adam gönderip şehri kendisine teslim etmek istediklerini bildirdiler¹¹⁷. Hemen harekete geçip şehrin surları önüne gelen Türk süvarileri, Ermeniler tarafından içeri alındılar. Durumu fark eden Haçlı komutan, şehir halkına saldırıp onları cezalandırmak istediye de halk, Haçlılar'ı mağlup edip tamamen kılıçtan geçirdi. Haçlılar'ın 300 kişi olduğunu kaydeden Urfalı Mateos, Haçlıların Ermeniler'e yaptığı zulmü şu şekilde ifade etmektedir: "Onlar, memleketi bir viraneye çevirmiş ve ıssız bir hale getirmişlerdi. Toprak, onların ayakları altında kısır kalmış olup dikenden başka hiç bir şey yetiştiremiyordu. Bağlarla ağaçlar kurudu, tarlaların yüzü dikenle kaplandı ve menbalar tıkanı. Franklar, dostlar arasında muhabbet ve şenliği kaldırdılar ve her yerde ihanet ve nefret yaydılar. Onların, müminlere (Hristiyanlar'a) yaptıkları fena muameleler yüzünden Allah'ın mabedinin kapıları kapandı, kandiller söndü ve Allahı tebcil etmek için okunan kasideler sustu. Ruhaniler ağır tazyikler altında ezildiler ve hapse atıldılar. Kilise minberleri vaffiz havuzları devrildi. Haç'ın kutsiyeti karanlıkla örtüldü, günlüğün kokusu ortadan kalktı ve böylelikle bütün Elbistan mıntıkasında Allah'ın tebcili men'edildi. Başka yerlerde de mabetler yıktırılıp ruhaniler tahkine maruz bırakıldılar. Dinî münakaşa ve tetkikler lağvedildi, hakikat kovuldu, adalet reddedildi ve Allah'ın şiddetli muhakemesi unutuldu. Bütün bunlar, çılgın Frank milleti tarafından yapılmıştır. Onlar, tamahkarlıkları yüzünden Hristiyanları tazyik altına aldılar ve onları ağır ızdıraplara maruz bıraktılar" diyerek yapmış oldukları bu kötülüklerin cezası olarak da telef edildiklerini kaydeder¹¹⁸.

¹¹⁶ Cahen, *Anadoluda Türkler*, s. 99 - 100.

¹¹⁷ Mateos, s. 229; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 110; Turan, "Kılıçarslan I", İ.A., II, s. 685. Esasen I. Bohemund'un Elbistan'daki garnizonu, burada nüfuzlu Ermenileri hapsederek tutulabiliyordu (Krş. Runciman, a.g.e., II, s. 37).

¹¹⁸ Mateos, s. 229 - 230.

1136 - 1137 yılında Emir Gazi'nin oğlu Muhammed Haçlılar ile Ermeniler arasında başlayan savaştan faydalanarak büyük bir ordunun başında olduğu halde Elbistan ve Ceyhan bölgesini ele geçirdikten¹¹⁹ sonra Maraş'a geldi. Buradan Keysun'a karşı yürüyüp bağbozumu mevsiminde köylerle manastırları tahrip etti. Şehre karşı karargâh kurarak altı gün bekledi. Fakat kaleye karşı herhangi bir saldırıda bulunmadı¹²⁰. Yalnız orada sakin bir surette oturup nehrin suyunu kesmek, bahçeleri bozmak, öleye beriye akınlar yapmak ve ganimet biriktirmekle meşgul oldu. Şehir halkı ise her an yapılacak saldırıyı beklemekten bezgin hale düşmüştü ki, Emir Muhammed Bizans İmparatoru'nun Çukurova'ya doğru hareket ettiği haberini alınca geri çekildi¹²¹.

1142 yılında Haçlılar Elbistan mıntikasına girip yerli Hristiyan ahalinin mallarını gasp ettiler. Bunlar rastladıkları Türkler'i kısmen öldürdüler, kısmen de esir olarak götürdüler. Bunun üzerine büyük bir süratle Hanzit'den hareket eden Türkler, Haçlılar'ın memleketlerini istila etmek istediler. Ancak Haçlılar'ın baskınına uğrayan bu Türk birliği kâmilten öldürüldü¹²².

1148 yılında Türkiye Selçuklu Sultanı Mesud, ordusunun başında olduğu halde muhafızlardan yoksun olan Maraş'ı kısa bir süre kuşattı. Halkın canına dokunulmayacağına dair teminat verdikten sonra şehri teslim aldı¹²³. Sultan burayı ele geçirdiğinde atlılara, piskoposa ve diğer Haçlı ruhanilerine kendilerinin salimen Antakya'ya gönderileceğini vaad etti. Nitekim Türkler'in refakatinde şehirden Antakya'ya hareket eden bu grup, Sultanın emri gereği kendilerine refakat eden Türkler tarafından öldürüldü.

¹¹⁹ Abû'l - Farac, Melik Muhammed'in Elbistan ve Ceyhan havalisini kendi kardeşi Devlet'den aldığı, Devlet'in bu hadiseden sonra önce Hanzil, oradan Amid'e ve nihayet Josselin'in yanına gittiğini kaydediyor (Bkz. I, s. 374).

¹²⁰ Osman Turan, Melik Muhammed'in Keysun'u teslim aldığı, Afşin kumandasındaki bir kısım Türklerin Lazkiye'ye kadar ilerleyip döndüğünü kaydediyor (Bkz. Türkiye Tarihi, s. 174).

¹²¹ Mateos, ss. 287 - 290; Abû'l - Farac, II, s. 374; Süryani Mihail, II, s. 112.

¹²² Abû'l - Farac, II, s. 376; Süryani Mihail, II, s. 116.

¹²³ Abû'l - Farac'a göre bu seferi Mesud'un oğlu Kılıçarslan yapmıştır (Bkz. II, s. 386). Süryani Mihail'e göre, Elbistan emiri olan Kılıçarslan, Josselin ile ittifak ettikten sonra babasını buraya çağırması ve birlikte Maraş'ı ele geçirmiştir (Bkz. II, s. 155). Hadisenin bizzat şahidi olduğunu kaydeden Papaz Grigor da baba oğulun birlikte olduğunu kaydediyor (Bkz. Mateos, s. 303).

Maraş'ı askerlerine yağma ettiren Sultan, aldığı esirlerle beraber memleketine döndü¹²⁴.

Selçuklular'ın iç mücadelelerinden faydalanan Ermeni Prensi Stefan, Hristiyanlar'ı kılıçtan geçirdiği ve kendi millettaşlarını soyduğu için, Kilikya Ermeni Prensi kardeşi II. Toros'un yardımını almaksızın etrafındaki insanların tahrikleri yanında, Maraş Beyi'nin bir Ermeni köyüne girmesini sebep göstererek 1156 yılında Maraş'a girdi. Haberi alan II. Kılıçarslan, babasının daha önce zaptetmiş olduğu Keysun'a gelmeye mecbur oldu. Türkler'in geldiği haberini alan Stefan ve adamları şehri yağma ettiler, evleri ve götüremeyecekleri her şeyi yaktılar, ahalinin çoğunu yanlarına alarak kaçtılar. Sultan hiç bir güçlükle karşılaşmadan şehre girdi. Şehirde kalmış olan Hristiyanlar'a iyi muamele etti, kaçtıktan sonra geri dönen Ermeniler'in evlerini, bağlarını ve tarlalarını kendilerine verdi¹²⁵.

Keysun'daki meseleyi halleden Sultan, Behisni'ye yönelmek zorunda kaldı. Çünkü, II. Kılıçarslan'ın Hristiyanlar'a karşı merhametle hareket etmesi hususundaki emirlerine uymayan Behisni Hâkimi papazlara, şehrin ileri gelenlerine ve diğer Hristiyanlara kötü muamele ediyor, halkın ödemekle yükümlü olduğu verginin çok üzerinde rakamlar talep ediyordu. Behisni Hâkimi'nin¹²⁶ bu tazyiklerinden bıkan halk, aralarında anlaşarak gizlice Stefan'ı davet etmeye karar verdiler. Fakat bunlardan biri ihanet ederek durumu Behisni Hâkimi'ne bildirdi. O da, bunların kayalardan atılarak öldürülmelerini emretti. Bunun üzerine halk, yerlerini yurtlarını bırakarak kaçmak zorunda kaldı. Hristiyanların maruz kaldığı bu durumu duyan II. Kılıçarslan duruma müdahale etti. Halk, Papaz Grigor'un tabiriyle "Sultan'ın tatlılığı sayesinde" birbiri arkasına geri geldi ve boşalmış olan şehir tekrar doldu, canlandı¹²⁷.

Bu hadiselerden sonra II. Toros, dostluğunu kazanmak için şehri bizzat Türklerden almış olan kardeşi Stefan'ın karşı çıkmasına rağmen Berdus'u Sultan'a verdi. Ermeni müellifin "Büyük Sultan" olarak tanımladığı II.

¹²⁴ Mateos, s. 301; Abû'l - Farac, II, s. 386; Süryani Mihail, II, s. 155.

¹²⁵ Abû'l - Farac, II, s. 395; Mateos, s. 315; Turan, "Kılıçarslan II", İ.A., VI, s. 689.

¹²⁶ Hadiseyi anlatan Papaz Grigor, Behisni Hâkimi'nin adını vermekten imtina ettiğini belirtiyor (Bkz. Mateos, s. 317).

¹²⁷ Mateos, s. 317 - 318; Turan, Selçuklular Zamanında, s. 199.

Kılıçarslan'ın şehre gelmesiyle burası asayişe kavuştu¹²⁸. Böylece meliklik ettiği bu bölgeyi huzura kavuşturan Sultan, 1157 Ağustosunda Konya'ya geri döndü¹²⁹.

II. Kılıçarslan Konya'ya döndükten sonra, hudut bölgelerine tecavüz eden, Ayıntab, Raban ve civarını istila eden Nureddin ile ilgilenmek için Ermeniler ve Haçlılar ile anlaşma yapma yoluna gitti. Bu amaçla Kudüs'e, Antakya'ya ve Sis'e elçiler göndererek onlardan gelecek tehlikeyi önledi. Artık Nureddin meselesiyle ilgilenebilirdi¹³⁰.

Nureddin, Bizans imparatoru'nun Halep kuşatmasını kaldırmasından sonra Kudüs kralına haber gönderip dört aylık bir mütareke aktetme teklifinde bulundu. O, bu prensi para ile kazandı ve bu suretle her taraftan emin olduktan sonra daha evvel kardeşi Miran'a (?) vermiş olduğu Harran şehrine doğru yürüdü. Çünkü Nureddin hastalandığında, kardeşinin kendisini öldürmek istediğini söylemişlerdi. Nureddin, burada iki ay karargah kurduktan sonra bu şehri ve civarda bulunan Rakka'yı ve Urfa'yı zaptetti. O, böylelikle kendisine karşı isyan etmiş olan bütün şehirleri itaat altına almış oldu. Nureddin, önce Sultana (Selçuklu) ait olan Raban bölgesini, sonra da Maraş'ı zaptetti. Onun bu muvaffakiyetlerini haber alan Keysun emiri, kendi şehrinin de zaptedileceğinden korkarak Sultan'dan yüz çevirdi ve Nureddin'in tabiyetini kabul etti. Keysun emiri Raban'a onun yanına gitti. Onlar birlikte Maraş ve Behisni üzerine yürüdüler. Buranın halkı, hiç bir yardım ümitleri olmadığından büyük korku içine düştü. Nureddin, buralarını da surları yıktırarak zaptetti. O, bu eyaletleri, Kudüs kralını bir çocuk gibi aldatıp onunla aktetmiş olduğu ittifak sayesinde kazanmıştır. Nureddin Behisni'de iken Frerlerin, Hospitallerin ve Frank askerlerinin, mütarekenin müddeti bitmiş olduğundan memleketine taarruz ettiği haberini aldığından Halep ve Dimaşk'a gitti¹³¹.

Kilikya Ermeni Prensi Toros'un 1165'de Maraş'a saldırdığını, burayı yağma edip 400 Türk'ü esir aldığını görüyoruz. Nureddin'e haber

¹²⁸ Mateos, s. 318.

¹²⁹ Turan, *Selçuklular Zamanında*, s 199.

¹³⁰ Mateos, s. 318 - 319; Simpat, s. 57; İbnü'l Kalanisi, *Zeyl*, s. 333; Ebu Şame, *Ravzateyn*, I, s. 109.

¹³¹ Mateos, s. 328; İbn Şihne, *ed-Dürrü'l*, s. 223.

göndererek, elinde bulunan Hristiyan esirleri kendisine satmasını, aksi takdirde elinde bulunan esir Türkleri yakacağını bildiren II. Toros, Nureddin'in sözü edilen esirleri 100.000 dinara satmasıyla isteğini elde etmiş oldu¹³².

Kösedağ bozgunundan sonra Anadolu'da asayişin bozulması üzerine Elbistan Türkmenleri Daira Karira adını tanıyan Süryaniler'e ait bir manastırı istila edip 15 rahip ile diğer papazları ve kilise memurlarını öldürdüler. Bunlar kaçmak üzere iken yetişen Moğol kuvvetleri onları kılıçtan geçirerek tamamen imha etti¹³³.

3. Keysun ve Raban Ermenileri

Philaretos'un ölümünü müteakip (1086 sonrası) Keysun'u ele geçiren Kogh - Vasil, burayı kendine merkez edindikten sonra hakimiyet sahasını genişleterek Raban'ı da aldı¹³⁴. 1112'ye kadar bölgede hüküm süren Kogh - Vasil'in Haçlı prensleriyle sıkı münasebetler içerisinde olduğu görülür.

1100 yılında Gümüştekin Ahmet Gazi tarafından esir alınan I. Bohemund, fidyeye karşılığı serbest bırakılacağı sözü verilmesi üzerine dost ve akrabalarına haber göndererek fidyenin toplanmasını ve anlaşmanın imzalanacağı Malatya'ya gönderilmesini istedi.

Keysun ve Raban hâkimi Ermeni prensi Kogh - Vasil'in, bu paranın toplanması için büyük gayret sarfettiği görülüyor. Antakya kontu Tankred'in hiç bir katkısı olmadan 100.000 dahekan toplandı. Bu paranın 10.000 dahekanı Kogh - Vasil tarafından verildi. Fidyenin verilmesi üzerine Mayıs 1103 yılında serbest bırakılan I. Bohemund'u kendi memleketine getiren Kogh - Vasil, onu bizzat karşılayarak kendi evinde misafir etti. I. Bohemund ve yanındakilere büyük hediyeler takdim eden ve onları birkaç gün misafir olarak ağırlayan Kogh - Vasil, I. Bohemund'u Antakya'ya göndermeden önce yeminli ve özel bir

¹³² Abû'l - Farac, II, s. 402.

¹³³ Abû'l - Farac, II, s. 543.

¹³⁴ Abû'l - Farac, II, s. 342; Chalandon, a.g.e., s. 99; Hansgerd Hellenkemper, *Burgen der Kreuzritterzeit in der Grafschaft Edessa und im Königreich Kleinarmenien*, Bonn 1976, s. 66,68.

törenele manevi evladlığa kabul etti¹³⁵. Mateos, I. Bohemund'un serbest bırakılması ve ağırlanması için Kogh - Vasil'in toplam 20.000 dahekan harcadığını kaydediyor¹³⁶.

1108 yılında 12.000 kişilik bir Türkmen kuvveti Çukurova bölgesinde Ermenilere ait arazileri tahrip ve yağma ettikten sonra Kogh - Vasil'in memleketinde Berdus (Pertus) denilen mıntıkaya geldiler. Bunu haber alan Ermeni Prensi Kogh - Vasil, askerleriyle beraber bu Türk kuvvetinin üzerine yürüdü. Şiddetli bir muharebeden sonra galip gelen Ermeniler, Türkler'i firara mecbur kıldı, birçoğunu kılıçtan geçirdi ve esir etti. Türkler'in daha önce almış oldukları esirleri de kurtardılar¹³⁷.

Bu mağlubiyetin intikamını almak gayesiyle Türkler, 1103 yılının ilk aylarında 6.000 kişilik bir kuvvetle ve başlarında Sultanları¹³⁸ olduğu halde Kogh - Vasil'in memleketine yürüyerek Hısnımansur topraklarına girdiler. Türkler'in geldiğini haber alan Kogh - Vasil, onları karşılamaya çıktı. Yapılan savaş yine Ermeniler kazandı ve aralarında Türk beyinin de bulunduğu çok sayıda insanı esir aldılar.¹³⁹

Josselin, Urfa kontu I. Baudouin'i 30.000 dahekan mukabilinde Çavlı'dan satın aldıktan sonra (1108) beraberce Ermeni prensi Kogh - Vasil'in yanına geldiler ve burada birçok hediyelerle taltif edildiler. I. Baudouin, Antakya Prensi Tankred'e karşı harp açmak için Kogh - Vasil'e ait olan Raban şehrine gitti ve burada asker topladı. Ayrıca Çavlı'ya haber gönderip 5.000 atlı ile beraber yardıma çağırdılar. Kogh - Vasil de, Bizans'ın Misis'te bırakmış olduğu Peçeneklerden 800 asker göndererek ittifaka katıldı. Diğer taraftan Tankred

¹³⁵ Mateos, s. 221-222; Abû'l - Farac, II, s. 343; İbnü'l-Esir, el - Kâmil, X, s. 345, Türk ter. s. 281; Turan, **Selçuklular Zamanında**, s. 144.

¹³⁶ Mateos, s. 221.

¹³⁷ Mateos, s. 232; Osman Turan, aynı kaynağı mehzaz gösterdiği bir eserinde, bu savaşın Türklerin kazandığını kaydediyor (bk. **Selçuklular Zamanında**, s.151). Yine bkz. Coşkun Alptekin, "Türkiye Selçukluları", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, VIII, İstanbul 1989, s. 233. A. Sevim de O. Turan ile aynı görüştedir. Bkz. Genel, s. 28.

¹³⁸ Hadiseyi anlatan Mateos, Sultanın kim olduğunu belirtmiyor (bk.s.232).

¹³⁹ Mateos, s. 232-233.

ise Halep hakimi Çavlı ile arası iyi olmayan Rıdvan ile ittifak yaptı. Rıdvan 600 atlı ile Tankred'in yanında yer aldı¹⁴⁰.

Her iki tarafın kuvvetleri Tell Başer yakınında karşılaştılar. Türkler, Tankred'in yaya askerlerini büyük zayıyata uğrattı. Fakat muhasara şiddetlendiği sırada Tankred, I. Baudouin'i mağlup etti ve kaçmaya mecbur kıldı¹⁴¹. İki bin kadar Hristiyanın öldüğü bu savaştan sonra Tankred Antakya'ya geri dönerken I. Baudouin, Bagrat adlı bir Ermeni şefine ait olan Arevintan denilen kaleye, Josselin de Tell Başer'e kaçtı¹⁴².

1112-1113 yılında Antakya kontu Tankred, asker toplayıp Ermeni Prensi Kogh - Vasil'e karşı yürüdü. O, Raban'ı şiddetli bir hücumla Kogh - Vasil'in elinden aldı. Sonra, Keysun üzerine yürüdü ve ovanın kenarında Til'de durdu. Kogh - Vasil de 5000 kadar asker topladı, fakat onlar günlerce bu vaziyette durup hiçbir muharebe yapmadılar. Sonra aralarında sulh ve dostluk akdettiler. Tankred, Raban'ı Kogh - Vasil'e iade etti. Kogh - Vasil de ona Franklar'ın elinden almış olduğu Hısnımansur bölgesi ile Torer'i (Torer, Hısnımansur civarında ve batı tarafında bulunan bir şehir) ve Urem'i (Fırat bölgesinin kuzeyinde bir şehir) Tankred'e verdi. Bundan sonra Tankred, Antakya'ya döndü¹⁴³.

Maraş ve Samsat'ı da hakimiyetine alan Kogh - Vasil, 12 Ekim 1112 de ölünce yerine oğlu Diga - Vasil (Çocuk Vasil) geçti. Mateos, Kogh - Vasil'in mirası olan Samsat, Maraş, Keysun ve Raban'ın Diga - Vasil'e intikali için Kogh - Vasil'in hanımının, Tankred'in yardımını sağlamak gayesiyle ona çok miktarda kıymetli kumaşlar, at ve katırlardan başka kendi tacını Tankred'in karısına gönderdiğini kaydediyor¹⁴⁴. Esasen, gönderilen bu hediyelerin sebebi, Ermenilerin bu buhranlı dönemlerinde, gücünün zirvesinde bulunan Tankred'in kendi ülkelerini işgal etmesinden korkulmasıdır¹⁴⁵. Gerçekten de

¹⁴⁰ Mateos, s. 234, Alptekin, "Türkiye Selçukluları", D.G.B.İ.T., VIII, s. 233; Abû'l - Farac, II, s. 348-349.

¹⁴¹ Mateos, s. 234-235; Abû'l - Farac, II, s. 348-349; Turan, Selçuklular Zamanında, s. 152.

¹⁴² Mateos, s. 235, s.48

¹⁴³ Mateos, s. 2477.

¹⁴⁴ Mateos, s. 248.

¹⁴⁵ Demirkent, Urfa (1098-1118), s. 152-153.

Tankred, Kogh - Vasil'in ölümünden sonra, onun mirasını elde etmek için harekete geçmişti. Ancak yolda rahatsızlandığından geri dönmek zorunda kalmıştı¹⁴⁶.

Atlılardan ve piyadelerden büyük bir ordu kurmuş, atlıların herbirine onikişer, piyadelerine de üçer dinar aylık bağlamış olan Kogh-Vasil'in karısı, diğer prens ve şeflere, yani Urfa Kontu II. Baudouin du Bourg ile Josselin'e de birçok hediyeler vererek, onlardan gelecek tehlikeyi de önleme yoluna gitmiştir¹⁴⁷. Esasen bu sırada Mevdud'un Urfa bölgesinde yaptığı tahribat, II. Baudouin du Bourg'u güç halde bıraktığından Dıga - Vasil'e zarar verecek durumda değildi¹⁴⁸.

Haçlı kontlarının gerek Urfa 'da ve gerekse Tell Başer'de yaşayan Ermeniler'i buralardan çıkarması üzerine, bunlar, Samsat'a, Dıga-Vasil'in yanına gitmişlerdi. Ermeniler, kendi yurtlarına karşı Haçlılar'ın besledikleri kötü niyetleri bildiklerinden, kendilerini Haçlılar'dan kurtarması için Urfa önlerinde bulunan Aksungur el- Porsuki'ye haber gönderip (1114) yardım istediler ve bu maksadla adamlarından birini kendilerine göndermesini istediler. Bunun üzerine Aksungur, Habur hâkimi Emir Sungur Dizdar'ı onlara gönderdi. Kogh - Vasil'in karısı onu çok iyi karşılayıp itaat arz etti. Bu arada Suruc civarında Haçlılar'la karşılaşan Sungur Dizdar, onları bozguna uğrattı¹⁴⁹. Aksungur ile münasebetlerde bulunduğundan dolayı hem Kogh - Vasil'in hanımını ve Dıga-Vasil'i cezalandırmak ve hem de kontluğunun doğu sınırını geçici bir süre için de olsa emniyete almak isteyen ve önce ordusuyla birlikte Raban'a karşı yürüyen Urfa kontu II. Baudouin, uzun süre şiddetli hücumlarda bulunup şehri sıkı bir muhasara altında tuttu ise de birşey yapamadı. Bundan sonra Dıga-Vasil de, Ermeni prensi I. Toros ile ittifak etmeyi uygun gördü. Fakat, Ermenilerin tek hükümdarı olarak kalmak isteyen I. Toros, bir evlenme anlaşması bahanesiyle Dıga - Vasil'i yanına davet etti ve yanına geldiğinde onu tutuklayıp Urfa Kontu II. Baudouin'e sattı. Dıga - Vasil'i işkenceye tabi tutan ve bütün topraklarını elinden alan II. Baudouin, böylece bu Ermeni

¹⁴⁶ Fulcher, s. 204; A. von Achen, II, s. 254 vd.; Mateos, s. 248; Demirkent, Urfa (1098-1118), s.153.

¹⁴⁷ Mateos, s. 248; Demirkent, Urfa (1098-1118), s.153.

¹⁴⁸ Demirkent, Urfa (1098-1118), s.154.

¹⁴⁹ Abû'l - Farac, Sungur Dizdar'ın askerlerinin Franklar tarafından baskına uğratıldığını ve Türklerden çok azının kaçabildiğini kaydediyor. (bkz. II, s. 354)

prensinin bölgedeki hakimiyetine son verdi (1115-16). Daha sonra serbest bırakılan Dıga -Vasil, önce I. Toros'un yanına, oradan da İstanbul'a gitti¹⁵⁰.

Kogh - Vasil'in hanımının, Aksungur ile münasebet tesis etmeye çalışması, bu bölgede bulunan Emenilerin, Haçlılarla arasındaki nefretin su yüzüne çıktığını ve artık Haçlıların gerçek niyetini anlamaya başladıklarını gösterir¹⁵¹.

Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud, 1138'de Keysun mintikasına giderek burada talan icra edip esirler aldıktan sonra Maraş'a geçti ve orada da aynı hareketlerine devam ettikten sonra geri döndü¹⁵².

Josselin'in esir düştüğünü haber alan Sultan Mesud, Haziran 1150 yılında Keysun'a karşı yürüdü ve burayı muhasara altına aldı. Türk ordusuna karşı mukavemet edemeyeceğini anlayan ahali, piskopos Ionnes'i Sultan'ın yanına göndererek şehrin teslimi karşılığında Haçlılar'ın Ayıntab'a gitmelerine izin verilmesini talep ettiler. Buna muvafakat eden Sultan, onlara bir de yeminli teminat verdi. Şehrin teslim alınmasından sonra sözünü yerine getiren Sultan, ayrıca Behisni, Raban, Farzaman ve Tell Başer'i de bu seferinde ele geçirdi¹⁵³.

¹⁵⁰ **Abû'l - Farac**, II, s.353-354; İbnü'l-Esir, **el - Kâmil**, X, s. 502, Türk ter. s. 400; **Vardan**, s. 194; **Mateos**, s. 248 ve 258-259; **Anonim Süryani**, s. 86; K.Sussheim, "İl Gazi", **İslam Ansiklopedisi**, VI, İstanbul 1986, s.964-966; Demirkent, **Urfa (1118-1146)**, s.160; **Kalanisi**, s.191; **Runciman**, a.g.e., II, s.106-107; Osman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, 2. baskı, İstanbul 1980, s. 147; **Mateos**, I. Leon'un Dıga-Vasil'i yanına ilk gidişinde kızıyla evlendirdiğini Dıga Vasil'i akabinde onun düşmanı olan birine teslim etmiş olmasını kabul etmek pek güç görünüyor (bk. s. 259). Ancak, ikinci kez I. Leon'un yanına geldiğinde ona damat olduğu **Abû'l - Farac**'ın kaydından anlaşılıyor (bk. II, s. 370).

¹⁵¹ Demirkent, **Urfa (1098-1118)**, s.160

¹⁵² **Abû'l - Farac**, II, s. 375; **Süryani Mihail**, II, s.113.

¹⁵³ **Süryani Mihail**, II, s.162; **Abû'l - Farac**, II, s. 388.

C. Malatya ve Çevresi

1. Ermeni Gabriel'in Hakimiyeti Döneminde Malatya

Malazgirt zaferini müteakib Sivas'a giren, fazla bir mukavemet ile karşılaşmadan burayı ele geçirdikten sonra etraftaki bir çok şehri de topraklarına katarak hakimiyet sahasını genişleten Ahmed Gazi, halkını Ermeniler'in ve Süryaniler'in oluşturduğu Malatya'yı da topraklarına katmak istiyordu. Bu sırada Malatya, Philaretos'a tabi, Ermeni ve Süryani halkın nefretini kazanmış olan Ortodoks Ermeni Gabriel'in elinde bulunuyordu. Ahmed Gazi, Sultan'ın tabii olarak 1085 yılında şehri kuşattı. Fakat Gümüştekin'in bu ilk Malatya muhasarası başarısızlıkla neticelendi. Bunun sebebi Sultan Melikşah'ın Porsuk ve Bozan'ı Anadolu'ya gönderip bu bölgede kendi hakimiyetini kurmak istemesi ve Gabriel'in Malatya üzerindeki hakimiyetini Halife'ye tasdik ettirmesi olmalıdır¹⁵⁴.

Melikşah'ın katına giderek Malatya'nın hakimiyetini içeren bir menşur alarak geri dönmüş olan Gabriel, 1095 yılında Malatya'ya gitmiş ve damadı Toros'un zehirleyerek öldürdüğü Kutalmışoğlu Sultan Alp - İlig'in askerlerini şehri teslim vaadi ile Malatya'ya davet etmişti. Ancak onlar şehre varınca kapıları kapatarak onları içeri almadı. Bu askerler de Davud adlı reisleri ile şehri kuşattılar. Ancak Malatya'yı bir an önce ele geçirmek isteyen Ahmed Gazi oraya giderek onları barıştırdı¹⁵⁵.

Türkiye Selçuklularında I. Süleymanşah'ın ölümüyle başlayan fetret dönemi, 1092 yılında Melikşah'ın ölümünden sonra I. Kılıçarslan'ın İznik'e gelerek babasının tahtına oturmasıyla son bulmuştu. I. Kılıçarslan, kendisi için tehlike olarak gördüğü Çaka Bey'i ortadan kaldırıp, Bizans ile de bir dostluk anlaşması yaparak tahtını sağlamlaştırdıktan sonra Malatya üzerine hareket etti (1095). Şehrin hâkimi hâlâ tacirleri, din adamlarını çeşitli

¹⁵⁴ Süryani Mihail, II, s. 37; Aksarayî, *Müsâmeretü'l - Ahbâr* s. 17; M. H. Yinanç, *Selçuklular Devri*, s. 58, 74; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 133; Ernest Honigman, "Malatya", *İslam Ansiklopedisi*, VII, İstanbul, 1986, s. 236; Coşkun Alptekin, "Danişmendliler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1989, VIII, s. 126; Vryonis, a.g.e., s. 155.

¹⁵⁵ Mateos, s. 186; Süryani Mihail, II, s. 37 - 38; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 49; Vardan, s. 185.

bahanelerle öldürmekten, kiliseleri soymaktan çekinmeyen¹⁵⁶ ve halkın büyük çoğunluğunun gayri memnun olduğu Ermeni Gabriel idi.

Malatya'yı büyük bir orduyla kuşatan Sultan, şehre şiddetle hücum etti, mancınıklarla dövüp çok sıkıştırdı. Ancak Gabriel, saldırılara mukavemete devam etti. Bunun üzerine Sultan, veziri vasıtasıyla, şehrin Süryani patriği ile irtibat kurup şehrin hâkimine teslim olmayı teklif etti. Fakat Gabriel, teklifi reddettiği gibi Patriği de Sultan ile temas kurduğu için öldürttü. Kuşatmayı uzatarak şehri teslim almayı düşünen I. Kılıçarslan, Haçlılar'ın İznik önüne geldiğini haber aldığı anda muhasarayı kaldırıp hemen geri dönmek zorunda kaldı¹⁵⁷. Böylelikle I. Kılıçarslan'ın ilk Malatya kuşatması başarısızlıkla sonuçlanırken, şehir halkı da Gabriel'in baskılarına bir müddet daha boyun eğmek zorunda kaldı.

2. Malatya'nın Türk Hâkimiyetine Girmesi ve Gelişen Siyasi Hadiseler

Gümüştekin Ahmed Gazi, Ağustos 1100'de Amasya civarında Haçlılar'ı mağlup ettikten sonra Malatya'yı tazyike başladı. Coğrafi mesafe olarak kendisine daha yakın olmasına rağmen Toros'a yaptıklarından dolayı Urfa Kontu I. Baudouin'i yardıma çağırmayan Gabriel, I. Bohemund'a haber gönderdi ve Malatya'yı kendisine vermeyi vaad etti. Bunun üzerine şehrin Ermeni ahalişi, Haçlılar'ın gelip başlarına geçmelerinden ve kendilerini şehirden kovmalarından korkarak Danişmend Gazi'ye gizlice haber gönderdiler. Gabriel de Gümüştekin gelene kadar I. Bohemund'u şehre sokmak istemiyor ve onu oyalamak istiyordu. Malatya'daki durumdan habersiz tedbirsizce yoluna devam eden I. Bohemund'a Gümüştekin, Malatya'yı Aksu vadisinden ayıran dağlık bölgede pusu kurdu. Gayet rahat ve tedbirsizce ilerleyen Haçlı kuvvetlerine ani bir saldırı gerçekleştiren Gümüştekin, I. Bohemund ve Richard'ı esir aldı¹⁵⁸. Savaş alanından kaçmayı başaran bir askerin Urfa'ya giderek durumu I. Baudouin'e bildirmesi üzerine Urfa Kontu hemen harekete geçti. Gümüştekin elinde bulunan

¹⁵⁶ Abû'l - Farac, I, s. 337.

¹⁵⁷ Mateos, s. 187; Abû'l - Farac, I, s. 335 - 336; Vardan, s. 186; Süryani Mihail, II, s. 46. Vardan, hadiseyi yanlış olarak 1093 yılında gösteriyor (Bkz. s. 185).

¹⁵⁸ Abû'l - Farac, II, s. 342; İbnü'l-Esir, el - Kâmil, X, s. 300, Türk ter. s. 248; Mateos, s. 204; Anonim Süryani, s. 74; İbnü'l Kalanisi, Zeyl, s. 49.

kıymetli esirleri kaybetmemek için geri çekilirken I. Baudouin tuzağa düşmekten korktuğu için takipten vazgeçti ve Malatya'ya gitti. Türk kuşatmasından kurtulmanın sevinci içindeki Gabriel, I. Baudouin'i sevinçle karşıladı. 50 şövalyesini Malatya'da bırakan I. Baudouin Urfa'ya geri döndü. Böylece kısa bir süre devam edecek de olsa Malatya, Urfa Haçlı Kontluğu'na bağlandı¹⁵⁹.

I. Baudouin'in Urfa'ya gitmesinden sonra Gümüştekin Ahmed Gazi, tekrar Malatya'ya yöneldi ve şehri kuşattı. Bu sırada şehirde durum hiç iç açıcı değildi. Ortodoks mezhebe mensup olan Gabriel, halkı insafsızca soymuş, onlara olmadık zulümleri reva görmüştü. Şehrin Süryani halkı da daha önce Gabriel tarafından ihanet ile itham edilip öldürülen piskoposlarını unutamamışlardı.

Kuşatma devam ederken, çok zor şartlar altında yaşayan Süryaniler, Malatya metropoliti Bar Sabuni'yi Gabriel'e gönderdi. Gümüştekin ile barış yapılmasını istedi. Bu hareketi kendisine karşı hazırlanan bir tertip olarak gören Gabriel, Bar Sabuni'yi ve şehrin ileri gelenlerini öldürttü. Onun bu hareketine öfkelenen askerler 18 Eylül 1101'de kapıları açarak Türkleri içeri aldılar¹⁶⁰.

Şehrin bütün servetini ganimet olarak askerlerine dağıtan Ahmed Gazi, ahaliye dokunmadı, hiç kimsenin öldürülmesine müsaade etmedi. Bütün ahaliyi kendine ait sayarak herkesi evine gönderdi ve kendi memleketinden buğday, öküz, ve sair lüzumlu şeyleri getirterek ahaliye dağıttı. Zindanlara atılmış olan çok sayıdaki insanın serbest bırakılmasını emretti. Onun devrinde Malatya bir çok nimetlere nail oldu. Şehirde bereket ve refah arttı. Gümüştekin buraya Basil adında birini vali olarak tayin etti¹⁶¹. Gabriel ise

¹⁵⁹ Azimi, *Tarih*, nşr. Claude Cahen, "La Chronique Abreegee d'al-Azimi" *Journal Asiatique*, CCXXX, 1938, s. 374, ; İbnü'l Kalanisi, *Zeyl*, s. 138; *Mateos*, ss. 204 - 205; *A. von Achen*, II, ss. 26 - 29; *Fulcher*, s. 134 - 135; *Demirkent, Urfa (1098-1118)*, ss. 66 - 68; *Tyrus*, s. 249; *Kaşgarlı, Ermeni Baronluğu*, s. 3.

¹⁶⁰ *Tyrus*, Gabriel'in Malatya'yı I. Bohemund'a vereceği şartlarla Gümüştekin Ahmed Gazi'ye teslim ettiğini kaydediyor (Bkz. s. 226). Ancak bu kaydın diğer kaynaklarca karşılaştırıldığında doğru olmadığı anlaşılıyor. Krş. *Mateos*, ss. 204 - 205; *Abû'l - Farac*, II, s. 341 - 342; *Süryani Mihail*, II, ss. 47 - 49; *Anonim Süryani*, s. 75; İbn Şihne, *ed-Dürü'l*, s. 197. Ayrıca bkz. İbnü'l-Esir, *el - Kâmil*, IX, s. 300, Türk ter. s. 247 - 248; *Vardan*, s. 188; *Turan, Selçuklular Zamanında*, s. 141 - 142; *Runciman, a.g.e.*, II, s. 31 - 32.

¹⁶¹ *Abû'l - Farac*, II, s. 342; *Sevim, Genel*, s. 27.

yaptıklarının cezası olarak yerli halk tarafından en ağır işkencelere maruz bırakılarak öldürüldü¹⁶².

Gümüştekin tarafından feth edilen ve refaha kavuşan Malatya, I. Kılıçarşlan tarafından 1106 yılında ikinci kez kuşatıldı. Ancak şehir bu defa Ahmed Gazi'nin oğlu Yağısıyan'ın hakimiyetinde idi. Kuşatmaya fazla dayanamayacağını anlayan Yağısıyan, hayatının bağışlanması şartıyla şehri teslimine razı oldu. 28 Haziran'da başlayan kuşatma şehrin 2 Eylül'de sulhen elde edilmesiyle son buldu. Şehre giren Sultan, burada hiç kimseye bir zarar vermedi (1106)¹⁶³.

I. Kılıçarşlan'ın ölümünden sonra onun karısını Musul'dan alıp Malatya'ya giden Bozmuş, I. Kılıçarşlan'ın küçük oğlu Tuğrul Arslan'ı burada hükümdar ilan etti. Bu sırada Malatya'da İl Arslan adında diğer bir emir bulunuyordu. Tuğrul Arslan'ın annesi ile anlaşan İl Arslan, Bozmuş'u öldürerek bu kadın ile evlendi. İl Arslan, şehir ahalisini para toplamakla bizar ettiği için Tuğrul Arslan'ın annesi oğluyla anlaşarak İl Arslan'ı yakalayıp hapsedtiler. Bir yıl sonra bunlar İl Arslan'ı kapalı olduğu yerden çıkararak Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed'in yanına gönderdiler. Sultan da, Kılıçarşlan'ın oğlu Şâhinşah'ı, Malatya'ya gönderdi ve Melikşah burada hükümdar ilan olundu. Melikşah, küçük kardeşi Tuğrul Arslan'ı azlederek diğer iki kardeşi Mesud ve Arap'ı hapsedti. Melikşah, Malatya'da bir müddet kaldıktan sonra Bizans İmparatoru Alexis'den yardım istemek üzere onun yanına gitti. Melikşah sevinçle karşılanmış ve kendisine bir çok altın verilmişti. Geri döndüğünde Danişmendoğlu ona bir pusu kurdu. Ele geçirilen Melikşah'ın gözlerinin kör edilmesi üzerine Malatya'daki emirler Mesud'u hapisten çıkarıp Sultan ilan ettiler. Bundan sonra Mesud, kardeşleri Arap ve Tuğrul Arslan'ı Malatya'da bırakarak Konya'ya gitti ve burasını saltanatının payitahtı yaptı (1109)¹⁶⁴.

¹⁶² Abû'l - Farac, II, s. 342 - 343.

¹⁶³ Abû'l - Farac, II, s. 345; Süryani Mihail, II, ss. 51 - 53; Alptekin, "Türkiye Selçukluları", D.G.B.İ.T., VIII, s. 229.

¹⁶⁴ Abû'l - Farac, II, s. 349 - 350; Süryani Mihail, II, s. 54; Turan, Selçuklular Zamanında, s.149-150.

1111 yılında Sultan'ın Malatya'daki atabeyi, Haçlılar'dan Ceyhan nehri havalisini geri aldı¹⁶⁵. 1113 yılında Malatya Sultanı Kılıçarşan'ın karısı Artukoğlu Belek'in yanına giderek, "Sultan nice defalar sizi medhederek, bütün Türk emirleri içinde Belek derecesinde akıllı ve kudretli bir kimse yoktur dedi. Ben de, beni de, çocuklarını da adınızla korumanızı istiyorum" deyip onun himayesine girdi. Bir müddet sonra Belek ile evlenen Sultan'ın karısı Malatya'ya dönüp oğlunu buraya yerleştirdi¹⁶⁶.

1119 yılının Şubat ayında Haçlılar'ın, Malatya havalisini talan etmelerinden¹⁶⁷ sonra 1124 yılı Haziranında da Danişmendoğlu Emir Gazi, Malatya'ya karşı hareket ederek bütün memleketi aldı ve şehri bir ay boyunca taciz etti. Sonra oğlu Muhammed'i Büyük - Saman köyünde büyük bir ordu ile bırakarak her gün şehrin kapılarına hücum etmeyi ve bir kimsenin şehre girip çıkmasına müsaade etmemelerini emretti. Arap, Danişmendlilerin memleketlerine taarruz etmekle meşgul olduğundan bu sırada şehir içinde bulunmuyordu. Şehir şiddetli bir kıtlığa uğramıştı. Bir merkep yükü buğday 36 altın dinara satılıyordu. Nihayet şehir dahilinde gıda namına hiç bir şey kalmadı; insanlar eskimiş derileri, su içinde yumuşatmaya, bunları ve bunlara benzer şeyleri çiğnemeye başlamışlardı. Kedi, köpek, hatta ölü eşek cesetlerine rast gelinmiyordu. Acınacak hale gelen şehir üç ağır darbe ile karşılaşmakta idi. Şehir içinden kaçanlar dışarıda kılıç darbeleriyle mahvoluyor, içeride kalanlar kıtlık yüzünden kırılıyorlardı. Üçüncü darbe, şehrin içinde bulunan ve ikinci bir Izabel rolü oynayan Valide Sultan idi. Bu kadın Musul'dan kurtarılarak buraya getirilmişti. Altınlarını almak için hür insanların çocuklarını işkenceye tabi tutuyor ve bunları soymak sayesinde şehirden kaçmayı umuyordu. Bu kadın, bütün şehir halkını öldürmeyi göze almıştı. Nihayet bu kadın ile oğlu şehirden çıkıp gittiler ve Emir Gazi şehre girdi. Şehrin boşaltılmış ve ahalinin kıtlık yüzünden mezardan çıkmış gibi olduklarını gören Emir onlara teselli verdi. Şehirde kalan ve oraya gelmek isteyen adamların serbest olduklarını ilan etti, halka ekmek ve mercimek

---

¹⁶⁵ Abû'l - Farac, II, s. 350.

¹⁶⁶ Abû'l - Farac, II, s. 351 - 352.

¹⁶⁷ Abû'l - Farac, II, s. 356; Süryani Mihail, II, s. 67.

dağıttı. Çiftçilere tohumluk buğday dağıttı ve her taraftan koyunlar ve davarlar getirtti. Bu sayede şehir yeniden canlanmaya başladı¹⁶⁸.

Mateos, hadiseyi şu şekilde anlatıyor: Emir Gazi, Malatya'ya yürüdü. Şehri muhasara edip yaptığı hücumlarla halkı büyük ızdırap içinde bıraktı. Muhasara altı ay sürdü ve şehir şiddetli bir açlık içinde kaldı. Günden güne daha çok şiddetlenen açlık yüzünden sayısız insan telef oldu. Çünkü halk, açlığa dayanamayıp şehirden dışarı çıkıyor ve düşman karargahına gidiyordu. Nihayet tahammülü kalmayan halk, şehri Gazi'ye teslim etti. Bunun üzerine şehrin sahibi olan Kılıçarslan'ın karısı Mişar'a çekildi¹⁶⁹.

1128 yılında, Malatya'dan atılan Tuğrul Arslan Malatya'yı istila etti, dış kısımlarını aldıktan sonra gerii döndü ve bir daha görünmedi¹⁷⁰. Emir Gazi, Malatya'yı aldıktan sonra Harput'u (Hısn-ı Ziyad) da zaptetmeye gitti. Fakat, Artuk ailesinden olan Emir Davud, daha erken hareket etmiş olup, Emir Gazi, bütün Hanzit mıntikasını talan etti ve oradan Malatya bölgesine esirler getirdi. Emir Gazi, ikinci defa olarak tekrar oraya gitti ve kalanlarını da kamilen esir aldı ve Mişar (Masara) müstahkem mevkiini de zaptetti. Bunun üzerine, Emir Davud, Emir Gazi'ye karşı muharebe etmek üzere ilerledi. Fakat, ona karşı koyacak kudrette olmadığını görünce, bölgenin köylerini yaktı ve kaçtı¹⁷¹.

Ankara ve Kastamonu taraflarının hakimi, Kılıç Arslan'ın oğlu Melik Arap, kardeşi Tuğrul Arslan'a ait olan Malatya'yı Selçuklu Sultanı kardeşi Mesut'un kayınpederi Emir Gazi'ye terk etmişti. 13 Haziran 1124'de şehri kuşatan Emir Gazi, 10 Aralık 1125'de Malatya'ya girmiş, şehirde kuşatmadan doğan kıtlık yüzünden perişan haldeki çiftçilere tohumluk buğday dağıtmış, getirttiği koyunları ve davarları halka dağıtmıştı. Melik Arap, Sultan Mesud'un Malatya'yı Emir Gazi'ye terketmesine öfkelenerek, 1126 yılında 30.000 kişilik bir orduyla Sultan Mesud'a karşı harekete geçti. Mağlup olan Mesud İstanbul'a kaçtı. Türkleri birbirine vurdurma siyaseti takip eden Bizans İmparatoru'ndan Mesud, asker ve para temin ederek Melik Gazi'nin yanına

¹⁶⁸ Abû'l - Farac, II, s. 359; Süryani Mihail, II, s. 82 - 83, 85; Anonim Süryani, s. 89 - 90.

¹⁶⁹ Mateos, s. 282.

¹⁷⁰ Abû'l - Farac, II, s. 361.

¹⁷¹ Süryani Mihail, II, s. 84.

döndü. İki birlikte Melik Arap'a karşı hareket ettiler. Müttefiklerin karşısında duramayan Melik Arap, Kilikya Ermeni Prensi Toros'a sığındı. Toros'dan aldığı askerî yardım ile 1127 yılında Emir Gazi'nin oğlu Muhammed'i pusuya düşürerek esir etti. İleri hareketine devam eden Melik Arap Malatya yöresinde, Muhammed'in oğlu Yunus'a da esir aldıktan sonra Sultan Mesud ve Emir Gazi üzerine yürüdü. Fakat mağlup oldu ve Bizans'a sığınmak zorunda kaldı (1128)¹⁷².

1133 - 1134'de, Emir Gazi, Suriye'deki Haçlılara ağır bir darbe indirirken, Ermeniler de Danişmendlilere ait olan Malatya'nın güneyindeki Mişar (Masara)'ı zapt ve tahrip ettiler.

Abu'l Farac 1135 yılı olaylarında, Halife'nin, Malatya hakimi Danişmendoğlu Emir Gazi'ye tabiiyet alâmeti olarak boynuna takılmak üzere, bir altın gerdanlık, altından bir asa, dört siyah bayrak ile onun huzurunda çalınacak davullar gönderdiğini, Halife'nin elçileri geldiğinde hasta olan Emir Gazi'nin, bir kaç gün sonra ölmesi üzerine, oğlu Muhammed'in melik ilan edildiğini ve merasimin onun adına yapıldıktan sonra elçilerin geri döndüğünü kaydediyor¹⁷³.

1136 yılında Malatya hakimi Danişmendoğlu Bağdat'a, halifeye haber göndererek vazifesine iade edilmesini istedi¹⁷⁴. İbnül Esir, 1141 yılında Malatya hakimi Danişmendoğlu'nun bu Rum birliğini mağlup ettiğini onları öldürüp yanlarında bulunan malları ganimet aldığını kaydediyor.

1141 yılının ekim ayında Malatya'daki Türkler, Bet Zabar, yani Bet Kenaye'ye(?) manastırlarına hücum ettiler ve buralarını yağma ettikten sonra hiç bir mukavemelle karşılaşmadan geri döndüler. Mayıs 1142'de Türkler'in bu hareketinin intikamını almak gayesiyle harekete geçen Haçlılar da, Zubtara ve Arka'ya gelerek Hristiyanlar'ın mallarını yağma ettiler, Türkler'le

172 **Abû'l - Farac**, II, s. 359 - 361; **Turan, Selçuklular Zamanında**, s. 169; **Cahen, Anadolu'da Türkler**, s. 106 - 107; **Abû'l - Farac** Melik Arap'ın Rumlar tarafına kaçtığını ve bir daha haber alınmadığını yazıyor (II, s. 361); **Süryani Mihail**, II, s. 87 - 88.

173 **Abû'l - Farac**, II, s. 367; **Süryani Mihail**, II, s. 103; **Anonim Süryani**, s. 99.

174 **Abû'l - Farac**, II, s. 373; **İbnü'l-Esir, el - Kâmil**, XI, s. 17, Türk ter. s. 26; **Simpat**, s. 52.

hiç çarpışmadılar. Böylelikle Hristiyan ahali her iki tarafca zarara uğratılmış oldu¹⁷⁵.

1143 yılında Danişmendli Devlet, Mişar (Masara) kalesi hakimi Yunus ile anlaşarak Malatya'ya hücum ettiyse de burasını almaya muvaffak olamayınca Arka'ya karşı hareket etti. Bunun üzerine Yakub Arslan ile evlenen Hatun, Malatya'yı korumak ve buradaki Türkleri çıkararak Sivas'a göndermek için 2.000 adam istetti. Malatya'da bulunan Türkler isyan ederek şehrin Buridya adını taşıyan kapısını baltalarla yıktılar. Çünkü kale hakimi bunların çıkmalarını istemiyordu. Ancak kaçmayı başaran 2.000 kişi aynı gün Devlet'i getirip Malatya'nın hakimi ilan ettiler¹⁷⁶.

İbnül Esir, 1142 - 1143'de Muhammed b. Danişmend'in öldüğünü ve ülkesini Sultan Mesud b. Kılıçarslan'ın ele geçirdiğini kaydediyor.

1144 yılında Selçuklu Sultanı I. Mesud, Sivas'ı ele geçirdikten sonra Malatya'ya yöneldi. 17 Nisan 1144'de şehri kuşattı. Sultan dışardan mancınıklar ile şehri taciz ederken, içerde de Devlet, muhariplere verilmek üzere Hristiyan ahaliyi ağır vergiler toplayarak bizar ediyordu. Ancak Sultan, şehri düşüremeden Eylül'ün başlarında kuşatmayı kaldırarak geri döndü¹⁷⁷.

1148'de Danişmendli Aynüddeve'nin hakimiyetinde bulunan Malatya ve Hısnımansur (Adıyaman) bölgelerine akınlar yapan ve Bar Sawma manastırını zorla ele geçiren Josselin, manastırda bulunan buğday, şarab, yağ, bal ve çeşitli giyecek ve diğer malları yağmaladı. Bölgede yaptığı yağmalar neticesinde Josselin 20.000 dinar (altın) ele geçirdi. Bar Sawma manastırının Haçlı Kontu'nun eline geçmesi üzerine 12 rahip ile yaklaşık 50 uşak güvenliklerini sağlamak üzere eşya ve hayvanlarıyla birlikte Malatya hâkimi Aynüddeve'ye sığındılar. Aynüddeve başlangıçta Bar Sawma manastırı rahiplerinin babası Melik Gazi'nin bu müesseseye koyduğu ağır vergiler dolayısıyla Josselin'in yaptığı akınlarda rolü olduğunu düşünmüş, fakat Süryanilerin kendisine sığınmaları üzerine bu düşüncesinin hatalı olduğunu anlamış ve onları vergiden muaf tutmuştur. Malatya Hakimi Haçlılar'ı oradan tard ve kaleyi zaptetmek için asker toplamaya başladığında,

¹⁷⁵ Süryani Mihail, II, s. 116.

¹⁷⁶ Abû'l - Farac, II, s. 377.

¹⁷⁷ Abû'l - Farac, II, s. 377; Süryani Mihail, II, s. 123 - 124; Turan, Doğu Anadolu, s. 204.

rahiplerden biri Emire, "savaşla ve zorla kaleyi zaptetmek imkan haricindedir. Hilekarlıkla ele geçirmek de ayıp bir şey olacaktır. Biraz sabredersen, onu ele geçirmenin bir kolayını bulacağız" dedi. Bu tavsiyeyi beğenen Emir, kendi himayesi altına girmek için gelmiş olanlara bir çok iyilikle yaptı ve bu senenin vergisini affetmekle manastıra karşı büyük hüsnüniyet gösterdi. Onlara sadakat yemini yaptırdı. Onlar, Âmid'e Patrik'e müracaat ettiler ve o, onları Josselin'e istemiyerek yapmış oldukları yeminlerinden azad kıldı.

Sonra, Josselin, emir Aynüddeve'ye haber gönderip "Bana aid olan Zabar manastırlarını zaptla tahrip etmişsin. Ben de, kartal kuşlardan ne kadar yüksekte ise, diğer manastırlardan o kadar yüksek bir kale olan Mar Bar Sawma manastırını zaptettim. Şimdi ise, onu sana iade ediyorum" dedi. Böylelikle o, emirden sulh dilediği vakit, rahiplere zorla ettirdiği yemini kendisi lağvetmiş oluyordu. Aynüddeve de "Biz de senin dilediğin kadar barış içinde olmayı arzu ediyoruz. Ancak, barışı ne suretle temin edeceğni bize anlat. Zira, sende iman bulunmadığı hissi vermişsin. Müslümanlar kendi kitapları, Hristiyanlar da Haç ile İncil üzerine yemin ediyorlar. Halbuki sen, İncil'i soymuş, Haç'ı da kırmışsın. Binaenaleyh, sen Hristiyanlar'ın inancına bağlı değilsin. Yeminlerimizi ona göre tanzim etmemiz için, bana inancını söyle, putperest mi, yoksa Yahudi misin" diye cevap verdi. Böylelikle bu Türk, sahte Hristiyanı utandırıp rezil etti¹⁷⁸. Diğer taraftan Artuklu hükümdarı Kara Arslan, Harput ile Malatya arasında bulunan Hanzit Bölgesi'nde, 1152 yılında bir gezinti yaparken, bir Ermeni papazın Bargaluş köyünde bir kilise inşasına giriştiğini görmüştü. Papazın rakip ve düşmanları ona yeni bir kilisenin inşası ile memleketin hükümdarına bir uğursuzluk gelebileceğini bildirmesi üzerine Kara Arslan kilise inşasını durdurdu (1152). Bu hadise gerçekte Hz. Ömer'in zımmiler hakkında koyduğu sınırlayıcı yasaklamadan birinin bu şekilde naklinden ibarettir. Selçuklular'da uygulanmayan bu hükümler, Artuklu Devleti'nde ilk kez bu şekilde yürürlüğe konulmuştur¹⁷⁹.

¹⁷⁸ Süryani Mihail, II, ss. 149 - 152; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 186 - 187.

¹⁷⁹ Turan, *Doğu Anadolu*, s. 204.

D. Ani Şehri ve Ermeniler

Ani'de 1045'de başlayan Bizans Thema idaresi 1065'de Selçuklu fethiyle son buldu. Ani, Selçuklular tarafından kuşatıldığında şehirde biri vali, biri kumandan iki Bizans görevli bulunuyordu¹⁸⁰. Mateos'a göre bunlar Simpat'ın babası Bagrat ve Gürcü Baguran'ın oğlu Grigor idi¹⁸¹. Ani'yi yerli askerlerden çok; ücretli askerlerden oluşan Bizanslı bir garnizon korumakta idi¹⁸².

Sultan Alparslan Ani'yi fethettikten sonra (1064), Şırak ve merkezi Ani'yi Gence, Dvin Emiri Şeddadlı Ebu'l Esvar Şavur'a bağışladı. O da çok yaşlandığından, karısı IV. Aşot'un kızı Kata Hatun'dan olan oğlu Manuçe'ye temlik ettirdi¹⁸³.

İlk Ani emiri, Selçuklular'ın himayesinde, Ağustos 1064'de yıkılan şehrin surlarını tamir etmekle işe başlamıştır¹⁸⁴. Manuçe, dayısı II. Gagik'in yurduna sahip olmuş ve şehir ile bölgenin yerli Hristiyan halkının gözünde de buraların ve Ani tahtının meşru varisi gibi sayılmıştır. O, Ani'yi büyük gayretlerle imar edip, şehri huzurlu ve refah seviyesi yüksek bir duruma getirmiştir¹⁸⁵.

1103'de taht kavgasında Sultan Berkiyaruk'a yenilen Muhammed Tapar'ın Ani'ye geldiği görülür. Ancak o burada uzun süre kalmadı ve şehri terk etti¹⁸⁶.

Dvin'e gelen Dilmaçlı Şemsüddeve Togan Arslan, 1118'de, dış tehlikelerden uzak olarak Ani'de 54 yıl hâkim olan Manuçe'yi öldürdü ve Dvin'i ele geçirdi. Manuçe'nin yerine oğlu Ebu'l Esvar geçti. Ebu'l Esvar, Ani'yi 60000 dinar karşılığında Erzurum Saltuklu Emirine satmak istedi. Bunun üzerine şehrin Hristiyan ahalisinden ileri gelenler, Gürcü kralına haber

¹⁸⁰ E. Honigman, a.g.e., s. 156; Fahreddin Kırzioğlu, *Kars-Arpaçayı Boyları Eski Merkezi Ani Şehri Tarihi (1018 - 1236)*, Ankara 1982, s. 40

¹⁸¹ Mateos, s. 120.

¹⁸² Kırzioğlu, *Ani Şehri*, s. 42.

¹⁸³ Hüseyinî, *Ahbar*, s. 28; Kafesoğlu, *Melikşah*, s. 11.

¹⁸⁴ Kırzioğlu, *Ani Şehri*, s. 53.

¹⁸⁵ Vardan, s. 179.

¹⁸⁶ Kırzioğlu, *Ani Şehri*, s. 63.

gönderdiler ve şehri ona teslim etmek istediklerini bildirdiler. Hemen harekete geçen Gürcü kralı Davit, Ani'ye geldi ve şehri teslim aldı (1124)¹⁸⁷.

Davit, Ani'yi işgal edince Ebu'l Esvar ile oğullarını Aphazya'ya göndermiş, onlar bir daha Ani'ye dönememiş ve orada ölmüşlerdir¹⁸⁸.

Ani Şeddadlıları veliahdı Fadlun, Horasan'da Sultan Sancar'ın yanında bulunduğu sırada Ani'nin düştüğü haberini aldı. Horasan'da Sultan'dan izin alarak dönen Fadlun, metbuu Sultan Mahmud'dan ve Saltuklu Sökmen, Ahlat emiri, Dilmaçoğulları gibi Türk beylerinden yardım alarak 1125'de Ani'yi kuşattı. Fadlun, şehri teslim etmeyen Ani valisi Orbelian Ebu'l-Leys'e Kral Dimitriu'den ve Kıpçaklar'dan yardım gelmeyişi fırsat bilerek kuşatmaya devam etti. Bir yıl süren kuşatma, şehirde açlık ve perişanlığa sebep olduğundan şehirdeki Ermeniler, Ani katedralinin tekrar camiye çevrilmemesi ve bu tapınağa Müslümanlar'ın girmesinin yasaklanması şartlarıyla şehri teslim ettiler¹⁸⁹. Şehri teslim alan Fadlun, Ani'yi imar ve ahalinin sulh içinde yaşamasını temin etti¹⁹⁰.

Fadlun'un 1130'da ölümünden sonra yerine küçük kardeşi Hoşcehr, emir oldu. Fakat kısa süre sonra Fadlun'un büyük oğlu Mahmud, Hoşcehr'in yerine geçti. Bundan sonra Ani, tekrar sefalet içine düştü¹⁹¹.

Mahmud'dan sonra sırasıyla Fahreddin Şeddad, Fadlun ve Şahinşah Ani'de idare'yi ele aldılar. Fahreddin Şeddad, hakimiyeti döneminde Saltuk'a haber göndererek Gürcülere karşı şehri koruyamayacağını ve gelip şehri teslim almasını rica etti. Diğer taraftan Fahreddin Şeddad, Gürcü kralı Dimitri'ye de haber göndererek Saltuk'un geleceğini bildirdi. Bunun üzerine hemen harekete geçen kral Dimitri, Ani'ye geldi. Durumdan habersiz yoluna devam eden Saltuk, Ani önlerine geldiğinde Dimitri'nin taarruzuna uğradı, kendisi ve birçok askeri esir alındı. Saltuk, yüzbin altın dinar fidye vererek kurtulabildi. Ancak Fahreddin Şeddad'ın Ani'deki hakimiyeti uzun sürmedi. Şehrin din adamları Fahreddin Şeddad'dan idareyi alarak II. Fadlun'a

¹⁸⁷ Vardan, s. 195; Mateos, s. 279-280; Kırzioğlu, Ani Şehri, s. 58,63; Faruk Sümer, "Saltuklular", Selçuklu Araştırmaları Dergisi, III, Ankara 1973, s. 402,407-408.

¹⁸⁸ Kırzioğlu, Ani Şehri, s. 71; Turan, Doğu Anadolu, s. 7.

¹⁸⁹ Mateos, s. 285.

¹⁹⁰ Vardan, s. 197.

¹⁹¹ Kırzioğlu, Ani Şehri, s. 72.

verdiler. Bu durum karşısında Ani'den ayrılmak zorunda kalan Fahreddin Şeddad, Dimaşk'a giderek Eseddin Şirkuh'a sığındı (1155)¹⁹².

Ani'de altı yıl hüküm süren II. Fadlun'un 1161'de Gürcü kralı III. Georg'un Ani'ye karşı giriştiği saldırı sonucu buradan ayrılmak zorunda kaldığı görülüyor. III. Georg, Ani üzerine yürürken şehrin ileri gelenleri de, II. Fadlun aleyhine ayaklanmıştı. Bundan dolayı Gürcü kralına mukavemet edemeyen II. Fadlun mağlûp oldu ve şehri III. Georg'a teslim etmek zorunda kaldı. Ani'yi teslim alan III. Georg, şehri yağmaladı ve veziri Sa'dun'u Ani'ye vali tayin ettikten sonra, II. Fadlun'un aile efradını da beraberinde alarak Tiflis'e geri döndü¹⁹³.

Ani'nin tekrar Gürcüler'in eline geçmesi üzerine Ahlat emiri II. Sökmen, Erzurum emiri İzzeddin Saltuk, Erzen (Bitlis) sahibi Fahreddin Devletşah ile birlikte 1161 Ağustosunda Ani'yi kuşattılar. Gürcü kralı III. Georg'un yardıma gelmesi üzerine Erzurum emiri Saltuk, daha önce tutsak düştüğü Gürcü kralı Dimitri'ye, Gürcüler'e karşı savaşmayacağına dair ettiği yeminden dolayı savaş alanını terk etti. Saltuk'un savaştan çekilmesi, müttefiklerin mağlûp olmasına sebep oldu¹⁹⁴.

Böylece Ani'yi kurtarmış olan III. Georg, Atabek İldeniz'in başkaları karşısında şehri uzun süre elinde tutamadı ve 1164'de Ani'yi boşaltmak ve İldeniz'e terketmek zorunda kaldı. Ani'de, tahrip olan surların ve diğer yapıların imar işlerini yoluna koyan İldeniz şehri II. Fadlun'un kardeşi Emir Şahinşah'a teslim ettikten sonra memleketine döndü (1164)¹⁹⁵.

Hakimiyeti 1164'den 1200 yılına kadar devam eden Şahinşah'ın Ani'de gösterdiği imar faaliyetlerinden dolayı "Ebu'l-Mame'ran" ünvanı aldığı görülür¹⁹⁶.

1174'de Gürcü kralı III. Georg, ikinci kez Ani'yi ele geçirdi. Şahinşah'ı Tiflis'e götürdü ve onun tekrar Ani'ye dönmesine müsaade etmedi. Bunun

¹⁹² İbnü'l-Esir, el - Kâmil, XI, s. 201-202, Türk ter. s. 173; Turan, **Doğu Anadolu**, s. 10; Kırzioğlu, **Ani Şehri**, s. 75.

¹⁹³ **Mateos**, s. 331.

¹⁹⁴ İbnü'l-Esir, el - Kâmil, XI, s. 278, Türk ter. s. 228; **Mateos**, s. 331; **Vardan**, s. 205; **Abû'l - Farac**, II, s. 398-399; **Samuel d'Ani**, s. 361-363.

¹⁹⁵ **Vardan**, s. 205-206; Kırzioğlu, **Ani Şehri**, s. 80.

¹⁹⁶ Kırzioğlu, **Ani Şehri**, s. 81.

üzerine Arslanşah, Atabek İldeniz, Ahlat sahibi Şah-ı Ermen, İldeniz'in oğlu Pehlivan birlikte III. Georg'a karşı saldırıya geçtiler. Türk kuvvetleri karşısında mağlup olan III. Georg, kaçmak zorunda kaldı (1175). Yapılan barış antlaşmasından sonra Şahinşah tekrar Ani'ye döndü ve hakimiyeti ele aldı¹⁹⁷. Ancak Şeddadlıların Ani'deki hakimiyeti 1200 yılında Gürcülerin burayı ele geçirmesiyle son buldu¹⁹⁸.

Şeddadileğin Ani'de hüküm südüğü dönemde şehrin Hristiyan ahalisi zulüm ve tazyike uğramamışlar, onlara karşı daima iyi muamele edilmiştir. Hristiyan ahali tarafından da kendilerine yerli ve meşru bir hanedan nazarıyla bakılmıştır¹⁹⁹.

Gürcüler, 1200 yılında Ani'yi zaptettikten sonra Ermeni Zahari sülalesine tımar olarak verdiler. 1126'da Celaleddin Harezmsah tarafından kuşatılan Ani, 1239'da Moğolların eline geçti. Ancak şehir Moğol hakimiyeti döneminde de Zaharilerin hakimiyetinde kalmaya devam etti²⁰⁰.

---

¹⁹⁷ Vardan, s. 208; Abû'l - Farac, II, s. 418; Süryani Mihail, II, s. 236; Kırzioğlu, Ani Şehri, s. 81-82.

¹⁹⁸ Kırzioğlu, Ani Şehri, s. 85.

¹⁹⁹ W. Barthold, "Ani", İslam Ansiklopedisi, I, İstanbul 1987, s. 436.

²⁰⁰ Barthold, "Ani", İ.A., I, s. 436.

V. BÖLÜM

KİLİKYA ERMENİ KRALLIĞI - MOĞOL MÜNASEBETLERİ

A. I. Hetum Dönemi (1226 - 1269)

1. Moğollar Anadolu'da

1220 yılında Sübetay komutasında Azerbaycan ve Kafkasya'ya giren, Gence'yi düşürdüktan sonra Tiflis üzerinden güneye yönelerek 30 Mart 1221'de Meraga'yı ele geçiren Moğollar¹, batı yönünde yaptıkları bu ilk akınlarına, Cengiz Han'ın 1227 yılında ölümünden sonra daha yoğun olarak devam ettiler. Cengiz Han'ın, dört oğlundan biri olan ve babasının ölümünden sonra, 1229 yılında Han ilan edilen Ögeday², Curmağun Noyan kumandasında otuz bin kişilik bir orduyu Baycu, Yeke Yisa'ur (Yasa'ur) ve Melikşah gibi emirler ile birlikte batıya, Harezmsşah Celaleddin Mengü Birt'i'ye karşı gönderdi. 1231 yılında Celaleddin Mengü Birt'i'nin ülkesine hakim olan Curmağun Noyan, yoluna devam ederek Mugan'a geldi ve burada yerleşti³. Bundan sonra Ermeniler'i ve Gürcüler'i itaat altına almakla meşgul oldu. Nitekim çok geçmeden 1232 yılında Kafkasya bölgesini zaptederek haraca bağladı. Ermeniler, Moğollar'ın tayin ettiği vergiyi (mal ve tağar ve kopçur) muntazaman vermeye, kudretleri ölçüsünde süvari askerleriyle birlikte Moğol ordusunda görev almaya mecbur edildiler.

---

¹ Spuler, a.g.e., s. 36-37.

² Alaaddin Ala Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, I,III, neşr. Mirza Muhammed Kazvinî, Leyden 1912,1937;Türkçe ter. Mürsel Öztürk, Ankara 1988, I, s. 147, Türk. ter. s. 217; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara 1991, s. 1.

³ Cüveynî, *Cihangüşa*, I, s. 149-150, Türk. ter. s. 219; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara 1970, s. 1-3.

Bunlar yerine getirilmediği takdirde şehir ve kaleleri zapt ve tahrip ediliyor, halkı esir alınarak köleleştiriliyordu⁴.

Curmağun Noyan kumandasında 1239'da Kars ve Ani şehirlerini zapt ve tahrip ettikten sonra 1242 yılında⁵, Gürcü ve Ermeni askerlerinin de görev aldığı Moğol ordusu Erzurum'u iki aylık bir kuşatmadan sonra ele geçirip yakıp - yıkmış⁶, ertesi yıl tekrar Anadolu'ya gelerek 1243 yılında Köseadağ'da Selçuklu ordusunu bozguna uğratarak kendine tabi duruma getirmiştir. Bu savaşta, Ermeni askerleri Baycu komutasındaki Moğol ordusunun sağ kanadında yer alırken⁷, Kilikya Ermenileri de, yapılan antlaşmaya göre, Selçuklu ordusunda bulunması gerekirken, daha önce de belirtildiği gibi savaşa girmeyip savaş meydanından kaçtığı gibi, Sultanın annesini ve maiyetini esir ederek Moğollar'a teslim etmekten de geri durmamışlardır⁸.

2. Kilikya Ermeni Krallığı'nın Moğollara Tâbi Olması

Selçuklular'ın, Köseadağ'da Moğollara mağlup olduğunu gören Ermeni Kralı I. Hetum, arz-ı inkiyâd ve tâbiyetini bildirmek üzere Moğollar'a muhteşem hediyelerle elçiler gönderdi. Elçiler "Büyük Kapuya" geldiklerinde Prens Celâl tarafından Baycu Noyan'a ve Çurmağun Noyan'ın hanımı Eltina Hatun'a takdim edildiler⁹. Baycu Noyan, elçilerin geliş maksadını ve getirdikleri hediyeleri gördükten sonra, I. Hetum'un yanında alıkonulmuş olan Selçuklu Sultanı'nın annesini, hanımını ve kızını kendilerine teslim etmesini talep etti. Genceli Kiragos, Baycu'nun bu isteğinin I. Hetum'a iletilmesi

⁴ Aknerli Grigor, *Moğollar Tarihi*, Türkçe terc. Hrant D. Andraşyan, İstanbul 1954, s. 6-13; Spuler, a.g.e., s. 45. Aknerli Grigor, Allah'ın emirlerine itaat etmediklerinden, Ermeniler'in başlarına Moğolları musallat ettiğini kaydediyor (s. 82)

⁵ Bu tarih Aknerli Grigor'da 1239'da, Abû'l - Farac'da 1240 olarak veriliyor. Ancak Moğollar, Erzurum'u Köseadağ savaşından bir yıl önce yağmaladığına göre, Osman Turan'ın da belirttiği gibi, bu tarih 1242 olmalıdır (Bkz. Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 431).

⁶ Abû'l - Farac, II, s. 535; İbn-i Bibi, el-Evâmir, s. 514 - 517; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 430; Turan, *Doğu Anadolu*, s. 28.

⁷ Aknerli Grigor, s. 16; Sümer, "Anadolu'da", S.A.D., I, s. 9.

⁸ Spuler, a.g.e., s. 53 - 54; Ayrıca geniş bilgi için bkz. yukarıda, ss. 59-61.

⁹ Köseadağ galibiyetinden sonra Baycu Noyan, Anadolu'da kalmayıp Mugan'a dönmüştü. Ermeni Kralı'nın elçileri Mugan'da, Baycu Noyan'ın katına vardılar. Sümer, "Anadolu'da", S.A.D., I, s. 10.

üzerine "Oğlum Leon'u istemelerini tercih ederdim" dediğini, Moğol felaketini kendi üzerine çekmekten korktuğu için mültecileri onlara teslim ettiğini kaydediyor¹⁰. Halbuki I. Hetum, Moğollar'a elçi gönderib Sultanın ailesinin, kendi yanında olduğunu bizzat Baycu'ya bildirmiş, bunu Han'ın teveccühünü kazanmak ve kendi krallığını Moğol tehlikesinden kurtarabilmek için bir koz olarak kullanmıştır.

Moğol elçileri, mültecileri yanlarına alarak I. Hetum'un adamlarıyla birlikte Baycu'nun katına gittiler. Sultanın ailesini taht-ı temliklerinde gören Baycu, memnuniyetinden I. Hetum'un adamlarını adeta iltifatlara garketti. Gerek kendilerine ve gerekse atlarına kış boyunca yiyecek tahsis etti. İlbaharda, krâlin elçileriyle bir dostluk antlaşması yaptı ve Moğolca yazılmış olan bir yarlığı (Altamga) bu elçilerle Hetum'a gönderdi¹¹.

Anadolu'da hâkimiyetin Moğollara geçmesiyle, vakit kaybetmeden bu yeni müstevlilere tâbi olan ve cizye ödemeye başlayan I. Hetum, 1247 yılında¹², kardeşi Simpat'ı hediyelerle birlikte Güyük Han'ın huzuruna, Karakurum'a gönderdi¹³. Ögedey'in, 1241'de ölümünden sonra Hanlığın idaresini Ögedey'in hanımı Turağına Hatun almış, 1246'da da Güyük, Han olmuştur¹⁴.

Uzun bir seyahatten sonra Han'a ulaşan Simpat, Ermeni Kralı'nın elçisi olarak Büyük Han'a itaat edeceklerini bildirdi. Burada gayet iyi karşılanan, bir çok iltifatlara mazhar olan¹⁵ Simpat, Han'ın himayesi altına alındı. Han ona bir yarlık, altın payza ve bir boğtak Tatar hatunu bahşedildi¹⁶.

¹⁰ Genceli Kiragos, s. 181.

¹¹ Genceli Kiragoş, s. 181; Nersessian, "The Kingdom" H.C., II, s. 652.

¹² Abû'l - Farac, Güyük Han'ın katına yanlış olarak bizzat Hetum'un gittiğini yazıyor (II, s. 546).

¹³ Spuler, a.g.e., s. 54; İbnü'l-Furat, Tarih, VII, s. 432.

¹⁴ Cüveynî, Cihangüşa, I, s. 203-204, Türk. ter. s. 266; Sümer, "Anadolu'da", S.A.D., I, s. 9; Spuler, a.g.e., s. 51.

¹⁵ Genceli Kiragos, s. 192; Aknerli Grigor, s. 18; İbn ül İbri, Muhtasar, s. 22; Cüveynî, Cihangüşa, I, s. 205, Türk. ter. s. 267; Chahin, a.g.e., s. 283 - 282; Nersessian, "The Kingdom" H.C., II, s. 48.

¹⁶ Pazya, bir avuç içi uzunluğunda ve yarım "cubit" genişliğinde altın bir levhadır ki, buna sahip olan kimse emir verebilir ve istediğini elde edebilirdi. Bkz. Aknerli Grigor, s. 18, n. 2. Boğtak, kibar Moğol kadınlarının giydiği başlıktır. Bkz. Aknerli Grigor, s. 18, n. 3.

Moğol Hanı ile Kilikya Ermeni Krallığı'nı tanıyan bir sözleşme yapan Simpat, vaktiyle II. Leon'un hakimiyetinde bulunan ve I. Alaeddin Keykubad tarafından feth edilmiş olan kale ve şehirlerin tekrar kendilerine kazandırılması için Moğollar'ın yardım edeceğine dair Han'dan söz aldı. Ayrıca Ermeni memleketinin, manastırların ve Hristiyanlar'ın vergiden muaf tutulduğuna dair bir yarlığı alarak geri döndü. Bunun yanında Han, Kral I. Hetum'un en kısa sürede kendi katına gelmesini emretti¹⁷.

Hadisenin kahramanı Simpat, Han'ın huzuruna çıkışıyla ilgili olarak sadece 1248 yılında Tatarlar'ın yanına gittiğini ve 1250'de kardeşi Hetum'un yanına geri döndüğünü kaydediyor¹⁸.

Hristiyan olan Kudak adlı atabeyi ile Çinkay - Çinbibay adlı diğer beylerin gayretleri neticesinde Güyük Han ve ailesi Hristiyanlara karşı büyük bir sempati duymaya ve Hristiyanlar devlet yönetiminde üst kademelerde önemli görevler almaya başlamıştır¹⁹. Bu durumun da etkisiyle ve coğrafi konumları dolayısıyla Güyük Han (ölm. 1249) ve halefleri, Kilikya Ermeni Krallığı'na güçleri yettiği ölçüde destek olmuşlardır.

3. I. Hetum'un Mengü Han (1250 - 1259)'ı Ziyareti (1253 - 1256)

Kardeşi Simpat'ın 1247 - 1250'de Güyük Han'ın huzuruna gidip-gelmesi ve kardeşinin burada çok iyi kabul görmesinden sonra, durumun kendi açısından pek uygun olduğunu gören Kral I. Hetum, 1253 yılında Güyük Han'ın halefi Mengü Han'ın huzuruna gitmeye karar verdi. Esasen Baycu Noyan, I. Hetum'a haber göndererek gelip hem kendisini ve hem de Mengü Han'ı ziyaret etmesini istemişti²⁰.

I. Hetum, Anadolu Selçuklu ümerasının, kendi yokluğunda ülkesine saldırmasından korktuğu için, Han'a bizzat gitmeyerek bir elçi gönderdiği

¹⁷ Aknerli Grigor, s. 18 - 19; Genceli Kiragos, s. 192, 199; İbn ül İbri, Muhtasar, s. 22.

¹⁸ Simpat, s. 88. Simpat'ın, eniştesi olan Kıbrıs Kralı Henry de Lusignan'a gönderdiği ve bu seyahatini anlatan mektubu için bkz. Kilikya Ermeni Krallığı ve Haçlılar Bl., s. 116 n. 111.

¹⁹ İbn ül İbri, Muhtasar, s. 22 - 23; Cüveynî, Cihangüşa, I, s. 214, Türk. ter. s. 274; Wilhelm von Rubruck, Reisen zum Grosskhan der Mongolen, Almanca ter. Hans D. Leicht, Stuttgart, 1984, s. 122, 124, 144.

²⁰ Genceli Kiragos, s. 199; John Adrew Boyle, "The Journey of Hetum I, King of Little Armenia to the Court of the Great Khan Möngke", Central Asiatic Journal, The Hologic - Wiesbaden 1964, IX, s. 177 - 178.

yolunda rivayetler yaydı ve Han'dan izin aldıktan sonra yola çıkacağını ilân etti. Ayrıca Selçuklu Sultanı'na da bu mealde bir mektup yazdıktan sonra yanına aldığı adamlarıyla, bir hizmetçi kılığında olduğu halde yola çıktı ve Selçuklu arazisini oniki günde geçerek Kars'a ulaştı. Gürcistan sınırına varana kadar bu şekilde hareket eden I. Hetum, bundan sonra Baycu Noyan'ı, vs. ümera ve erkânı ziyaret edip onlar tarafından mazhar-ı ihtiram olunduktan sonra Ağrı'nın kuzey-doğusunda bulunan Arakadzoden Sancağı'ndaki Vartanis köyünde aslen Ermeni olan Kurt(?) adında bir kumandanın evinde, babası Konstantin'in Moğollar'a takdim edilmek üzere göndereceği hediyeleri bekledi. Konstantin ile buluşmasından sonra, maiyetini toplayarak Ağıvanlar memleketinde Cur kalesi denilen Derbend kapısına, Batu'nun ve Hristiyan olan oğlu Sartak'ın karargâhına gitti. Burada da hüsn-ü kabul gören I. Hetum, Batu tarafından 13 Mayıs'ta Mengü Han'ın nezdine gönderildi. I. Hetum ve maiyyeti, Yayık ve İrtiş nehrini geçtikten sonra Naymanlar memleketine dahil oldular. Yollarına devam eden kabile 13 Eylül'de Mengü Han'ın karargâhına ulaştı. Moğol sarayına kendi isteğiyle giden ilk kral olan I. Hetum, Han'ın huzuruna vardığında çok iyi karşılandı ve taltif edildi ve beraberinde getirdiği hediyeleri Han'a takdim etti²¹. Vakanüvis Hetum'a göre Mengü Han, I. Hetum'a hitaben "madem ki Ermenistan kralı olarak hiç bir mecburiyetin olmadığı halde pek uzak bir diyardan kalkıp geldin, hiç olmazsa haklı olan arzularını yerine getirmek gerekir. Ey Ermenistan Kralı, sana derim ki, isteklerin indimde makbul olup, Tanrı'nın inayetiyle icra olunacaktır. Evvel emirde ben vaftiz olacağım. Hristiyanlığı kabul ediyorum" demiştir. Bunun üzerine yine aynı müellif, Mengü Han'ın saray halkıyla ve Hakanlığın erkânıyla birlikte I. Hetum'un kahyası olan Sargü adında bir piskopos tarafından vaftiz edildiğini kaydediyor²².

Esasen Mengü Han'ın Hristiyan olması inandırıcı değildir. Çünkü o, Hristiyanlara karşı hoşgörülü ve müsamahakâr olmakla beraber hiç bir ilâhi

²¹ **Abû'l - Farac**, II, s. 555 - 556; **Genceli Kiragos**, s. 199; **Vardan**, s. 230; Joinville, "Chronicle", H.M.C., s. 170 - 171; H. Howort, **History of the Mongols from the 9 to the 19 th century**, IV, London, s. 21; Boyle, "The Journey", C.A.J., IX, s. 178 - 181.

²² Howort, a.g.e., IV, s. 21.

dine inanmazdı. Ancak Moğollar vaftize bir çeşit manevî temizlik nazarıyla baktıklarından Han'ın vaftiz edilmiş olduğu kabul edilebilir bir keyfiyettir²³.

Cengiz Han'ın hususî buyruğu ile Hristiyan rahiplerin vergiden muaf tutulmuş olmasına rağmen Hristiyan rahiplerden vergi alınıyordu. I. Hetum'un yaptığı görüşmeler neticesinde Han, daha önce Ermenilere verdiği hakları yeniledi ve genişletti, rahiplerin vergiden muaf tutulmasını, önceleri Müslümanlar tarafından zapt olunmuş iken müteakiben Moğolların eline geçmiş olan yerlerin I. Hetum'a iade olunmasını, ayrıca batıdaki Moğol serdarlarına ihtiyaç duyulduğu takdirde Ermenilere yardımda bulunmalarını, hangi suretle olursa olsun Ermeni Kralı ve tebasına tecavüzde bulunulmamasını ve kiliselerin vergiden muaf tutulmasını emreden bir ferman verdi. Ayrıca Ermeni Kralı'nın Mukaddes toprakların Müslümanlar'dan korunması için yardım talebini de olumlu karşıladı. Böylelikle Moğol kumandanları, Arz-ı Mukaddes'i İslam hakimiyetinden kurtarmak için Hristiyanlar'la birlikte hareket edeceklerdi. Bununla birlikte, I. Hetum da, yapacakları muharebelerde Moğollara askerî yardımda bulunmayı taahhüd etti²⁴.

Daha önceden Kafkaslar'da esir edilmiş olan Hristiyanlar'ı da fidye karşılığı kurtarmayı başaran Ermeni Kralı²⁵, Moğollar ile ülkesi arasındaki ilişkileri düzenleyen bir anlaşma yapmayı başardıktan ve Mengü Han'ın Moğol başkentinde elli gün kaldıktan sonra²⁶ 1 Kasım 1254 tarihinde Mengü Han'ın huzurundan ayrılıp Karakurum'dan memleketine hareket etti ve Ceyhun'u geçtikten sonra Merv, Serahs, Tus üzerinden Mazenderan'a ve nihayet Tebriz'e ulaşıp, oradan hareketle Aras suyuna vardı ve Gisiyan denilen yerde Baycu'ya mülaki oldu. Baycu ile görüştüktan sonra, daha önce de olduğu gibi Kurt adındaki beyin ikamet ettiği Vartenis köyüne vasıl olan I. Hetum, maiyeti efradını ve eşyasını orada bıraktı ve Mengü Han'ın tevdi etmiş olduğu mektupları Batu'ya teslim etmek üzere yolladığı rahip Basil'in

²³ Howort, a.g.e., IV, s. 21.

²⁴ Aknerli Grigor, s. 25; Genceli Kiragos, s. 200; Spuler, a.g.e., s. 229; Howort, a.g.e., IV, s. 22; Nersessian, "The Kingdom" H.C., II, s. 652 - 653; Chahin, a.g.e., s. 285; Boase, "The History", a.g.e., s. 25.

²⁵ Spuler, a.g.e., s. 225.

²⁶ Thomas T. Allsan, *Mongol Imperialism The Policies of the Grand Pan Möngke in China, Russia and the Islamic Lands, 1251 - 1259*, Berkeley - Los Angeles - London 1987, s. 56; Boyle, "The Journey", C.A.J., IX, s. 181.

geri gelmesini bekledi. Burada iken yanına gelen bir çok kilise mensubuna kıymetli hediyeler veren Kral, nihayet memleketinden ayrıldıktan üçbuçuk yıl sonra 1256'da Kilikya'ya vardı²⁷.

Moğollar'a tâbi olup ülkesini onlardan yana emniyete alan, Suriye ve Ermenistan'daki Hristiyanlar'ın konumunu güçlendirmede başarılı görülen Kilikya Ermenileri, Moğollar'la yapılan ittifaka diğer hiç bir vasal de görülme-yen bir sadakatle bağlı kalmışlardır²⁸. O, Han'dan aldığı güvencelerden cesaretle-nerek Hristiyan - Moğol ittifakı için Latin prensliklerini kazanmaya çalıştı. Fakat bu hususta sadece Antakya Prensi VI. Bohemund'u ikna edebildi²⁹.

Mengü Han, Moğol tahtına geçtiğinde kardeşi Kubilay'ı Çin'e gönderirken, bütün gayretlere rağmen kesin sonuç alınamayan Asya'nın batısını hakimiyet almak maksadıyla diğer kardeşi Hülagu'yu batı seferine memur etmiştir. 1253'de ileri hareketini başlatan Hülagu, geçtiği yerlerde hakimiyetini kurarak 1257'de Anadolu'ya geldiğinde, Müslüman halka büyük zararlar vermiş Hristiyanlara dokunmamıştı. Ancak Halep'de yapılan katliamdan buradaki Ermeniler de kurtulamadı³⁰.

Hülagu'nun Suriye'deki harekâtına askerî kuvvetler ile katılıp, onlarla birlikte hareket eden, bölgeyi istilaya teşvikten geri durmayan Ermeni Kralı I. Hetum, Hülagu'nun emriyle askerleriyle birlikte Urfa'ya geldi ve Moğol ordusuna katıldı. Hülagu'nun Suriye'yi fethetmeye giriştiği bu harekâta I. Hetum, her fırsatta kiliseleri ve Hristiyanlar'ı Moğollar'ın hışmından korudu, camilere sığınan Müslümanlar'ı katletti, Halep'in en büyük câmisini ateşe vermekten çekinmedi³¹.

²⁷ Abû'l - Farac, II, s. 556; Genceli Kiragos, s. 200 - 201; Howort, a.g.e., IV, s. 22 - 23.

²⁸ Spuler, a.g.e., s. 53 - 54.

²⁹ Chahin, a.g.e., s. 286; Nersessian, a.g.e., s. 48 - 49.

³⁰ Abû'l - Farac, II, s. 574 - 575; Vassaf, Tarih-i Vassaf, Bombay 1269/1852, ss. 26-40, özeti Abdül Muhammed Ayeli, Tahran 1346, ss. 16-24; Reşidüddin, Cami üt Tevarih, yayınlayan Abdülkerim Ali oğlu Alizade, Bakü 1957, s. 53; Cüveynî, Cihangüşa, III, s. 96; Sümer, "Anadolu'da", S.A.D., I, s. 11.

³¹ Vardan, s. 233; Marius Canard, "Le royaume d'Arménie - Cilicie et les Mamelouks j'usqu'au traité de 1285", Revue des Etudes Arméniennes, IV, Paris 1967, s. 219 - 220; Allsan, a.g.e., s. 206; R. Stephan Humphreys, From Saladin to the Mongols, New York 1977, s. 349.

Mengü Han'ın 1259'da ölümü üzerine Kudüs'e kadar devam ettirilemeyen sefer esnasında I. Hetum Baycu Noyan'a refakat ediyordu. Hetum'un Sis'e dönmesinden sonra Hülagu, sefere iştirakinden ve Baycu'ya takdim etmiş olduğu hediyelerden dolayı ona bir takdirname verdi. Ayrıca Ermeni Kralı, Halep'den elde edilen ganimetlerden de pay alırken, Selçuklu şehzadelerine, babalarının Çukurova'da evvelce fethetmiş olduğu yerlerin I. Hetum'a iadesi emrolundu³².

1259 Ağustosunda Mengü Han'ın ölümü üzerine Hülagu, ileri harekâtını Kudüs'e kadar götüremeden Suriye'deki kuvvetlerin başında Kitboga'yı bırakıp geri dönmüştü. Kitboga, 500 Ermeni askerinin de yardıma geldiği ordusuyla, 3 Eylül 1260 tarihinde Ayn-ı Calut'da Memlûk ordusu karşısında büyük bir bozguna uğradığında, kaçabilen Moğol askerlerinin bir kısmı Kilikya Ermenileri'ne sığındı. Bunlar gördükleri misafirperverlikten başka, kendilerine verilen gıda, giyecek, at ve paralarla ülkelerine dönebildiler³³.

Moğollar'ın müttefiki olmanın avantajlarını, onların zafer kazandığı sürece kullanan Ermeniler, Ayn-ı Calut Mağlûbiyetinden sonra Suriye'de Moğollar'ın gücü zayıflamaya başlayınca, onların müttefiki olmanın cezasını, Ortadoğu'da yeni bir siyasî güç olarak ortaya çıkan Memlûkler'in en önemli hedeflerinden biri olmakla çekeceklerdir.

1260 yılında, tayini üzerinde Hülagu'nun ısrarla durmuş olduğu Antakya Patriği Euthymios'u VI. Bohemund ile birlikte zorla kaçırarak Ermenistan'a götürdüklerinden dolayı Hülagu'nun gözünden düşmüş olmakla birlikte Ermeni Kralı I. Hetum, Sultan Baybars'ın baskısı karşısında Memlûkler'e karşı yardım istemek amacıyla Tebriz'de bulunan Hülagu'nun huzuruna çıktı (1263) ve Hülagu'nun son kurultayında bulundu³⁴. I. Hetum'un bu seyahatinin sebebi, Hülagu'nun Berke'ye karşı sürdürdüğü savaş yüzünden

³² Genceli Kiragos, s. 205; Aknerli Grigor, s. 28; Morgan, *Ermeni Milletinin Tarihi*, s. 205; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. III, s. 260 - 261; Kâzım Yaşar Koprman, "Mısır Memlûkleri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IV, İstanbul 1990, s. 464.

³³ Vardan, s. 234; R. Stephan Humphreys, *From Saladin to the Mongols*, New York 1977, s. 353; Koprman, "Memlûkler", *D.G.B.İ.T.*, IV, s. 453-454.

³⁴ Vardan, s. 237; Chahin, a.g.e., s. 288; Runciman, a.g.e., C. III, ss. 271 - 272; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 527.

rahatsız olması ve Memlûklere karşı bir harekete girişmeye muktedir olamamasından dolayı I. Hetum'dan Kuzey Suriye'ye saldırıyı kendi başına gerçekleştirmesini istemek için çağırılmış olduğu da düşünülebilir³⁵. Çünkü, I. Hetum'un, ülkesine dönmesinden sonra Kuzey Suriye'e karşı bir saldırısı söz konusudur.

4. Vardan - Hülagu Mülâkâtı

Hülagu Han, Erzurum'da bulunan ve Moğollar burayı zaptettiğinde onların teveccühünü kazanmış olan Şınorhavor adındaki bir şahıs vasıtasıyla 1264 yılında, Türk Fütühatı Tarihi adlı eserin de yazarı olan Ermeni Vardan Vardapet'i katına davet etti. Şınorhavor, Vardan dışında Sarkis ve Grigor adındaki rahipler ve Tıpheç adındaki papazla birlikte, Moğolların bir ay devam eden Kurultay günlerinde, Temmuz 1264'de Hülagu Han'a ulaştı³⁶.

Vardan, Hülagu ile ilk kez karşılaştıklarında onun, âdetleri hilafına kendilerine diz çöktürmediğini, şarap takdis ettirerek onların elinden içtiğini, kendilerine "sizi, beni görüp tanımanız ve benim için yürekten dua etmeniz için davet ettim" şeklinde hitap ettikten sonra, Han'ın, kendisiyle özel olarak görüşmek istediğini ve yalnız olarak huzura kabul edildiğini kaydederek aralarında geçen konuşmayı şu şekilde naklediyor:

Hülagu: "Hristiyan olan validemden doğduğum günden beri (her ne kadar beni babam büyütmüş ise de) bâliğ olduğum zaman annemi sevmişimdir. Biz Hristiyanlar'ı severiz. Söyleyecek nen varsa çekinmeden söyle."

Vardan: "Sen insanların ne derecede fevkinde isen o nisbette de Tanrı'ya yakınsın. Tanrı'nın ihsan ettiği kürsü adaletle payidar olur. Allah her millete dünya hakimiyeti bahşetmiştir. Halbuki sizin içinizden bazıları dünyayı harap etmişler ve fakirlerin omuzuna ağır yükler koymuşlardır. Onlar feryada gelmişler ve Tanrı'nın huzurunda ah-u-zâr etmişler. Allah bu gibilerden hakimiyeti alarak başka millete vermiştir. Siz dünyayı imar eder ve fakirlere merhamet gösterirseniz Allah da sizden hükümdarlığı almaz; vermiş olduğu şeyi sizde ibka eder ve daha vermek istediğini de verir. Sarayının

³⁵ Canard, "Le royaume", R.E.A., IV, s. 231.

³⁶ Vardan, s. 236 - 237.

kapısında öyle bir adam bulundur ki, Allah'tan korksun ve seni de sevsin. Feryat ederek müracaat eden ve rüşvet vermeyen mazlumunu sevindirerek evine iade etsin, seni hayırla yadettirsin. Kapıda duran adam dünyayı berrak gözle görsün, rüşvetle kör olmasın ve sana hakikatı söylesin."

Hülagu: "Söylediklerini hatırımda tuttum. Nasıl oldu da zaten benim hatırımda olan ve bana hoş görünen her şeyi söyledin. Allah sana görünmüş de bu sözleri ilham etmiş."

Vardan: "Hayırlı Biz günahkar adamız; ancak Allah'ın ilhamına mazhar olan insanların kitaplarını okumuşuzdur. Hükümdarın kalbi Allah'ın elindedir. Cenab-ı Hak, kitap vasıtasıyla olmayarak sana bizzat telkin etmiştir. Tanrı'nın huzurunda söyleyecek bir sözüm daha var ki onu evvel Allah ve sonra sen işitmiş olacaksın, bende yalan yoktur. Karada ve denizde bulunan bütün Hristiyanların kalbi seninle beraberdir ve sana duacıdırlar."

Hülagu: "Böyle olduğuna inanırım, ancak Hristiyanlar Tanrı'nın yolundan gitmiyor, onlar bana nasıl dua ederler ve etseler de Allah dinler mi? Meşum arkavunlar (Hristiyanlar) Tanrı'yı gökten yere indirirler mi? Hayır! Onlara Allah'ın yolunda kalmalarını ve dua etmelerini tavsiye et."³⁷

Hülagu ile mülakatını özet olarak aktaran Vardan, Han'ın bir defasında da kendisine "Bana ölümden muafiyet dilemen için seni çağırmadım, zira ölümün mukadder olduğunu bilirim; seni düşmanlarımdan ihaneti ile ölmememi Tanrı'dan niyaz edesin diye getirttim" dediğini kaydediyor³⁸.

Vardan ve beraberindekiler geri dönüş için müsaade talep ettiklerinde, Hülagu memleketin her tarafına adamlar gönderilerek teftiş edileceğini ve isteklerinin yerine getirileceğini vaad etmesinin dışında bir de yarlıg yazdırarak, Vardan'dan okumasını ve yazılanların dışında isteği olduğu takdirde ilave etmesini istemiştir³⁹.

1265 yılında ölen Hülagu'nun, Hristiyanlara karşı çok iyi davrandığı bilinen bir keyfiyettir. Aknerli Grigor'un kaydına göre⁴⁰, Hülagu, Ermenileri ve Gürcüleri memnun etmek için, bir defasında Ermenistan'dan 100.000 baş

³⁷ Vardan, s. 237 - 238.

³⁸ Howort, a.g.e., IV, s. 195.

³⁹ Vardan, s. 239; Abû'l - Farac, I, s. 16 - 17.

⁴⁰ Aknerli Grigor, s. 32 - 33.

dişi domuz vergi almış, Müslümanlara ait kasabaların herbirine ikişer yüz domuz yollayarak onların başına Müslüman çobanlar tayin etmek, domuzları her hafta bir kalıp sabunla yıkamak ve onlara ottan başka her sabah ve akşam badem ve hurma yedirilmesini, domuz etlerinin Müslümanlarca da yenilmesini, yemeyenlerin kendisine bildirilmesini emretmiştir.

Moğol hanlarının Hristiyanlar'a olan teveccühü, çoğu defa yüksek siyasi makamların da Hristiyanlar tarafından işgal edilmesi neticesini doğuruyordu. Nitekim 1259'da Ermeni Piskoposu Sergius'a Erzincan'ın idaresi verilirken, 1267 - 1268'de Musul Valisi Mesud ve yardımcısı Yaşmut Hristiyan'dı⁴¹. Bununla birlikte Hülagu'nun ordusunda yapılan bir hırsızlık üzerine bir Ermeni papazı idam edildiği gibi, papazların İlhan yakınında bulunmaları da geçici bir süre için yasak edilmişti⁴².

Bununla birlikte Hülagu Han öldüğünde, Dokuz Hatun ruhanî bir ayin icrası için Ermeni papazlara müracaat ettiğinde red cevabıyla karşılaşmıştı. Ermeni papazlar ona, sadece Hülagu'nun ruhu için sadakalar dağıtılmasını ve vergilerin hafifletilmesini tavsiye ettiler. Çünkü o, 1259'da takdis edilmiş olmakla beraber Hristiyan değildi⁴³.

Hülagu'nun Hristiyanlar'a karşı yakın olmasında şüphesiz, Nasturî Hristiyan olan Dokuz Hatun'un etkisi büyüktür. Müverrih Vardan, Dokuz Hatun'un bütün Hristiyanlar'a hürmet ettiğini, Hülagu'nun da aynı harekette bulunduğunu, beraberinde daima kilise şeklinde bir çadır gezdirdiğini ve muntazaman ayin icra edildiğini kaydeder⁴⁴.

5. I. Hetum'un Moğollar'dan Yardım Talebi (1266)

1265'de Hülagu'nun büyük oğlu Abaka İlhanlı tahtına çıkmıştı (1265). 1265'de Hülagu'nun ölümünden sonra yerine büyük oğlu Abaka, İlhanlı tahtına çıktı⁴⁵.

⁴¹ Spuler, a.g.e., s. 234 - 235.

⁴² Spuler, a.g.e., s. 232 - 233.

⁴³ Vardan, s. 24; Spuler, a.g.e., s. 236.

⁴⁴ Vardan, s. 231.

⁴⁵ Nadir Devlet, "İlhanlılar", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1989, IX, s. 65; Faruk Sümer, "İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celayir", *Belleten*, S. 206, Ankara 1989, s. 177 - 178; Sümer, "Anadolu'da", *S.A.D.*, I, s. 37.

Abaka, Han olduğu dönemde Müslümanlar'ın aleyhine olarak bir hayli genişlemiş olan Kilikya Ermeniler'i üzerine Memlûkler sefer düzenleyince I. Hetum, ordusunun idaresini oğulları Leon ve Toros'a bırakıp yanına aldığı bir miktar asker ile Elbistan ve Keysun arasında bulunan Moğollar'dan yardım istemeye gitti. Fakat kendisi bu kuvvetlerle geri dönene kadar Memlûkler'in taarruzuna uğrayan Ermeniler mağlup ve perişan olmuş, Prens Leon da esir düşmüştü⁴⁶. Diğer taraftan, I. Hetum'un kendilerine yardım etmeleri için getirdiği Moğol askerleri de zararların telafisine çalışacağına Memlûkler'den arta kalanı talan etmeyi tercih ettiler⁴⁷.

Memlûk ordusu çekildikten sonra krallığın ileri gelenlerini toplayarak durum değerlendirmesi yapan I. Hetum, Baybars'ın istediği toprakların ona terkedilmemesiyle hata edildiğinin söylenmesi üzerine, Abaka'nın sarayında bulunan Ermeniler'den aldığı haberlerden dolayı Baybars'ın isteğini reddettiğini ifade etti. I. Hetum'un aldığı bilgiye göre, Abaka'nın sarayında görevli müslüman katipler, Baybars'a gizlice mektup göndererek, "Ermeni kralından sulhan bir köy kopar. Bu, kendisinin ve memleketinin mahv olmasına kâfi sebep olacaktır. Biz, Han'ı Ermeni Kralı'na karşı tahrik etmeye gayret eder ve süvarileri gönderip hepsini kılıçtan geçirmeyi tavsiye ederiz" demişlerdir⁴⁸. Han'ın sarayında bulunan Müslümanlar'ın takip ettikleri bu yol, Han'ı Hetum'un Memlûk hükümdarıyla gizli muharebede bulunduğu inandırmaktan ibaretti. Abaka'nın sarayında bulunan Ermeniler'in, nakledildiği gibi haber vermiş olmaları doğru olabilir. Ancak Abaka da, Baybars'la müzakereleri kolaylaştırmak için böyle bir yol takip etmiş olabilir⁴⁹.

6. Leon'un Esareten Kurtarılmasında Moğollar'ın Rolü

Baybars, I. Hetum'a haber göndererek, esir aldığı Prens Leon'u, Moğollar'ın elinde esir bulunan dostu Aksungur'un kendisine gönderilmesi şartıyla serbest bırakacağını bildirdi. Bunun üzerine Kral I. Hetum, 1267 yılında önce Musul'a ve buradan hareket ile Abaka'nın huzuruna vardı. Han'a biat eden I. Hetum, Memlûkler'in elinde esir olan oğlunun kurtarılması için,

⁴⁶ Urfalı Vahram, s. 24; Aknerli Grigor, s. 39 - 40; Howort, a.g.e., IV, ss. 225 - 227.

⁴⁷ Abû'l - Farac, II, s. 587.

⁴⁸ Aknerli Grigor, s. 43 - 44.

⁴⁹ Howort, a.g.e., IV, s. 226 - 227.

Baybars'ın kendisine verilmesini istediği Aksungur'un teslimini rica etti. Abaka, Aksungur'un henüz yakınlarda olmadığını, fakat onu getirip kendisine göndereceğini vaad etti. Nitekim 1268 yılında Aksungur Semerkant'tan getirilerek Hetum'a gönderildi. Ermeni Kralı da onu Baybars'a göndererek oğlunun kurtarılmasını sağladı. Aynı yılın Temmuz ayında, Leon Kilikya'ya ulaştıktan sonra Kral Hetum, Bağdat'ta bulunan Hanlar Hanı Abaka'ya giderek tazimatını ve oğlunun kurtarılmasından dolayı şükranlarını sunduktan sonra kendisinin yaşlılığı ve zayıflığı sebebiyle tahttan feragat edip, huzur içinde yaşamak istediğini bildirdi. Moğollar, Hülagu dönemine göre daha zayıf bir durumda olmalarına rağmen Memlûkler'e karşı Ermeniler'e yardıma bulunabilecek tek müttefik olduğundan I. Hetum, oğlu Leon serbest bırakıldığında, onun, varisi olarak tanınmasını ve oğlunun memleketi idare etmesi için gerekli emrin verilmesini Han'dan rica etti. Bunun üzerine Abaka Han, "Eğer oğlun buraya gelirse onu kral yaparız" cevabını verdi. Han'ın bu arzusunu yerine getirmek için Han hemen ülkesine döndü⁵⁰.

Kral I. Hetum, ülkesine dönüp tahttan feragat ettikten sonra oğlu Leon'u Han'ın huzuruna gönderdi. Ancak Leon henüz yola çıkmadan babası 28 Ekim 1270'de öldü. Bunun üzerine III. Leon, hem babasının ölümünü bildirmek ve hem de Krallığı için gerekli fermanı alabilmek için Abaka'nın katına hareket etti. Han'ın sevgisine ve iltifatına mazhar olan III. Leon, babasının yerine kral olmak hususunda Abaka'nın muvafakatını aldıktan sonra ülkesine döndü ve yeni Ermeni Kralı olarak ilân edildi (1271)⁵¹.

B. III. Leon Dönemi (1271 - 1289)

Abaka'nın Memlûkler ile yaptığı savaşlarda, Kilikya Ermenileri'nin rolü büyüktür. Şöyle ki, Moğollar'a tabi olan Kilikya Ermeni Krallığı, Memlûkler tarafından sürekli saldırılara uğruyor ve Ermeni beldeleri tahrip ediliyordu⁵².

⁵⁰ Abû'l - Farac, II, ss. 587 - 589; İbn ü'l İbri, *Muhtasar*, s. 49 - 50; Howort, a.g.e., IV, s. 228; Canard, "Le royaume", R.E.A., IV, ss. 224 - 235, 237; Nersessian, "The Kingdom" H.C., II, s. 654.

⁵¹ Aknerli Grigor, s. 50; İbn ü'l İbri, *Muhtasar*, s. 49 - 50; Nersessian, "The Kingdom" H.C., II, s. 655.

⁵² Sümer, "İlhanlı", *Bellefen*, S. 206, s. 184.

Abaka'nın hem bu saldırıları hükümlerine karşı yapılmış bir tecavüz kabul etmesi ve hem de Ermeni Kralı'nın bizzat kendisini ziyaret ederek Memlûklerle karşı yardım istemesi, Moğol - Memlûk savaşlarında önemli rol oynar.

Abaka'nın 1 Nisan 1282'de Hemedan'da aniden ölümü dolayısıyla yerini alacak aday önceden tesbit edilemediğinden onun yerine Kurultay tarafından kardeşi Tekudar Ahmed seçilmişti (1282). İslamiyeti kabul edip, Memlûklerle dostane münasebetler kurmak istemesine rağmen Sultan Kalavun'un tutumu yüzünden muvaffak olamayan Tekudar Ahmed, içerde de Abaka'nın oğlu Argun'un muhalefetiyle karşılaşmış ve iç çekişmeler ile geçen iki sene sonunda tahtı Argun'a terketmek zorunda kalmış (Eylül 1283) ve kendisi de öldürülmüştü (17 Ağustos 1284)⁵³.

11 Ağustos 1284'de usulen yapılan bir seçimden sonra tahta geçen Argun'un Hanlık dönemi (1284 - 1291), dış politikada huzurun hüküm sürdüğü, Ermeni - Moğol münasebetleri açısından da gayet sakin geçen bir dönemdir. Esasen Argun'un tahta çıkmasından sonra başlayan iktisadî çöküntü ve Ermenilerin 1285'de imzaladıkları barış antlaşması, adeta Moğol - Memlûk münasebetlerine bağlı olan Ermeni - Moğol ilişkilerinin de sakin geçmesine sebep olmuştur. Argun'un ölümünden sonra 22 Temmuz 1291'de Herat'da tahta geçen Geyhatu döneminde (1291 - 1295), Moğollar'ın çöküşü hızlanmış, devletin iktisadî problemleri ağırlaşmıştır. Gerçekte siyasi kabiliyetten yoksun olan Geyhatu, devletin karşılaştığı meseleleri çözmekte aciz kalınca Baydu'nun muhalefetiyle karşılaşmış, 1295'de tahtı ona teslim etmek zorunda kalmıştır. Ancak Baydu, Gazan ile girdiği taht mücadelelerini kaybedince Gazan Han oldu, Baycu da idam edildi (5 Ekim 1295)⁵⁴.

Mağlûbiyet ihtimalini göz önünde bulundurarak ordunun başına kendisi geçmeyen Abaka, 1281 yılının sonbahar mevsiminde 50 bin kişilik bir Moğol ordusunu savaş işlerinde tecrübesiz bir genç olan kardeşi Mengü Timur komutasında tekrar Suriye'ye gönderdi. Ermeni Kralı III. Leon da askerlerini

⁵³ Sümer, "Anadolu'da", S.A.D., I, s. 56 - 58; Sümer, "İlhanlı", *Bellekten*, S. 206, s. 185.

⁵⁴ Vassaf, Bombay, ss. 264-266; Devlet, "İlhanlılar", D.G.B.İ.T., IX, s. 70 - 71.

toplayarak ona yardım etmek üzere hareket etti⁵⁵. Hama ile Humus arasında 30 Ekim 1281'de Memlûkler ile savaşa tutuşan Moğollar mağlup oldu. Moğol ordularının sağ kolunda yer alan Ermeni askerleri, ordunun sol tarafındakilerin pusuya düşürüldüklerinden habersiz savaşa devam ettiler ve Memlûk askerini Emesa kapılarına kadar takip ettiler. Moğol ordusunun mağlup olduğunu ve askerlerin kaçtığını haber alınca onlar da ricat ettiler. Bunlar geri dönerlerken kaçan Moğolları takip eden bir Memlûk kuvveti ile kıyasıya bir savaşa tutuştu. Mağlup olan Moğollar, kaçmalarına yardım eden Arap kabileleri Hafaca sayesinde tam bir bozguna uğramaktan kurtuldu⁵⁶.

Bu savaşta Moğol ordusunun sol tarafında bulunan askerler kaçıp canını zor kurtarıırken ordunun sol kanadında bulunan Ermeniler ve Gürcüler Memlûk paraları, katırları, elbiseleri ve eşyalarını ganimet olarak alıp memleketlerine döndüler⁵⁷.

Memlûkler karşısında alınan bu Mağlûbiyet üzerine Abaka son derece müteessir oldu. Üzüntüsünü içki ve eğlenceler ile gidermeye çalışan Abaka çok geçmeden öldü (1282)⁵⁸.

Argun devrinde İlhanlılar ile Memlûkler arasında, her iki tarafça yapılan bir iki akın istisna edilirse, kayda değer bir hadise meydana gelmedi. Ancak Argun, Memlûkler'e karşı müttefik edinmek ümidi ile Papa, Fransız ve İngiliz krallarına elçiler gönderdi⁵⁹. Argun'un bu teşebbüsü Papa IV. Nikolaus tarafından, memnuniyetle karşılanmış, fakat tarafların Memlûkler'e karşı ortak bir politika oluşturmaları mümkün olamamıştır.

C. II. Hetum Dönemi (1290 - 1305)

Moğollar'da iç karışıklıklar ve taht değişiklikleri olurken, Kilikya Ermenileri'nde de benzer hadiseler yaşanmış ve II. Hetum babasının yerine tahta geçmişti. Ancak 1292 yılında kendi isteğiyle tahttan feragat edip yerine

⁵⁵ Abû'l - Farac, II, s. 607 - 608; İbn ül İbri, **Muhtasar**, s. 57

⁵⁶ Abû'l - Farac, II, s. 608; İbn ül İbri, **Muhtasar**, s. 52; Spuler, **a.g.e.**, s. 86; Sümer, "Anadolu'da", **S.A.D.**, I, s. 56.

⁵⁷ Abû'l - Farac, II, s. 608.

⁵⁸ Sümer, "Anadolu'da", **S.A.D.**, I, s. 56.

⁵⁹ Sümer, "İlhanlı", **Bellekten**, S. 206, s. 190; Spuler, **a.g.e.**, s. 252 - 253.

III. Toros kral seçildi. Fakat Ermeni baronlarının isteği üzerine 1294 yılında tekrar idareyi ele aldı. Baydu'nun Han olduğunu haber aldığında, onu ziyaret maksadıyla ülkesinden ayrıldı. Fakat II. Hetum'un seyahati esnasında, yine Moğol tahtında değişiklik olmuştu.

1. II. Hetum'un Gazan Han'ı Ziyareti (1295 - 1296)

Kral III. Leon, 7 Ocak 1290'da öldüğünde, geride Hetum, Toros, Simpat, Konstantin ve Oşin olmak üzere beş oğul bırakmıştı. III. Leon'un yerine geçen II. Hetum, Memlûkler'in baskısı karşısında Papa'dan neticesiz kalan yardım taleplerinde bulunmuş, Memlûkler'in 1293'deki saldırısında uğradığı yenilgiden sonra yerini kardeşi Toros'a bırakarak bir manastıra çekilmişti. Ancak 1295'te Ermeni ileri gelenlerinin ısrarıyla II. Hetum, tekrar tahta çıktı.

Bu sıralarda Baydu, Geyhatu'yu mağlup edip Moğol tahtına çıkmıştı⁶⁰. Baydu'nun tahta çıktığını, onun İslâmiyetten çok Hristiyanlığa mütemayil olduğunu haber alan II. Hetum, onunla bizzat görüşmek ve hürmetlerini arz etmek üzere yola çıktı. İki aya yakın bir yolculuktan sonra Siankuh(?) civarına vasil olan II. Hetum, Baydu ile Gazan arasındaki taht mücadelelerinde Gazan'ın galip geldiğini öğrenince, onun huzuruna vardı. Baydu'ya takdim etmek üzere getirmiş olduğu hediyeleri ona takdim etti. Onun bu hareketi üzerine Gazan, "Sen bizi değil, Baydu'yu ziyarete geldin" dediğinde II. Hetum, "Ben Cengiz Han'ın bütün ahfadına ubudiyet göstermekle mükellefim. Tahtta kim oturuyorsa ihtiramlarımı ona arza geldim" şeklinde karşılık verdi. Bunun üzerine Gazan, II. Hetum'a iyi muamele etti ve ona hil'at giydirdi. Onu, Ermeni Kralı olarak tanıdığını gösteren bir belgenin tanzimi ve bütün isteklerinin yerine getirilmesi hususunda emir verdi. Bundan sonra Ermeni Kralı, bazı Moğol sergerdelerinin yağma ve katliamları esnasında bazı rahipleri öldürdüğünü ve birkaç kiliseyi yıktıkları hususunda şikayetini arzetti ve Gazan'ın daha önce bütün kiliselerin tahrip edilmesi yönünde verdiği emrin kaldırılmasını rica etti. Bunun üzerine Han, daha önce verdiği buyruğun kaldırıldığını belirten ve bundan böyle Hristiyan kiliselerini tahrip edenlerin ceza görmelerini sağlayan bir emir çıkardı. Gazan Han, 1295'de Baydu'nun öldürülmesinden sonra Hristiyan kiliselerinin ve Yahudi havralarının

⁶⁰ Sümer, "Anadolu'da", S.A.D., I, s. 64.

yıkılmasını, din adamlarına hakaretle muamele edilmesini ve onlardan vergi alınmasını emretmişti. Hristiyanlar'ın bellerine kuşak sarmadan, Yahudilerin de başlarında özel bir işaret bulunmadan sokağa çıkmalarını yasak etmişti. II. Hetum'un teşebbüsüyle Hristiyanlar aleyhine verilmiş bütün hükümler geçerliliğini kaybetti⁶¹. Gazan ile yaptığı görüşmeleri tamamlayan Ermeni Kralı II. Hetum, 9 Ekim 1296'da tekrar Kilikya'ya geldi⁶².

Müslüman olmasına rağmen Gazan Han'ın Hristiyanlar'a karşı bu dostane tavırları, Ermeniler'i Memlûkler'e karşı Moğol yardımı hususunda ümittlendirmişti. Ancak durum Gazan Han'ın halefleri zamanında değişecek ve Ermeniler artık Moğollar'dan yardım ümidini kesmek zorunda kalacaktır.

II. Hetum, Gazan Han'ın katından döndükten sonra İstanbul'a gitmiş, oradan gelirken, kardeşi Simpat'ın düzenlediği komplo ile tahttan indirilmiş, ancak 1298 yılında Krallığı idaresini tekrar ele almıştı.

II. Hetum'un, üçüncü defa tahta çıkmasından sonra belki de Gazan Han'a itaatinin bir nişanesi olarak Anadolu'da isyan eden Baltu'yu yakalatıp Gazan Han'a gönderdiği görülür.

Gazan'ın emriyle daha önce Baydu'nun taraftarı olan Toğaçar Noyan'ı öldüren Baltu Noyan, Gazan Han'a karşı isyan etti. Kangurtay'ın oğlu Ayıldar'ın teşvikinin önemli rol oynadığı bu isyan hareketinden sonra Gazan, Baltu'ya katına gelmesi için bir kaç defa yarlıg gönderdi. Baltu'nun bu emri dinlememesi üzerine Gazan, Kutluğ - Şah'ı 30.000 kişilik bir kuvvetle Anadolu'ya gönderdi. Kırşehir'de Malya ovasında yapılan savaşta karşı koyamayacağını gören Baltu kaçıp Beyşehir bölgesine giderken takip edildiğini anladı. Baltu önce Karamanoğulları'na sığınmak istediysede onların kabul etmemesi üzerine Kilikya Ermeni Kralı'nın ülkesine girdi. Moğol Hükümdarı'nın öfkesinden çekinen II. Hetum, ona kendi ülkesinde yer vermediği gibi, Şam tarafına geçmesine de engel oldu. Nihayet Baltu'yu yakalattıran II. Hetum, Gazan'a gönderdi ve Han da onu Tebriz'de idam etti (1299)⁶³.

⁶¹ Abû'l - Farac, II, s. 657 - 658; Howort, a.g.e., IV, s. 402 - 403, 422; Nersessian, "The Kingdom" H.C., II, s. 256.

⁶² Abû'l - Farac, II, ss. 655 - 657.

⁶³ Aksarayî, Müsameretü'l-Ahbar, Türk. ter. s. 262 - 263; Reşidüddin, Bakü, s. 311 - 312, 318, 324, 328; nşr. K. Jahn, Tarih-i Mübarek Gazani, London 1940, s. 105, 111,

2. Gazan'ın Suriye Seferinde Ermeniler (1299)

Memlûklerin Diyarbakır'ı işgal etmesi (1297), Moğollar'a ileri karakol durumunda olan Ermeni beldelerini Türkmenler ile istilaya girişmesi ve Maraş'ı ele geçirip Türkmenler ile iskan etmesi üzerine 1299 yılında Suriye seferine çıkan Gazan Han'a, Ermeni kralı II. Hetum 5.000 kişilik bir orduyla katıldı. Gazan Han, Fırat'ı geçip Haleb'i işgal etti, bir Memlûk müfrezesini 23 Aralık 1299'da Macma' el-Muruc (Vadi el-Haznedar) mevkiinde geriye attı. Humus'u geçip 30 Aralık 1299'da Şam'ı teslim aldı. Moğol ordusunda bulunan Ermeniler, Gazan Han'ın emirlerine rağmen etrafı talana başladılar, camilerde, türbelerde ve medreselerdeki halılara ve kandillere varıncaya kadar yağma ettiler. Bazı binaları yaktılar, gömülmüş paraları almak bahanesiyle cesetleri mezarlardan çıkardılar. Halkın çoğunu ya öldürdüler ya da esir ettiler. Bu tahribat, Memlûklerin memleketlerine ettikleri zalimane akınların öcünü almak isteyen Kilikya Kralına atfedildi. Şam'ı tarumar etmek niyetinde olan Ermeni Kralına Emir Kıpçak engel oldu ve buna karşılık olarak kendisine Salahiyat'ı teslim etti⁶⁴.

Gazan, Suriye'den çekilmezden evvel Ermeni Kralı'nı yanına çağırarak, Haçlılar zaptedilen yerleri gelip işgal etmek istedikleri takdirde buraların onlara teslim edileceğini söyledi ve Kutlug - Şah'a da buraların imarı için gerekli parayı vermesini emretti⁶⁵.

3. II. Hetum'un Gazan Han'ı İkinci Ziyareti (1303)

1303 ilkbaharında Ermenilerin de bulunduğu Kutlug - Şah komutasındaki Moğol ordusu Suriye'ye girmiş ve Şahkab civarında Memlûk ordusu karşısında müthiş bir bozguna uğramış ve Moğol ordusundan geriye kalanların çoğu Fırat sularında boğulmuştu. II. Hetum Moğol ordusundan geriye kalanlarla geri çekilmişti. Mağlûbiyet üzerine Ermeni Kralı kendi ülkesine dönmeden Gazan'ın katına kaçtı. Han, onu iltifatla karşıladı, askeri

117; Spuler, a.g.e., s. 110; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 617 - 618; Cahen, *Anadolu'da Türkler*, s. 293.

⁶⁴ Abû'l - Farac, II, s. 659 - 660; Reşidüddin, K. Jahn tabı, s. 126; Mufazzal b. Ebi'l-Fezail, *Histoire des Sultani Memlous*, Fransızca ter. E. Blochet, III, s. 624 - 625.

⁶⁵ Howort, a.g.e., IV, s. 624.

kayıplarından dolayı onu teselli etti. Krala, masrafları kendisine ait olmak üzere 1.000 kişilik bir Moğol muhafız kıtasının yanında 1.000 süvarilik diğer bir alayın masrafına karşılık olmak üzere Anadolu saltanatı varidatından bir pay tahsis etti. Bundan sonra Kral, Kilikya'ya döndü⁶⁶.

Ertesi sene (1304) Gazan Han'ın vefat etmesinden sonra Moğollar'da Olcaytu Dönemi başladı (1304 - 1316). Bu sıralarda Kilikya Ermeni Krallığı'nda da II. Hetum'un yerine IV. Leon tahta çıktı.

D. IV. Leon Dönemi

1. IV. Leon ve Moğol Beyi Bulargu Mücadelesi

Kilikya, 1305'de Memlûkler tarafından yağma edildikten sonra, II. Hetum üçüncü defa ve kesin olarak tahttan feragat edip yerine yeğeni IV. Leon kral olmuştu⁶⁷.

IV. Leon'un krallığı zamanında İrincin Noyan Anadolu'nun idaresine tayin edilmiş, o da Bulargu'yu önden göndermiş ve Ermeniler üzerine kumandan tayin etmiş, Bulargu da Ermeni kralına ait Ayas ve Sis şehirlerini kendine kışlak olarak seçmişti.

Samimi bir Müslüman olan Bulargu, bölgenin Abbasiler döneminde Müslüman beldesi olduğunu, sonradan Ermeniler'in buraları istila ettiğini öğrenmiş. Adana'ya ulaştığında yolu üzerinde bulunan Halife Me'mun'un kızı Aişe'nin kabrini ziyaret ettiğinde buranın domuz pislikleriyle dolu olduğunu görünce de Ermeni kralına karşı husumet duymaya başlamıştı.

Ayas'da bir cami inşa eden Bulargu, Sis'de de bir câmi inşasına başladı. Ülkesindeki bu gelişmeler karşısında Ermeni Kralı IV. Leon, Bulargu'yu ortadan kaldırmaya karar verdi. Bu niyetle harekete geçen IV. Leon, Moğol beylerine Bulargu'dan şikayetlerde bulunup onları kazanmak için hediyeler gönderirken, Memlûk Sultanı'na da haber gönderip,

⁶⁶ Simpat, s. 100; Morgan, a.g.e., s. 213; Howort, a.g.e., IV, s. 675 - 676; Spuler, a.g.e., s. 115 - 116; Nersessian, "The Kingdom" H.C., II, s. 657.

⁶⁷ Spuler, a.g.e., s. 120. (Morgan, III. Leon olarak ve tahta geçiş tarihini de 1301 olarak veriyor. Bk. s. 214). Esasen III. Leon'dan sonra II. Hetum kral olduğundan, bunun IV. Leon olması icab eder (Krş. Spuler, a.g.e., s. 95).

Bulargu'nun bütün malları bu diyarda tasarruf ettiğini ve kararlaştırılan senelik haracı Mısır'a göndermek için bir şey bırakmadığını, eğer henüz Moğol askerleri gelmemişken Memlûk askerleri gelirse, bu bölgenin Moğol zulmünden kurtulabileceğini, bu yüzden Mısır askerinin hemen harekete geçmesi gerektiğini bildirerek Memlûk Sultanı'nı Bulargu'ya karşı savaşa teşvik etti.

Bulargu, Memlûk Sultanı Nâsır'ın, alıkonulan haraç meselesini görüşüp anlaşmak üzere kendisine gönderdiği elçiden IV Leon'un gizlice yapmış olduğu müracaatı öğrenince, Ermeni kralını ortadan kaldırmaya karar verdi. Bulargu, IV. Leon'a haber gönderip Sultan Nâsır'ın elçisinin ve kendisinin onunla (Leon ile) özel bir görüşme yapmak arzusunda bulunduğunu bildirdi ve onu Mısır sultanına müşterek cevap vermek üzere yanlarına davet etti. Davete icabet eden IV. Leon, yanına aldığı yirmi kadar Ermeni senyörü ve Hetum ile birlikte Bulargu'nun yanına gitti.

Kralı, yalnız görüşmek üzere huzuruna çağıran Bulargu, kendi askerlerine de IV. Leon'u öldürdüğünde, onların da kralın maiyyetindekileri öldürmeleri emrini verdi. Bulargu, huzura gelen IV. Leon'un, kısa bir konuşmadan sonra, namaz kılmak bahanesiyle ayağı kalktığı anda kılıcını çekerek başını gövdesinden ayırdı ve yüksek sesle tekbir getirdi. Bulargu'nun sesini duyan Moğol askerleri de, Kralın maiyyetindekileri öldürdü. Ancak Ermeniler'den biri kaçarak Anazarba kalesine ulaştı ve olan biteni anlattı. Bunun üzerine kalede bulunan Ermeniler, Bulargu'nun yirmi askerini şehit ve diğer kaledekileri de hadiseden haberdar ettiler.

Sabahleyin Bulargu, kalenin önüne geldiğinde kapının kendisine açılacağını zannediyordu. Fakat içerden atılan taş ve ok yağmuruna tutulduğunu görünce ve diğer Ermeni askerlerinin de onların yardımına geldiğini haber alınca Anadolu'ya çekilmeye mecbur oldu.

Olup bitenleri Olcaytu'ya anlatmak üzere yola çıkan Prens Oşin, Kayseri'de bulunan Bulargu'nun emriyle Sivas'ta iken tutuklandı. Ancak bu sırada Anadolu'ya dönmekte olan İrencin Noyan, bir rapor gönderdi. Olcaytu'nun huzuruna varan Oşin, Bulargu'dan şikayetçi oldu. Her iki taraf da, davalarını arz etmek üzere Ordu'ya davet edildi. Onlar Olcaytu'nun huzurunda davalarını anlattılar ve neticede Bulargu affedildi. Fakat kısa süre

sonra muarızları tarafından kazanılmış olan adamlar, Han'ı ona karşı tahrik etmeyi başardılar. Bulargu idama mahkum edildi⁶⁸.

Bulargu'nun ortadan kaldırılmasından sonra Kilikya Ermeni Krallığı, Moğol tabiyetinden adeta sıyrılmıştır⁶⁹. Ancak, Olcaytu Han'ın Anadolu'ya gönderdiği Emir Çoban Bey (1314), Karanbük'te karargahını kurduğunda, Karamanoğulları hariç bütün Türkmen beyleri gibi Ermeni Kralı da hediyelerle gelip itaatini arz etti⁷⁰.

IV. Leon'un öldürülmesinden sonra krallığını ilân eden Oşin'in saltanatı kendi aralarındaki mezhep mücadeleleri, Kıbrıs Kralı ve Papa ile olan münasebetlerle 1320'de sona ermişti⁷¹.

Oşin'in ölümünden sonra yerine oğlu V. Leon⁷² geçti (1320). 1321 yılında Moğollar'ın Anadolu valisi Timurtaş, ordusunun başında olduğu halde Kilikya'ya taarruz etti. Her tarafı yakıp yıktı, Çukurova beldelerini istila ve yağma etti⁷³.

Ebu Said'in ölümünden sonra parçalanma dönemine giren İlhaniler artık Kilikya Ermenileri için tehlike olmaktan çıktılar.

⁶⁸ Kaşanî, *Tarih-i Olcaytu*, nşr. Mahin Hambly, Tahran 1348, ss. 77 - 81; Morgan, *a.g.e.*, s. 214; *Simpat*, ss. 100 - 101; Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahbar*, s. 309; Makrizî, *Sulûk*, II/1, s. 38, 43, 86; Ebu'l-Fida, *el-Muhtasar fi Ahbar ül-Beşer*, IV, İstanbul 1286, s. 56; Ebi'l-Fezail, *a.g.e.*, III, s. 622; *Simpat*, s. 100-101; Spuler, *a.g.e.*, s. 121; Chahin, *a.g.e.*, s. 290; Sümer, "Anadolu'da", *S.A.D.*, I, s. 74, 76. Kaşanî, Bulargu'nun dönüşünde Sivas'ta idam edildiğini kaydediyor. Bu onun böyle bir mahkumiyetten haberi olmadığını gösteriyor. Bkz. Kaşanî, *a.g.e.*, s. 81.

⁶⁹ Spuler, *a.g.e.*, s. 125 - 126.

⁷⁰ Kaşanî, *a.g.e.*, s. 207; Vassaf, *Bombay*, s. 351; Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahbar*, s. 342; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 639.

⁷¹ Morgan, *a.g.e.*, s. 214 - 215.

⁷² Morgan, IV. Leon diyor, *a.g.e.*, s. 216.

⁷³ *Simpat*, s. 104; Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahbar*, s. 321 - 325; Vassaf, *Bombay*, s. 370; el-Ömerî, *Mesâlik ül-Ebsar*, neşr. Franz Taeschner, Leibzig 1929, s. 29, 31; Ebu'l-Fida, *el-Muhtasar*, IV, s. 93; Makrizî, *Sulûk*, II/1, s. 237, 246; Sümer, "Anadolu'da", *S.A.D.*, I, s. 86.

VI. BÖLÜM

KİLİKYA ERMENİ KRALLIĞI - MEMLÛK MÜNASEBETLERİ

A. I. Hetum Dönemi (1226 - 1269)

1. İlk Ermeni - Memlûk Münasebetleri

Aybek et - Türkmanî tarafından 1250 yılında kurulan Memlûkler'in Kilikya Ermeni Krallığı ile münasebetleri, Memlûkler'in Moğol ilerleyişini durduran 1260 yılındaki Ayn-ı Calut galibiyetinden sonra, I. Hetum'un Krallığı döneminde başlar.

Baybars, Ayn-ı Calut zaferini müteakib Kahire'ye dönerken Sultan Kutuz'u öldürdü ve tahta çıktı. Baybars, Suriye için daimi bir endişe kaynağı teşkil eden Kilikya Ermeni Krallığı'na, Suriye'nin sahil bölgelerinden Haçlılar'a ve Kıbrıs Latin Krallığı'na karşı büyük ve esasları belli bir dış siyaset takip etmek zorundaydı¹. Nitekim Haçlılar, Sultan Baybars, Kalavun ve Halil tarafından imha edilmişlerdir²

Onüçüncü yüzyılın ikinci yarısından itibaren sıklık kazanan Memlûk saldırılarına karşı Ermeniler'in toplayabildiği kuvvetler kifayetsiz kalınca Memlûk orduları tarafından tekrar tekrar istila edilen Çukurova'da şehirler talan edildi, insanlar esir alındı. Dağlık bölgelerdeki güçlü Ermeni kaleleri bile çoğu zaman kuvvetli Memlûk ordusu karşısında dayanamadı ve nihayet Ermeniler Memlûklere boyun eğmek zorunda kaldılar.

Kilikya Ermeni Kralı I. Hetum, 1243'te Köseadağ'da Selçukluların Moğollar'a mağlûp olmasından sonra Moğollar'ın sadık bir vasalı olarak hem Hristiyanlar lehine bir çok menfaatler elde etmiş ve hem de kendi krallığının

---

¹ Mehmet Fuat Köprülü, "Baybars I.", *İslam Ansiklopedisi*, II, İstanbul 1979, s. 359.

² M. Sobernheim, "Memlûkler", *İslam Ansiklopedisi*, VII, İstanbul 1979, s. 685

muhafazasını temin etmişti. Müslümanlar için bir zulüm olan Moğol istilasının, Hristiyanlar'a getirdiği nimetleri Urfalı Vahram, "Tanrı, gök kapılarını açtı ve yeryüzü bereketle dolup cennete döndü" ifadeleriyle tasvir etmektedir³. Ancak Memlûkler'in 1260'ta Kıtboğa komutasındaki Moğol kuvvetlerini mağlûp etmesinden sonra Ermeni Krallığı'nın talihi değişmiş ve sürekli Memlûkler'in baskısına maruz kalmıştır. Bu zevk ve sefa devrinin kapanmasını ve Müslümanlar'ın taarruza geçmesini, yine Urfalı Vahram, "Onlar (Kilikya'da sakin bulunan Ermeniler), tam bir sulh ve asayiş ve her türlü iyilikler içinde yaşayıp hayatın bütün tatlılıklarını tattıkları halde, küstahça hareket ettiler. (...) Onlar ne aç insanlara yemek verdiler, ne çıplak insanları giydirdiler, ne gariplere misafirperverlik gösterdiler ve ne de bedbahtlara merhamet ettiler. Onlar bilakis servetlerini kendi oburluklarına ve zevk ve sefalarına hasrettiler. Onlarda vücut ruha hakim oldu. Bundan dolayı Mısır'da gururla hüküm sürmüş bulunan köle hükümdar (...) asker toplayıp onları silahlandırdı ve harp sanatına alıştırdı. O, Allah'ın bir muntekimi gibi Hristiyanlar'a karşı yürüdü." sözleriyle izah etmeye çalışır⁴.

Sultan Baybars, 1261 ve 1262'de, Moğollar ile anlaşmış olan VI. Bohemund'u cezalandırmak maksadıyla Antakya'ya iki defa ordu gönderdi. 1262'de yapılan saldırıda Ermeni Kralı, Moğollar'dan aldığı kuvvetlerle Antakya hakimine yardıma gelince Memlûkler geri çekilmek zorunda kaldı⁵. Yine aynı senede Sultan Baybars, Halep naibliğine tayin ettiği Emir İzzeddin Aydemir'i de Ermeni topraklarına (Sis'e) akın yapmakla görevlendirdi. Emir İzzeddin Aydemir, bu hareketi esnasında esir aldığı bir kısım Ermeni'yi Mısır'a gönderdi⁶.

Ermeni Kralı I. Hetum, Memlûkler'in gerçekleştirdiği saldırılardan sonra, 1264'de Hülagu'nun katına çıkıp geri döndükten ve Ereğli'de Selçuklu Sultanı IV. Kılıçarslan ile ittifak akdettikten sonra H. 662 (1263/1264)'de Kuzey Suriye'ye karşı Moğollar'dan da temin ettiği kuvvetlerle saldırıya geçti⁷.

³ Urfalı Vahram, s. 23.

⁴ Urfalı Vahram, s. 23 - 24.

⁵ Makrizî, *Sulûk*, I/2, s.510; İbn Devadari, *Die Chronik*, VIII, s. 90; Canard, "Le royaume" R.E.A., IV, s. 223; Kopruman, "Memlûkler", D.G.B.İ.T., VI, s. 464.

⁶ Canard, "Le royaume" R.E.A., IV, s. 223.

⁷ Nüveyrî, *Nihayet ül-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, XXX, Kahire, 1992, s. 260; Canard, "Le royaume" R.E.A., IV, s. 223; Boase, "The History", a.g.e. s. 26.

Ermeni Kralı, süvari ve piyadelerden müteşekkil bir ordu ile Fu'alı İbn Zahir'in rehberliğinde Amuk, Maarra, Sermin ve Fu'a'ya kadar savaşarak yoluna devam etmiş, Fu'a'dan 380 kişiyi esir aldıktan sonra Emir Bahaüddin Hamavî, Rükneddin-i Servî, İlmüddin Kayser üz -Zahirî'nin de bulunduğu Sermin'e baskın düzenleyerek muhasara altına almıştı. Ancak I. Hetum, Halep'den gelen takviye kuvvetlerin yardımı ve kaledekilerin karşı saldırısı sonucu bozguna uğratıldı ve daha önce Ermeni Kralı tarafından esir edilmiş olan Müslümanlar da kurtarıldı. Ermeniler'in yardım çağrısı üzerine Anadolu'daki Moğol kuvvetlerinden 700 süvari hareket etmiş, ancak Harim'e geldiklerinde, hava şartlarının kötü olmasından ve karın çokluğundan dolayı bir çoğu helâk olmuş, sağ kalanlar da geri dönmek zorunda kalmıştı⁸.

Aynı senede Ermeni Kralı'nın ikinci bir seferini görüyoruz. Moğollar ile müttefik olarak saldırdığı ve orduda bulunan Moğol askerinin çok olduğu intibahı vermek maksadıyla askerlerine 1000'ine Moğol börk ve elbisesi giydirdikten sonra, Emir Hüsameddin komutasında bir Memlûk kuvvetinin bulunduğu Antep bölgesinde yürüdü. Ancak karşı saldırıya geçen Memlûk askerleri her tarafa baskınlar düzenleyerek Ermenileri bozguna uğrattılar. Bir çok insanı esir aldıktan sonra, önce Antakya'ya indiler ve burada da talan ve yağma icra ettikten sonra aldıkları esirler ve ganimetlerle Şam'a yöneldiler⁹.

2. Memlûkler'in Kilikya Seferi (1266)

Ermeni Kralı I. Hetum, Memlûk saldırılarından sonra Moğollar'dan aldığı destek ve yardım sayesinde Halep vilayetine karşı iki kez saldırıya geçmişti. Kralın mağlûp edilip geri püskürtülmesine rağmen Baybars, Moğollar'la birlikte hareket eden ve onları Suriye'yi istilaya teşvik eden Kilikya Ermenileri'ni cezalandırmak düşüncesindeydi. Bu maksatla 664 (1265)'de önce I. Hetum'a haber gönderip Moğollar'ın yardımıyla ele geçirdiği ve tahkim etmiş olduğu kaleleri geri vermesini, kendisine itaat ederek vergi ödemesini, memleketinin her tarafından at, katır, arpa, buğday ve demir alınmasının serbest olmasını ve kendilerinin de Şam bölgesi şehirleriyle alış-

⁸ İbn Devadari, *Die Chronik*, VIII, s. 94 - 95; Makrizi, *Sulûk*, I/2, s. 511; Canard, "Le royaume" *R.E.A.*, IV, s. 223; Kopruman, "Memlûkler", *D.G.B.İ.T.*, VI, s. 464; Runciman, *a.g.e.*, III, s. 269.

⁹ Makrizi, *Sulûk*, I/2, s. 511; İbn Şihne, *ed-Dürrü'l*, s. 219 - 220; Canard, "Le royaume" *R.E.A.*, IV, s. 227.

veriş etmelerini istedi. Ermeni Kralı, bu istekleri yerine getirdiği takdirde Moğollar'ın göstereceği tepkiden korktuğu ve şayet Memlûkler'in saldırısına uğrarsa Moğollar'dan yardım alabileceği düşüncesiyle Baybars'ın taleplerini reddettiği gibi, Sultan'a "köle" diye hitap ederek hakarete de bulundu. Bunun üzerine 1266 yılında harekete geçen Sultan, Safed'i ele geçirdikten sonra Şam'a geldi. Hama sahibi Melik Mansur komutasındaki bir orduyu Kilikya üzerine gönderdi. Emir İzzeddin Ilgan ve Emir İzzeddin Kalavun da onun maiyetinde idiler¹⁰.

Ermeni Kralı, Memlûk Sultanı'nın ülkesi üzerine ordu gönderdiğini haber aldığı anda, ordusunun kumandasını oğulları Leon ile Toros'a bırakarak, Elbistan ve Göksu arasına gelmiş olan Moğollardan yardım almaya gitti¹¹. Fakat Moğol Beyi Nefci, "Hanlar hanından pukdâne almadıkça gelemem" diyordu¹². Orada günlerce kalıp bir çok uğraştan sonra Moğol Bey'i ni, yardım için ikna etmeyi başaran I. Hetum, onlardan iki gün evvel ülkesine hareket etti¹³.

Bu arada Kilikya'ya girmiş olan ve Sis'e varmak için yoluna devam eden Memlûk ordusu Derbend'e geldiğinde, burada inşâ edilmiş olan burçları bir kaç vuruşmadan sonra ele geçirip, kaçamayan Ermeni askerlerini öldürdükten sonra da burçları yıkarak ileri harekâtına devam etti. Toros ve Leon komutasındaki Ermeni kuvvetleri Servend Kayası (Hacer-i Servend) civarında Memlûk ordusunun karşısına çıktı. Ermenilerin ağır bir mağlubiyete uğradığı savaşta I. Hetum'un oğlu Leon esir alınırken Toros ve bir amcası ölmüş, diğer bir amcası kaçmayı başarırken sağ kalan diğer Ermeni askerleri de can derdine düşmüştü. Bu başarıdan sonra yoluna devam eden ordu, nihayet Sis'e girdi. Melik Mansur burada kalıp şehri yakıp yıkarken Emir Kalavun, Misis, Adana ve Tarsus taraflarına yönelerek vardığı yerlerde kaleleri yakıp yıktı, bir çok esir ve ganimet aldıktan sonra Sis'e döndü. Diğer bir grup Memlûk kuvveti de Anadolu tarafına yönelmiş, Ermenilerden aldıkları esir ve ganimetlerle Sis'e dönmüştü. Yirmi gün devam eden harekât

¹⁰ İbn Devadari, *Die Chronik*, VIII, s. 118; Makrizî, *Sulûk*, I/2, s. 552; İbn ül İbri, *Muhtasar*, s. 48; Aknerli Grigor, s. 40; Canard, "Le royaume" R.E.A., IV, s.. 239.

¹¹ Aknerli Grigor, s. 40; Urfalı Vahram, s. 24; İbn ül İbri, *Muhtasar*, s. 48.

¹² Abû'l-Farac, II, s. 586.

¹³ Aknerli Grigor, s. 40.

sonucunda ele geçirilen ganimetler o kadar çok idi ki, kaydedildiğine göre bir sığır iki dirheme satıldı ise de alan olmadı¹⁴. Ermeni müellifi Vardan, bu sefer neticesinde Memlûkler'in, yer altında saklı bulunan kral hazinesini bulduğunu ve 40 bin esir alarak geri çekildiklerini kaydediyor¹⁵.

Memlûk ordusu, ganimetler ve aralarında Prens Leon'un da bulunduğu esirlerle geri dönerken kazanılan zafer, Cerud'da avlanmakta iken Sultana müjdelendi. Müjdeciyi Tablhane emiri tayin edip bin dinar da bahşış veren Baybars, Kara şehrine gelip burayı yağmaladı, kiliseyi de yıkarak yerine cami inşa etti. Türkmenler'den bir grubu buraya iskan etti. Sultan burada iken, Kilikya'dan dönen ordu kendisine mülaki oldu. Ele geçirilen muazzam ganimetlerden payına düşen kısım kendisine takdim edildiğinde bunların tamamını askerlerine dağıttı¹⁶.

Bütün esirlere gayet iyi muamele eden Baybars, Prens Leon'a hitaben, "Baban bana köle diyor ve sulh yapmıyordu. Şimdi köle ben miyim, sen misin?" diye sorduktan sonra, ona sevgi gösterisinde bulundu ve teselli edici sözler sarfederek hiç bir şeyden korkmaksızın müsterih olarak bir müddet beklemesini, çünkü kendisini kral olan babasına iade edeceğini söyledi¹⁷. Hatta Vahram, Sultanın izni ile Leon'un Kudüs'e gidip orada dua ettiğini ve ondan sonra Mısır'a götürüldüğünü kaydediyor¹⁸. Daha sonra yanında Leon da olduğu halde Dimaşk'a gelen Sultan, Melik Mansur'a bir çok at, para, mal ve hil'atlar bağışladıktan sonra Kahire'ye döndü¹⁹.

Moğollar'dan yardım almaya gitmiş olan Kral I. Hetum, Memlûk ordusunun gelip Ermeni ordusunu dağıttığını, bir oğlunu öldürüp diğerini esir ettiğini, Sis'in harabe haline getirilmiş olduğunu, bütün memleketin tahrip

¹⁴ İbn Devadari, *Die Chronik*, VIII, s. 118; *Abû'l-Farac*, II, s. 586 - 587; İbn ül İbrî, *Muhtasar*, s. 48; *Aknerli Grigor*, s. 40 - 41; *Vardan*, s. 243 - 244; *Urfalı Vahram*, s. 24; *Simpat*, s. 88; Makrizî, *Sulûk*, I/2, s. 551 - 552; Morgan, *a.g.e.*, s. 206; Chahin, *a.g.e.*, s. 288; Runciman, *a.g.e.*, III, s. 274; Köprülü, "Baybars I", *İ.A.*, II, s.358.

¹⁵ *Vardan*, s. 244.

¹⁶ İbn Devadari, *Die Chronik*, VIII, s. 120; Makrizî, *Sulûk*, I/2, s. 552 - 553; Nüveyrî, *Nihayet*, XXX, s. 290; *Simpat*, s. 88; Morgan, *a.g.e.*, s. 206; Abd el Mun'im Macid, et - *Tarihü'l Siyasi li'd-Devletü's-Salatin el Memlûk fi Mısır diraset ü tahliliyye li'l-İzdihar ve'l-İnhiyar*, Kahire 1988, s. 220; Kurkjian, *a.g.e.*, s. 246 - 247.

¹⁷ *Aknerli Grigor*, s. 41.

¹⁸ *Urfalı Vahram*, s. 26.

¹⁹ Makrizî, *Sulûk*, I/2, s. 553 - 555.

edildiğini ve geri kalan askerlerinin müstahkem mevkilere kaçmış olduğunu görünce büyük bir üzüntü ve ye'se düştü. Akantz manastırına²⁰ gitti. Orada rahipler kendisini teselli etmeye çalıştı²¹. Kralın getirdiği yardımcı Moğol kuvvetleri de meydana gelen tahribatın ve zararların telafisine çalışmak yerine Memlûkler'den arta kalanları yağma etmeyi tercih ettiler²².

Bu hezimetten sonra artık tekrar derlenip toparlanamayan Kilikya Ermeni Krallığı, bölgedeki hâkim güçler arasındaki siyasî mücadelelerde pasif bir rol oynamak zorunda kaldı²³.

Esir edilen oğlunu kurtarmak için çareler arayan I. Hetum, Krallığın muhtelif yerlerinde bulunan diğer Ermeni prenslerini Misis'e davet ederek onların düşüncelerini öğrenmek istedi. Bunlar, çare tavsiye etmek yerine Kralı eleştirerek, Baybars'ın istemiş olduğu ve kendilerine bir faydası olmayan Şih el - Hadid kalesinin vaktinde verilmesi gerektiğini söylemeleri üzerine I. Hetum, Moğol Hanı Abaka'nın hizmetinde bulunan Ermeniler'den aldığı bir haber üzerine böyle hareket ettiğini ileri sürerek, Han'ın müşavirleri olan Müslüman emirlerin, Mısır Sultanı'na gizlice mektup göndererek "Ermeni Kralı'ndan sulh yoluyla bir köy kopar. Bu kendisinin ve memleketinin mahvına sebep olacaktır. Biz Han'ı Ermeni Kralı'na karşı tahrik etmeye gayret eder ve süvarileri gönderip hepsini kılıçtan geçirmenizi tavsiye ederiz" diyerek kendilerine karşı Baybars'ı tahrik ettiklerini öğrendiğini, bu yüzden Memlûk Sultanı'nın isteklerine karşı geldiğini söyledi²⁴.

Durumu bu şekilde izah eden I. Hetum, 1267'de Baybars'a elçi gönderip oğlu hakkında şefaath diledi. Aynı yılın 12 Muharremi'nde, Leon'un zincirleri

---

²⁰ I. Leon tarafından kurulmuş olan bu manastır, Partsrabert kalesinin eteğinde bulunuyordu. (Bk. Aknerli Grigor, s. 40).

²¹ Aknerli Grigor, s. 40.

²² Abû'l-Farac, II, s. 587.

²³ Runciman, a.g.e., III, s. 274.

²⁴ Aknerli Grigor, s. 41-44.

çözüldü ve Sultan ile birlikte bunduk atmak²⁵ üzere Berket el - Cubb'a gitti²⁶.

Baybars, I. Hetum'un elçilerinden, Leon'un kurtuluş bedeli olarak vaktiyle Moğollar'ın Halep'i ele geçirdiklerinde esir ettikleri Şemseddin Sungur el Aşkar'ı kendilerine getirmelerini, Halep bölgesinden alınan Behisni, Derbsak, Merzeban, Raban kalelerinin iade edilmesini istedi. İstenilenleri yerine getirebilmek için müddet talep eden Kral I. Hetum, 1267'de Musul'a geldi ve buradan Abaka Han'ın huzuruna gitti. Onun huzurunda göz yaşları dökerek durumu anlatan Kral, Şemseddin Sungur'un Baybars'a teslimi hususunda ricalarda bulundu. Abaka Han'ın, Sungur'un kendisine gönderileceğini söylemesi üzerine I. Hetum ülkesine döndü ve Baybars'a tekrar elçi göndererek Sungur'un bulunduğunu ve Han'ın onun serbest bırakılmasına izin verdiğini bildirdi²⁷.

Baybars, 1268 yılında Semerkant'tan getirilerek I. Hetum'a gönderilen Sungur'un kendisine teslim edilmesini istediğinde Ermeni Kralı yalnızca Sungur'un şifrelerle yazılmış olan mektubunu gönderdi. Ayrıca, kalelerin teslimi hususunda fikrini değiştirdiğini bildirdi. Bunun üzerine Baybars "senin kalbin oğlun ve veliahtın hakkında taş gibi sert ise, aramızda neseb ve kardeşlik bağı bulunmayan bir dost hakkında benim kalbim daha serttir. Ben değil, sen sözünden dönmüş olursun. Biz mektubumuza aykırı hareket edeceğiz. Sungur'a istediğini yap"²⁸ şeklinde cevap verdi. Verilen bu sert karşılık üzerine endişeye kapılan I. Hetum, Baybars'ın şartlarını kabul etmek zorunda kaldı ve Antakya'da barış sözleşmesi yazıldı. Buna göre; Ermeni kralı Behisni, Derbsak ve İslam memleketlerinden ele geçirdiği diğer kaleleri teslim aldığı gibi bütün eşyası ve mevcudu ile geri verecek ve Sungur'u serbest bırakacaktı. Bunun karşılığı olarak Sultan, Leon'u, kardeşinin oğlunu

²⁵ Bunduk, fındık şeklindeki mermilerin adı idi. Bkz. Samira Kortantamer, **Bahri Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler**, İzmir, 1993, s. 150, n. 612.

²⁶ Makrizî, **Sulûk**, I/2, s. 555; Nüveyrî, **Nihayet**, XXX, s. 139.

²⁷ **Abû'l-Farac**, II, s. 587 - 588; Melik ez-Zahir, **Baybars Tarihi**, II, Türkçe ter. Serefeddin Yaltkaya, İstanbul 1941 s. 139 - 140; İbn ül İbri, **Muhtasar**, s. 49; Makrizî, **Sulûk**, I/2, s. 568; Aknerli Grigor, s. 45.

²⁸ Makrizî, **Sulûk**, I/2, s. 568.

ve diğ er esirleri bırakacak, ancak kaleler teslim edilinceye kadar Sultan katında rehine olarak tutulacaklardı²⁹.

Emir-i Devadar Balaban-ı Rumî ile kâtib Sadr Fetheddin b. Kayserâni, and içirmek üzere I. Hetum'un yanına, Emir Bedrettin Becka Rumî de, Leon'u getirmek üzere 13 Ramazan 666'da Mısır'a gitti. Leon'u yanına alan Emir, 26 Ramazan'da Dimaşk'a geldi. I. Hetum da, 27 Ramazan'da antlaşmaya riayet edeceğine dair and içti. Baybars Şam'a geldiğinde, Leon Sultan'a arz-ı tazimat etmek üzere yanına gitti, başı açık olduğu halde, babası gibi aynı yemini etti ve daha sonra, 1268'de Emir Bedreddin Becka Rumî ile beraber babasının yanına, Kilikya'ya gönderildi. Böylece bir yıl on ay süren esaret hayatı son buldu³⁰.

1269 yılında Bağdat'ta bulunan Abaka Han'ın katına çıkıp, dönüşünde de Tarsus baronlarına uğrayıp onların da onayını aldıktan sonra tahtını Leon'a bırakan I. Hetum, 1271'de göğsünde çıkan bir çıban yüzünden öldü ve Drazarg'da gömüldü. Tarsus'ta toplanan papazlar ve ileri gelenler Leon'u babasının yerine kral olarak takdis ve ilân ettiler (1271)³¹.

B. III. Leon Dönemi (1269 - 1289)

III. Leon'un 1269'da tahta çıkması ve babası I. Hetum'un 1271'de ölümünün ardından da kral olarak takdis edilmesinden sonra, Memlûkler'in, Kilikya Ermenileri'ne karşı seferleri daha sık olacaktır. Bununla birlikte yeni kral III. Leon, tahta çıkışından ve babasının ölümünden Baybars'ı haberdar ederek Sultan için iyilikler diledi. Sultan, onu "kral" olmasından dolayı tebrik ederken, I. Hetum'un ölümünden dolayı da üzüntülerini bildirdi. Bununla birlikte Baybars, 1271 - 1272 yılını sefer hazırlıklarıyla geçirdi³².

²⁹ Makrizî, *Sulûk*, I/2, s. 568; M. F. Köprülü, "Baybars I", *İ.A.* s...

³⁰ Makrizî, *Sulûk*, I/2, s. 568; Nüveyrî, *Nihayet*, XXX, s. 154; Abû'l-Farac, II, s. 589; *Urfalı Vahram*, s. 26; *Simpat*, s. 89; İbn ül İbri, *Muhtasar*, s. 49.

³¹ Abû'l-Farac, II, s. 590; *Urfalı Vahram*, s. 27 - 28; *Simpat*, s. 89; Nüveyrî, *Nihayet*, XXX, s. 173.

³² Canard, "Le royaume" *R.E.A.*, IV, s. 237.

. Baybars'ın Kilikya Seferi (1275)

1273 yılına gelindiğine zırh giyinmiş Ermeniler'in, tüccarlara karşı olan saldırılarının artması üzerine Baybars, Ermeni kralına bir mektup göndererek bu tecavüzlerin önünün alınmasını istedi. Fakat arzu edilen neticenin elde edilememesi üzerine Sultan, Emir Ayıntabî'yi, Halep askerlerinin öncülerıyla beraber Kinyul'a sevk etti ve ordu 3 Muharrem 672 (1273)'de şehre vasıl oldu. Bu Memlûk ordusu kalede bulunan Ermeni askerlerini katledip, kadınları esir aldı. Bundan sonra akınlarını Tarsus'a kadar devam ettiren Memlûk askerleri, buralarda da yağma yapıp geri döndüler³³.

Sultan Baybars ertesi yıl Kilikya'ya yeni bir saldırı düzenledi. Bu, aslında Sultanın Anadolu'ya yapmak istediği sefer ile alakalıdır. Şöyle ki, IV. Kılıçarslan'ı öldürtüp onun iki buçuk yaşındaki oğlu III. Gıyaseddin Keyhüsrev'i tahta çıkartarak (1266)³⁴ Türkiye Selçuklularını yönetiminde hakimiyeti eline alan Muinüddin Pervane, Moğol tahakkümünden kurtulup devleti Memlûklere tabi kılmak istediğini Baybars'a bildirip Anadolu'ya gelmesini rica etmişti³⁵. Bunu memnuniyetle karşılayan Sultan, Anadolu'ya sefere hazırlanıp Şam'a geldiğinde Pervane, Baybars'a tekrar haber gönderip, bazı mazeretler ileri sürerek seferin bir yıl ertelenmesini rica etti³⁶. Bunun üzerine Sultan, Emir Kalavun el-Elfî ve hazinedar Emir Bedreddin Bilik Arab kumandasında bir orduyu Kilikya'ya sevk etti (1275)³⁷. Esasen bu akın için sebep de hazır idi. Şöyle ki, 1274 yılında otuz kişiden oluşan bir Müslüman topluluğu, Suriye'den hareketle Abbasi Halifesi Me'mun'un kabrini ziyaret için Tarsus'a gelmişti. Ermeni kralı onları, Baybars'ın da kıyafet değiştirip buraların ahvalini öğrenmek için bunların arasına karıştığını zannederek tutuklattı. Hadise haber alınınca, yakalananların kimlikleri sık sık

³³ İbnü'l-Furat, **Tarih**, VII, s. 3;

³⁴ Turan, **Selçuklular Zamanında**, s. 531.

³⁵ Sümer, "İlhanlı", **Bellekten**, S. 206, s. 179.

³⁶ Melik ez-Zahir, **Baybars**, II, s. 49; İbn Devadari, **Die Chronik**, VIII, s. 178; Sümer, "İlhanlı", **Bellekten**, S. 206, s. 180.

³⁷ Tounebize, **a.g.e.**, s. 215; Turan, **Selçuklular Zamanında**, s 511.

elçiler gönderilip araştırılmaya başlandı. Bu durumda şüphesi daha da artan III. Leon, tutukluları serbest bırakmadı³⁸.

Kilikya'ya giren Memlûk ordusu Ayas, Misis ve Sis'e kadar varıp buralarda yağma ve halktan bazı kimseleri katletti. Memlûk askerleri geri çekilince, Ermeni Kralı elinde esir bulunanları öldürttü, mallarını da yağma ettirdi³⁹.

1275'de Memlûklerin Kilikya'ya karşı gerçekleştirdikleri sefer, Dimaşk'dan bütün ordusuyla birlikte ayrılan Sultan tarafından bizzat idare edildi. 1 Şubat 1275 (3 Şaban 673)'de Kalet ül-Cebel'den hareketle, 29 Şubat Perşembe günü Dimaşk'a gelen Baybars, 7 Mart'ta buradan ayrılıp Hama'ya geldi ve Kilikya'ya yöneldi. Sultan, kış mevsimini geçirmek üzere bölgeye gelmiş olan Türkmenler'le birleşti. Bölgenin geçitlerini çok iyi bilmekte olan bu aşiretler Baybars'ın etrafında toplandı⁴⁰. Baybars, Emir Isak Muhenna ile Emir Hüsameddin Ayıntabi'nin kumandaları altında bulunan bir oduyu Maraş istikametine sevketti (Bu ordu, orada Türkmenler'le birleşecektir, bkz. Selçuklu - Ermeni Münasebetleri bölümü, bkz. s. 66) Emir Seyfeddin Kalavun el-Elfî ve Emir haznedar Bilik, karadan Misis'e bir baskın düzenlediler. İçerde bulunan küçük bir Ermeni grubunu ve halktan kimseleri kılıçtan geçirdikten sonra oraya hakim oldular.

Ordusunun başında olduğu halde Nehrül-Esved (Karaçay)'i geçen Baybars, 21 Mayıs 1275 (2 Ramazan 675) 'de Sis'e varana kadar büyük ve küçük baş hayvanlardan oluşan çok miktarda ganimet ele geçirdi. Bayram namazını Sis'de kılan Sultan, şehri yağma ettirdi, Ermeni kralının sarayı ile köşklerini ve bahçelerini tahrip ettirdi.

Bu süre içinde Derbend er-Rum'a gönderilmiş olan bir müfreze de aralarında kadın ve çocukların da bulunduğu Moğol esirleriyle beraber geri döndü. Getirilen Moğol hanımları askerlere dağıtıldı.

Diğer taraftan, Ayas'a sevk edilen Emir Bedreddin Beysurî ve Emir Seyfeddin ayıtmış es-Sadi'nin müfrezesi de şehre vardıklarında burayı

³⁸ Abû'l-Farac, II, s. 594.

³⁹ Melik ez-Zahir, *Baybars*, II, s. 49; İbn Devadari, *Die Chronik*, VIII, s. 177; Tounnebiz, a.g.e., s. 215; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s 511.

⁴⁰ Makrizî, *Sulûk*, I/2, s. 616 - 617; *Urfalı Vahram*, s. 29.

halktan boşalmış buldu. Halk, Memlûklerin katliamlarından kaçıp kurtulmak için gemilere hücum etmiş, ancak bunlardan ikibin kişi denizdeki fırtınadan dolayı hayatlarını kaybetmiştir. Memlûk askerleri şehri yağma ettikten sonra ateşe verip Misis'e hareket etti. Burayı da tamamen tahrip ettikten sonra bir kısmı Sis'e, bir kısmı da Tarsus yönüne gitti. Bunlardan Tarsus yönüne giden kısım, Tarsus'un batısına kadar akınlarını sürdürdüler ve buralarda bir çok manastırı ateşe verip 25 keşişi öldürdü.

Adana yönüne giden Emir Bedreddin Aydemirî'nin emrindeki Memlûk askerleri kadın ve çocuklardan oluşan bir grubu esir olarak aldı. Askerler, dağlara kaçanları takip edip bir çoğunu öldürdü. 60 bin insanın öldürüldüğü kaydedilen bu seferde Memlûkler sayılamayacak ölçüde ganimet elde ettiler⁴¹.

Sis'den Misis'e geri dönen Sultan, Bagras yoluyla Nisan'da Kuzey Suriye'ye girdi. Bütün Mayıs ayı boyunca kaldığı ve ayrıca hiç bir ganimeti almayacağı paylaşımın olduğu Harim bölgesinde durdu ve sonra Şam'a hareket etti.

Bu sefer esnasında III. Leon'un düşman darbelerinden korunmak için kalelerine sığındığı sanılıyor. Bire tarafına gönderilen Memlûk birliğini durduramayan Moğollar Bire'yi terketti ve şehir Memlûklerin eline geçti. Nüveyrî'nin kaydına göre Memlûkler, Resûlayn ve Cezire'ye kadar Moğolları gerilettiler. Moğollar 1275 kışında Bire'yi almaya çalıştılar, fakat kış mevsiminin zor şartları onları geri dönmeye mecbur etti.

1276'da Kilikya'yı Maraş'ın kuzeydoğu tarafından istilaya çalışan Memlûk ordusundan binlerce süvari ve Türkmenlerin ortak bir saldırısı oldu. Ermeni ordusunun başında, başkomutan Simpat saldırılara karşılık verdi, onları ağır kayıplara uğratmasına rağmen Maraş yakınlarındaki çarpışmada bir çok baron gibi o da hayatını kaybetti⁴².

⁴¹ Melik ez-Zahir, *Baybars*, II, s. 48 - 49; Makrizî, *Sulûk*, I/2, s. 618; Nüveyrî, *Nihayet*, XXX, s. 337; İbn Devadari, *Die Chronik*, VIII, s. 177; *Urfalı Vahram*, s. 29; *Simpat*, s. 90; *Abû'l-Farac*, II, s. 594 - 595; İbnü'l-Furat, *Tarih*, VII, s. 28 - 31; Köprülü, "Baybars, I", *İ.A.*, II, s. 359; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 511 - 512.

⁴² Melik ez-Zahir, *Baybars*, II, s. 48 - 49; Makrizî, *Sulûk*, I/2, s. 618; İbn Devadari, *Die Chronik*, VIII, s. 177; Reşidüddin, *Bakü*, ss. 143-145; *Urfalı Vahram*, s. 29; *Simpat*, s. 90; *Abû'l-Farac*, II, s. 594 - 595; İbnü'l-Furat, *Tarih*, VII, s. 28 - 31; Köprülü, "Baybars, I", *İ.A.*, II, s. 359; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 511 - 512; Canard, "Le royaume" *R.E.A.*, IV, s. 242.

Baybars'ın 1277'de Anadolu'ya yaptığı sefer Ermeniler ile direkt alakalı olmamakla birlikte, Memlûk Sultanının Anadolu'yu hakimiyeti altına almak istediği III. Leon tarafından bir çok kez Moğollar'a bildirilmiş ve yapılacak muhtemel bir saldırıya karşı hazırlıklı olmaları yolunda onları uyarmıştı. Bilindiği gibi Baybars, Anadolu'ya girmiş, Kayseri'ye kadar gittikten sonra da geri dönmüştü. Bu, Sultan Baybars'ın gerçekleştirdiği son seferdi. Çünkü, aynı yıl 20 Haziran 1277'de Dımaşk'da öldü.

Baybars, Kilikya Ermenistanı'na karşı düzenlediği seferlerle, Ermenileri Haçlılarla gizli antlaşmalarından ve özellikle Moğollar'a yaptıkları her çeşit yardım yüzünden cezalandırmak istiyordu. Fakat onun asıl cezalandırmak istediği Ermeniler'den çok Moğollar'dı. Şöyle ki, Kilikya'da ordusuna yaptıracağı yağmalarla ganimet elde etme arzusundan çok, Moğollar'a ulaşacak yardım kaynaklarını, ülkeyi yaktırarak ortadan kaldırmaktı. Ermeni Krallığı'ndan bölgedeki bazı yerlerin Memlûkler'e devrinde ısrar etmesiyle Kuzey Suriye'yi işgal yollarından birini daha kolaylıkla kapatmayı sağlamayı amaçlıyordu. Bunlardan başka, Ayas'dan başlayıp Kilikya üzerinden Anadolu'a geçen bir ticarî yolu hakimiyetine almak istemesi de, düzenlenen seferlerin sebepleri arasındadır⁴³. Baybars zamanında Ermenilerden alınan kaleler Derbsak Derkus, Talmış, Kefr Dübbin, Raban ve Merziban'dır⁴⁴.

Baybars'ın halefleri, Kilikya Ermenistanı'na karşı yaptıkları seferlerde, hedeflerini daha uzaklara götürdüler. Onlar, Kilikya Ermeni Krallığı'nın topraklarını parça parça ele geçirmek, nihayet bu krallığı tamamen ortadan kaldırmak istiyorlardı ki, bunu başardılar⁴⁵.

Baybars'ın yerine geçen genç oğlu Melik es-Said, babasının nüfuzlu emirleri olan Kalavun ve Baysarî'yi, kendi tahtı için tehlikeli görmüş ve onları Mısır'dan uzak tutmak için Kilikya Ermenileri'ne karşı sefere göndermiştir. Emrinde bulunan askerlerle Sis'e yönelen Kalavun'un hareketleri hakkında kesin bilgiye sahip değiliz⁴⁶.

⁴³ Canard, "Le royaume" R.E.A., IV, s. 242 - 243.

⁴⁴ Melik ez-Zahir, **Baybars**, II, s. 140; İbn Devadari, **Die Chronik**, VIII, s. 213; İbnü'l-Furat, **Tarih**, VII, s. 82.

⁴⁵ Canard, "Le royaume" R.E.A., IV, s. 243.

⁴⁶ İbn Kesir, **el-Bidaye ve'l Nihaye**, XIII, Kahire 1932, s. 287; Canard, "Le royaume" R.E.A., IV, s. 243.

Baysarî'ye gelince, Suriye kuvvetleri komutanı Hüsameddin Ayıntabî'nin eşliğinde Ermeni Katolikosluğu'nun merkezi olan Kalat ur-Rum (Rumkale) üzerine hareket etti.

Moğollar'ın da ele geçirmek için uğraştığı Rumkale'ye 1279 yılının Mayıs ayında saldıran Memlûk ordusu, 9.000 atlı ve 4.000 piyadeden müşekkil idi. Memlûklerin başında Baysarî Suriye askerlerinin başında da Ayıntab ahalisinden olan Hüsameddin bulunmakta idi. Bunlar Parzaman nehri kıyısında ordugâh kurdular ve katolikosa elçi olarak biri Arap, diğeri Ermeni olan iki kişi göndererek şu sözleri bildirdiler: "Sultan sizin kaleyi sulh yoluyla teslim etmenizi ve sizinle rahiplerinizin Kudüs'e gidip orada ikamet etmenizi emretti. Size iaşeniz için kafi derecede köyler verilecektir. Bu şekilde hareket etmek istemez de, Kilikya'ya gitmek isterseniz kendi katırlarımız ve atlarımızla sizi izzet-ü ikram içinde götüreceğiz. Fakat teslim olmaz da mukavemet ederseniz Allah bütün bu Hristiyanlar'ın kanını dökmenin vebalini sizden soracaktır."

Bunun üzerine katolikos şu cevabı verdi: "Ölünceye kadar harbedeceğim. Biz hem Allah'a, hem krala sadakat gösteremeyiz." Bunun üzerine, Memlûkler bütün gece bahçelerde toplanarak ağaçları kestiler, merdivenler yaptılar ve cumartesi sabahı şehre karşı en şiddetli muharebeye giriştiler. Şehrin alt tarafında inşa olunan yeni sur üzerinde dövüşen Ermeniler kaçmaya mecbur edilmişler, sonra merdivenler kurarak şehre girilmiş, şehir yağma edilmiş ve içindeki bütün evler ateşe verilmişti. Bütün şehir halkı kaleye kaçmış oldukları için Memlûkler şehirde bir tek adam bulamadılar, fakat burada 5 gün yağmagerlik etmekle, ganimet toplamakla ve yangınlar çıkarmakla meşgul oldular. Bunlar her tarafı tahrip ettikten sonra hareket ettiler. Fakat buğday anbarlarını boşaltmışlar, bağ ve bahçeleri kesmişler, ağaçları yıkmışlar, un değirmenlerinin taşlarını kırmışlar, hamamların taşlarını alarak Biroa'ya (?) götürmüşlerdi.

Memlûk ordularının Rumkale'ye karşı ordugâh kurmuş olduğu sıralarda Karamanoğlu Rum diyarından Mısır hükümdarı Kalavun'a Türkmen Eugaya'yı? göndererek, Tatarlara ve Ermenilere karşı kendisine yardım edeceğini bildiriyor ve kendisini Suriye'ye geçirmek üzere bir ordu göndermesini istiyordu. Bunu istemesinin sebebi, Moğol ordularının Anadolu'da ve Ermeniler'in de Kilikya'da bulunmasından dolayı Suriye'ye

gececek yol olmamasıydı. Memlûk hükümdarı Kral III. Leon'a haber göndererek Emir Baysarı'ye yol vermesini ve onun gidip Karamanoğlu'nu getirmesini temin eylesini bildirdi. Kral bunların kendi memleketinin hududu üzerinden geçmelerini kabul etti, onlar da bu şekilde hareket ederek dağlardan geçtiler ve Kayseri'ye yakın bir yere vararak Karamanoğlu'nu aldılar ve geri döndüler. Geri dönüşleri arasında Emir Baysarı, efendisine karşı isyan etmeyi kurarak maiyetindeki askerlerin kendisine sadakat yemini etmelerini temin etti. Bunlar Kilikya havalisine giderek burada 15 gün ganimet toplamakla ve ortalığı yağma etmekle vakit geçirdiler. Sonra 10 gün kadar Anazarba'da ordugâh kurdular ve buradan kaçan yerlilere bir çok eziyetler ettiler. Böylece Ermeniler'in Moğollar'a gönderebileceği muhtemel bir yardım önlenmiş oldu⁴⁷.

Yukarıda sözü edilen iki emir, seferden geri döndükten sonra Memlûk Sultanı tarafından ortadan kaldırılmak istendi. Ancak buna muvaffak olamayan Sultan, tahtı kardeşi Sülemiş'e ve onun naibi olarak Kalavun'a terketmek zorunda kaldı⁴⁸.

Kalavun'un Sultan olmasından sonra, 1280 Sonbaharı'nda, Ermeniler'in de aralarında bulunduğu Moğol ordusu, Kuzey Suriye'yi işgal etti. Müstevliler Halep'e girdiler ve burayı adeta kan ve ateşe boğdular. Özellikle mabedlere saldıran Ermeniler, şehrin büyük camiini, içerde bulunan eşyaları ile birlikte yaktilar. Halep'den ileri geçmeyen Moğollar, kışın yaklaşması üzerine 20 Ekim 1280'de geri çekilirken, Ermeniler de ülkelerine döndü⁴⁹

Ertesi yıl (1281), 50 bin Moğol ve 30 bin Ermeni, Gürcü ve Haçlı askerlerinden oluşan 80 bin kişilik bir ordu, Mengü Timur komutasında tekrar Suriye'ye girdi. 29 Ekim'de Humus'da yapılan savaşta Moğollar ağır bir yenilgiye uğradılar.

Baybars'ın ölümünden sonra Halep'e saldıran (1280) Moğol kuvvetleriyle birlikte hareket ederek Müslümanlara karşı gaddarâne bir tutum sergileyen ve ertesi yıl da (1281) Humus'da Moğollar ile Memlûkler arasında

⁴⁷ Abû'l-Farac, II, s. 603-605; İbn Devadari, *Die Chronik*, VIII, s. 225 - 226; İbnü'l-Furat, *Tarih*, VII, s. 140-141; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 574; Mulaftan, a.g.e., I, s. 410.

⁴⁸ Canard, "Le royaume" R.E.A., IV, s. 243.

⁴⁹ Canard, "Le royaume" R.E.A., IV, s. 244.

yapılan savaşa mühim bir kuvvetle katılan Ermeni kralı III. Leon'u, Sultan Kalavun'un cezalandırmak için Halep valisine Ermeni ülkesine bir akıncı kuvveti göndermesini emretti (1283)⁵⁰.

Bölgeyi yağmalamak için bu buyruğu bir fırsat bilen Halep emiri, yaklaşık 700 kişiden oluşan bir akıncı kuvveti ile Halep'den ayrıldı ve Mayıs 1283'de Ermeni topraklarına girdi. Yönlerini Ayas istikametine çeviren Memlûk askerleri, yolda tesadüf ettiği Ayas limanından hareket edip Anadolu'ya gitmekte olan 200 develik bir ticaret kervanını yağmaladı. Yoluna devam ederek Ayas'a ulaşan bu akıncı kuvveti, şehri ahaliden hali buldu ve burayı tamamen yağmaladı. Daha sonra dağların geçitlerine, dönüş yoluna yönelen Memlûk kuvvetleri, henüz İskenderiye limanına ulaşmışlardı ki, keşif askerleri Telhamdun yakınında bir düşman birliğinin bulunduğunu haber verdi. Bunun üzerine Memlûkler, buraya yöneldi. Telhamdun'a yakın bir yerde her iki taraf arasında yapılan çarpışmayı Memlûk kuvvetleri kazandı ve galipler Ermenileri Ceyhan ve Telhamdun'a kadar kovaladılar. Buradan geri dönerken de karşılaştıkları başka bir Ermeni topluluğunu katledip atlarını aldıktan sonra ganimet yüklü olarak geri döndüler⁵¹.

Halep kuvvetlerinin, ertesi yıl (1284) yine Ermenilerin elinde bulunan, Cezire'nin bir kalesi olduğu tahmin edilen ve yollar üzerindeki eşkiya akınlarının hareket noktası olan Tima (ya da el-Tuni)'yi kuşattılar ve ele geçirdiler⁵².

2. Ermeni Krallığı ile Memlûkler Arasında Yapılan Barış Antlaşması (1285)

III. Leon, 1268'de Antakya Prensiği'nin Memlûkler tarafından ortadan kaldırıldığı ve Abaka Han'ın ölümünden sonra Moğol yardımından ümidini kestiğinden, Memlûk Devleti'nin saldırıları karşısında krallığın istikbali hususunda endişeye düşmüştü. Bu yüzden Sultan Kalavun ile bir antlaşma yapmak zorunda kaldı. Templierler'in aracı olması üzerine, Sultan 1285

⁵⁰ İbnü'l-Furat, *Tarih*, VII, s. 276; Canard, "Le royaume" R.E.A., IV, s. 246; Sümer, "İlhanlı", *Bellefen*, S. 206, s. 183; Sümer, "Anadolu'da", S.A.D., I, s. 56.

⁵¹ İbnü'l-Furat, *Tarih*, VII, s. 276 - 277; Canard, "Le royaume" R.E.A., IV, s. 246; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 585.

⁵² Canard, "Le royaume" R.E.A., IV, s. 247.

yılında görüşme yapılmasını kabul etti⁵³. Kalavun, Kral'ın gönderdiği elçilerden Maraş ve Behisni'nin kendilerine teslim edilmesini istedi. Onun bu talebini Kral'a bildirmek üzere elçiler Kilikya'ya döndü. Onların ardından Sultan da Humus'a geldi. Burada bulunduğu sırada Ermeni Kralı'nın elçileri bol miktarda hediyelerle tekrar huzura geldiler ve kralın Maraş ve Behisni'nin teslimini kabul etmediğini, buna mukabil her yıl büyük miktarda vergi ödemeyi taahhüt ettiğini bildirdiler. Yapılan görüşmeler neticesinde 7 Haziran 1285'den geçerli olmak üzere on yıl, on ay, on gün, on saatlik bir barış antlaşması yapıldı. Buna göre Ermeni Kralı senelik 1 milyon dirhem vergi verecek, bunun 500 bin dirhemi peşin ödenecek, bunun dışında 50 kadar manda ve iyi atlar, atların nalları için, emredilen her yere taşınacak olan 10 bin demir plak, değerli kumaşlar gönderilecekti. Ayrıca, Kralın ülkesinde tutuklu bulunan bütün tüccarlar serbest bırakılacak, onların ticarî eşya ve malları geri verilecekti⁵⁴.

Antlaşmanın kaleme alınmasından sonra Sultan, emirlerinden birini, Kralın antlaşmaya göre ödemesi gereken vergiyi ve bir önceki yılın vergisini tahsil etmek ve tutukluların serbest bırakılmasını temin etmek için Sis'e gitti⁵⁵.

C. II. Hetum Döneminde Kilikya'ya Düzenlenen Seferler (1289 - 1292)

1289'da babası III. Leon'dan sonra tahta geçen II. Hetum, yüklü miktarda para teklif ederek Memlûkleri durdurmak istedi. Sultan Eşref bu teklifi kabul ederek Haçlılar'ın hakimiyetinde bulunan bölgelerin fethi tamamlanıncaya dek, Kilikya'ya seferleri durdurmuştu⁵⁶.

Melik es-Said zamanında kuşatılan (1279), fakat ele geçirilemeyen Rumkale, Sultan Melik Eşref tarafından Memlûk topraklarına dahil edildi. 1292'de Akka'yı zapt eden ve Suriye sahilinde Hristiyan hakimiyetini ortadan

⁵³ Canard, "Le royaume" R.E.A., IV, s. 247.

⁵⁴ İbnü'l-Furat, *Tarih*, VII, s. 81; İbn Devadari, *Die Chronik*, VIII, s. 299; Macid, *et-Tarihü'l-Siyasî*, s. 221.

⁵⁵ Canard, "Le royaume" R.E.A., IV, s. 249.

⁵⁶ Nersessian, "The Kingdom" H.C., II, s. 655 - 656.

kaldıran Sultan Melik Eşref, yoluna devam ederek bizzat ordusunun başında olduğu halde, Ermeniler üzerine yürüdü ve uzun zamandan beri Ermeni katolikoslarının makamı olan Rumkale'yi kuşattı. Kral II. Hetum, dayısı olan Baron Raymond'u seçme askerlerden oluşan bir kuvvetle Memlûkler'e karşı savaşmaya gönderdi. Karamanlılar'dan da yardım alan⁵⁷ Memlûkler, mancınıkların sayesinde surları yıktı. Dış surları geçtikten sonra, bir lağım açarak iç kaleyi temelinden oynatmaya ve bu suretle burayı da ele geçirmeye teşebbüs ettiler. Ahali, kalenin elden gideceğini anlayınca, 33 günlük bir mukavemetten sonra hayatlarının bağışlanmasını istediler. Sultan, daha önce defalarca teslim olmalarını ve bütün varlıklarını alıp oradan çekilmelerini teklif ettiğinden, şimdi onların taleplerini geri çevirdi. Fakat ertesi günü Katolikos Stepannos, piskopos ve papazları yanına alıp Sultanın katına çıktı. Melik Eşref, onların ricasını bu sefer geri çevirmedi ve hiç kimsenin öldürülmemesi hususunda emir verdi. Ancak 30 binden fazla Hristiyan Mısır'a götürüldü. Bunların bir kısmı burada hapsedildi, bir kısmı da köle yapıldı⁵⁸.

Adı fetihten sonra Kalet ül-Müslimîn olarak değiştirilen Rumkale'nin alınmasıyla Ermeniler ile Moğollar arasındaki yol da kapanmış oldu⁵⁹.

D. III. Toros Dönemi ve Memlûkler'le Yapılan Barış Andlaşması (1292 - 1294)

III. Toros, II. Hetum'un 1292'de kendi isteğiyle krallık tahtını boşaltmasından sonra tahta çıktı. İki yıllık III. Toros dönemi, Memlûkler ile münasebetler açısından barış içinde geçti.

Rumkale'nin fethinden sonra Behisni'nin de Ermeniler'den geri alınması için, Memlûk Sultanı Melik Eşref Halil, 1293 yılında yeni bir sefer tertip etti. Ancak Ermeni Kralı bunu haber alınca Sultana elçi gönderdi. Melik Eşref, Kahire'den Şam'a geldiğinde Kralın elçisi de buraya barış istemeye geldi⁶⁰.

⁵⁷ Cahen, *Anadolu'da Türkler*, s. 286.

⁵⁸ İbn Devadari, *Die Chronik*, VIII, s. 323; İbnü'l-Furat, *Tarih*, VII, s. 140; *Simpat*, s. 92; *Abû'l-Farac*, II, s. 640; Nersessian, *a.g.e.*, s. 49.

⁵⁹ İbn Devadari, *Die Chronik*, VIII, s. 326; Ebu'l-Fida, *Muhtasar*, IV, s. 26 -27.

⁶⁰ İbnü'l-Furat, *Tarih*, VII, s. 155 - 156; K. V. Zettersteen, *Beiträge Zur Gesichte der Mamlukensultane*, Leiden 1919, s. 21 -23; Sümer, "Çukurova", *T.A.D.*, I/1, s. 13.

Onlar resmî bir merasim ile karşılandıktan sonra Sultanın huzuruna vardılar. Melik Eşrefin, Behisni, Maraş ve Telhamdun kalelerinin Memlûk hakimiyetine terkedilmesi, yıllık cizyenin ve gönderilen hediyelerin miktarının iki katına çıkarılması şartları elçi tarafından kabul edildi. Bundan sonra Ermeni elçisi memleketine uğurlanırken, Şam naibi Seyfeddin Togan, sözü edilen kaleleri teslim almak üzere görevlendirildi⁶¹.

Bu meselenin hallinden sonra Sultan, Mısır'a hareket etti. O, Gazze'ye vardığında Seyfeddin Togan'ın sözü edilen kaleleri teslim aldığı ve Sultanın naiblerine Ermeni Kralı'nın vaad ettiği çok miktarda hediyeler ve eşyaları getirdiği haberi kendisine ulaştı⁶².

E. Simpat Dönemi (1296 - 1298)

Ermeni baronlarının isteği üzerine II. Hetum tekrar tahta geçtikten sonra Kıbrıs ile ilişkilerini, II. Henry'nin kardeşi Amalric ile kardeşi Isabel'i evlendirerek güçlendirmiş, Moğol hanını ziyaret edip geri döndükten sonra 1295'te Bizans imparatoru ile ittifak kurmak için kardeşi Toros ile birlikte İstanbul'a gittiğinde, Ermeni Katolikosu VII. Gregory ve Papa VIII. Boniface'in desteğini kazanan diğer kardeşi Simpat iktidarı ele aldı (1296).

Ermeniler, çok geçmeden Memlûklere terk edilen yerleri tekrar ele geçirmek için girişimlerde bulundular. Bunun üzerine Hüsameddin Laçın (1296 - 98), Ermeni topraklarına saldırı için bir ordu hazırladı (1296). Bu sıralarda Kilikya Ermeni Krallığı'nda taht mücadelesi devam ettiğinden ve Moğollar da Doğu'da meşgul olduğundan Ermeniler'e karşı yapılacak bir saldırı için bütün şartlar müsait idi.

1297 yılında on bin kişiden oluşan bir Memlûk kuvveti Halep'ten Kilikya üzerine gönderildi. Önce Sis'e saldıran Memlûk ordusu burada ekinleri yaktı, bir çok kıtal ve yağma hareketinde bulunduktan sonra Halep'e geri döndü⁶³.

Ertesi yıl (1298), Memlûk kuvvetleri tekrar Kilikya üzerine yürüdü. Burada her tarafa yağma ve fetih hareketlerinde bulunulduktan sonra

⁶¹ Ibn Devadari, *Die Chronik*, VIII, s. 340 - 341.

⁶² Ibn Devadari, *Die Chronik*, VIII, s. 342.

⁶³ Ibn Devadari, *Die Chronik*, VIII, s. 369; Muhammed Cemaleddin Surur, *Devletül beni Kalavun fi Mısır*, (yer ve tarih yok) s. 226.

Telhamdun'a ulaşıldı. Orayı Ermeniler'den boşaltılmış bir halde bulan Memlûkler, kaleyi ele geçirdiler. Ayrıca Kalat ül-Necm ve Hacer-i Şuğlan'ı da fethettikten sonra Memlûk ordusu Halep'e geri döndü⁶⁴. Bu kaleler, 1299'da Moğollar'a mağlûp olana kadar Memlûklerin elinde kaldı.

F. II. Hetum'un Üçüncü Defa Tahta Geçmesi (1298)

İttifak gayesiyle gittiği İstanbul'dan eli boş dönerken, kardeşi Simpat tarafından Kayseri yakınlarında durdurulup hapsedilen ve gözlerine mil çekilen II. Hetum, küçük kardeşi Konstantin tarafından tahttan indirilmesinden bir yıl sonra, üçüncü kez tahta çıktı (1298) ve her ikisini de sürgüne gönderdi. Bir müddet sonra ikisini de öldürttüktan sonra Moğolların Memlûklere karşı yaptığı savaşa iştirak etti.

Memlûklerin 1298'de Sis'e hücum etmelerinin ardından, Anadolu'da Gazan Han'a karşı isyan eden ve Han'ın, üzerine gönderdiği Moğol ordusuna Haziran 1298'de mağlûp olduktan sonra Mısır'a kaçan Sülemiş, Kahire'ye vardığında Memlûkler'den çok itibar görmüştü. Mısır'a kaçarken ailesini birlikte götürmeyen Sülemiş, onların kurtarılması için Sultan Laçin'den yardım istedi. Bunun üzerine Sultan, Halep emiri Seyfeddin Beg-timur kumandasında bu orduyu Sülemiş ile birlikte Anadolu'ya gönderdi. Ancak Akça-Derbend'e vardıklarında Moğol kuvvetleriyle karşılaştılar⁶⁵. Halep emiri Beg-timur'un öldürüldüğü bu savaşta, Gazan Han'ın, Ermenilerin göstermiş olduğu yararlılıklardan dolayı Ermeni Kralına Kudüs'de bulunduğu bir sırada, bu şehri mülhakatıyla beraber (kendisine) hediye ettiğine dair göndermiş olduğu ferman geldi. Ermeni Kralı buradan Dımaşk'a Gazan'ın yanına döndü ve onlar kışı orada geçirdiler. Ermeni Kralı daha sonra memleketine gitti⁶⁶.

⁶⁴ Ebu'l-Fida, *Muhtasar*, IV, s. 36 -37; Makrizî, *Sulûk*, I/3 s. 838 - 840; İbn Devadârî, *Die Chronik*, VIII, s. 369 - 370; Surur, a.g.e., s. 226; Sümer, "Çukurova", T.A.D., I/1, s. 13.

⁶⁵ Aksarayî, *Musameret*, s. 270 -271; Reşidüddin, *Bakü*, ss. 328-332; Ömerî, *Mesâlik*, s. 27 - 28; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 625; Sümer, "Anadolu'da", S.A.D., I, s. 68-69.

⁶⁶ Simpat, s. 97 - 98; İbn Devadârî, *Die Chronik des İbn ad-Dewedârî*, IX, nşr. Hans Robert Roemer, Kahire 1379/1960, s. 46; Vassaf, *Bombay*, ss.372-376.

Ermeni Kralı II. Hetum, bu savaştan sonra Moğolların ele geçirdiği esirlerden çok miktarda satın aldı. Devadarî, bir esirin fiyatının 10 dirhem olduğunu kaydediyor⁶⁷.

G. Artan Memlûk Saldırıları ve Kilikya Ermeni Krallığının Sonu (1300 - 1375)

Simpat, krallığı döneminde Ermeniler'in, Memlûkler'e ödemekte olduğu cizyeyi göndermekten imtina etmiş olduğundan 1301 yılında Memlûk Sultanı, Bedreddin Bektaş el-Fahri kumandasındaki bir orduyu Kilikya üzerine gönderdi. Bu orduya askerleriyle birlikte Hama hâkimi Kitboga da katıldı. Sis'e kadar ulaşan Memlûk ordusu, geçtikleri yerleri yakıp yıktılar ve yağmaladılar. Ermeni Kralı'nı tekrar Memlûkler'e tabi olmaya mecbur ettiler ve ülkelerine geri döndüler. Ancak, Ermeniler tekrar 1303 yılında Şam'a sefer düzenleyen Moğol Hanı'nın ordusuna katıldılar⁶⁸.

Gazan Han'ın Dimaşk'tan ayrılmasından sonra Moğollar'ın sağ bırakmış oldukları bütün Müslümanlar, memleketin sahibinin kendileri olduğunu ileri sürerek isyan etmişler, şehirde bulunan Moğolları da soyup tard ettikten sonra, Memlûk Sultanının daha önce Dimaşk'a tayin etmiş olduğu valiyi şehrin hâkimi olarak tanımışlardır. Buna öfkelenen Gazan Han, tekrar Suriye üzerine sefer kararı verdi ve Ermeni Kralına da sefere katılmak için gerekli hazırlığı yapmasını emretti⁶⁹.

Ermeni Kralı, dört bin mızraklı süvari, bin piyade, dört bin yaylı askerden müteşekkil bir ordu hazırladı. Ayrıca bu orduda muhasara işlerinde hizmet edecek sanatkâr da bulunuyordu.

Sefer vakti geldiğinde Han, Kutlukşah'ı sefere memur etti. Kutlukşah komutasındaki Moğol kuvvetleri Dimaşk'a hareket etti. Ermeni Kralı da verilmiş olan karara göre kuvvetleriyle beraber oraya geldi. Memlûk ve Moğol orduları Dimaşk yakınlarında Şahkab civarında 20 Nisan 1303'de karşılaştılar ve yapılan savaşta Moğollar ağır bir hezimete uğradı. Kaçabilen

⁶⁷ İbn Devadari, *Die Chronik*, IX, s. 46.

⁶⁸ Ebu'l-Fida, *Muhtasar*, IV, s. 42 - 47; Sururî, a.g.e., s. 227.

⁶⁹ *Simpat*, s. 97.

Moğol ve Ermeni askerleri güç hal ile Fırat kıyısına ulaştıklarında nehrin taşıdığı ve geçilmez bir hal aldığı görüldü. Moğollar tulum ve ağaç dallarından sal yapıp karşıya geçerken Ermenileri de ücret mukabilinde karşı yakaya taşıdılar. Tehlikeden kurtulmuş olan Ermeni Kralı, daha kendi ülkesine gitmeden Gazan Han'ın katına çıktı⁷⁰.

Bu savaşın neticesinde Moğollar Suriye'yi kesin olarak kaybetmişler, kardeşi II. Konstantin'i ve onun esir ettiği Kral Simpat'ı memleketinden çıkararak tekrar hükümeti eline almış olan II. Hetum da Memlûkler'e tekrar cizye ödemeye başlamıştır.

Yukarıda zikredilen savaştan sonra Olcaytu'nun girişimiyle Moğollar ile Memlûkler arasında dostluk arayışları sürerken, 1304 yılının sonlarında Sultan Melik Nasır, Bedreddin Bektaş el-Fahrî, İlmüddin Sancar el-Sevabî ve Şemseddin Sungurşah el-Mansurî komutasındaki bir Memlûk ordusunu Kilikya'ya gönderdi. Sis'e giren ordu, bu bölgeyi harap ettikten sonra halkın büyük kısmını da esir aldıktan sonra Telhamdun'a yöneldiler. Şehrin kuşatılmasından sonra bura sakinleri sulh yoluyla kaleyi teslim ettiler. Böylece bu bölgeler tekrar Memlûkler'in itaatine girmiş oldu⁷¹.

Diğer yandan Halep naibi emir Şemseddin Kara Sungur, Ermeni Kralı'nın göndermesi gereken yıllık haracı geciktirmesi üzerine 1305 yılında Emir Seyfeddin Kuştemur komutasındaki bir orduyu Kilikya'ya sevketti. Bunun üzerine Kral II. Hetum, ödenmesi gereken paranın bir miktarını, geri dönmeleri karşılığında Kuştemur'a ödedi. Ancak Memlûk askerleri Moğol ve Ermeni kuvvetleriyle karşılaşınca kadar yürümeye devam etti ve geçtikleri yerlerde bazı köyleri yaktı. Fakat onlar Moğol ve Ermeni kuvvetleriyle yaptıkları savaşı kaybettiler ve kaçmak zorunda kaldılar.

Sultan Nâsır, askerlerinin Ermeni ülkesinde uğradığı hezimetini haber aldığı anda, Ermeni kuvvetlerini zayıflatmak ve topraklarını kendi devletine katmak için, Bektaş el-Fahrî komutasında bir ordu hazırladı.

Ermeni Kralı bu ordunun ülkesi üzerine yürümesi halinde ortaya çıkacak sonuçtan korktuğu için Halep naibine yazdığı mektupta, Memlûk

⁷⁰ Simpat, s. 97 - 100; Makrizî, Sulûk, I/3 s. 922-923, 949; İbn Devadari, Die Chronik, IX, s. 110 - 112, 147; Ebu'l-Fida, Muhtasar, IV, s. 90-91, 92; Vassaf, Bombay, ss. 409-413; Şpuler, a.g.e., s. 115 - 116; Sümer, "Çukurova" T.A.D., I/1, s. 13.

⁷¹ Makrizî, Sulûk, I/3, s. 949; Sururî, a.g.e., s. 227.

kuvvetleriyle Moğollar'ın yalnız başına savaştığını ve Sultan'ın askerlerini onların mağlûp ettiğini ve bu işte bir dahli bulunmadığını beyan ederek, ona çok değerli hediyeler gönderdi. Ayrıca yıllık haracı bundan böyle düzenli olarak göndereceğini vaad etti. Kral'ın bu davranışını Sultan Nâsır, askerlerini geri çekmek için yeterli bir sebep kabul etti ve seferden vazgeçti⁷².

Kendilerini Moğollar'ın tâbii olarak müdafaa etmekle beraber Ermeniler, Moğollar'a ve kendilerine karşı kazandığı zaferlerden dolayı Memlûkler'e sık sık haraç göndermek zorunda kalıyordu. 1306 yılında Ermeni Kralı'nın Mısır'a 600.000 dirhem para ile kumaş, at nalı ve başka hediyeler gönderildiği, 1308 yılında gönderilen haraç yükleri içinde mücevherat, murassa bir altın leğen ve 1310'da da mücevher ile murassa billur ibrik ve yine altın leğen bulunduğu naklediliyor.

Bununla birlikte Memlûkler'in Kilikya Ermenileri üzerindeki nüfuzu tam olarak yerleşmemişti. Sultan Mansur Laçın (1296 - 1298) zamanında alınan kalelerin büyük kısmı yine Ermenilerde kaldı. Bu yüzden Sultan Nâsır, Ermenilerin ödemiş olduğu senelik haraç ile yetinmedi ve siyasetini Şam'ın kuzey sınırlarını güvenlik altına alacak şekilde düzenledi. Ermeni Kralı Oşin'den, Mansur Laçın zamanında Memlûklerin fethettiği kale ve şehirlerden çekilmesini talep etti. Kral Oşin, Sultanın isteklerine cevap vermeyince Trablus hâkimi Şehabeddin Karatay komutasındaki bir ordu Ermeniler üzerine gönderildi (1320). Ceyhun nehrini aşan Şehabeddin Karatay geçtiği yerleri yağmalayarak Sis önlerine geldi ve şehri kuşattı. Bu sırada hasta olan Kral Oşin'in hastalığı ağırlaştı ve çok geçmeden öldü. Onun yerine Bailift Oşin'in vesayeti altında 10 yaşındaki oğlu V. Leon geçti. Memlûk askerleri de ele geçirdikleri ganimetlerle Şam'a geri döndüler (1320)⁷³.

Artık Kıbrıs Krallığı Ermeniler'in Batı'dan yardım ümid ettiği son Latin kalıntısıydı. Bununla birlikte Batı, Ermeniler ile fazla ilgilenmedi. Sadece Kral V. Leon ve vasisi topraklarını koruyabilmek için Papa'dan yardım talebinde bulunduğu Papa XXII. Johannes, Avrupa krallarının kendi aralarında

⁷² Makrizî, *Sulûk*, II/1 s. 17; Sururî, a.g.e., s. 228.

⁷³ Ebu'l-Fida, *Muhtasar*, IV, s. 78 - 88; *Simpat*, s. 103; Howort, a.g.e., IV, s. 602; Sururî, a.g.e., s. 228 - 229.

harp ettiğini, fakat buna rağmen kendisine yardım göndereceğini, bir elçi vasıtasıyla Ermeni Kralına bildirdi⁷⁴. Nâsır Muhammed, V. Leon'un kendisi aleyhine Papalık ile ittifak çabası içinde olmasından dolayı yeni bir orduyu Kilikya'ya sevk etme kararı aldı. Memlûkler Ermeni topraklarına girdiler. Ayas'a kadar ilerleyen Memlûk ordusu şehri muhasara edip zapt ettikten sonra çok sayıda insanı esir aldılar. Bu kalenin zaptından on iki gün sonra civarda bulunan adaya saldırdılar. Cesareti kırılan şehir ileri gelenleri, Kıbrıs kralının, onların yardımına gönderdiği kadırgalara sığındılar ve bir kısmı Kıbrıs'a bir kısmı da Korykos'a kaçtılar. Ayas'ı tahrip ettikten sonra Ceyhan nehri kıyılarına inen Memlûk askerleri, dağların eteklerinde bulunan meskun yerlere taarruz ederek çok sayıda esir aldılar. Memlûklere karşı koymaya çalışan Kral V. Leon ise Misis'e çekilmek zorunda kaldı (1322 - 1323)⁷⁵.

Memlûkler'in yine bir çok ganimetle geri döndüğü bu seferde, Ermeni Kralı, Memlûkler'le yaptığı vuruşmalarda Ermeni şeflerinden Çılgnotz senyörü Baron Hetum, bunun kardeşi Baron Konstantin, Baron Vahram Lodig, Baron Oşin ile yirmi bin süvari ve çok sayıda yaya askerini kaybetti⁷⁶.

Memlûkler'in Ermeni ülkesine yürümesinden bir yıl geçmeden Sis Kralı V. Leon, Ermeni Katolikosu Konstantin'i yanında yıllık vergi ve değerli taşlardan oluşan hediyelerle birlikte elçi olarak Mısır'a gönderdi. Sultanın huzuruna çıktığında elçi, olanlardan dolayı Ermeni kralının özür dilediğini ve Ayas şehrinin yenilenip bina edilmesi için izin talep etti ve yine her yıl kralın yüz bin dirhemi Sultana göndereceğini vaad ettiğini söyledi ve bu istekleri Sultan tarafından olumlu karşılandı. Memlûkler ile Ermeniler arasında onbeş yıllık bir süre için bir antlaşma aktedildi. Bundan sonra Katolikos Konstantin, esir olarak Kahire'de bulunan üç şövalyeyi ve diğer esirleri de beraberinde alıp Sis'e döndü⁷⁷.

⁷⁴ Kurkjian, a.g.e., s. 255.

⁷⁵ Simpat, s. 103 - 105; Makrizi, *Sulûk*, II/1, s. 237; Ebu'l-Fida, *Muhtasar*, IV, s. 90 -91; Sururî, a.g.e., s. 229 - 230; Nersessian, a.g.e., s. 49; Howort, a.g.e., IV, s. 603 - 604; Zimmermann, a.g.e., s. 218.

⁷⁶ Simpat, s. 105.

⁷⁷ Makrizi, *Sulûk*, II/1, s. 246; Sururî, a.g.e., s. 230.

Ermeni Kralı V. Leon, vasisi olan Kerk⁷⁸ Lordu Oşin'in yetkileri tek başına kullanmaya başladığını gördüğünde, ondan kurtulmak için Oşin'i öldürttü ve başını da Mısır Sultanı'na gönderdi. Nasır Muhammed, V. Leon'un bu hareketinden çok memnun oldu ve kendisine hilat, kılıç ve at gönderdi⁷⁹.

Ancak Memlûkler'in Ermeniler'e karşı hoşgörülü siyaseti çok uzun sürmedi. Kral V. Leon, Fransa Kralı VII. Filip (Philippe ?)'in yardım vaadinden dolayı Memlûklere tabi olmaktan vazgeçti. Ancak, Fransa Kralı'nın vaadleri, Papa XXII. Johannes'in ölümü sebebiyle sonuçsuz kaldı⁸⁰.

Fransa Kralı'na güvenerek Ermeni Kralı'nın Suriye sınırlarına bazı akınlarda bulunduğunu öğrenen Nasır Muhammed, 1336 (727) yılında Halep naibi Alaeddin Altınboğa kumandasında Kahire, Dimaşk, Trablus ve Hama askerlerinden oluşan orduyu Kilikya üzerine gönderdi. Memlûk ordusu Ermeni topraklarına girip Ayas'a yaklaştıklarında Dimaşk'tan yanlarında Şam naibinin de mektubu olduğu halde Ermeni elçileri geldi. Bu mektupta Alaeddin Altınboğa'dan, Ceyhan boyunca devam eden kale ve toprakların teslimi ve Ayas limanının istihkamlarının yıkılması şartıyla savaşa son verilmesi talep ediliyordu. Halep naibi savaşı durdurdu ve vaad edilen kale ve toprakları Ermeniler'den alarak Memlûk Devleti'ne kattı⁸¹.

Ermeni Kralı V. Leon'un ölümünden sonra, erkek bir Ermeni varis olmadığı için tahta V. Leon'un teyzesi Zabal'in ve Amalric de Lusignan'ın oğlu Kıbrıs kralı Guy de Lusignan'ın geçmesi teklif edildi. Biraz tereddütten sonra Ermenilerin bu teklifini kabul eden Lusignan silahlı bir birlik eşliğinde Ermeni topraklarına girdi⁸². Bundan sonra Ermeni Krallığı'ndaki çekişmeler daha da arttı. Sadece iki yıl tahtta kaldıktan (1342 - 44) sonra öldü ve Baldoin'in oğlu IV. Konstantin (1344 - 69) tahtı zor kullanarak ele geçirdi.

⁷⁸ Sis'in kuzeybatı yönünde bulunan küçük bir kaledir (Krş. Sururî, a.g.e., s. 230)

⁷⁹ Ebu'l-Fida, *Muhtasar*, IV, s. 99; Sururî, a.g.e., s. 230 - 231.

⁸⁰ W. E. Muir, *The Mameluke or Slave Dynasty of Egypt*, London 1896, s. 71; Sururî, a.g.e., s. 231; J. Richard, "Les Arméniens a Avignon Au XIV Siecle", *Revue Etudes Armeniennes*, XXIII, 1992, s. 253 - 254.

⁸¹ Ebu'l-Fida, *Muhtasar*, IV, s. 119; Sururî, a.g.e., s. 231; Nersessian, a.g.e., s. 49; Richard, "Les Armeniens", *R.E.A.*, XXIII, s. 254.

⁸² Kurkjian, a.g.e., s. 258.

Kıbrıs ve Rodos'tan gelen yardımla Memlûkleri Kilikya'dan çıkarıp, ardından Alexandrette ünvanını krallığına dahil etti. Ayrıca ülkesinde öteden beri süregelen dinî ayrılıkları ortadan kaldırmayı başardı. Böylece Konstantin'in 1369'daki ölümüne dek barış sağlandı. Halefi, Kıbrıslı bir sefin oğlu ve baron rütbesine yükselmiş olan V. Konstantin (1369 - 73) de zor kullanarak tahtı ele geçirdi. Tahtı Kıbrıs kralı Peter'e önerdi. Ancak Peter 1369'da bir suikaste kurban gidince o kendisini Kilikya Ermeni Kralı ilan etti. 1373'te o da bir suikastte öldü⁸³.

Ermeni Krallığı'nda krallar ard arda birbirini takip ederken Memlûk orduları da Çukurova'daki şehirleri ele geçirerek saldırılarını sürdürdü ve Ermeniler'i tekrar dağ kalelerine sıkıştırdı⁸⁴.

VI. Leon (1373 - 75), sadece iki yıl hüküm sürdü. 1375'de başkent Sis, Memlûklerin eline geçti ve Ermeniler'in son kralı olan VI. Leon, II. Hetum'un kızkardeşi Isabella ve Amalric de Lusignan'ın torunu esir edildi ve Kilikya'daki Ermeni Krallığı sona erdi⁸⁵. Ermeniler'in elinde sadece Korykos kalesi kaldı. Bu kale deniz üstünde inşa edilmişti ve bir yol ile karadaki bir şatoya bağlanmıştı. Korykos 1448'de Türkler tarafından alınışını kadar 70 yıl kendini savunmayı başardı⁸⁶.

VI. Leon, Castileh John ve Aragonlu Peter'in müdahalesiyle serbest bırakılana dek Mısır'da 1382 yılına kadar tutsak kaldı. Ülkesini kurtarmak üzere Fransız ve İngiliz krallarının yardımını dilemek için Paris ve Londra'ya gitti. 1385'de Fransa'ya gelen VI. Leon, VI. Charles ve lordları tarafından çok iyi karşılandı. VI. Charles ona hitaben "Bizden yardım umarak buraya gelen Ermenistan Kralına itibarını sürdürebilmesi için gerekli şeyleri sağlayacağız (...) ve eğer gücümüz yeterse krallığını geri alabilmesi için ona silahlı adamlar vereceğiz" dedi. Fransa Kralı onun yüksek mevkiini tanıdığı için bir işareti olarak VI. Leon'a yıllık 6.000 Frank maaş bağladı⁸⁷.

⁸³ Chahin, a.g.e., s. 290 - 292.

⁸⁴ Nersessian, a.g.e., s. 50.

⁸⁵ Chahin, a.g.e., s. 291 - 292; Nersessian, a.g.e., s. 50.

⁸⁶ Chahin, a.g.e., s. 291 - 292.

⁸⁷ Chahin, a.g.e., s. 292; Nersessian, a.g.e., s. 51.

II. Richard döneminde sıkıntılı bir hal alan İngiltere ve Fransa arasındaki savaş hâlâ belirsizliğini koruyordu. Ermeni Kralı iki ülke arasında arabuluculuk yapmayı teklif etti. Gemiyle İngiltere'ye gitti ve Dover'de karaya çıktı. VI. Leon orada İngiltere Kralı'nın amcalarını, Cambridge ve Buckingham lordlarını buldu. Onlara ziyaretinin amacını anlattı ve oradan Londra'ya götürüldü. VI. Leon, ülkesinin davasını ve barışı II. Richard'ın Westminster'de topladığı ülkenin en büyük meclisi önünde savundu. 3 Şubat 1386 tarihli bir belgede, II Richard'ın "barış" elçilerinden bahisle, temsilciler göndermeye razı olduğu ve "Ermenistan Kralı'nın arzu ve ricalarına cevap vermeyi kabul" ettiği belirtilmektedir. Ancak tamamen resmî bir mecliste, barış istekleri Canterbury başpiskoposunun yaptığı bir konuşmayla reddedildi. II. Richard, VI. Leon'u büyük bir törenle ağırladı ve ona çok değerli hediyeler sundu. Ancak VI. Leon bunları nazikçe reddetti. Sadece 100 Frank değerindeki bir yüzüğü kabul etti. Fakat Richard ona yıllık 1.000 sterlin tutarında bir maaş bağladı. VI. Leon, minnettarlığını, İngiltere Kralı II. Richard'ı vasiyetnamesinin uygulayıcısı olarak tayin etmekle gösterdi.

Kilikya Ermeni Krallığı'nın son Kralı VI. Leon, 1393'te Fransa Kralı'nın kaldığı St. Pol kraliyet otelinin tam karşısındaki Tournelles sarayında öldü. Caëstinlerin kilisesinde gömüldü. Anıtı bugün St. Denis Abbey Katedralinde Fransız Krallarının anıtlarının yanındadır⁸⁸.

VI. Leon'un ölümünden sonra Kıbrıs kralları 1489'da ünvan Venedik'e geçinceye kadar Kilikya'nın itibarî kralı oldu.

---

⁸⁸ Chahin, a.g.e., s. 292 - 293; Nersessian, a.g.e., s. 51; Kurkjian, a.g.e., s. 273 - 274.

VII. BÖLÜM

SOSYAL HAYAT

A. Kilikya Ermeni Krallığı'nda Sosyal Hayat

1. Yönetim

Kilikya Ermeni Krallığı'nın yönetimi, I. Leon zamanında Bizans devlet teşkilatından ve daha ziyade Avrupa'nın derebeylik idaresinin Ortadoğu'daki uzantısı olan Antakya ve Kudüs Haçlı Prensiği idaresine göre düzenlenmiştir¹. Bununla birlikte tahta çıkma hakkının, kralın ölümünden sonra kime ait olacağı, krallığın babadan oğula geçip geçmeyeceği hususu kesin bir kaideye bağlanmamıştı. Bundan dolayı taht üzerinde hak iddia edenler, durumlarına göre tahta, ya kraliçenin soyundan olanların ya erkek kardeşlerin oğullardan önce tahta geçmesini veya en büyük oğulun tahta geçmesini ya da ortak bir naiplik yönetiminin olmasını istiyorlardı². Esasen, Krallık sınırları tam belli olmadığından, komşuları ve Bizansla daimi bir mücadele içersinde bulunduğundan, XII. yüzyıl boyunca kanuni hükümler, en güçlü ve en akıllı olanın haklarından sonra gelirdi³.

Krallığın artık ortaya çıktığı dönemde, sadece kız çocukları olan I. Leon'un, tahta çıkma hususuna açıklık getirmek için harekete geçtiği ve Kudüs Haçlı Kontluğu'ndaki hükümleri kendi ülkesinde de uygulamaya koymak istediği görülür. Ancak, baronların muhalefetiyle karşılaşan I. Leon,

---

¹ Morgan, a.g.e., s. 198.

² Count W. H. Rüdt - Collenberg, *The Rupenides Hethumides and Lusigman: The Structure of the Armeno - Cilician Dynasties*, Lisbon 1963, s. 27. Mleh'in Kilikya Ermeni Prensiği'nde hak iddia etmesine kadar, tahta geçme hususunda bir problem olmadı. Ancak Kral I. Leon'un ölümünden sonra küçük yaştaki oğluna kendine halef seçmesi ve yönetimi yeni kralın naibinin ele alması üzerine, Prensiğin kendi hakkı olduğunu ileri sürüp savaş açmıştı. Yine II. Leon'un ölümünden sonra kızının tahta çıkması ve XIII. yüzyılın sonlarında prensler arasındaki taht mücadelesi bunlara örnektir. Bkz. yukarıda, ss. 107-110.

³ Collenberg, a.g.e., s. 27.

bu teşebbüsünde muvaffak olamadı. 1250 yılına doğru Simpat da benzer bir harekete teşebbüs edip, Antakya Haçlı Prenslığı kanunlarını tercüme ettirip Ermeni geleneklerini de göz önünde bulundurarak meseleye bir çözüm getirmek istedi. Baronların muhalefetinden dolayı bu teşebbüs de neticesiz kaldı⁴. Ancak, Kilikya Ermeni Krallığı'nın Moğollar'a tabi olmasından sonra bu hususun bir esasa bağlandığı, Moğol Hanı'nın onayını alan veliahdın tahta çıkabildiği görülüyor⁵.

Kuruluşundan yıkılışına kadar geçen süreye genel olarak bakıldığında, Kilikya Ermeni Krallığı'nda tahta çıkma esasının şu şekilde düzenlendiği görülür:

a) Son kralın veliahd olarak gösterdiği prens, baronların onayı alındıktan sonra Ermeni patriği tarafından kutsanır ve tahta çıkar.

b) Kral, halefi olarak oğullarından birini seçebilir, fakat Baronlar, bir başka prensi tahta çıkarabilir.

c) Eğer kralın oğulları yoksa veya öldüyse, tahtın varisi kralın erkek kardeşinin çocukları olur. Çünkü erkeğin soyundan gelenler olduğu sürece, kadının soyundan gelenler tahta çıkamaz.

d) Eğer kralın sadece kız çocuğu varsa ve erkek kardeşlerinin de oğulları yoksa, o kız evlad tahtın varisidir⁶.

Kilikya Ermeni Krallığı'nda, kraldan sonra en yetkili kişiler baronlardı. Vaktiyle Doğu Anadolu'da kurulmuş olan Ermeni prensliklerinde baronlar, çok geniş arazilere sahiptiler. Bu arazilerde yarı bağımsız olarak hüküm süren baronlar üzerinde Ermeni prenslerinin pek fazla bir etkisi yoktu. Ancak Kilikya'da kralların baronlar üzerindeki etkisi arttı. Baronlar, artık sahip oldukları arazilerin daimi sahipleri olmaktan çıkarıldı⁷.

Kilikya Ermeni Krallığı'nda, Bailift olarak adlandırılan yeni bir memuriyet ortaya çıktı. Bailift'in iki ayrı vazifesi vardı. Bunlardan biri, veliaht tayin edilen

⁴ Collenberg, a.g.e., s. 27.

⁵ Aknerli Grigor, s. 50.

⁶ Krş. Collenberg, a.g.e., s. 27 - 28.

⁷ Morgan, a.g.e., s. 198; Nersessian, a.g.e., s. 54, 58.

prensin talim ve terbiyesine bakmak, diğeri de şayet yeni kralın yaşı küçük ise, Krala vekalet etmek idi⁸.

Haçlılardan etkilenilerek krallığın idarî işlerini yürütmek üzere Kilikya Ermenileri'nin Chantsler olarak adlandırdığı saray katibi vazifesini görecektir bir memuriyet ihdas edildi. Bu Chantsler'in otoritesi altında özel kâtiplikler oluşturuldu. Özellikle ticarî kumpanyalar için hazırlanan beratlarda kullanılmak üzere saray kâtibi Latince ve Fransızca tercümanlardan istifade ediyordu⁹.

Kilikya Ermenileri'nin batıdan aldıkları diğerk ünvan ve vazifeler şunlardır:

- a) Kraliyet sarayının ve mülklerinin yönetimiyle görevli olan Senescha,
- b) Orduların başkomutanı konnetabl ve onun yardımcısı Marshall (Mareşal),
- c) Krallığın ekonomisini düzenlemekle vazifeli en yüksek görevli Proximos¹⁰.

2. Ünvanlar ve Armalar

Kilikya'da yerleşmiş bulunan Ermeni Prensi Konstantin'e, Antakya kuşatması (1098) sırasında güç duruma düşen Haçlılar'a yaptığı yardımın mükafatı olarak, onlar tarafından "Baron" ünvanı verildi. Konstantin'in halefleri de, aynı ünvanı II. Leon'un 1198 yılında krallık tacını giyene kadar kullandılar¹¹. Yine haçlılar tarafından Hetumlu prenslere de "Dominus" ünvanı verilmiştir¹². II. Leon'un tac giymesinden sonra, tahta geçen Kilikya Ermeni prensleri "Kral" ünvanını kullandılar.

Rupenliler'in hiç bir zaman arması olmadı. I. Leon'dan itibaren Kilikya Ermeni Krallarının paraları üzerinde görülen aslan figürü, Rupenliler'in arması değil, Ermeniler'in millî amblemidir. Aslan figürü, 1225 yılından sonra

⁸ Morgan, a.g.e., s. 198; Nersessian, a.g.e., s. 59.

⁹ Nersessian, a.g.e., s. 59; Morgan, a.g.e., s. 198.

¹⁰ Collenberg, a.g.e., s. 27 - 28.

¹¹ Mateos, s. 191, n. 209; Morgan, a.g.e., s. 198.

¹² Collenberg, a.g.e., s. 38.

Hetumlular'ın amblemi olmuş bu figür daha sonra Kilikya Ermeni Krallığı'nda idareyi ele alan Lusignanlar'ın ve Kıbrıs Kralları'nın armalarında da kullanılmıştır¹³.

3. Ticaret

Suriye'den gelip Konya ve İstanbul'a ulaşan ticaret yolu güzergâhında bulunan Kilikya Ermeni Krallığı'nda tabii olarak iktisadî bir canlılık görülür. Ayrıca Tebriz ve Orta Asya'ya giden belli başlı ticaret yollarından birinin başlangıç noktası da Ayas limanıydı. Ayas'dan başlayan bu yol, Toros'ları aşip, Sivas ve Erzincan'dan sonra Aras vadisini takip ederek Tebriz'e ulaşıyordu¹⁴. Dolayısıyla ticaret Kilikya Ermeni Krallığı ekonomisinin temelini oluşturuyordu.

Ayas limanı, Anadolu'nun siyasî istikrarın sağlanmasından sonra, Selçuklu sultanlarının iktisadî gelişmeyi ön plânda tutması ve batılı tâcirlere ticarî imtiyazlar vermesinin de etkisiyle¹⁵, XII. ve XIII. yüzyıllarda Yakındoğu'nun en önemli ticaret merkezlerinden biri oldu. Marco Polo, Doğu'dan gelen bütün baharatların, ipekli giysilerin, altın ve diğer değerli malların buraya geldiğini kaydeder¹⁶. Bölgenin ticarî ehemmiyetinden dolayı başta Venedikliler ve Cenevizliler olmak üzere batılı tacirler Kilikya Ermeni Kralı nezdinde buldukları girişimler neticesinde bir takım imtiyazlar elde edebildiler. Esasen batılı tacirlere ticarî serbestlik tanınması, ticarî ve iktisadî gelişme açısından Kilikya Ermenileri için de istifadeli idi.

¹³ Collenberg, a.g.e., s. 39.

¹⁴ Nersessian, a.g.e., s. 68; Toumebiz, a.g.e., s. 201; Friedrich Hild - Hansgerd Hellenkemper, *Kilikien und Isaurien*, 1. Teil, Wien 1990, s. 126; Franz Taeschner, "Die Entwicklung des Wegenetzes und das Verkehres im Türkischen Anatolien", *Anadolu Araştırmaları*, I, S. 2, İstanbul 1959, s.172.

¹⁵ Selçuklu sultanlarının gerek Kıbrıs kralı ve gerekse diğer batılı tacirlere verdiği imtiyazlara ait Ahidnâmeler için bkz. Melek Delilbaşı, *Türk Sultan ve Beylerinin Yazışmada Kullandıkları Yunanca Belgeler ve Değerlendirilmeleri (XIII-XV. Y.Y.)*, Dil - Tarih Coğrafya Fakültesi Ortaçağ Kürsüsü Basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara, Eylül 1978, ss. 16 - 32; Melek Delilbaşı, "Ortaçağ'da Türk Hükümdarları Tarafından Batılılara Ahidnamelerle Verilen İmtiyazlara Genel Bir Bakış", *Bellekten*, S. 185, Ankara 1984, ss. 95 - 97; Ayrıca bkz. Şerafettin Turan, *Türkiye - İtalya İlişkileri*, I, İstanbul 1990, ss. 117 - 127; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, 2. baskı, Ankara 1988, ss. 109-119.

¹⁶ Marco Polo, *Die Weltreise des Marco Polo*, Almanca ter. Richard Euringer, Stuttgart 1953, s. 55; *Marco Polo'nun Geziler Kitabı*, Türkçe ter. Ömer Güngören, İstanbul 1984, 19.

1201 Mart'ında, II. Leon'un sarayına gelen Cenevizli elçi Ogerio di Pollo ile imzalanan ticaret anlaşmasıyla, Kilikya Ermeni Kralı Cenevizli tacirlere ticarî imtiyazlar tanıdı¹⁷. Bu anlaşma ile Cenevizliler, ithalat ve ihracatlarında vergi ödemekten muaf tutuldular. Sis, Misis ve Tarsus'da ticaret büroları ve mahkeme kurmalarına izin ve bu işler için yapılacak binalara arsa verildi. Aynı yılın Aralık ayında bir Venedik elçisi ile yapılan anlaşmayla, Cenevizliler'e tanınan imtiyazların benzeri Venedikliler'e de verildi¹⁸. Fakat Venedikliler, Cenevizliler'den farklı olarak, diğer Hristiyan tacirlerin ödemek zorunda olduğu gümrük resminden muaf tutulmadılar¹⁹. Cenevizliler'e Sis, Misis ve Tarsus'da bir antrepo ve bir bina inşası için arsa verilirken, Venedikliler bunlardan sadece Misis'de yararlanabildiler²⁰.

1215 yılında Cenevizliler ile tanzim edilen ikinci bir anlaşma ile daha önce tanınmış imtiyazlar genişletildi. Onların, Tarsus'da bir fırın ve hamam inşa etmelerine izin verildi²¹. Angarya ve yol bedeli, şehirlerin, nehirlerin, limanların duhuliye resmi gibi haraçlardan kurtuldular. Ancak Kilikya geçitlerinden geçerlerken ödemek zorunda oldukları vergiden, hususî mağazalarda ve umumî pazarlarda satılan emtiadan krallık hazinesine verilmesi gereken vergiden muaf tutulmadılar²². Ancak II. Hetum zamanında (1289 - 1293 ve 1299 - 1301) imzalanan yeni bir anlaşmayla ithal mallardan alınan vergilerin azaltılması kararlaştırılmıştır. Buna göre, Krallık topraklarından transit olarak taşınan mallardan alınmakta olan çıkış vergisi azaltılmıştır²³.

Cenevizliler'e ve Venedikliler'e tanınan diğer bir imtiyaz da, kendi vatandaşları arasında meydana gelecek ihtilafları, yine kendi kanunlarına göre halledecek olmalarıdır. Taraflardan biri, diğerinin vatandaşı olmaması

17 Heyd, W., *Yakın - Doğu Ticaret Tarihi*, Türkçe ter. Enver Ziya Karal, Ankara 1975, s. 411 - 412.

18 Heyd, a.g.e., s. 412; Nersessian, a.g.e., s. 69; Hild - Hellenkemper, *Kilikien*, s. 126.

19 Tournabiz, a.g.e., s. 202. Gümrük resmi %2 idi (Bkz. Delilbaşı, *Türk Sultan ve Beylerinin*, s. 19; Delilbaşı, "Ortaçağ'da", *Bellekten*, S. 185, s. 96).

20 Heyd, a.g.e., s. 414.

21 Heyd, a.g.e., s. 412.

22 Tournabiz, a.g.e., s. 202 - 203; Ş. Turan, a.g.e., s.68.

23 Ş. Turan, a.g.e., s. 65.

halinde ise, bunların davasına krallık mahkemesi bakacaktı²⁴. Yapılan bu anlaşmalar ve verilen imtiyazlar neticesinde Cenevilliler Sis, Misis, Adana, Tarsus ve Ayas'da koloni oluşturma imkânı buldular. Bu kolonilerin başında da bir Konsolos bulunuyordu²⁵.

Önemli bir ticaret güzergâhı üzerinde bulunan Kilikya Ermenileri'nin ihraç ettikleri mallar arasında canlı hayvanlar (at, katır, öküz, koyun ve kümes hayvanları), yün ve pamuk, ağaç ve ağaç mamülleri, demir ve tuz madenleri, buğday, şarap, kuru üzüm ve ipek sayılabilir. Köle ticareti de Kilikya Ermenileri'nde yaygın ve önemli bir gelir kaynağı idi. Ancak Hristiyan kölelerin Müslümanlara ya da Müslümanlar'a satmaya niyetli kişilere satılması yasaktı²⁶.

Cenevizliler'e ve Venedikliler'e bu ticarî imtiyazlar sağlanırken, Alman şövalyeler tarikatına da dağ yollarına hakim bir konumda olan Servendikar'da özel bir gümrük dairesi kurma izninin verildiği görülüyor²⁷.

4. Din

Ermenilerin eski dinî inançları farklı milletlerin, yani Urartu, Med, Frig, Asur ve İranlıların inançlarından alınan öğeleri ihtiva eder²⁸. Ayrıca Romalılar bölgeye geldikten sonra Ermeniler üzerinde etkili olmuşlar ve onlara kendi inançlarını büyük ölçüde kabul ettirmeyi başarmışlardır²⁹. Kısacası Ermeniler, Hristiyanlığı kabul etmeden önce güneşe, aya, suya, toprağa, rüzgâra, yani tabiata tapıyorlardı³⁰.

M. S. II. asrın sonuna doğru Hristiyanlık propagandası artmış, insanlar bu dini kabul etmeye başlamıştı. Ermeniler'in Hristiyanlığı kabulü ise Grigor Lusavoriç'in gayretleriyle olmuş ve Ermeniler 301 yılında resmî olarak

²⁴ Tounebize, a.g.e., s. 203; Ş. Turan, a.g.e., s. 68.

²⁵ Ş. Turan, a.g.e., s. 68 - 69.

²⁶ Nersessian, a.g.e., s. 69; Tounebize, a.g.e., s. 204.

²⁷ Hild-Hellenkemper, *Kilikien*, s. 126; Hansgerd Hellenkemper, *Burgen der Kreuzritterzeit in der Grafschaft Edessa und im Königreich Kleinarmenien*, I, Bonn 1976, s. 120 - 121.

²⁸ Grousset, *Histoire.*, s. 117; G. Burney - D. M. Lang, *Die Bevölkerung Vorderasiens*, München 1973, s. 427 - 428.

²⁹ Grousset, *Histoire.*, s. 119 - 120.

³⁰ Grousset, *Histoire.*, s. 117 - 119; Burney - Lang, a.g.e., s. 428; Uras, a.g.e., s. 115.

Hristiyanlığı kabul etmişlerdir³¹. Ermeni Kilisesinin esaslarını kuran Grigor Lusavoriç'e atfen, Ermeniler'in büyük kısmının mensup olduğu mezhebe Grikoriye - Gregoriyan - Lusavorçagan veya Ugapar denilmiştir³².

Hristiyanlık'taki ihtilâfları ortadan kaldırmak için IV. yüzyıldan itibaren İznik, Efes ve İstanbul'da toplanan Konsiller'den ilk üç Konsil'in kararlarına uyan Ermeni Kilisesi, 451'de toplanan Kalkedon (Chalcedoine = Kadıköy) konsiline, o sıralarda Persler'le savaş halinde olduğundan katılamamıştı. Burada Hz. İsa'nın hem Tanrı ve hem de insan karakterini birlikte taşıdığı yolunda alınan kararı reddeden Ermeniler, Hz. İsa'nın ilâhi bir tabiatı bulunduğunu kabul etmişlerdir. Böylece Bizans ve Roma kilisesinden ayrılan Ermeni Kilisesi 554'de Dvin'de bir konsil toplamış, Bizans ve Roma kiliseleriyle her türlü münasebetin kesilmesi kararını almıştır³³.

Kiliseler arasındaki bu görüş ayrılığı ve Bizans'ın kendi mezhebini Ermeniler'e zorla kabul ettirme gayretleri daha sonraki yüzyıllarda da devam etti. Bizans maksadına ulaşabilmek için zaman zaman tartışmalar yoluyla, fakat daha ziyade gözdağı vererek, zulmederek ve yoğun bir sürgün politikası takip ederek Ermeniler'i Ortodoks mezhebini kabule zorladı³⁴. Bütün bunlara rağmen amacına ulaşamayan Bizans baskısı, Ermeniler'in kendi kiliseleri etrafında toplanmalarına ve Ermeni Kilisesi'nin, Ermeni milliyetçiliğinin en önemli dayanak noktalarından biri olmasına sebep olmuştur³⁵.

Haçlı seferleri sayesinde başlayan Kilikya Ermeni Krallığı - Roma Kilisesi münasebetleri, Ortadoğu'da Haçlı kontluklarının kurulmasından sonra gelişti. Roma'nın da Bizans gibi Ermeniler'i kendi mezhebine dahil etmek istediğinden taraflar arasında sık sık görüşmeler yapıldı. Ancak Ermeniler, Hristiyan batının sadece siyasi yardımını temin etme amacını taşıdığından kiliselerin birleşmesiyle ilgili yapılan görüşmeler neticesiz kaldı. Bununla birlikte Haçlı Kontlukları ve Roma'nın, XIV. yüzyılın başlarında

³¹ Grousset, *Histoire.*, s. 121; Burney - Lang, *a.g.e.*, s. 444.

³² Koçaş, *a.g.e.*, s. 59.

³³ Grousset, *Histoire.*, s. 234, 236; Burney - Lang, *a.g.e.*, s. 445; Canard, "Arminya", *E.I.*, I, s. 635; Nersessian, *a.g.e.*, s. 77; Parmaksızoğlu, "Ermeniler", *T.A.*, XV, s. 327.

³⁴ Nersessian, *a.g.e.*, s. 77.

³⁵ Nersessian, *a.g.e.*, s. 78.

Ortadoğu'ya gönderdiği misyonerlerin bazı Ermeniler üzerinde etkili olduklarını ve Papalığın ruhanî hakimiyetini kabul ettiklerini söylemek mümkündür³⁶.

IV. yüzyıldan IX. yüzyıla kadar Ermenilerin bağlı oldukları katolikosluk makamı tek iken, gelişen siyasî hadiseler neticesinde aynı zamanda farklı yerlerde Ermeni katolikosluklarının ortaya çıktığı görülür³⁷. Katolikos, ülkenin en yetkili ve üst düzey hakimi durumunda idi. Piskoposlar ve rahipler de küçük yargı görevlerini yerine getiriyordu³⁸. 1292 yılına kadar Rumkale olan katolikosluk makamı, Rumkale'nin Memlükler tarafından fethinden sonra Sis'e taşındı³⁹.

5. Evlilikler

Ermeniler arasında evlilik yaşının çok düşük olduğu görülmektedir. XII. yüzyılda çok genç çocuklar arasında bile evliliğe sıkça rastlanıyordu. XIII. yüzyılda Sis'de toplanan bir konseyde asgarî evlilik yaşı kızlar için 12, erkekler için 14 olarak belirlenmiştir. Ancak alınan bu kararlara uyulmadığı ve Rupenliler'den prenses Alis'in 7 yaşında Sasun prensi ile, sonra da 13 yaşında Antalya prensi Raymond ile evlendiği görülür. Yine Alis'in kuzeni, kraliçe Isabella ilk olarak 11 yaşında ve sonra da 14 yaşında kendisinden 3 yaş küçük olan Hetum ile evlendi⁴⁰.

Kilikya'da Rupenliler'den sonra en güçlü Ermeni sülalesi olan Hetumlular'da da evlenme yaşı düşüktü. Kral III. Leon 12 yaşında iken, 8 yaşındaki kuzeniyle evlenirken, IV. Leon da 13 yaşına yeni girmiş olan Korykos'lu Alis ile evlendi⁴¹.

³⁶ Mesrob Krikorian, "Die Geschichte der Armenisch - Apostalischen Kirche", *Die Kirche Armeniens*, Herausgeber Friedrich Heyer, Stuttgart, 1978, s. 37; Runciman, a.g.e., II, s. 269 - 270.

³⁷ Krikorian, "Die Geschichte", a.g.e., s. 37.

³⁸ Nersessian, a.g.e., s. 58.

³⁹ Mateos, s. 166, n. 143.

⁴⁰ Abû'l-Farac, II, s. 466; Simpat, s. 65-66; Collenberg, a.g.e., s. 13; Runciman, a.g.e., III, s. 78.

⁴¹ Collenberg, a.g.e., s. 13.

İstisnalar olmakla birlikte gerek Rupenli ve gerekse Hetumlu prens ve prenseslerin birden fazla evlilik yaptıkları, fakat sadece Konnetabl Simpat'ın aynı anda iki hanımı olduğu bilinmektedir⁴².

Belirli dönemlerde toplanan Krallık şuraları, evlilik dışı münasebetleri ve gayrimeşru çocukların tahta çıkmasını yasakladı. Ancak bu yasaklardan birincisine uyulmamış ve birkaç gayrimeşru çocuğun varlığı kayıtlara geçmiştir⁴³.

6. Tarım

a. Yetiştirilen Ürünler

Kilikya Ermenileri'nin en önemli tarım ürünleri buğday, arpa, patates, pamuk, çavdar, üzüm ve safran'dı. Ayrıca armut, erik, kayısı, limon, portakal, kestane, hurma, badem, ceviz, keçiboynuzu gibi meyveler yetiştirilmekteydi⁴⁴. Bunlardan buğday, üzümünden yapılan şarap ve kuru üzüm ihraç ediliyordu⁴⁵. Korykos çevresinde yetişen ve ihraç ürünü olan safran, özellikle boya ve baharat, ayrıca tıpta merhem ve güzel koku yapımında kullanılıyordu⁴⁶.

b. Hayvancılık

Kilikya Ermenileri başta at, katır, eşek, sığır, koyun ve tavuk yetiştiriyor ve bunların ihracatını yapıyordu. Memlükler ile yapılan 1285'teki antlaşma çerçevesinde Ermeni Kralı'nın yıllık 25 at ve 25 katır Memlük Sultanına gönderecek olması, Kilikya Ermenileri'nin at yetiştiriciliğinin bir işaretidir⁴⁷. Ayrıca seyyah W. von Oldenburg, 1212 yılında Sis'e giderken yolda çok iyi

⁴² Collenberg, a.g.e., s. 13.

⁴³ Collenberg, a.g.e., s. 13.

⁴⁴ Alishan, a.g.e., s. 16

⁴⁵ Heyd, a.g.e., s. 411.

⁴⁶ Hild - Hellenkemper, Kilikien, s. 110; Heyd, a.g.e., s. 411.

⁴⁷ Hild - Hellenkemper, Kilikien, s. 113.

atların otladığını gördüğünü kaydetmektedir⁴⁸. Bunun dışında balıkçılık da Kilikya Ermenileri'nin önemli bir gelir kaynağı idi⁴⁹.

Kilikya'da üretilen yün ve özellikle keçi kılı rağbet görüyordu. Misis'de işlenen deri ve deri mamülleri ihraç ediliyordu⁵⁰.

c. Orman ve Ürünleri

Ortaçağda Kilikya'nın orman zenginliği de, Kilikya Ermeni Krallığı'nın ekonomisinde önemli bir yer tutuyordu⁵¹. W. von Oldenburg, Tarsus ve Korykos arasındaki ormanların sıklığının kendisine Almanya'yı hatırlattığını kaydederek, bölgenin orman zenginliği hakkında da bilgi vermiş oluyor⁵². Kilikya Ermeni Krallığı'nda ağaç ve ağaç mamüllerinin ihracatını genellikle Cenevizliler ve Venedikliler yapıyorlardı⁵³. İbni Batûta da, Alanya'da pek çok kereste imal edildiğini ve bunların İskenderiye, Dimyat ve diğer Mısır şehirlerine ihraç edildiğini kaydetmektedir⁵⁴.

7. Madenler

Kilikya Ermenistanı'nda çıkarılan madenlerin başında demir ve tuz gelmektedir. Bunların dışında sülfat, kükürt, bakır, kurşun ve az miktarda gümüş, Kilikya'da çıkarılan madenlerdir⁵⁵. 1285'te Sultan Kalavun ile Kral II. Leon arasında yapılan barış antlaşmasına göre Ermeniler'in, Memlûkler'e yıllık on bin nal gönderecek olması, demir madeninin önemli ölçüde işletildiğini gösterir⁵⁶. Venedikliler tarafından Kilikya'dan ihraç edilen tuz da, özellikle Misis'de elde ediliyordu⁵⁷.

⁴⁸ Wilbrands von Oldenburg, *Reise nach Palestine und Kleinasien*, neşr ve Almanca ter. J. C. M. Laurent, Hamburg 1859, s. 53.

⁴⁹ Hild - Hellenkemper, *Kilikien*, s. 114.

⁵⁰ Heyd, *a.g.e.*, s. 411.

⁵¹ Hild - Hellenkemper, *Kilikien*, s. 114; Heyd, *a.g.e.*, s. 411.

⁵² Oldenburg, *a.g.e.*, s. 57.

⁵³ Hild - Hellenkemper, *Kilikien*, s. 115.

⁵⁴ İbn Batûta, *İbni Batûta Seyahatnâmesi*, I - II, Sadeleştiren ve Baskıya Hazırlayan Mümin Çevik, İstanbul 1983, s. 193.

⁵⁵ Alishan, *a.g.e.*, s. 10-11; Hild - Hellenkemper, *Kilikien*, s. 147.

⁵⁶ Hild - Hellenkemper, *Kilikien*, s. 147; Alishan, *a.g.e.*, s. 12; Heyd, *a.g.e.*, s. 411.

⁵⁷ Hild - Hellenkemper, *Kilikien*, s. 147.

B. Selçuklu Hakimiyetinde Yaşayan Ermenilerin Durumu

Türklerin XI. yüzyıldan itibaren kendilerine yurt edinmek amacıyla Anadolu'ya gelmeye başlamasıyla birlikte, Hristiyanlar'a karşı acımasız ve hoşgörüsüz bir siyaset takip ettikleri kanaati Batı dünyasında yaygındır. Öyle ki, Selçuklu Türkleri tarafından Anadolu'daki Hristiyan halka karşı uygulanan vahşetten bahsedilmekte, onların yerinden yurdundan zorla çıkartıp perişan edildiği iddia olunmaktadır⁵⁸.

Bu yaygın kanaatin sebebi, "Anadolu'nun Türkler tarafından fethedilmesi ve Türkiye diye bir ülke haline gelmesi, Avrupalılar'a her zaman, kavranamayacak, kabul edilemeyecek ve biraz da hazmedilemeyecek bir durum olarak gözükmüş⁵⁹ olmasıdır. Buna, batı dünyasında Doğu Hristiyanlığı'nı kurtarmak gayesiyle Haçlı Seferleri düzenlediği sırada, Avrupa'da Türkler hakkında yapılan menfi propagandalar ve neticede etkisini günümüzde dahi gösteren bir kamuoyu oluşturulmasını da ilave etmek mümkündür.

Anadolu'nun Türkler tarafından fethinden önce, Bizans, sözü edilen coğrafya üzerinde yaşayan hristiyan topluluklarını, onlara yüklemiş olduğu ağır vergiler altında iktisadî açıdan ezerken, buna ilave olarak mezhep farklılığından dolayı Ermenileri'ni askerî takibâta uğratmakta ve sürekli kendi mezheplerini kabule zorlamaktaydı. Nitekim, daha Anadolu'ya Selçuklu akınları başlamadan, Bizans İmparatoru II. Basilesos, Doğu Anadolu'ya yaptığı seferden (1021 - 1022) sonra, Ermenilerin bir bölümünü yaşadıkları yerlerden çıkararak İç Anadolu Bölgesi'ne göçe zorlamıştır.

Anadolu'ya Selçuklu akınlarının başlamasıyla birlikte, başlangıçta mahallî kuvvetlerin küçük çapta da olsa mukavemete teşebbüs ettikleri görülmekle beraber, fethin ilerleyen safhalarında Bizans'ın baskı politikasından bıkan yerli halkın, Türkler'e yardımcı oldukları bilinen bir keyfiyettir. Bunda şüphesiz, Selçuklu Türkleri'nin gayrimüslimlere yaklaşımı ve davranışı önemli rol oynamıştır. Nitekim Anili Samuel, Melikşah'ın düşmanlarının (Hristiyanlar'ın) gönlümü kazandığını, insanların en âdil,

⁵⁸ Mesela bkz. Vryonis, a.g.e., s. 54 vd.; Iskenderian, a.g.e., s. 29 vd.

⁵⁹ Cahen, *Anadoluda Türkler*, s. 79.

akıllı ve kudretlisi olup her tarafta barış ve hakimane bir idare kurduğunu, şefkati ve fikirleri ile kendisini herkese sevdirdiğini, Hristiyanlar'a ve bütün insanlara çok alicenap davrandığını kaydettikten sonra "milletimizi o kadar çok seviyordu ki, dua ve takdislerimizi talep ediyordu" demektedir⁶⁰.

Anadolu'da, Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurulmasından sonra, Selçuklu Sultanları hakimiyeti altında yaşayan gayrimüslimlere karşı her zaman hoşgörülü oldukları görülür⁶¹. Biz burada gayrimüslim topluluklardan, Ermeniler'in Türkiye Selçuklularının idaresindeki durumlarını, esasen pek yetersiz olan kaynaklara dayanarak ortaya koymaya çalışacağız. Ancak Anadolu'nun yerli halkı kaynaklarda çoğu defa milliyet ayrımı yapılmadan, genel olarak "Hristiyanlar" ya da "Gayrimüslimler" olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, gayrimüslim topluluklar ile alakalı malumâtın Ermenileri de ilgilendirdiği hususu gözönünde bulundurularak bir neticeye varmaya çalışılacaktır.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu I. Süleyman Şah, Türklerin toprak idaresi geleneğine ve İslâm'ın fetih hukukuna göre sahip olduğu toprakların mülkiyetini devlete mal ederken, araziye de adilâne bir vergi karşılığında halka dağıtarak Hristiyan köylüleri toprağa ve hürriyete kavuşturmuştur⁶².

Belek Gazi'nin kahramanlığı ve savaşları dolayısıyla, ölümü Haçlılar arasında ne derece sevinç yaratmışsa, yerli Hristiyanlar arasında da o nisbette kedere sebep olmuştur⁶³.

Artuklular'dan Necmeddin Alpi'nin uzun süren hükümdarlığı (1152 - 1176) zamanı Hristiyanlar için bir refah devri olmuştur⁶⁴.

Haç'a hakaret eden Emir Karaca'nın 1182'de Ahlat şahı tarafından Malazgirt'te idam edilmesi⁶⁵, Türk hükümdarların Hristiyan mukaddesatına duyduğu saygının bir göstergesi olarak kabul edilmelidir. Buna diğer bir

⁶⁰ Samuel d'Ani, s. 451, 455; Krş. Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, II, 6. baskı, İstanbul 1980.

⁶¹ Cahen, *Anadoluda Türkler*, s. 60.

⁶² Turan, *Cihan Hakimiyeti*, II, s. 478 - 479.

⁶³ Turan, *Cihan Hakimiyeti*, II, s. 472.

⁶⁴ Turan, *Cihan Hakimiyeti*, II, s. 472.

⁶⁵ Vardan, s. 201, 211; Turan, *Cihan Hakimiyeti*, II, s. 473.

örnek de Danişmend Gazi'nin oğlu Melik Gazi'nin davranışı gösterilebilir. Süryani Michael'in kaydına göre, "Malatya'da, İranlı'nın birisi, bir Hristiyan'ın elinden haçı alıp, tahkir etmek üzere, karnının aşağı kısmına taktı. Hristiyanlar, şayarı takdir bir surette heyecanlandılar. Şehir halkı valinin yanına toplandılar ve o, meseleyi anladıktan sonra, bu İranlı'nın tutulup, istedikleri gibi işkence yapmaları için Hristiyanlar'a teslim edilmesini emretti. Hristiyanlar, onun yüzünü karattılar, bir eşeğe bindirdiler ve sokaklarda dolaştırdılar. Melik Gazi de, bundan haberdar olunca, İranlı'ya dayak attırdı ve onu kendi devleti hudutlarından taredetti"⁶⁶.

Danişmendli Melik Muhammed Gazi de, 1141'de Niksar'a kadar ilerleyen Bizans İmparatoru İoannes Komnenos'a yardım edecekleri endişesiyle buralarda Hristiyanlar'a karşı şiddetle muamele etmesine rağmen, Malatya'da şehrin Hristiyan ahalisi tarafından çok sevilen bir hükümdar idi⁶⁷.

Sultan II. Kılıçarslan'ın, Hristiyanlar'a karşı takip ettiği dini hürriyet siyaseti ve geniş hoşgörüsü, Malatya Patriği Süryani Michael ile olan münasebetlerinde açıkça görülmektedir. 1181'de Malatya'ya gelen II. Kılıçarslan'ın kendisi ile alâkadar olduğunu, dostane bir mektup ile asa ve yirmi altın dinar gönderdiğini ifade eden Süryani Michael, ertesi yıl (1182) Sultan'ın, kendisini Malatya'ya davet ettiğini, davete icabet edip Sultan'ın katına gittiğini kaydetmektedir. Şehre yaklaştıklarında II. Kılıçarslan'ın, adamlarıyla "Sultan'ın emridir: Patriğin kabul merasimi Hristiyan kanunları mucibince, haç ve İncil ile olacaktır" diye haber gönderdiğini, bunun üzerine mumları çoğalttıklarını, mızraklara haçlar geçirip kasideler okumaya başladıklarını ve Sultan'ın, kendilerini askerleri ve bütün şehir halkı ile beraber bizzat karşıladığını kaydeden Süryani Michael, II. Kılıçarslan'ın, kendisini kucakladığını, aralarında geçen konuşmaların yürekten olduğunu ifade etmektedir. Aynı müellif, II. Kılıçarslan'ın, Hristiyanlar'a karşı bu tavırlarından sonra, sultan ve halk için dualar ettiklerini, onun da manastırın vergisini kaldırdığını ve buna dair bir beratın verildiğini kaydetmektedir⁶⁸. Malatya'dan ayrılmalarından sonra, Bizans'a karşı elde ettiği başarıları

⁶⁶ Süryani Mihail, s. 100.

⁶⁷ Turan, *Cihan Hakimiyeti*, II, s. 474 - 475.

⁶⁸ Süryani Mihail, s. 263 - 264.

anlatan bir mektubu, Süryani Michael'e gönderen II. Kılıçarslan burada "Cenab-ı Allah'ın bütün bu şeyleri senin duaların sayesinde bize bahşettiğini itiraf ediyoruz. Binaenaleyh, sultanlığımız için dua etmeye devam etmenizi rica ediyoruz" demektedir⁶⁹.

Bu hoşgörüsü dolayısıyladır ki, II. Kılıçarslan Ermeniler ve diğer Hristiyanlar tarafından hâmi ve kurtarıcı olarak tanınıyordu⁷⁰.

Alaeddin Keykubad, Harezmsah Celaleddin'e karşı Yassı-çimen'de kazandığı zaferden (1230) dönüşünde Kayseri'ye yaklaştığında Müslümanlar âlim ve şeyhleri ile, Hristiyanlar da papazları ile kendisini karşılamaya çıkmışlardır. Genceli Kiragos'un kaydına göre Müslümanlar'ın tebrikine katılmayan ve geride kalan Hristiyanlar bir tepe üzerine çıkmış, bunları gören Keykubâd onların arasına girmiş, merâsimlerinde çan çalmalarına ve ilâhi okumalarına izin vermiştir⁷¹.

Türkiye Selçuklu sultanlarının Hristiyan tebasını, onların dinî hürriyetini tehdit etmeye kalkışan herkese karşı savunmuş olmaları⁷², meclislerinde Hristiyan âlimler bulundurmaları ve onların itibar görmesi, özellikle II. Kılıçarslan'ın ve Hristiyan olan dayılarını devlet hizmetinde önemli görevlere getiren II. İzzeddin Keykavus'un, dönemin gayrimüslim kaynaklarınca gizli Hristiyan olduğu iddialarının ortaya atılmasına sebep olmuştur⁷³. Bu rivayetlerin sebebi, şüphesiz kendileri için izahı zor bir dinî müsamahayı kavrayamamalarıdır⁷⁴.

Türkiye Selçuklularının siyasi hayatında önemli bir rolü olmayan Ermeniler, kendi kiliselerinin hiyerarşisini Türk Anadolu'sunda devam ettirme imkânı bulmuş, Kayseri, Malatya, Sivas ve Niksar'da Ermeni piskoposların önderliğinde kilise toplantıları tertiplemişler ve zaman zaman da sultanlardan yardım görmüşlerdir. Kendilerine gösterilen bu hoşgörünün karşılığında Ermeniler, sultanlara sadakatle bağlı kalmışlar, kendilerine iyi davranıldığını

⁶⁹ Süryani Mihail, s. 268.

⁷⁰ Mateos, s. 317 - 318; Turan, *Cihan Hakimiyeti*, II, s. 481.

⁷¹ Genceli Kiragos, s. 148; Turan, *Cihan Hakimiyeti*, II, s. 484.

⁷² Cahen, *Anadolu'da Türkler*, s. 205.

⁷³ Margaret M. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, II, Oxford 1929, s. 370 -371; Turan, *Cihan Hakimiyeti*, II, s. 485.

⁷⁴ Turan, *Cihan Hakimiyeti*, II, s. 485.

düşünerek sadece, ölen Kilikya Ermeni prens ve kralları için yas tutmakla yetinmişlerdir⁷⁵.

Türkiye Selçuklu sultanlarının ve diğer Türk hükümdarların Anadolu'da takip ettikleri ziraat ve iskân siyaseti sayesinde Hristiyan topluluklar, mülkiyeti devlete ait olmak üzere kendilerine verilen toprakları muayyen bir vergi karşılığında istedikleri gibi kullanma hakkına sahip olmuşlardır. I. Mesud, II. Kılıçarslan, I. Gıyaseddin Keyküsrev, Danişmendli Yağlıbasan ve Artuklu hükümdarları 10 binden 70 bin kişiye varan hristiyan toplulukları kendi bölgelerine nakl ve iskan etmişlerdir. I. Gıyaseddin Keyhüsrev göçe tâbi tuttuğu kalabalık halk topluluklarını bazen bin kişilik gruplara ayırmış, bunları ailelerine ve memleketlerine göre defterlere yazdırmış, onlara köyler, evler, çift aletleri, tohumluk dağıtarak iskan etmiş ve bunları bir kaç yıl da vergiden muaf tutmuştur. Sultan, bunlara daha sonra memleketlerine dönme hakkını da tanımış olmasına rağmen Hristiyan göçmenler, bu yeni hallerinden memnun kalmış ve hatta onlara imrenen ve Bizans idaresinde ezilen diğer Hristiyan topluluklar da Selçuklu hakimiyetine girmiştir. Bu iskan siyaseti, bozuk olan iktisadî, sosyal ve kültürel hayatın yeniden düzenlenmesine ortam hazırlamıştır⁷⁶. Hal böyle iken Vryonis, göçe tâbi tutulan ve kendilerine araziler, köyler tahsis edilen Hristiyan toplulukların esir edildiğini iddia etmektedir. Adı geçen yazara göre, 1120 - 1121'de Artuklu İlgazi, Tell Başer'den Keysun'a kadar şehirleri yaktı, halkı köle etti ve katliam yaptı. Afşin'in 1134'de Keysun'u yağmalamasının ardından Sultan I. Mesud iki defa bölgede aynı harekette bulundu ve ikincisinde civarda bulunan şehirleri kül haline getirdi 1179 yılında II. Kılıçarslan şehir halkını alıp gitmiştir. Yine aynı yazara göre Belek Gazi, 1123'de Gerger halkının büyük kısmını köle etmiştir⁷⁷. Selçuklu sultanları ve diğer Türk hükümdarlarının takip etmiş olduğu iskan politikasını gözardı eden Vryonis, çok şiddetli olan Türk istilâsının yerli halkı yok edemediğini, ancak istilânın uzun sürmesi ve şiddeti, işgallerin halkın yer değiştirmesine ve kısmen

⁷⁵ Cahen, *Anadoluda Türkler*, s. 211.

⁷⁶ Turan, *Türk-İslam Medeniyeti*, s. 352 - 353; Mehmet Şeker, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması*, Ankara 1987, s. 113-114; Refet Yinanç, "Selçuklular ve Osmanlıların İlk Dönemlerinde Ermeniler", *Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu*, İzmir 1983, s. 69.

⁷⁷ Vryonis, *a.g.e.*, s. 156 - 157. Yazar burada Belek Gazi ile Gerger Ermenileri arasında cereyan eden hadiseleri açıklama gereğini duymuyor. Konuyla ilgili olarak bkz. s. 138 -139.

perişan olmasına sebep olduğunu ileri sürmektedir⁷⁸. Yukarıda da izah edildiği gibi Türk sultan ve hükümdarlarının, Anadolu'nun yerli halkını ortadan kaldırmasını hedefleyen bir düşünceye sahip olduğu ve bu yönde bir siyaset takip ettikleri söylenemez. Bununla birlikte, daha önceki Türk ve İslâm devletlerinin ordu teşkilatında kullanılan⁷⁹, Türkiye Selçuklularında Hristiyanlar'dan teşkil edilen Gulaman-ı saray birliği mevcuttu. Devlet (Saray?) teşkilâtı Büyük Selçuklular ile hemen hemen aynı olan Türkiye Selçuklularında da gulamların vazifeleri aynı olmalıdır⁸⁰. Altı yıl eğitim gören gulamlar, önce visakbaşı, yani odabaşı, sonra haylbaşı ve nihayet kabiliyetine göre emir ve vali olabilirdi⁸¹. Yani belli bir süre eğitimden geçen ve başarılı olan gayrimüslimler, devlet kademelerinde yükselme ve önemli görevlere gelme imkânına sahipti. Bunun dışında, Türkiye Selçuklularında halk mümessilleri olarak görev yapan Hristiyan iğdiş ve iğdişbaşı⁸² bulunmaktaydı⁸³. Mesela Ermeni nüfusunun kalabalık olduğu Kayseri şehrinde, Moğollar Anadolu'yu istilâ ettikleri sırada iğdişbaşı Hajük oğlu Husâm adında bir Ermeni idi⁸⁴. Gayrimüslimlerin Türkiye Selçuklu idaresinde önemli görevler aldığını gösteren diğer bir önemli misal de, Sinop donanmasının başına Hayton adında bir Ermeni'nin reis olarak tayin edilmesidir⁸⁵.

Selçuklu dönemi Anadolusuna ait nüfusa dair istatistikî bilgiler mevcut olmadığından, o dönemde Anadolu'da yaşayan toplulukların ve dolayısıyla Ermeniler'in nüfusunu yaklaşık da olsa tesbit etmek mümkün olamamaktadır. Osmanlı Devleti döneminde nüfusa dair tutulan kayıtlardan hareket edilerek

⁷⁸ Vryonis, a.g.e., s. 169.

⁷⁹ Gulamlar'ın elde edilmesi ve eğitimleri hususunda bkz. A. Y. Yakubovskiy, "Gazzali Mahmut Gazne Devletinin Menşei ve Karakteri Meselesine Dair", *Ülkü Halkevleri Dergisi*, XII/ 72, Ankara Şubat 1939, ss. 507 - 509.

⁸⁰ Gulamlar'ın Selçuklu saraylarındaki azifesiyle ilgili olarak bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, İstanbul 1941, s. 57 - 58.

⁸¹ Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, Türkçe ter. Nurettin Bayburtlugil, 2. baskı, İstanbul 1987, s. 151 - 152.

⁸² İğdiş'in diğer manaları için bkz. Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 116.

⁸³ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi*, I, 3. baskı, İstanbul 1979, s. 23.

⁸⁴ İbn-i Bibi, *el-Evâmir*, s. 529; M. Akdağ, a.g.e., s. 24; Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 441; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 115.

⁸⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında*, s. 360.

de tahmini bir rakam verilemiyor. Çünkü Osmanlı kaynaklarında nüfusa dair bilgiler milliyet esasına göre değil de, din esasına göre tasnif edilmiştir⁸⁶. Bununla birlikte Faruk Sümer, Çukurova ile ilgili makalesinde, Adana, Tarsus, Sis ve Ayas'ın, XVI. yüzyılın ilk yarısına ait Ermeni vergi nüfusunu vermektedir. Müellifin, makalesinde verdiği Adana, Tarsus, Sis ve Ayas'ın Ermeni vergi nüfusunu, Türk vergi nüfusuyla birlikte burada kaydetmeyi uygun bulduk⁸⁷.

Diğer taraftan, Türkiye Selçukluları Dönemi'nde Anadolu'da yaşayan Ermeniler'in nüfusunu tespit etmek, Moğol hakimiyeti zamanında Anadolu'dan alınan vergilerin kayıtlarından da tespit edilememektedir.

⁸⁶ Mehmet Ali Ünal, **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518 - 1566)**, Ankara 1989, adlı çalışmasında, hölge (Harput) Osmanlı hakimiyetine girdiğinde gayrimüslim nüfusun, Müslüman nüfusa oranının denk bir yekun tuttuğunu, fakat bunların ne kadarının Ermeni, Rum veya Süryani olduğunu tespit etmenin mevcut kaynaklar ile mümkün olmadığını belirtmektedir (Bkz. s. 70). 1560 yılına ait Malatya Tahrir Defterinde, gayrimüslim vergi nüfusunun toplamı 2.206 (müslim 28.942), köy sayısı 13 (müslim 651), karışık köy sayısı 8, mahalle sayısı 6 (müslim 43) olarak verilmektedir (Bkz. Refet Yinanç - Mesut Elibüyük, **Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri (1560)**, Ankara 1983, s. XIII). 1563 yılına ait Maraş Tahrir Defterinde ise gayrimüslim vergi nüfusunun toplamı 4.047 (müslim 36.088), köy sayısı 29 (müslim 829), karışık köy sayısı 11, mahalle sayısı 1 (müslim 62), (karışık mahalle yok) olarak kaydedilmiştir (Bkz. Refet Yinanç - Mesut Elibüyük, **Maraş Tahrir Defteri (1563)**, I, Ankara 1988, Tablo 1, s. XXXVI). Tokat nahiyelerinde bulunan gayrimüslim nefer sayısı 1455'de 1581'dir (müslim 17.570). Bkz. Ahmet Şimşirgil, **Osmanlı Taşra Teşkilâtında Tokat**, (Marmara Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi) İstanbul 1990, Tablo XII, s. 158.

87	Yıl	Yer	Ermeni Vergi Nüfusu	Türk Vergi Nüfusu
	1526	Adana	57 evli - 5 bekâr	450 evli - 25 bekâr
	1519	Tarsus	13 ev	24 Türk mahallesi
	1528	Tarsus	8 ev - 4 bekâr	24 Türk mahallesi
	1528	Ayas	26 evli - 3 bekâr	10 Türk mahallesi
	1519	Sis	176 evli - 69 bekâr	190 evli - 43 bekâr
	1530	Sis	179 evli - 72 bekâr	134 evli - 46 bekâr
	1530 sonrası	Sis	172 evli - 43 bekâr	139 evli - 65 bekâr

Sis Sancağı'ndaki Ermeni vergi nüfusunun toplamı : 742 evli, 94 bekâr. (Bkz. Sümer, "Çukur-ova", T.A.D. I/1, ss. 20 - 22.) Faruk Sümer, adı geçen yerlerdeki Ermeni nüfusunu verirken, buralarda yaşayan gayrimüslim topluluklar içerisindeki Ermeni nüfusunun fazlalığını dikkate almış, bölgedeki diğer gayrimüslim nüfusun önemli bir yekûn teşkil etmeyeceğini düşünmüş olmalıdır.

Çünkü, toplanan vergiler, vilâyetlere göre tasnif edilmiş, ancak hangi vilâyette, kimlerden ne kadar vergi alındığı kaydedilmemiştir⁸⁸.

Bununla beraber, iki Ermen-hanın'dan⁸⁹ hareket ile Konya'da (şehirde) yaşayan Ermeniler'in toplam nüfusu yaklaşık olarak verilebilmektedir. Şöyle ki, varlığı bilinen iki Ermen-han'ında 25 hücre bulunmaktadır. Kaynaklara aksetmeyen iki hanın daha olduğu varsayılırsa, toplam 50 hücre'de, aynı sayıda ailenin ikamet ettiği düşünülerek beşer nüfustan 250, nihayet en iyimser hesaplama 300 olduğu tahmin edilebilir (XIII. yüzyıl sonlarında Konya'nın nüfusu 60.000 civarındaydı)⁹⁰.

Gündelik hayatta Ermeniler'in kasaba ve köylerde ticaret ve el sanatlarının⁹¹ dışında tarım ile uğraştıkları, özellikle üzüm yetiştirdikleri ve değirmencilik yaptıkları, vakfiyelerdeki kayıtlardan anlaşılıyor⁹². Erzincan'da bakır badeni çıkaran ve bunlardan çeşitli kap ve alet imal eden Ermeniler'in⁹³ el sanatlarında, özellikle halı ve kumaş dokumacılığında maharetli oldukları, seyahatnamelerdeki kayıtlardan anlaşılmaktadır⁹⁴. Şehirlerde yaşayan Ermeniler daha ziyade ticaret ile uğraşmaktaydı. Caca Oğlu Nureddin Vakfiyesi'nde, Kırşehir'de, Türkmen pazarı, Kunduracılar pazarı, Eskiciler pazarı, Kasaplar pazarı gibi Ermeniler pazarı da geçmektedir. Ermeniler pazarında kebab evinin bulunması, onların yiyeceğe - içeceğe dair hususlarda da serbestçe ticaret yapabildiklerini

⁸⁸ Moğolların Anadolu'dan topladıkları vergiler ile alakalı olarak bkz. Ahmet - Zeki Velidi (Togan), "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, I, İstanbul 1931, ss. 22 - 33; W. Barthold, "İlhanlılar Devrinde Mali Vaziyet", (Rusça'dan Türkçe'ye ter. Abdülkadir (İnan), *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, I, İstanbul 1931, ss. 147 - 148.

⁸⁹ Ahmet Temir, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nureddin'in 1272 tarihli Arapça - Moğolca Vakfiyesi*, 2.b., Ankara 1989, s. 116.

⁹⁰ Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara 1985, s. 136; Tuncer Baykara, "Selçuklu Çağında Konya'da Türkler ve Ermeniler", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu (Erzurum, 1984)*, Ankara 1985, s. 76 - 77.

⁹¹ Vryonis, a.g.e., s. 182.

⁹² Temir, a.g.e., s. 125; Refet Yinanç, "Sivas Abideleri ve Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, XXII, Ankara 1991, ss. 35 - 37.

⁹³ İbn Batuta, s. 204.

⁹⁴ Marco Polo, Türk. ter. s. 20; Vryonis, a.g.e., s. 182.

göstermektedir⁹⁵. Yine Konya'da, Taniel adında bir Ermeni'nin kasaplık yaptığını Eflaki kaydetmektedir⁹⁶.

Bunların dışında, İslamın yasaklamış olduğu alkollü içkilerin de ticaretini yapabildikleri, Konya'da Ermeniler'in gittiği bir meyhanenin varlığından anlaşılabilir⁹⁷.

Tam bir inanç hürriyetinin mevcut olduğu Türkiye Selçuklularında diğer gayrimüslimler gibi Ermeniler de tek tanrılı bir dinin mensubu olarak statülerine göre muamele görüyor ve layıkıyla özgürlüklerinden istifade ediyorlardı⁹⁸. Böylelikle siyasî ve iktisadî müsamahanın dışında dinî inançların da rahatlıkla yaşanabilmesi gayrimüslimlerin Türkiye Selçuklu idaresini tercih etmesine sebep olmuştur⁹⁹.

Netice olarak Anadolu'da Selçuklu hakimiyetinin başlamasından sonra diğer gayrimüslimler gibi Ermeniler de Bizans'ın baskısından kurtulmuşlardır. Çünkü, Anadolu'da düzenin tesis edilmesinden sonra yerli Hristiyanlara yönelik olarak Türkiye Selçuklularının gerçekleştirdiği tek bir kovuşturma hadisesi yoktur. Onlar yeni hakimlerinin idaresinden daima memnun kalmışlar, hiç bir zaman da Türklerden kurtarılmalı konusunda Avrupalılardan yardım istemek düşüncesinde olmamışlardır¹⁰⁰.

⁹⁵ Temir, a.g.e., s. 110.

⁹⁶ Ahmed Eflaki, *Menakib ül - Arifin*, I, Türkçe ter. Tahsin Yazıcı, 2.b., İstanbul 1989, s. 164 - 165.

⁹⁷ Cahen, *Anadoluda Türkler*, s. 210.

⁹⁸ Vâth, Gerhard, *Die Geschichte der artuqidischen Fürstentümer in Syrien und der Gazira' - Furâtiya (496 - 812 / 1102 - 1409)*, Würzburg 1986, s. 215; Cahen, *Anadoluda Türkler*, s. 212.

⁹⁹ Köprülüzade Mehmed Fuad, "Anadolu'da İslâmiyet", *Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, II/4, İstanbul 1338, s. 138.

¹⁰⁰ Claude Cahen, *İslamiyet Doğuşundan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar*, Türkçe ter. Esat Nermin Erendor, İstanbul 1990, s. 240.

SONUÇ

Anadolu'ya henüz Selçuklu akınları başlamadan önce Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler'in büyük bölümü, bölgeyi Bizans hakimiyet sahası içinde tutmak isteyen İmparator II. Basileios ve halefleri tarafından göçe zorlanmışlardır. Bizans'ın takip ettiği bu ilhak siyaseti neticesinde Ermeniler, başta Sivas ve Kayseri olmak üzere Anadolu'nun muhtelif şehir ve kasabalarında yerleştirilmişlerdir.

Ermeniler XI. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren, Anadolu üzerine artarak devam eden Türk akınlarına karşı, başlangıçta Bizans kuvvetlerinin yanında yer aldılar ve küçük çapta da olsa mahallî kuvvetlerle mukavemet etmeye çalıştılar. Ancak daha sonra, Selçuklu Sultan ve Beyleri'nin, kendilerine karşı hoşgörülü tutum ve davranışlarını gören Ermeniler, Selçuklular'ın Bizans ile yaptığı mücadelelerde, ya tarafsız kaldılar, ya da Türkler'in yanında yer aldılar.

XI. yüzyılın ilk yarısında Bizans'ın göçe tâbi tuttuğu Ermeniler, Kilikya bölgesine inerek bir prenslik kurmuşlar ve Bizans aleyhine topraklarını genişletme ve Kilikya'nın dağlık arazisinde tutunma imkânı bulmuşlardır.

Asırlarca, Bizans hakimiyetinde yaşayan Ermeniler, mezhep farklılığından dolayı Bizans ile sürekli mücadele halinde olmuşlardır. 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra, Anadolu'daki nüfuzunu kaybetmeye başlayan Bizans'ın, İmparatorluğa bağlı olarak hakimiyetlerini belli şehirlerde bir süre daha devam ettiren Ermeni prensleriyle ciddi bir bağlantısı kalmamıştır. Bizans'ın hakim olduğu Kilikya'da ortaya çıkan Ermeni Prensligi de, zamanla Bizans'ın Kilikya'daki hakimiyetine son veren güçlerden biri olmuştur.

Türkler'i, Anadolu'dan çıkarıp atmak amacıyla harekete geçen Haçlılar'ı, tamamen dinî duygularından dolayı destekleyen ve onlara başlangıçta her türlü yardımı yapan Ermeniler, hem Haçlı Seferleri'nin daha başlangıçta akamete uğramasını önlemişler, hem de kurdukları prensliğin varlığını devam ettirebilmişlerdir.

Ancak Haçlılar, Antakya, Urfa ve Kudüs'te kontluklar kurup birer siyasi teşekkül olarak ortaya çıktılar ve Kilikya ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yayılmaya çalıştılar. Haçlılar'ın Ermeniler'in yaşadığı bu sahalarda yayılma ve hakimiyet alanlarını genişletme çabaları içerisine girmesi tarafları karşı karşıya getirmiştir. Öyle ki, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler, Haçlılar'dan kurtulmanın yollarını aramaya başlamışlar ve çareyi Türk Sultan ve Beylerine sığınmakta bulmuşlardır.

Türkiye Selçuklularıyla çeşitli sebeplerden dolayı zaman zaman savaş halinde olan Kilikya Ermeni Krallığı, II. Rükneddin Süleyman Şah zamanında Türkiye Selçuklularına tâbi olmuş ve bu durum 1243 yılına kadar devam etmiştir. Kilikya Ermeni Krallığı dışında, Selçuklu idaresinde yaşayan diğer Ermeniler ise, kendilerine tanınan hak ve hürriyetleri diledikleri gibi kullanmışlar, gösterilen hoşgörünün karşılığı olarak sultanlara sadakatle bağlı kalmışlardır.

Kösedağ mağlubiyetinden sonra Selçuklulara tâbi olmaktan çıkan Kilikya Ermeni Krallığı, Moğollar'ın vasali olmuştur. Moğollar'ın en sâdik vasali olan Ermeniler, Moğollar'ın Müslüman devletlere karşı düzenlediği hemen her seferde onların safında yer almışlardır. Ermeniler'in bu tutumu Memlûkler'i Kilikya Ermeni Krallığı üzerine seferler yapmaya mecbur etmiştir. Moğol gücünün Ortadoğu'da zayıflamasından sonra, Memlûkler'e tâbi duruma gelen Kilikya Ermeni Krallığı, yine bu devlet tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Netice olarak XI. yüzyılın sonlarında Anadolu'da yaşanan siyasi istikrarsızlık sonucu ortaya çıkan Kilikya Ermeni Krallığı, dönemin güçlü devletlerine tâbi olarak varlığını devam ettirebilmiş ve yine bunlardan biri tarafından ortadan kaldırılmıştır. Aynı dönemde Kilikya Ermeni Krallığı dışında olup, Selçuklu idaresi altında yaşayan Ermeniler de her türlü baskıdan uzak, sosyal hayatta yerini almıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmed Eflakî, **Menakib ül - Arifin**, I - II, Türkçe ter. Tahsin Yazıcı, 2. baskı, İstanbul 1989.
- Ahmed Tevhid, **Meskukat-ı İslâmiye**, İstanbul 1321.
- Aka, İsmail, **Timur ve Devleti**, Ankara 1991.
- Akdağ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi**, 1243 - 1453, C. I, 3. baskı, İstanbul 1979.
- Aknerli Grigor, **Moğollar Tarihi**, Türkçe ter. Hrant D. Andreasyan, İstanbul 1954.
- Akropolites, Georgios, **Die Chronik**, Almanca ter. Wilhelm Blum, Stuttgart 1989.
- Aksarayî, Kerimüddin Mahmud, **Müsâmeretü'l - ahbâr ve Müsâyeretü'l - ahyâr**, neşr. Osman Turan, Ankara 1944; Türkçe ter. M. N. Gençosman, Ankara 1943.
- Albert von Achen, **Geschichte des ersten Kreuzzuges**, Almanca ter. H. Hefe, I - II, Jena 1923.
- Alishan, L., **Sissouan ou l'Arméno - Cilice Description Géographique et Historique Avec carte et Illustrations**, Venise 1899.
- Allsan, Thomas T., **Mongol Imperialism The Policies of the Grand Khan Möngke in China, Russia and the Islamic Lands, 1251 - 1259**, Berkeley - Los Angeles - London 1987.
- Alptekin, Coşkun, **Dimaşk Atabeyliği (Tog-Teginliler)**, İstanbul 1985.
- _____, "Türkiye Selçukluları", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, VIII, İstanbul 1989, ss. 209 - 406.
- _____, "Danişmendliler", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, VIII, İstanbul 1989, ss. 121 - 140.

- Andreasyan, Hrant D., "Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları", **Tarih Dergisi**, 1/1, İstanbul 1950, ss. 95-119.
- Angold, Michael, **The Byzantine Empire 1025 - 1204**, London - New York 1984.
- Anna Comnena, **The Alexiad**, İngilizce ter. Elizabeth A. S. Dawas, London 1967.
- Anonim Gesta Francorum et aliorum Hierasolimitanorum**, Ed. ve İngilizce ter. Rosalind Hill, London 1962.
- Anonim Selçuknâme**, neşr. ve Türkçe ter. Feridun Nâfiz Uzluk, Ankara 1952.
- Anonim Süryani Vekayinâmesi (Anonymous Chronicle)**, İngilizce tercümesiyle neşr. A.S. Tritton, "The First and Second Crusades from an Anonymous Syriac Chronicle", **Journal of the Royal Asiatic Society**, Londra 1933 (January), ss. 69-101, 273-305.
- Azimi, Muhammed b. Ali, **Tarih**, nşr. Claude Cahen, "La Chronique Abregee d'al-Azimi" **Journal Asiatique**, CCXXX, 1938; Türkçe ter. ve neşr Ali Sevim, **Azimi Tarihi Selçuklularla İlgili Bölümler**, Ankara 1988.
- Barthold, W., "Ani", **İslâm Ansiklopedisi**, I, İstanbul 1987.
- _____, "İlhanlılar Devrinde Mali Vaziyet", (Rusça'dan Türkçe'ye ter. Abdülkadir (İnan), **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**, I, İstanbul 1931, ss. 135 - 159.
- Baykara, Tuncer, **Türkiye Selçukluların Devrinde Konya**, Ankara 1985.
- _____, "Selçuklu Çağında Konya'da Türkler ve Ermeniler", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İlişkileri Sempozyumu (Erzurum, 1984)**, Ankara 1985, ss. 75-77.
- _____, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı**, Ankara 1988.
- Bedoukian, Paul Z., "The Bilingual Coins of Hetoum I (1226 - 1270) King of Cilician Armenia", **The American Numismatic Society Museum Notes**, VII, New York 1957, ss. 219 - 230.

- _____, "A Hoard of Bilingual Trams of Hetoum I of Cilician Armenia", **The American Numismatic Society Museum Notes**, XXIII, New York 1978, ss. 149 - 160.
- Blemmydes, Nikephoras, **A Partial Account**, İngilizce ter. Joseph A. Munitiz, London 1988.
- Boase, T.S.R., "The History of the Kingdom", **The Cilician Kingdom of Armenia**, Ed. T.S.A. Boase, Edinburg - London 1978, ss. 1 - 33.
- Boyle, John Adrew, "The Journey of Hetum I, King of Little Armenia to the Court of the Great Khan Möngke", **Central Asiatic Journal**, IX, The Hologic - Wiesbaden 1964, ss. 175 - 189.
- Böhling, Alexander, "Armenien und Byzans", **Aus der Byzantinischen Arbeit der Deutschen Demokratischen Republik**, Herausgegeben (Yay.) Johannes Irmischer, Berlin 1957, ss. 176 - 187.
- Browning, R., "The Death of John II. Comnenus", **Byzantion**, XXXI, yıl 1961.
- Burney, G. - D.M.Lang, **Die Bevölker Vorderasiens**, München 1973.
- Cahen, Claude, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, Türkçe ter. Yıldız Moran, İstanbul 1979.
- _____, "Kayka'us I", **Encyclopaedia of Islam**, IV, 2. baskı, Leyden - London 1978.
- _____, "Kaykubad I", **Encyclopaedia of Islam**, IV, 2. baskı, Leyden - London 1978.
- _____, "Notes Pour l'Histoire des Turcumans d'Asie Mineure au XIII Siecle", **Journal Asiatique**, CCXXXIX, fasikül 3, yıl 1951, ss.335-354.
- _____, "Les Turcomans de Roum au Moment de l'Invasion Mongole", **Byzantion**, XIV (1939) ss. 131 - 139.
- _____, "The Turkish Invasion: The Selchükids", **A History of The Crusades The First Hundred Years**, I, Ed. Marshall W. Baldwin, , Philedalphia 1955, ss. 135 - 176.
- _____, **Türkler'in Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)**, Türkçe ter. Yaşar Yücel - Bahaeddin Yediyıldız, Ankara 1988.

- _____, **La Syrie der Nord a l'époque des croisades et la principauté franque d'Antioche**, Paris 1940.
- _____, "La Chorique Abregée d'al-Azimi", **Journal Asiatique**, Juillet - Samptambre, 1938, ss. 353 - 448.
- _____, **İslamiyet Doğuşundan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar**, Türkçe ter. Esat Nermin Erendor, İstanbul 1990.
- Canard, Marius, "Arminya", **Encyclopaedia of Islam**, I, 2. baskı, Leiden - London 1960.
- _____, "Cilicia", **Encyclopaedia of İslam**, II, 2. baskı, Leiden - London 1965.
- _____, "Le royaume d'Arménie - Cilicie et les Mamelouks j'usqu'au traité de 1285", **Revue des Etudes Arméniennes**, IV, Paris 1967, ss. 217 - 259.
- Chahin, M., **The Kingdom of Armenia**, London - New York - Sydney 1987.
- Chalandon, Ferdinand, **Jean II Camnène (1118 - 1143) et Manuel I Comnène (1143 - 1180)**, C. II, Paris 1912.
- Charanis, P., **The Armenians in the Byzantine Empire**, Lisbon 1963.
- Choniates, Niketas, **Die Krone der Komnenen Die Regierungszeit der Kaiser Joannes und Manuel Komnenos (1118 - 1180) aus dem Geschichtwerk des Niketas Choniates**, Almanca ter. Grabler, Graz - Wien - Köln 1958.
- Count W. H. Rüdts - Collenberg, **The Rupenides Hethumides and Lusignan: The Structure of the Armeno - Cilician Dynasties**, Lisbon 1963.
- Cüveynî, Alaaddin Ata Melik, **Târih-i Cihangüşâ**, neşr. Mirza Muhammed Kazvinî, I - III, Leyden 1912 - 1937; Türkçe ter. Mürsel Öztürk, **Târih-i Cihangüşâ**, I - II, Ankara 1988.
- Darkot, Besim, "Kıbrıs", **İslâm Ansiklopedisi**, VI, İstanbul 1988.

Delilbaşı, Melek, **Türk Sultan ve Beylerinin Yazışmada Kullandıkları Yunanca Belgeler ve Değerlendirilmeleri (XIII-XV. Y.Y.)**, Dil - Tarih Coğrafya Fakültesi Ortaçağ Kürsüsü, Basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara, Eylül 1978.

_____, "Ortaçağ'da Türk Hükümdarları Tarafından Batılılara Ahidnamelerle Verilen İmtiyazlara Genel Bir Bakış", **Belleten**, S. 185, Ankara 1984, ss. 95 - 103.

Demirkent, Işın, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098 - 1118)**, I, Ankara 1990.

_____, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi 1118 - 1146**, Ankara 1987.

_____, "Urfa Haçlı Kontluğu Tarihine Bir Bakış (1098 - 1146)", **Belleten**, S. 206, Ankara 1989, ss. 167 - 174.

Devlet, Nadir, "İlhanlılar", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, IX, İstanbul 1989, ss. 63 - 102.

Diehl, Charles, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, Türkçe ter. Tevfik Bıyıklıoğlu, İstanbul 1938.

Ebu'l Fida, **el-Muhtasar fi Ahbar ül-Beşer**, IV, İstanbul 1286.

Ebu Şame, **Kitab ür-Ravzateyn fi Ahbar üd-Devleteyn**, II, Kahire 1288.

Ebülferec - İbn ül İbri, **Tarih-i Muhtasarü'd-Düvel**, Türkçe ter. Şerafeddin Yaltkaya, İstanbul 1941.

Edwards, Robert W., **The Fortifications of Armenian Cilicia**, Washington 1987.

_____, "Bağras and Armenian Cilicia: A Reassessment", **Revue Etudes Armenians**, XVII, Paris 1983, ss. 415 - 435.

Eichhoff, Ekkehard, "Zur Wende von Manzikart", **Das Andere Wahrnehmen Beiträge zur europäischen Geschichte - August Nischke zum 65. Geburtstag gewidmet**, Köln - Wien 1991, ss. 101 - 119.

_____, **Macht und Sendung - Byzantinische Weltpolitik**, Stuttgart 1981.

- Essebalian, **Das armenische Volk im Wandel der Jahrhunderte**, Wien 1939.
- Fulcher of Chartres, **A History of the Expedition to Jerusalem 1095 - 1127**, İngilizce ter. Rita Ryan, Tennessee 1969.
- Genceli Kiragos, "Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar", Türkçe ter. Ed. Dulaurier, **Türkiyat Mecmuası**, II, İstanbul 1928, ss. 139 - 217.
- Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus), **Abû'l-Farac Tarihi**, İngilizceden ter. Ömer Rıza Doğrul, I-II , 2. baskı, Ankara 1987.
- Grousset, René, **Historie des Croisades et du Royaume Franc de Jérusalem**, I - III, Paris 1934 - 1936.
- _____, **L'epope des Croisades**, Plon 1939.
- _____, **Histoire de l'Arménie des origines a 1071**, Paris 1947.
- Hasluck, Margaret M., **Christianity and Islam under the Sultans**, II, Oxford 1929.
- Hellenkemper, Hansgerd , **Burgen der Kreuzritterzeit in der Grafschaft Edessa und im Königreich Kleinarmenien**, Bonn 1976.
- Helsenberg, August, **Zu den armenisch - byzantinischen Beziehungen am Anfang des 13. Jahrhunderts**, München 1929.
- Hetum Vekayinâmesi (1076 - 1397)**, Türkçe ter. Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu'nda Basılmamış nüsha.
- Heyd, W., **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, Türkçe ter. Enver Ziya Karal, Ankara 1975.
- Hild, Friedrich - Hellenkemper, Hansgerd, **Kilikien und Isaurien**, 1. Teil, Wien 1990.
- Honigmann, Ernest, **Bizans Devletinin Doğu Sınırı**, Türkçe ter. Fikret İşıltan, İstanbul 1970.
- _____, "Urfa", **İslâm Ansiklopedisi**, XIII, İstanbul 1986.
- _____, "Malatya", **İslâm Ansiklopedisi**, VII, İstanbul 1986.

- Howort, H., **History of the Mongols from the 9 to the 19 th century**, IV, London 1939.
- Humphreys, R. Stephan, **From Saladin to the Mongols**, New York, 1977.
- İbn Batuta, **İbni Batûta Seyahatnâmesi**, I - II, Sadeleştiren ve Baskıya Hazırlayan Mümin Çevik, İstanbul 1983.
- İbn-i Bibi, **el-Evâmir ü'l-Alaiyye fi'l Umûr el-Alaiyye**, (Tıpkı basım) Hazırlayan A. Sadık Erzi, Ankara 1956.
- İbni Bibi, **Anadolu Selçukî Devleti Tarihi İbni Bibi'nin Farsça Muhtasar Selçuknamesinden**, Türkçe ter. M.Nuri Gençosman - Notlar F. Nafiz Uzluk, Ankara 1941.
- İbn Devadarî, **Die Chronik des ibn ad-Dawadari**, VII, neşr., Said A. Aşur, Kahire 1391/1972; VIII, neşr., Ulrich Haarman, Kahire 1391/1971, IX, neşr. H. Robert Roemer, Kahire 1379/1960.
- İbn Kesir, **el-Bidaye ve'l Nihaye**, XIII, Kahire 1932.
- İbn Şihne, Ebu'l - Fazl Muhammed, **ed - Dürrü'l-müntehab fi Tarihi memleketi Haleb**, neşr. Yusuf İlyas Serkis, Beyrut 1909.
- İbnü'l - Adim, Kemalüddin Ömer b. Ahmed, **Bugyetü't - taleb fi Tarih-i Haleb - Biyografilerle Selçuklular Tarihi**, Türkçe ter. Ali Sevim, Ankara 1982; Fransızca ter. E. Blochet, Histoire d'Alep, Paris 1900.
- _____, Kemalüddin Ömer b. Ahmed, **Zubdat al - Haleb fi Tarih-i Haleb**, II, neşr. Sami el - Dahhan, Dimaşk 1954.
- İbnü'l - Esir, **el - Kamil fi't - tarih**, IX - XII, neşr. Carolus Johannes Tornberg, Beyrut 1386/1966; Türkçe ter., IX-XI, Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987; XII, C.J. Tournberg, Beyrut 1966; Türkçe ter. Ahmet Ağırakça - Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987.
- _____, **el - Tarih el - Bahir fi'l Devlet el - Atabekiyye bi'l - Mavsıl**, neşr. A. Tulaymat, Kahire 1963.
- İbnü'l - Furat, **Tarihü'd - Düvel ve'l-Mülûk**, VII, neşr. C. K. Zurayk, Beyrut 1942.
- İbnü'l - Kalanisi, **Zeyl Tarih Dimaşk**, neşr. H. F. Amedroz, Beyrut 1908.

- İbn Vasil, **Muferric ül-Kurub**, III, neşr. C. eş-Şeyyal, Kahire 1960.
- Iskenderian, Ter. Gregorian, **Die Kreuzfahrer und ihre Beziehungen zu den armenischen Nachbarfürsten bis zum Untergange der Grafschaft Edessa**, Weida in Th. 1915.
- İsmail Galip, **Takvim-i Meskukât-ı Selçukiyye**, İstanbul 1309.
- Jarnley, C. J., "Philaretos Armenian Bandit or Byzantine General?", **Revue des Etudes Arméniens**, IX, Paris 1972, ss. 331 - 353.
- Joinville, Jean Sieur de, "Chronicle of the Crusades of St. Lewis", **History Memoirs of the Crusades**, İngilizce ter. Frank Marzials, Ed. Ernest Rhys, London - New York 1940.
- Kafesoğlu, İbrahim, **Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, İstanbul 1953.
- _____, **Selçuklular Tarihi**, İslâm Ansiklopedisi, X, ss. 353 - 416'dan ayrı baskı, İstanbul 1964.
- _____, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015 - 1021) ve tarihi ehemmiyeti", **60. doğum yılı münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı**, İstanbul 1953, ss. 259 - 274.
- Kaşanî, **Tarih-i Olcaytu**, neşr. Mahin Hambly, Tahran 1348.
- Kaşgarlı, Mehlika Aktok, **Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi**, Ankara 1990.
- _____, "Kilikya Ermeni Baronluğu'nun Tarihinin Belgelerle İspatlanması", **XI. Türk Tarih Kongresi**, Ankara 5 - 9 Eylül 1990 Kongreye Sunulan Bildiriler, V, Ankara 1994, ss. 1861 - 1869.
- Kazvinî, Hamdullah Müstevfî, **Tarih-i Güzide**, neşr. A. Hüseyin Nevai, Tahran 1339.
- Kırzioğlu, Fahreddin, **Kars - Arpaçayı Boyları Eski Merkezi Ani Şehri Tarihi (1018 - 1236)**, Ankara 1982.
- Kinnamos, Jean, **Chronique**, Fransızca ter. J. Rosenblum, Paris (Nice) 1972.

- Koca, Salim, "Sultan I. İzzeddin Keykavus ile Melik Alaeddin Keykubad Arasında Geçen Otorite Mücadelesi", **Bellekten**, LIV/211, Ankara 1991, ss. 935 - 943.
- Koçaş, M. Sadi, **Tarihte Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri**, 4. baskı, İstanbul 1990.
- Koçu, Reşat Ekrem, **Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, Ankara 1967.
- Kopruman, Kâzım Yaşar, "Mısır Memlûkleri", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, VI, İstanbul 1990.
- Kortantamer, Samira, **Bahri Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler**, İzmir 1993.
- Köprülüzade Mehmed Fuad, "Anadolu'da İslâmiyet", **Edebiyat Fakültesi Mecmuası**, II/4, İstanbul 1338.
- _____, "Baybars I", **İslâm Ansiklopedisi**, II, İstanbul 1979.
- Köymen, Mehmet Altay, **Alp Arslan ve Zamanı**, İstanbul 1972.
- Krikorian, Mesrob, "Die Geschichte der Armenisch - Apostolischen Kirche", **Die Kirche Armeniens**, herausgeber (yay.) Friedrich Heyer, Stuttgart, 1978, ss. 29 - 58.
- Kurkjian, Vahan M., **A History of Armenia**, New York 1959.
- Lang, David Marshall, **Armenia Cradle of Civilization**, London 1970.
- Langlois, V., **Numismatique de l'Arménie au Moyen - Age**, Paris 1895.
- _____, **Le trésor des chartes d'Arménie ou Cartulaire de la Chancellerie Royales des Roupénies**, Venise 1863.
- Laurent, J., "Byzance et les origines du Sultanat de Roum", **Mélanges Charles Diehl**, I, Paris 1930, ss. 177 - 182.
- Macid, Abd el Mun'im, et - **Tarihü'l Siyasi li'd-Devletü's-Salatin el Memlûk fi Mısır diraset ü tahliliyye li'l-İzdihar ve'l-İnhiyar**, Kahire 1988.
- Makrizî, Takiyyüddin Ahmed, **Kitâb es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'lmülûk**, I - II, neşr. M. Mustafa Ziyade, Kahire 1936.

- Marco Polo, **Die Weltreise des Marco Polo**, Almanca ter. Richard Euringer, Stuttgart 1953; **Marco Polo'nun Geziler Kitabı**, Türkçe ter. Ömer Güngören, İstanbul 1984.
- Markwart, Josef, **Südarmenien und die Tigrisquellen nach griechischen und arabischen Geographen**, Wien 1930.
- Mateos, Urfalı, **Vekayinâme (952 - 1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1131 - 1162)**, Türkçe tercüme, Hrant D. Andreasyan, 2. baskı, Ankara 1987.
- Melik ez-Zahir, **Baybars Tarihi**, II, Türkçe ter. Serefeddin Yaltkaya, İstanbul 1941.
- Melikoff, Irene, "Gazi Melik Danişmend et la Conquête de Sivas", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, IV, Ankara 1975, ss. 187 - 195.
- Merçil, Erdoğan, "Selçukluların Anadolu'ya Gelişlerinden Haçlı Seferlerinin Başlangıcına Kadar Urfa'nın Durumu", **Bellekten**, LII, S. 203, Ağustos 1988, ss. 461 - 474.
- Meyer, Enno - Berkian, Ara J., **Zwischen Rhein und Arax Neunhundert Jahre deutsch - armenisch Beziehungen**, Oldenburg 1988.
- Morgan, Jacques de, **Histoire du Peuple Armenian**, Paris 1919.
- Mufazzal bin Ebi'l - Fezail, **Histoire des Sultan Memlouks**, Fransızca ter. E. Blochet, III, Turnhout/Belgique 1973.
- Muir, W.E., **The Mameluke or Slave Dynasty of Egypt**, London 1896.
- Mutafian, Claude, **La Cilicie au Carrefour des Empires**, I, Paris 1988.
- el - Müdevver, Mervan, **el-Tarihü'l-Ermeniyye**, Beyrut 1981.
- Nersessian, Sirarpie der, **The Armenians**, London 1969.
- _____, "The Kingdom of Cilician Armenia", **A History of the Crusades**, II, Ed. Kenneth M. Setton, 2. baskı, Madison - Milwaukee - London 1969, ss. 630-659.
- Nizamülmülk, **Siyasetnâme**, Türkçe ter. Nurettin Bayburtlugil, 2. baskı, İstanbul 1987.
- Nüveyri, **Nihayet ül-Ereb fi Fünûni'l-Edeb**, XXX, Kahire, 1992.

- Oldenburg, Wilbrands von, **Reise nach Palestine und Kleinasien**, neşr ve Almanca ter. J.C.M. Laurent, Hamburg 1859.
- Ostrogorsky, Georg, **Bizans Devleti Tarihi**, Türkçe tercüme, Fikret Işıltan, 3. baskı, Ankara 1991.
- el-Ömerî, **Mesâlik ül-Ebsar**, neşr. Franz Taeschner, Leibzig 1929.
- Pakalın, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I, 3. baskı, İstanbul 1983.
- Parmaksızoğlu, İsmet, "Ermeniler", **Türk Ansiklopedisi**, XV, Ankara 1968.
- _____, "Bağratlılar", **Türk Ansiklopedisi**, V, Ankara 1968.
- Ravendî, **Râhatü's-Sudûr ve Ayetü'l - Sürûr**, neşr. Muhammed İkbâl, London 1921; Türkçe ter. Ahmed Ateş, II, Ankara 1960.
- Rey, E., **Les Colonies Franques de Syrie Aux XII/e XIII/e Siécle**, Paris 1883.
- Reşidüddin Fazlullah, **Câmi üt-Tevârih**, Yay. Abdülkerim Ali oğlu Alizâde, Bakû 1957; neşr. K. Jahn, **Tarih-i Mübarek Gazani**, London 1940.
- Richard, J., "Les Arméniens a Avignon Au XIV Siécle", **Reuve Etudes Armenians**, XXIII, yıl 1992, ss. 253 - 262.
- Röchricht, R., **Geschichte des Köngreich Jerusalem 1100 - 1291**, Innsbruck 1898.
- Rubruck, Wilhelm von, **Reisen zum Grosskhan der Mongolen**, Almanca ter. Hans D. Leicht, Stuttgart, 1984
- Runciman, Stevan, **Haçlı Seferleri Tarihi**, I - III, Türkçe ter. Fikret Işıltan, I, 2. baskı, 1989, II - III Ankara 1987.
- Sadreddin Hüseyinî, **Ahbar üd Devlet is Selçukiyye**, Türkçe ter. Necati Lugal, Ankara 1943.
- Saint Martin, M.J., **Mémoires Historiques et Geographiques sur l'Armenie**, I, Paris 1918.
- Samuel d'Ani, **Tables Chronologiques**, Fransızca ter. M. F. Brosset, St. Petersburg 1876.

Savvides, Alexis G. S., **Byzantium in the Near East: Its Relations with the Seljuk Sultanate of Rum in Asia Minor The Armenians of Cilicia and The Mongols A.D.C. 1192 - 1237**, Selanik 1981.

Schlumberger, Gustave, "Les Monnaies Medievales des Rois de Petite Armenie", **Revue des Etudes Armeniennes**, I, fasikül 1, Paris 1920, ss. 3 -8.

Sevim, Ali, **Genel Çizgileriyle Selçuklu - Ermeni İlişkileri**, Ankara 1983.

_____, **Anadolu'nun Fethi**, Ankara 1988.

_____, **Suriye ve Filistin Selçuklular Tarihi**, Ankara 1983.

_____, "Haleb Selçuklu Melikliği Fahrü'l - Mülük Rıdvan Devri (Nisan 1095 - Aralık 1113)", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, II, Ankara 1970, ss. 1- 66.

Sıbt İbnü'l-Cevzi, **Mir'atü'z-Zeman fi Tarih ül-Âyan**, I-II (vo. VIII), Haydarabad 1951 - 1952; (Selçuklularla ilgili kısmı yayınlayan) Ali Sevim, Ankara 1968.

Simpat Vekayinâmesi (951 - 1334), Türkçe ter. Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu'nda Basılmamış nüsha,

Sobernheim, M., "Memlükler", **İslâm Ansiklopedisi**, VII, İstanbul 1979.

Spuler, Bertold, **İran Moğolları**, Türkçe ter. Cemal Köprülü, 2. baskı, Ankara 1987.

Surur, Muhammed Cemaleddin, **Devletü'l - Benî Kalavun fi Mısır**, yer ve tarih yok.

Sussheim, K., "İl Gazi", **İslâm Ansiklopedisi**, VI. İstanbul, 1988.

Sümer, Faruk, **Yabanlu Pazarı Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar**, İstanbul 1985.

_____, "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, I/1, Ankara 1963, s. 1 - 111.

_____, "Saltuklular", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, III, Ankara 1973, ss.391-433.

_____, "Ağaç - Eriler", **Bellekten**, S. 103, Ankara 1962, ss. 521 - 528.

- _____, "İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celayir", **Belleken**, S. 206, Ankara 1989, ss. 175 - 197.
- _____, "Anadolu'da Moğollar", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, I, Ankara 1970, ss. 1- 147.
- Süryani Keşiş Mihail Vekayinâmesi**, Türkçe ter. Hrant D. Andreasyan, I-II, Türk Tarih Kurumu'nda basılmamış nüsha.
- Şeker, Mehmet, **Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması**, Ankara 1987.
- Şeşen, Ramazan, **Salahaddin Devrinde Eyyubiler Devleti**, İstanbul 1983.
- Şimşirgil, Ahmet, **Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1990.
- Taeschner, Franz, "Die Entwicklung des Wegenetzes und des Verkehrs im Türkischen Anatolien", **Anadolu Araştırmaları**, I, S. 2, İstanbul 1959, ss. 169 - 190.
- Tekeyan, Paskal, **Controverses Christologiques en Armenio - Cilicie**, Roma 1939.
- Tekindağ, Şehabeddin, "Alâüddin Keykubâd ve Halefleri Zamanında Selçuklu - Ermenistan Hudutları", **Tarih Dergisi**, I, İstanbul 1949 - 50, ss. 29 - 34.
- Temir, Ahmet, **Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nureddin'in 1272 tarihli Arapça - Moğolca Vakfiyesi**, 2. baskı, Ankara 1989.
- Togan, Zeki Velidi, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, I, 3. baskı, İstanbul 1981.
- (Togan), Ahmet - Zeki Velidi, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**, I, İstanbul 1931, ss. 1 - 42.
- Toumebize, F., **Histoire Politique et religieuse de l'Arménie**, Paris 1900.
- Turan, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 2. baskı, İstanbul 1984.
- _____, **Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, I-II, 6.baskı, İstanbul 1990.
- _____, **Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti**, 3. baskı, İstanbul 1980.
- _____, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, 2. baskı, İstanbul 1980.

- _____, **Türkiye Selçukluların Hakkında Resmi Vesikalar**, 2. baskı, Ankara 1988.
- _____, "Süleyman Şah I", **İslâm Ansiklopedisi**, XI, İstanbul 1988.
- _____, "Kılıçarslan II.", **İslâm Ansiklopedisi**, VI, İstanbul 1988.
- _____, "Keyhüsrev I.", **İslâm Ansiklopedisi**, VI, İstanbul 1988.
- _____, "Keykubad I.", **İslâm Ansiklopedisi**, VI, İstanbul 1988.
- _____, "Süleyman Şah II.", **İslâm Ansiklopedisi**, XI, İstanbul 1988.
- _____, "Keykavus I.", **İslâm Ansiklopedisi**, VI, İstanbul 1988.
- _____, "Keyhüsrev II.", **İslâm Ansiklopedisi**, VI, İstanbul 1988.
- _____, "Kılıçarslan IV.", **İslâm Ansiklopedisi**, VI, İstanbul 1988.
- Turan, Şerafettin, **Türkiye - İtalya İlişkileri**, I, İstanbul 1990.
- Uçar, Şahin, **Anadolu'da İslâm - Bizans Mücadelesi**, İstanbul 1990.
- Uras, Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, 2. baskı, İstanbul 1987
- Urfalı Vahram, **Kilikya Kralları Tarihi**, Türkçe ter. Hrant D. Andriasyan, Türk Tarih Kurumu'nda Basılmamış nüsha.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, İstanbul 1941.
- Ünal, Mehmet Ali, **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518 - 1566)**, Ankara 1989.
- Vardan, Vartabet, "Türk Fütühatı Tarihi (889 - 1262)", **Tarih Semineri Dergisi**, 1/2, Türkçe ter. Hrant D. Andriasyan, İstanbul 1937, ss. 154 - 245.
- Vassaf, **Tarih-i Vassaf**, Bombay 1269/1852, özeti Abdül Muhammed Ayeti, Tahran 1346.
- Väth, Gerhard, **Die Geschichte der artuqidischen Fürstentümer in Syrien und der Ğazira'l - Furâtiya (496 - 812 / 1102 - 1409)**, Würzburg 1986.

Vryonis, Speros, **The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century**, Berkeley - Los Angeles - London 1971.

Weil, **Geschichte der Chalifen**, III, Mannheim 1851.

Wilhelm von Tyrus, **Geschichte der Kreuzzüge und Königreichs Jerusalem**, Almanca ter. E. ve R. Kausler, 2. baskı, Stuttgart 1844.

Yakubovskiy, A. Y., "Gazzali Mahmut Gazne Devletinin Menşei ve Karakteri Meselesine Dair", **Ülkü Halkevleri Dergisi**, XII/ 72, Ankara Şubat 1939.

Yıldız, Hakkı Dursun, "Sac Oğulları", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, S. 9, İstanbul 1978, ss. 107 - 128.

_____, "10. Yüzyılda Türk - Ermeni Münasebetleri", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumunu ile İlişkileri Sempozyumu (Erzurum, 1984)**, Ankara 1985, ss. 29-51.

Yinanç, Refet - Mesut Elibüyük, **Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri (1560)**, Ankara 1983.

_____, **Maraş Tahrir Defteri (1563)**, I, Ankara 1988.

Yinanç, Refet, "Sivas Abideleri ve Vakıfları", **Vakıflar Dergisi**, XXII, Ankara 1991, ss. 15-44.

_____, "Selçuklular ve Osmanlıların İlk Dönemlerinde Ermeniler", **Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu**, İzmir 1983, ss. 67-74.

Yinanç, Mükrimin Halil, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi**, İstanbul 1944.

_____, "Danışmendliler", **İslâm Ansiklopedisi**, III, İstanbul 1988.

_____, "Maraş Emirleri", **Türk Tarih Encümeni Mecmuası**, VI (LXXXIII), İstanbul 1924 (H. 1340), ss. 283 - 299.

Zetteisteen, K.V., **Beiträge zur Gesichte der Mamlukensultanate**, Leiden 1919.

Zimmermann, H., **Das Papsttum im Mittelalter**, Stuttgart, 1981.

KİLİKYA ERMENİ KRALLIĞI'NIN
EN GENİŞ SINIRLARI
(XII-y. Sonları XIII-y. Başları)